סערת תימן

חבור

הרה"ג עמרם בהרה"ג יחיא קרח זצ"ל

הרב הראשי האחרון לגולת תימן

בעריכת

שמעון גרידי

ובתוספת

ביבליוגרפיה עברית נבחרת והערות

הועתק והוכנס לאינטרנט

www.hebrewbooks.org

ע"י חיים תשס"ז

בהוצאת

יחיא עמרם קרח, בן המחבר

ובסיוע

מוסד הרב קוק * משרד החנוך והתרבות

אלול התשי"ד ירושלים ספטמבר 1954

This Sefer has been made available by:

5314 13th Avenue
Brooklyn, NY 11219
TEL. (718) 972-0777
FAX. (718) 972-0178

A deluxe bound copy of this sefer is available at:

Biegeleisen Hebrew Book Store

4409 16th Avenue

Brooklyn, N.Y. 11204

(718) 436-1165

הספר הזה צולמה על ידי אחים גאלדענבערג

וניתן להשיג ממנו טופס מכורך, במחיר סביר, אצל:

בימ"ס ביגלאייזן

4409 16th Avenue

(718) 436-1165

ה ת כ ן

פתח דבר — ש. ד. גויטיין 11

הקדמת העורך — ש. גרידי 14

הקדמת המחבר — א׳

פרק ראשון — מדברי הימים

א. מימים ראשונים ג׳ — י״א

ב. התקופה התיכונה י״א — ס״ב

ג. הזמן האחרון ס״ב — צ״ב

פרק שני — ירושת קדמונים ומסורת צ״ג — ק״ו

פרק שלישי — ארחות חיים ומנהגים ק״ז — קל״ו

נספחות — לפרק ראשון

א. שטרי מכר ב„תאג״ים קל״ז — קמ״ג

ב. שטרות בקיום הר״ר שלמה אלמנזלי קמ״ג — ק״נ

ג. שלש קינות למהרי״ץ ק״נ — קנ״ב

ד. הערות ל„אשכלות מרוזות״ קנ״ג —

ה. ברכות המחבר לאמאם יחיא קנ״ג — קנ״ז

ו. שוד יתומים קנ״ז — קנ״ח

לפרק שני

ז. מאמר „שפת אמת״ קנ״ח — קס״ב

ח. פיוט „שירו לה׳ שיר חדש״ קס״ן — קס״ג

ט. חלוקת המברכים ב„תאג״ קס״ג — קע״א

נוספות

י. דבנים שעלו מתימן לא״י קע״ג —

יא. רשימת שמות קע״ג — קע״ד

יב. זכר לשכונת היהודים בצנעא קע״ה — קע״ז

ביבליוגרפיה קע״ט — קפ״ז

הרב המחבר נואם בכנוס רבני יהודי תימן
בירושלים, תש"י

סערת תימן

*

הרב המחבר, בנו המו"ל ונכדו

פתח דבר

עלייתם של יהודי תימן לארץ ומגעם עם אחיהם מארצות אחרות החיו את רוחם וחשפו את כשרונותיהם הטבעיים הטובים. ואולם עוד קודם להגירה ההמונית אל ארץ ישראל הורגשה בתימן גופא, וביחוד בעיר צנעא בירתה, התעוררות רוחנית והתחדשות המחשבה בין היהודים. התעוררות זו נזונה ממקורות שונים ולבשה צורות שונות. הצד השווה בין הפלגים והזרמים היתה הסתמכות גדלה והולכת על השכל ובמדה מסויימת גם על המדע. עד כמה שהגיעו הדיו אל הארץ הרחוקה והסגורה ההיא, מן האישים המובהקים שייצגו התעוררות זו ואכן ליוו אותה מראשית צמיחתה ועד קיצה של גלות תימן היה מחברו של ספר זה, הרב עמרם קורח המנחז זצ"ל.

הרב עמרם בן הרב יחיא בן הרב שלום בן הרב סעדיה קורח זצ"ל נולד בעיר צנעא ז' סיון תרל"א (1871) ובילה בעיר זו את כל חייו הארוכים, עד שעלה ארצה יחד עם כל בני ביתו והגיע לעה"ק ירושלים בערב כפור שנת תש"י (1950). למרות זקנתו המופלגת עקב בערות אחר מה שהתרחש במדינה ואף נטל חלק בכינוס רבנים ונכבדים תימנים. הוא נפטר בשיבה טובה ביום ערב סוכות התשי"ג (1953) וכבוד גדול עשו לו בני העדה התימנית הן בירושלים והן בתל אביב, והוא השאיר אחריו זרע ברוך ה'.

בשנות שבתו בירושלים זכיתי להיות במחיצתו ולשמוע לקח מפיו. הכרתיו באיש חכם לבב ובעל בינה עמוקה, יודע את נפש האדם ומנוסה בהליכות החיים; שקול ובהיר בשיפוטו, מלא בדיחות וחריפות, ועל הכל: משכיל מובהק, כדרך המשכילים של המאה הקודמת. זכורני שפעם אחת שאלתיו על המקור של שם משפחתו הענפה, בית קורח, ואף על פי שידעתי שאינו לוי, הבעתי, מתוך נימוס, את ההשערה, שאבותיו היו משוררים גדולים, כדרך בני קורח הלויים שבספר תהלים ומשום כך נתכנו בכינוי זה. צחק הרב הזקן ואמר: לא כך נעשו שמות משפחה אצלנו בתימן. אלא בודאי אחד מאבות אבותי היה קנתרן גדול וכינו אותו "קורח" בדרך גנאי, ונשאר השם דבק בכל המשפחה. כל תופעה היסטורית ביקש להסביר בדרך השכל. כך, המחלוקת הגדולה בענין נוסח ספרד (או "שאמי", כלומר ארץ־ישראל) ונוסח מקומי תימני, לא היתה, לדעתו, מקבלת ממדים ניכרים, אלמלא הצטרפו עמה גורמים אחרים, ממשיים, של עסקי שררה, רבנות ושחיטה. יהדות תימן, לפי דבריו, לא היתה אלא שאירית הפליטה של ישוב גדול מאד. לדעתו, למעלה ממיליון יהודים אבדו בתימן על ידי גזרות של שמד במרוצת הדורות. למרות חריפותו היה נזהר אפילו מאבק לשון הרע, והיה כובש את ידיעותיו בענין עסקי הציבור בערי תימן מחשש שמא יפגע בכבוד חיים או מתים.

דרך חייו הכשירה אותו במיוחד להיות ההיסטוריון של יהדות צנעא. אביו היה סופר סת"ם ומסתמא לא היה משופע בנכסים. אבל היה הוא מעורב עם תלמידי חכמים והנער עמרם קורח היה נוטל חלק בשיחתם של חכמי צנעא המהוללים של אותו דור עוד בהיותו רך בשנים ביותר. אביו מת עליו בהיותו בן עשר, אך הבן ירש מאביו את כשרון המשיכה בקולמוס והצטיין בכתב נאה ביותר, ולא רק באותיות עבריות, אלא גם בערבית. וזה היה דבר יוצא מן הכלל לגמרי. סיפר לי המנוח, שבדורות האחרונים נמנעו חכמי תימן מללמוד כתב ערבי ואפילו מלעיין במקור הערבי של מורה נבוכים או ס' חובות הלבבות, כדי שלא יחשדו בהם המוסלימים שהם לומדים ערבית בכוונה לקרוא בספריהם ולבטל את דתם (באמת, לפי „תנאי עומר" הידועים מקבלים על עצמם הנוצרים והיהודים . . . שלא ללמד את בניהם ערבית). יחד עם הכתב והדקדוק הערבי למד גם את ההלכה המוסלימית, ומאחר שחלוקת הידושה נעשית בתימן לפי הלכה זו, היתה לו גם פרנסה כמחלק ירושות. עוד בהיותו צעיר לימים שימש בידיעותיו כעוזר בבית דינו של ר' שלמה אלקארה, רבה הראשי של צנעא עד שנת 1888, אח"כ שימש במשך דור שלם כמזכיר פנקס ההקדש והעניים, ופנקסים אלו הובאו ארצה ועדיין יכולים להעיד על דייניותו. הוא גם עשה רשימות המסים, אחת באותיות ערביות בשביל השלטונות, ואחת באותיות עבריות בשביל גבאי הקהילה, וגם שימש סופר הקהל, כשהיה צריך לכתוב אל השלטונות, או כשהסוחרים היהודיים ביקשו לכתוב אל עמיתיהם המוסלימים, וכיו"ב.

ואולם מלאכת הסופר וכל הקשור בה היו רק חלק אחד של עיסוקו. הוא עשה את התורה עיקר וכל דבר אחר טפל. אביו, שממנו דאשית לימודו, היה חכם חשוב, כפי שיש להכיר מפידוש על פיוטים תימנים, שהניח בכתובים. הרב עמרם זצ"ל המשיך במלאכה זו והוסיף פירושי פיוטים ושירים משלו. הוא הכיר, שהרבה מפר־ שנותו של סעדיה גאון משוקע בתדגומו הערבי של המקרא והיבר פירוש סעדיה לפי הרמזים ההם. הוא כתב גם כן על הטעמים והמסורת הדקדוקית והלשונית של התימנים והרבה למדתי בענין זה מפיו. נוסף לבך היה הוא מעורב עם אותו חוג המשכילים, שנוצר בצנעא בשליש האחרון של המאה הקודמת. הוא שהעתיק ו„חיבר" באמת את הספר „חזיון תימן" — תאור מסעותיו של יוסף הלוי בארץ תימן הכתוב בידי מלוו חיים חבשוש, שתרגמתיו לעברית בשם „מסעות חבשוש". הוא קרא מה שחכמי אירופה כתבו על התימנים, עד כמה שדברים אלו נכתבו בעברית.

מהדיר ספר זה, המוסמך למדעי הרוח באוניברסיטה העברית וחבר הכנסת מר שמעון גרידי, יסביר כיצד נוצר ואילו גלגולים עברו עליו עד שהגיע למכבש הדפוס. אני רואה את עיקר ערכו ההיסטורי מצד אחד בתיאור תולדות הרבנות של צנעא מאז גלות מוצ (1680) ועד תום הישוב היהודי ומצד שני בעצם הרצאת הדברים של החכם המופלג, אך מובטחני שהקוראים ישתעשעו גם בהרבה פרטים על חיי היהודים בתימן, שאינם ידועים להם ממקור אחר. בלי ספק היה הרב עמדם המנוח, כמו רבי אליעזר בן הורקנוס בשעתו, יכול להוכיח שיותר משכתב היה צריך לכבוש, וביחוד מטעם חשש לשון הרע, שרמזתי אליו לעיל, אך גם מה שנתן לנו היא מזכרת

נאה לו ומצבת זכרון יאה לעיר ואם בישראל צנעא. וראוי לתהילה בנו של המנוח, יבדל לחיים ארוכים, מר יחיא קורח, שהזיל כסף מביסו וטרח טרחות גדולות, כדי לכבד את אביו לאחר מותו, כפי שהפליא לכבדו בעודו. ויהי נועם ה' עליו ועל כל העושים והמעשים ונזכה לראות בהשלמת הספר בדפוס בקרוב.

פילדלפיה שבארצות הברית

כ"ו אדר ב', התשי"ד

שלמה דב גויטיין
האוניברסיטה העברית, ירושלים

הקדמת העורך

הרב המחבר המגוּח, עמרם ן' יחיא ן' שלום קרח זצ"ל, הוא הרב הראשי האחרון לגולת תימן והוא גם הראשון אשר נסה לכתוב בהיקף את קורות גולת תימן וסדרי מנהגיה והליכותיה. לפי הידוע לנו עד כה קדמו לו שלשה. שנים מהם כתבו קורות הזמן של מספר שנים מסוים, והם בעל ספר "דופי הזמן" (*חזמ"ק=סעיד או ר' יהודה צעדי או בנו ר' יחיא צעדי*) והר"ר יחיא ן' ר' יוסף ן' צאלח (מהרי"ץ) והשלישי כתב "תולדות יהודי תימן" (כ"י שאין אנו יודעים היכן הוא) והוא סעיד דוד מנצור איש טוילה.

כן, בימיו של המחבר היו עוד שלשה אשר עסקו בכתיבת מאורעות. האחד, ר' חיים ן' יחיא חבשוש אשר כתב את "קורות הזמן" או "הליכות תימא". השני, ר' סעיד צרוסי, אשר ערך כרוניקה על צנעא במאה הי"ט, והשלישי הוא ר' סלימאן ן' יחיא חבשוש שכתב את מאורעות צנעא בשנת תרס"ה (1905) בחוברת "אשכלות מרורות". יתכן ויש עוד שכתבו על מאורעות בודדים שקרו בימיהם, ואולם, כאמור לעיל, עולה חבורו של הרב, מחבר ספר זה, על כל החבורים הנ"ל, והוא היחיד במינו בכל גולת תימן.

לפי מצב דברים זה, המוכיח כי אין יהודי תימן להוטים אחר כתיבת מאורעות הימים, נראה כי היה מה שהוא בזמן האחרון בתימן, שהביא את הרב המחבר ואת חבריו הנבונים בני גילו להתאמץ, לחטט בגליונות כ"י עתיקים ובקטעי זכרונות של בי"ד כדי לכתוב מהקורות של יהודי תימן בתימן. בינתים, עד שההתעוררות הספרו־תית הנ"ל החלה להכות שרשים בתימן החלה התערות יהודי תימן בארץ ישראל אשר הצמיחה מספר של חוקרים צעירים אשר נסו לכתוב פרקים פרקים מדברי הימים של יהודי תימן הן בגולה והן בארץ ישראל ובאופן זה קיבלה כל יהדות תימן צורה של התעוררות כללית.

עתה לפנינו הספר "סערת תימן" הנדפס בזה, הכולל את קורות הימים, את עניני המסורת ואת תיאורי המנהגים בחיי יום יום. ספר אשר נכתב כלו ביושר, בתום ובאהבה. הספר הוא חטיבה מיוחדת בפני עצמו ואולם אינו יכול להיות מנותק משפע המאמרים המיוחדים אשר נכתבו כבר סביב אותם הענינים הנזכרים בספר ושאינם נזכרים בו, ומשום כך הובאה בסוף הספר רשימה נבחרת של מאמרים ורשימות שנכתבו בעברית, על אותם הענינים, כדי שהקורא יוכל לקבל תיאור מקיף מהדברים הנוגעים ליהודי תימן בתימן.

על הקורא המתענין ליתן תשומת לב לרשימה הנ"ל מאחר שלמעשה באו בספר זה אך תולדות יהודי תימן בצנעא ולא נפקדו כאן קהלות גדולות אחרות לא במרכז

תימן, לא במזרחה ולא בצפונה. יתר על כן בהרצאת המחבר בפרק הראשון על קורות הימים נעדרים כמה ענינים גדולים וחשובים. לא נזכרו קשרים עם עדן ועם מצרים ולא חיפוש עשרת השבטים בתימן, כמו כן נשארו חללים ריקים מתקופת הגאונים ומתקופת הרמב"ם. כן לא תואר בהרחבה וביסודיות המאורע האחרון הנפלא והעצום של תקופתנו והוא „יציאת תימן".

החלל הריק בספור המאורעות בפרק הראשון שאליו אני מתכוון מקיף קרוב לאלף שנה, דהיינו מסוף ימי מלכות היהודים בחמיר (מחצית המאה הששית לספה"נ) ועד הכבוש הראשון של תימן על ידי התורכים (מחצית המאה השש עשרה לספה"נ). אבל יש לציין ולהדגיש כי המחבר לא הזניח לגמרי תקופת זמן זו, ואעפ"י שאיננה בפרק הראשון בחלק המתאר מאורעות הסטוריים הנה היא מתוארת בפרק שני במובן תרבותי וספרותי והמחבר משתדל להראות במה עסקו יהודי תימן במשך תקופה זו ומה נשאר בידינו מיצירתיהם ומחבוריהם.

קשר ראשון ממרחק היה לי עם הרב המחבר בשעה שנמסרה לי האחריות בשנת התש"א על הדפסת החומש הנקרא בלשון יהודי תימן „תאג". מתוך רצון לפרסם מחכמתם של רבני תימן בדור האחרון הכנסנו במהדורה זו את המחברת „מרפא לשון" על תרגום אונקלוס מאת הרב אביו של המחבר וכן קונטרס „נוה שלום" ביאור לתרגום הערבי של רס"ג (נדפסה בשם „העדות לתפסיר") מאת המחבר. בהקדמתי שם רשמתי בקצרה מתולדותיהם של האב ובנו, ומהכתובים שלהם.

אך מלבד הקשר בעניני ספרות היה ביננו קשר בעניני ציבור. כמזכיר התאחדות התימנים בישראל הכרתי ברב המחבר בתור רב ראשי של גולת תימן יחד עם חברו הרב שלום יחיא קרח כנשיאים של „הועד לעזרת היהודים בתימן" אשר יסדה התת־אחדות בצנעא, והאחראים לחלוקת כספי העזרה אשר ההתאחדות שלחה ליהודי תימן לעריה ולכפריה.

הקשרים הרחוקים נתקו לזמן מה בזמן הקצר של אותם ימים סוערים לפני קום מדינת ישראל. בתוך זמן זה עברה רוח ה' בכל מחנה בית ישראל בגולת תימן, צררה אותם בכנפיה, ובעוד אנו כואבים, נדהמים ונסערים הופיע לארץ גם הרב הישיש המחבר עם כל בני ביתו בתוך המון אחינו יהודי תימן, כלם יחדיו „על כנפי נשרים".

עם בואו לארץ הביא עמו את אוצר ספריו, ואת כה"י שהיו לו וכן את כתביו הספרותיים, ביניהם הספר הזה אשר כנהו בשם „סערת תימן". הספר היה כתוב בידו מגלות מגלות מזמנים שונים. כמו כן הוסיף בארץ מדי פעם בפעם הערות משלימות עד יומו האחרון.

בשעה שהוצעה לי עריכת הספר קיבלתי עלי את המלאכה הזאת מתוך אהבה ורצון, אך הצטערתי מאד שהרב המנוח המחבר אינו עדיין בחיים שיוכל להשלים את הדרוש ולראות את פרי עמלו בשל ובאה.

אל חיבור זה נגשתי לא כאל חיבור כתב יד עתיק אלא כאל חיבור ספרותי שימושי ועל כן השתדלתי לסדר את החומר בצורה שתשביע את רצון הקורא ותעזור

לו לקרוא את הספר מתוך התעניינות. אכן, בגופי הדברים לא נגעתי כלל גם בסגנון וכמעט גם לא בכתיב.

חלוקת החומר לתקופות כפי הנזכר בהקדמתו של המחבר לא נראתה לי כמסגרת נוחה לבירורם של ענינים, לפיכך חילקתי את החומר לשלשה פרקים מוגדרים בענינם כדי שיהיה קל לקורא ולמתענין למצוא את דרכו. חלוקת הפרקים ומתן שמות להם נעשו, איפוא, על ידי. כמו כן ביררתי מתוך החומר את החלקים המוספים וריכזתים בפרק מיוחד בשם „נספחות", הן מבחינה זו שקטעים אלו דאויים לעיון מיוחד והן בשל כך שהם מפריעים למהלך תיאור הענינים. לתאריכים כלם שבאו בספר למנין היצירה או השטרות או ההג'רה התאמתי גם את התאריך הכללי. כדרך כתיבת הרבנים, באות בשמות לפעמים גם כאן האותיות השמושיות „ב" ו„ל" יחד עם ה' הידיעה.

הכתיב של המחבר הוא בדרך כלל הכתיב החסר וכן בהשמטת מלת הזיבור „את" ואת זה השארתי כמו שהוא מלבד במקומות בודדים.

עם סיום הקדמתי רואה אני לעצמי חובה להזכיר לטוב:

מ"ו פרופ' ש. ד. גויטיין, מהאוניברסיטה העברית, ירושלים שגלה ענין מיוחד בפרסום הספר. הרב הדיין יוסף קאפח שנענה לבקשתי לתרגם את הקטעים המרובים שבאו בספר בערבית, מאחר שרציתי שיבוא כאן תרגום של סגנון עברי רבני מתימן. מר אברהם יערי מהאוניברסיטה העברית, ירושלים, אשר עבר על הספר לפני הדפסתו ותרם עצות טובות והערות נכונות. ד"ר נחמיה אלוני מהמכון לכ"י עבריים ומר דותן מהאקדמיה ללשון העברית על תשובותיהם לשאלותי. מר יחיא עמרם קרח הי"ו, המו"ל, בנו של המנוח הרב המחבר, שעשה את כל הדרוש באוזו ובהונו למען הדפסת הספר. מוסד הרב קוק וכן משרד החנוך והתרבות שסייעו למו"ל בממון ההדפסה.

ולבסוף את דפוס רפאל חיים הכהן הי"ו ואת בניו דוד ויוסף שעשו את כל המלאכה מתוך סבלנות רבה, השגחה וגאמנות.

כלם יעמדו על הברכה וההוקרה.

תל־אביב־יפו
י"א מנחם־אב, התשי"ד

שמעון גרידי

הקדמת המחבר

הידיעות מקורות היהודים בתימן מיום גלותם לאי ערב, על פניהם ענן יעטה. ואם יש קבלות כלולות בדברי אגדות, הלא יסודתם על שעורים והשערות. ואשר אין לספק בו, כי מהרדיפות התכופות אשר דלקום, גלות וטלטולים מעיד לעיר ואפילו מפינה לזוית בכל מדינה וכפר, מסים וארנוניות אשר העמיסו עליהם, נתפזרו הספרים העתיקים אשר העלו בידם, זקניהם ראשי הגולה, עד אשר ספו תמו. הלבבות נתמעטו והסופרים דפו ידיהם מלהעתיק המתרתש והמתחדש. וביותר, מחצי האלף החמישי רבו צרות ונתחדשו גזרות, ואם נאמר כי אי אפשר שלא נשארו אפילו קטעים מזכרונות הדורות הקדומים, הנה באה הגלות הכללית בשנת הת"מ, אשר עקרה כל יהודי תימן מכל עיר ומדינה, והשליכה אותם אל מ ו ז ע, הרחוקה מצנעא עשרה ימים או יותר. בעל כרחם עזבו יקר תפארתם, חבורי קדמוני חכמיהם עם ספרי יחוסי משפחותיהם, ובכללם ספרי זכרון קורות הזמנים אשר נרשמו ע"י חכמי הדורות, ואולי מתחלת ימי גלותם, והיו לשלל ביד צודריהם, אשר גברה ידם למהר להוציאם מהערים ומדינות מושבותיהם.

והנה אפילו בזמן הקרוב, מאתים ושבעים שנה, בעדך, מעת שובם מגלות מ ו ז ע, אם כי ידוע שהיו בתי דינים קבועים, דור אחד דור, אין דורש ולא שואל על שמותיהם, ואיך היה מצבם ומה היו קורות זמניהם, זולתי אותם הרבנים שחיברו ספרים, צא ולמד שמותם מספריהם, מבלי לדעת מספר ימי חייו ובאיזה שנה גוע ויאסף אל עמיו, כי לא תמצאנו מפורש.

לולי נשאר שריד טמון וגנוז, ספר זכרונות, שהיו כותבים הבתי דינים שעמדו, אחדי שוב הגולה מ מ ו ז ע, מכל מה שנעשה בבית דין: גטין ושטרי חובות מקח וממכר, פינקסי עזבונות ושטרי חלוקות, פיסוק מזונות האלמנה והיתומים וכל מעשה ב"ד, להיות שמורים בבית דין למזכרת, יען היתה שכונת היהודים מדרס לגנבים ושודדים, והיה כל מי שנשלל שטרו יבא לב"ד לחפש על זכרונותיו. אין בספר זה רשימת מאורעות ומקרי אותם הזמנים, כי אם זכר השנה שידד בה השלג להיותו פלא עצום, כי אין השלג יורד בתימן, וכך כתוב שם: "השלג בארץ היה בשנת בע"ח (התקכ"ז), יום ג' כ"א בשבט, והיה אחדיו שבע גדול וטובה גדולה בעולם. הש"י יתמיד טובו עלינו אכי"ר".

ימי שנות גלות תימן לחמש תקופות נחלקות

תקופה א.	מזמן חרבן הבית הראשון עד סוף האלף הרביעי	תקנ"א	לשטרי
תקופה ב.	עד סוף האלף החמישי	אתקנ"א	"
תקופה ג.	עד גלות מוזע, שנת הת"מ	אתתקצ"א	"
תקופה ד.	עד התרל"ב	בקפ"ג	"
תקופה ה.	עד התש"ז, סוף הגלות	ברנ"ח	"
לקראת בא הקץ. התש"ח		ברנ"ט	"
חבלי משיח. התש"ט ואתחלתא דגאלה		בר"ס	"
חסול הגולה. התש"י		ברס"א	"

ואלה הענינים הכלולים בספר זה :

א) מה שיש למצא הוראות וראיות על קדמוניות גלות היהודים לתימן.
ב) מסורות ומנהגים מדורות ראשונים התפושים בידיהם עד עתה.
ג) שמות הרבנים וספריהם, פיטנים ושיריהם, שארית הפליטה עד לפני גלות מיזע.
ד) חברי בתי דינים הקבועים, שעמדו בשכונת קאע ביר אלעזב, שמותיהם ומספר שני חייהם, בסדר זה אחר זה עד הבית דין העשירי, האחרון שבהם.
ה) זכרון שמות הרבנים המפורסמים, זמניהם וחבודיהם.
ו) קורות ומאורעות יחידים או רבים, אשר יש ללמוד מהם זהירות ומוסר לדורות הבאים.

נשלם פה עיה"ק ירושלם, שנת קריית מלך רב לפ"ק
ביום שלישי שביעי סיון, הוא היום הראשון משנת
השמנים בימי חיי, אנכי איש צעיר
עמרם בכמו"ר יחיא קרח נ"י.

נשלם פה עיה"ק ירושלם שנת קריית מלך רב לפ"ק
ביום שלישי שביעי סיון הוא היום הראשון משנת
השמנים בימי חיי אנכי איש צעיר
עמרם בכמו"ר יחיא קרח נ"י

צלום כ"י וחתימתו של המחבר

פרק ראשון—מדברי הימים

א. מימים ראשונים / מראשית נדידת היהודים לתימן ועד גלות מוזע

עד שנת התל"ט (1679)

גלות עם ישראל לתימן, יש מקדימים הזמן ומשערים כי בתקופת היות ישראל תועים במדבר נשמטו מהם לגליל תימן ונתישבו בנפת ארץ שבא בירת הממשלה. אותותיהם אותות כי לא שמעה מלכת שבא את שמע חכמת שלמה כי אם מפי עם ישראל, תושב הארץ, המתפאר במלך אומתו, וזולתם מי יפיץ חכמתו ותארי מלכותו.

המפקפקים דוחים השערה זו ואומרים שאף אם נכריח שמקרב עם ישראלים הגיעה שמועה זאת אל מלכת שבא, הנה לא יבצר כי יהיו בימי שלמה ארחות ישראלם הולכות מא"י לארצות שבא להוביל סחורות לשם ולהסיע סחורות משם. ודרך הסוחרים להרבות ספורים ממצב הארץ אשר יצאו ממנה ומה גם שבח צדקת מלך הארץ וחכמתו, והדברים נעתקו מאיש לאיש עד שהגיעו לאזן מלכת שבא, ואולי שמעה מאחרים.

המאחרים הזמן אומרים כי בחרבן בית ראשון נתפזרו מהיהודים וגלו לאי ערב לחציו הצפוני הנקרא חגאז [1] ולחציו הדרומי הנקרא ימן (תימן). החקירה על שבטי יהודי חגאז [2] מיום בואם לשם ועד אשר נכחדו משם כבר נתעסקו בה סופרים וחיברו על קורותיהם ספרים.

אולם גולת תימן הקיימת עד היום קבלתם מאבותם מסייעת להשערה זו, שבזמן חרבן בית ראשון גלו לתימן ונתישבו בה ונתוספו עליהם גולים בחרבן הבית השני. זכר לדבר, הקינה הנהוג לאמרה בליל תשעה באב המתחלת: "לכן אנשי לבב וכו' כי בעונותינו ובעונות אבתינו אנו מונים לחרבן בית אלהינו ולפיזור עם ה' אלה מעל אדמת קדשנו, היום לחרבן בית שני אשר בנה עזרא אדוננו אלף ושמנה מאות ושמנים ואחת שני יגונותינו. ולחרבן בית ראשון ולפיזור אנשי גלותנו אנחנו הגולים פה בארצות מוגינו היום אלפים ושלש מאות ושבעים ואחת [3] על רוב עונותינו" וכו'. ונוסח זה רשום בתכאליל, סדורי התפלות, מלפני מאות שנים.

---

1 יש אומרים שהגולים מעשרת השבטים אשר הגלה שלמנאסר לחבור, הם היהודים אשר גרו בעיר כ י ב ר הידועה באי ערב בחלק הצפוני, שכן ה"חית" בעברי מתחלפת בערבי ל"כף" רפויה. תמצא מעין זה בספר "נ ו ר א ל ט' ל א ם".

2 הנקובים בשמותם: בני אלנצ'יר, בני קינוקע, בני קריט'ה.

3 היא התש"ט (1949) אחרית שנות גלות תימן.

הראיה היותר בריאה, מלכותו של היהודי יוסף ד׳ו־נואס אשר מלך בתימן, ובהשפעתו התיהדו כל העדבים החמירים. החוקרים נחלקו על תאריך ההתיהדות המלך הזה והחמירים. ומהם אומרים כי לא הוא המלך הראשון שהתיהד כי כבר מלכו לפניו מלכים אחרים שהתיהדו ומהם שמר ן׳ מרעש. אמנם אפילו לפני התאריך המאוחר מחויב הוא, שכבד עברו מאות בשנים מעת נתישבו היהודים בתימן, כי אי אפשר שיועתקו החמירים מאמונתם אלא אחר שהכניסו היהודים אמונות בדעותיהם והורגלו בהנהגות רבות מעמודי היהדות מלפני כמה דורות[4].

בגובה הר נקם המשקיף על מדינת צנעא ברוח מזרח הנקרא בראש חורבת עיר אשר שרידי בתיה נשארו עד עתה. קבלה בפיות יהודי צנעא שהעיר הזאת בנו אותה דאשוני גולי תימן קדמוניהם, ונאחזו בה וגם נתישבו בקצר צנעא (מבצד צנעא) הידוע והחזיקו בו. אחרי ימים כבירים לקחו מושלי ערב מידם קצר צנעא ומעיר בראש גרשו אותם והגלום לרחוב אלסאילה אשר בשפל מדינת צנעא, אולם זכר תאריך וסבת גזירת גלותם אין בפיהם להגיד.

אמנם יש להעמיד קבלה זו על יסוד קורות הזמנים, שהרי היה ליהודים בתימן נשיאים ושבט מלכות כזכור, דרך המלכים והרוזנים להתגונן במבצרים ובמדינה הרים ומה גם כי באותם הימים היתה צנעא עיר פרזות, ורק לפני שמנה מאות שנה, בערך, הקיפוה חומה. ואם כן יש לקבוע תאריך גלותם לרחוב אלסאילה אחרי אשר קבלו הערבים דת האסלאם, אשר לפי נימוסיו אסור על שאינו מסלם לגור בשכונה נשאה למעלה ממושבות המסלמים. ומאז שלטה ידם הוציאו חוק זה לפועל ולקחו מהיהודים מבצד צנעא והוציאום מעיר בראש והורידו אותם לרחוב אלסאילה שהיה פרוז בשפל עיר צנעא, וצוו עליהם לשמור „גזירת אלצגיר״ הכוללת כמה מיני הקטנות והשפלות, מהם מצות עשה ומהם לא תעשה המפורטים בספרי דתם.

חליפות הזמנים הוכיחו כי למעלה משני מליון נפש היה עם הגולה הפזורים במדחבי אי ערב בצפונו ובדרומו עד המאה הרביעית לאלף החמישי, עת צמחה ויצאה משם הדת האסלאמית. אז פרש צר ידו ובזז כל מחמד, וחרבו גברה והשמיד אחינו היהודים אשר בחצי אי ערב הצפוני עד כלה.

קנאת הדת פשטה כאש בוערת גם בארץ נפוצותינו בחצי אי ערב הדרומי, תימן. אלפי נפשות נגדעו בכל דור, אנוסי שמד ואבודי לחץ ועניים גלויות וטלטולים. עברו אלפי שנים ושלהבת השנאה מלהטת שרידי הפליטה. עדי נשארנו מתי מספר, אחד אחוז מעשרים פזורים בכל עיר וכפר כעולות בציר, נטושים כשבלי לקט אחר הקציר; לולי שמרנו תורת אלהינו ושמרנו מסורת אבותינו כמעט גועגו כלנו אבדנו.

* * *

4 עיין ספר „היהודים בערב״ להחכם ישראל בן זאב, פרק שני, וספר „קדמוניות הערבים״ להחכם אברהם שלום לבית יחזקאל יהודה, ירושלים, התרנ״ה.

כבוש תימן בידי התרכים, בשנת הש"ו (1546)

(1546 — 1628)

בימי הסלטאן סלימאן אלקאנוני (מת השכ"ו, 1566) משלו התרכים בצנעא וחלק מנפות תימן, ונמשכה מלכותם לעדך שמנים שנה, החל מהואלי הראשון אזדמר פאשא אשר בנה בצנעא המסגד הנקרא על שמו מסגד אלזמר, ועד הואלי האחרון חידר פאשא אשר יצא מצנעא עם כל חיל התרכים, אשר הגלהו אלאמאם אלמאיד מחמד ן' אלקאסם בשנת השפ"ט (1628) בימי אלסלטאן מראד הרביעי. [גם אחרים שבאו בשם פאשא אחריו, נשארו להם זכרונות בבנינים שחדשו בזמניהם, בתי תפלה ובתי מחסה וברכות במדברות לכינוס מי גשמים לצרכי עוברי דרכים ורועי צאן וסיפוק שתייה לאנשי הכפרים הסמוכים. רוב הברכות נקראים על שם סנאן פאשא, שמת בעיר אלמכ'א בשנת השס"ו (1606), בערך, וכבר קדמו בכיר ביק בימי חסן פאשא ובנה המסגד הגדול הנקרא על שמו בכירה בשנת 1005 למנין אלהגרה (השנ"ו — 1596)].

כל ימי מלכותם היו בתגרות ומלחמות עם האמאמים שלא פסק שלטונם בחלק המזרחי ובפאת צפון כאשר יגידון ספרי דברי הימים למלכי ערב בתימן.

אמנם מצב היהודים כל זמן תקופת מלכותם לא ידענו בדרך כלל מה גם בפרט, כי אם רמז דק שכתב הר' יחיא בן סעדיה אלצ'אהרי בהקדמתו ל"ספר המוסר". שם אמר: "בשנה ההיא, (השכ"ח — 1568), גבר הישמעאלי [8] על עם גמר [9], ומלשונו זה לא נבין באיזה נצחון גבר הישמעאלי, שהרי נמשכה מלכות התרכים עוד לערך ששים שנה.

ה"ר יחיא אלצ'אהרי הנזכר היה מושבו בעיר כוכבאן [10] העומדת במרום הרים ולכן יש לשער שמלחמה זאת היתה על עיר כוכבאן ונצחון זה שקול, אם שלא יכלו התרכים לכבשה או שכבר היתה כבושה בידם וחזר האמאם ולקחה מהם; וזה שחבר שוהו בבית הסהר הוא וגדולי היהודים, מעלילות הערבים שכורי הנצחון.

שמות דיינים ומלכי התרכים בשטרי מכר

זכרונות לתרכים משך זמן מלכותם לא מצאתי בספרי המחברים ולא במעשה בתי דינים, זולת מה שנמצא כתוב שספרי ה"תיגאן", שטרי מקח וממכר על עצמו של ה"תאג" בזמן שלטונם, העתקתי אחדים מהם למזכרת וללמוד מהם שמות דייני

---

8 אלאמאם אלמטהר ן' אלאמאם יחיא שרף אלדין והיו לו מלחמות רבות עם התרבים.

9 נמשך אחר תרגום התורה הערבי לרס"ג שתרגם גמר שבבני יפת "אלתרך".

10 מזה ימים רבים ראיתי עלה אחד ובו בתוב בבתב ידו של הרב שמו ושם אביו ושם העיר הזאת מקום דירתו, ואולי היה מתושבי מדינת צנעא, ואחרי שובו ממסעותיו אוה למושב בעיר זו.

אותו זמן וכו', ולולי הם כתובים בגופו של ה„תאג" לא נשמרו עד עתה. (עיין נספחות קטע א').

גירוש התרכים

ראיתי שני גליונות מזכרונות המלחמות האחרונות שנלחמו התרכים עם הא־מאם אלקאסם ן' מחמד, ואם כי דבריהם אינם בכונה אחת, במקצת הנלמד מכלל דבריהם, כי בתחלת שנת אתתקל"ח לשטרי (השפ"ז — 1627) מרדו יושבי הארץ ויצאו גדודים עם שרי צבאותיהם אחמד ואלחסן ואלחסין ילדי האמאם אלקאסם להלחם עם התרכים ובאה צנעא במצור והיה הנצחון לצבאות האמאם וכבשו מבצר כוכבאן והוקרו שערי תבואות וכל מיני מאכל, וגלו מצנעא רוב תושביה המסלמים והיהודים עד יום ג' י"א אייר נתחדשה המלחמה וגברה יד חיל התרכים ובזזו רכב ופרשים והרגו מאות אנשים והשערים הולכים ומתיקרים עד יום ה' ו' תשרי אתתקל"ט, (השפ"ח — 1628), נתפשו אלגדאף ואלדוצ'ה ביד חיל האמאם ונתבצרו בהם והצרו לבל יכנס לצנעא שום דבר מאכל, ובחודש סיון נעשה שלום בין שרי צבאות האמאם והתרכים ונמשך השלום עד סוף שבט אתתק"מ (השפ"ט — 1629), ואז הופר, והמצור חזר לאיתנו ותקפו, וביום א' ט"ז אדר שני נכנע חידר פאשא לתנאי האמאם ויצא מצנעא הוא וחילותיו עם כל התרכים קטן וגדול, ושלח האמאם שש מאות איש דגלי ללוותם עד עיר אלמכ'א אשר על שפת הים.

לחץ היהודים בימי התרכים

התרכים הנהיגו שלטונם עפ"י חקי הדת. בשום פנים א"א שיהיו ליהודים זכיות והנחות, שהרי גם לפי הדת החנפי אסור להניח יהודי אפילו סופר בבית המשפט, נוסף על היותו פסול לעדות על המסלם. ולא עוד כשישנאו את היהודים לדחקם להכניעם ולענותם ימצאו חן בעיני יושבי הארץ וסם מדפא לקרב לבם לאהבתם.

המעשה המחריד אשר במצא דשום בספר „חמדת ימים", שבזי, שהיה מושב מחברו בדרום תימן במחוז אלצעיד, ושם הוא אומר[11] שבימי השר פצ'לי באשא גזר על היהודים שבאותם הערים שמד. יש שהחליפו דתם ויש שנהרגו על קדושת השם ותפשו לגדולי היהודים והלקום וציערום עד שנגואלו בגדיהם בדם ואסרום בשלשלאות של ברזל שנים עשר חדש, וענו אותם בעבודת פרך בסבלות טיט ולבנים ואבנים, ובנו עליהם דירה גדולה, ולאחר שגזלו כל ממונם כפר לנפשם, עזבום גולים ומטולטלים רעבים וערומים עד שגברה מלכות האמאם על התרכים והוציאם מכל גבולות תימן ואז חזרו לעריהם ולמשכנותם.

זה המאורע היה בסמוך לפני יציאת התרכים ולולי נכתב בדרך ספור תוך ספר

---

11 בפרשת בלק דף ק"ג ע"ב.

זה היה נשכח, ואם הוא פרט של זמן קטן, ממנו נלמד שמעין יסורין וענויים אלו סבלו היהודים בכל נפות תימן כל משך הזמן הגדול, שמנים שנות מלכותם של התרכים.

שנאת יושבי הארץ ועלילותיהם על היהודים

נשארה השאלה מה היו הסבות שגרמו תוספת קנאה ושנאה ליהודים בלב תושבי הארץ וארוניה אחר גלות התרכים, עד שחדשו עליהם גזרות וענויים שונים ותכופים בגופם וממונם ולסוף חמשים שנה נתכה עליהם החמה בחרון אף וקצף גדול להגלותם למוצ.

נוכל להכיר זאת מטעם חילופי הדינים שישנם בין הדת הזידי לדת החנפי, כגון: פרשת „בן המצר", שלפי הדת החנפי יש ליהודי בעל המצר הזכות לסלק הלוקח ואפילו יהיה מסלם, מה שכנגד זה במשפט הזידי שאין ליהודי בעל המצר לסלק הלוקח אפילו יהיה יהודי. וכן לפי הדת החנפי, עד אחד אינו כלום אפילו כדבר שבין אדם לחברו עד שיהיו שנים, ולפי המשפט הזידי בדיני ממונות שבין אדם לחברו בשיש עד אחד, נשבע התובע ועולה במקום העד השני ונוטל, מה שאינו כן אם יהיה התובע יהודי והנתבע מסלם, אין היהודי נשבע ונוטל במקום העד השני, שהרי הוא פסול לעדות, אלא המסלם הנתבע נשבע להכחיש העד המסלם ונפטר. ועוד פרטי חלוקי דינים כגון אלו. כמו כן לפי הדת החנפי מותר לאכול בשר משחיטת היהודים, וזה תועבה הוא לזידים.

בלי ספק שמשפטים אלו היו נזכרים ונעשים בבית המשפט כפי הדת החנפי ודנים ליהודים כמשפטיהם ואוכלים בשר משחיטת היהודים.

אם כל אלה היו באים ליהודים מכח הדת השלטת לא בדרישתם ולא מהשפעת אחרים, אולם היה בהם להקניט את עם הארץ השונא את התרכים ומרחק משפטי דתם, ולקבוע בלבו נקימה ונטידה למי שמגיש דינו לפניהם או מתקרב אליהם, וכל שכן אם היו נשכרים להם לעבודתם בבית ובשדה.

גזרת האמאם אסמעיל ן' אלקאסם — „הסר המצנפת והרם העטרה"

עד לאחר גירוש התרכים היו מלבושי היהודים בגדי כבוד קרובים בתבניתם למלבושי המסלמים, בתי ידים רחבים ומפותחים ועטרותיהם בראשיהם, ורק היו חגורים אבנט למעלה מהחלוק העליון הנקרא בערבי ז נ א ר, לסימן יהדותם, כי כן נגזר על היהודים והנצרים כפי חקי דתם. ולא היו מגדלים פאות בראש, אולי שהיו מניחים בפאות שיעור קטן ומלקטים אותו במספרים והשאר מגלחים בתער [12].

הגזרות שנתחדשו אחר גלות התרכים לא נדע פרטן כי אם מה שמצאנו ברמז לגזרה היותר קשה בפיוטי הר"ש שבזי באמרו: „מהתל עלי דתי ובזה לתורתי והסיר עטרתי" ובפיוט אחר אמר: „וצרתו פי אלימן האים, בלי עוז ועטרת", במקום

12 וכ"כ רמב"ם בפי"ב מהלכות ע"ז שלא נתנו חכמים שיעור לפאות הראש, וארבעים שערות בפאה שאין להשחית בתער ומותר ללקטן במספרים.

שהיה ראוי לו לחבר פיוט שלם על גזרה זו שנתחדשה בימיו ולבאר פרטי ענפיה, אולי מיראה ופחד שמר לפיו מחסום שהרי חכמי דורו אחזתם הלחלה ויראו לרשום זכרה, ולולי הערת הר"ש שבזי במלים קצרים אלו היתה נשכחת מספרי היהודים.

תיאור גזרה זו כמו שהוא מפורסם, וגם יש לו עיקר בספרי התאריך הערביים, בתחלה גזרו עליהם להסיר עטרותיהם מעל ראשיהם ולילך פרועי ראש, חרפה ומצוקה גדולה היתה להם בהיותם עוברים ושבים בראש מגולה. לא הספיקה גזרה זו עד שגזרו עליהם לגדל פיאות ראשיהם למען יהיה להם סימן קבוע בגופם, נגלה וניכר לעין כל ראיהם. כשגדלו שערות הפאות היו בושים אפילו על עצמם והיו רואים אותם כאלו הם שני נחשים על לחייהם [13] כי הניחו מה שלצד האזנים, ושאר הפאות לצד הפדחת גלחוהו עם שאר שער הראש.

היהודים קראו אותם סימן או סימנים, והגוים קוראים להם זנאר או זנאניר, כפי הרגלם הקדום על שם האבנט אפע"י שאין עוד אבנט.

אחרי תחנות ורצויים התירו להם להניח כובע קטן על ראשיהם מבלי להתעטף בשמלה המכסה את הסימנים, ואם יהלך יהודי מעוטף הראש יקראוהו "מקופע", וכל הרואה אותו מקופע פוגע בו תחלה להכותו ולהלקותו ואחר כן מסיר עטיפתו.

למען יהיו היהודים מובדלים באלו ה"סימנים" היתה חובה על כל מסלם הרוצה לגדל פרע לגלח שני צדעיו ואנשי הכפרים שכלם מגדלים פרע נמצא בכל כפר ספר תמידי הנקרא מזין, משגיח לגלח הצדעים בתער בכל עת שיגדלו שערותיהם, ומי שאינו רוצה לגדל פרע מגלח כל ראשו ודיו. גם היהודי כשיבוא בברית דת האסלאם, באונס או ברצון קודם כל מגלחים פאותיו להמיט מעליו החרפה המיוחדת ליהודים.

בספרי דברי ימי מלכי תימן נאמרו דברי אשמה על היהודים אשר בעבורה הענישום בגזרות אלו ושם כתוב כי בשנת 1077 למנין אלהג'רה (התכ"ו 1666) בימי המלך אלמתוכל עלי אללה אסמעיל ן' אלאמאם אלקאסם ן' מחמד הכריזו היהודים מרד ובשרו בבוא משיחם ונקבצו אנשים בראשות נגידם ולבשו בגדיהם החמודות ועלו למבצר צנעא, הנקרא אלקצר, ותבעו מהחיילים ושריהם לצאת מן המבצר שכבר נשלמה מלכותם וכו', וסיום הדברים אחרי קללות חרופים הוא: "ופי הד"ה אלסנה רפעת עמאימהם ען אלרווס ותכ'לדת עלמאיהם פי אלחבוס". (ובשנה זו הוסרו עטרותיהם מהראשים ונשארו חכמיהם בבתי הכלא).

ואם כי סיפור זה מצד עצמו מוגזם, אם לא שנאמר שזה הנגיד וארבעה או חמשה הגלוים אליו היו מטורפי דעת ושוטים גמורים ואם כן לא היו ראויים לשום עונש שכבר יצאו מדעתם שהרי אפילו מקלות אין בידם, ועוד כל קהילות היהודים מה חטאו.

---

13 דורות אחרונים, שנעלם מהם כי לשמצה נקבעו בצדעי אבותיהם חשבום לעדי כבוד, מורקים ומושחים אותם בשמן ועושים כמו חוליות שקורין "לולאב", מתהללים בארבן ומלסילן, והמוני עם נשבעים לקיים כל דבר בנקיטתן.

חכמי סופריהם כדי להצדיק את עצמם טפלו עליהם חטא גדול והפליגו דבריהם עד שאמרו כי באותו מעמד עמד יהודי פלסטיני ושחט לזה הנגיד והתיזו את ראשו ותלוהו בפתח מדינת צנעא הנקרא ב א ב ש ע ו ב. ואם כך היה מעשה למה לא כיפרה שחיטתו עליו ועל הגלוים אליו וכל בני עדתו.

אולם יש ללמוד כי באותו זמן עלה תמרות עשן משיחות שבתי צבי, והגיעו אליהם שמועות משעשעות, ובהיותם דחופים ומעונים היו מתלחשים בשורות הגאלה הנשמעים לאזניהם; ודרך ההמונים הפתאים להגדיל ולהרבות דברים והקול נשמע בשערי המלך והשרים, ובתואנה קלה מצאו טענה להנקם מכל היהודים, להכניעם ולהשפילם בגזרות אלו ולענות דבניהם וחשוביהם במאסרים וענויים קשים ימים אין מספר.

אם באנו להתחקות מתוך כתבי חבוריהם על מצבם החמרי וקורותיהם אפילו מלפני חמש מאות שנה לא נמצא ענין מפורש ולא דבר מבואר, כי אם רמזים בדרך כלל מורים על תוקף גלותם בעול ועלילות וגזרות אכזריאות. וברוב השנים עצירת גשמים, רעב וטלטולים, ונפשות רבות נעות ונטמעות, ומדור דוד העוני והמחסור שליט ומושל עדי באה עליהם המצוקה הגדולה של גדוש מוזע.

גזרת גלות מוזע

בשנת אתתק"צ לשטרות (התל"ט — 1679) הוכפלו בה צדות, כלליות ופרטיות. את עיניהם החשיכה גזרת חרבן בתי כנסיות בצנעא וכל ערי תימן ושלא להתפלל בכנופיא, עד שהיה כל אחד מתפלל בהסתר יחידי בתוך ביתו.

ובשנת אתתקצ"א לשטרות (התמ"מ — 1680) יצא הקצף, וגזר המלך א ל מ ה ד י א ח מ ד ן א ל ח ס ן ן א ל א מ א מ א ל ק א ס ם לגדשם ממדינת צנעא ומכל נפת תימן ולהגלותם הם ובניהם נשיהם וטפם אל ארץ משכלת, מ ו ז ע[14], הרחוקה מצנעא מהלך י"א יום הידועה באוירה המשחית, מקום גדודי חיות ולסטים, נחשים ועקדים להיות מושלכים שם בדעב וצמא עדי יתמו ושם ימותו.

יד צר גברה למהר להוציאם מכל מקומות מושבותיהם עד שנאנסו לעזוב כל יקר מספרי זכרונות המאורעות, אשר נדשמו על ידי חכמי הדודות מראש, וספרי יחוסיהם אשר היו בקבלה מדור דור, ולא יכלו להציל שכיות חמדותיהם מחבורי קדמוניהם, והיו לשלל ביד צורריהם.

חכמי הדור, מקוצר רוח לא כתבו על ספר קורות הליכותיהם בגלות זו, גם לא לפניה ולא לאחריה, רק מה שיש ללמוד תוקף רוע הגזרה משתי הקינות הנמצאות ב„דיואן". האחת המתחלת: „וצלנא האתף אלאלתאן" להר"ש שבזי, והשנית המתחלת: „אזיל דמעותי" להר"ש עאשרי.

לבד פרט קטן מצאתי בספר תפלה, תכלאל, שנכתב בשנת הת"ץ (1710) בסימן

---

14 בספרי דברי הימים הערביים נעלם זכר גלות זו, אולי לא מצאו טעם להתלות בו ולא סבה ממשית.

„תם עונך בת ציון" בכתיבת הסופר פ י נ ח ס ב ן ג ד ה כ ה ן[15]. בדרך מקרה כתב בשולי העמוד הראשון, זה לשונו: „ואודיעך אחי ממה שאירע לנו בזמן הזה מתחלת שנת אתתק"צ ואתתקצ"א לשטרי כי המלך גזר והחדיב כל בתי כנסיות של כל עדי תימן[16] ויש מן הספרים וכתבי הקדש נתבזו ביד הגוים בעונותינו ולא היינו מתפללים אלא יחידים בחשאי בבתים, ואחר כך גזר המלך על היהודים שיגלו אל מדבד מ ו ז ע והחריבו הבתים, ויש שמכרו את הבית ששוה אלף זהובים מכרו אותו במאה, ויש ששוה מאה זהובים בעשרה, והיינו לחרפה בגוים מבקשים עלינו עלילות דברים שימירו בר מינן ועמדו כל גלילות ישראל והניחו כל מחמדיהם על קדושת השם ב"ה ושדותיהם וכרמיהם, ומסרו עצמם על קדושת השם ב"ה. ואם יכנס אחד לשוק לצודך לו, „זה מואס וזה גועל, זה טורף וזה מחרף". ונתקיים בזה הדור „מי יקום יעקב כי קטן הוא" מהכיל כל הצרות. ונתקיים בעונותינו „והבאתי מרך בלבבם". והשם ב"ה נותן לנו כח לסבול כל אותן הצרות והתלאות בכל יום", ע"כ.

העברת ביהכ"נ והמרחץ לרשות המוסלמים

בית הכנסת הגדולה[17] החזיקו בה מיד ועשאוה בית תפלה למסלמים וקראוהו מ ס ג ד א ל ג ל א[18] וכתבו זכרונותיו בספר „רשימת מסאגד צנעא" בזה הנוסח:

„מן אלמסאגר אלעאמרה באלקרב מן אלסאילה קבלי אלטריק אלנאפדה מן אלסאילה אלי אלקזאלי ומסגד אבן אלחסין, עמרה אלאמאם אלקאסם ן' מחמד פי סנת 1091 (התל"ט — 1679) פי כניס מחל אליהוד אלדי אגלאהם ען צנעא ואכ'רגהם[20] אלי אלמחל אלכ'אץ בהם אלמערוף אלאן בקאע אליהור ג'רבי צנעא, כמא אשאר אלי ר'לך אלקאצ'י אלעלאמה מחמד ן' אברהים אלסתילי, רחמה אללה, בקולה:

אמאמנא אלמהדי שמס אלהדי	אחמד נגל אלקאים אלקאסם
לה כראמאת סמת לם תכן	להא דוי קבל או קאסם
לו לם יכון מנהא סוי נפיה	יהור צנעא אכ'בת' אלעאלם

15 אולי זהו הרב המפורסם בקברו, ידוע בצלע ההר המערבי דרומי הרחוק מצנעא מהלך הצי שעה, ורגילים יחיד וצבור בעת צרה להשתטח על קברו ולהשען בזכותו.

16 ולחרבן זה רמז הר"ש שבזי בפיוט „מסאן פי רצ'א אלרחמאן".

17 שהיתה נקראת כ נ י ס ת א ל ע ל מ א, על ששם היתה ישיבה של חכמים, ואליה רמז ר"ש שבזי בפיוטיו.

18 על שם גלות בעליה אשר לא נשאר להם בה שום זכות.

19 עד היום נשארה בית כנסת זו כמתכונתה מיום עזבוה הגולים. כתליה בנוים מלבנים שרופים, וכמו שלש שורות של אבנים גדועות, סדורות על יסודותיה ויורדים במורדות מן המבוי לחצרה, לא חדשו בה בנין גזית כבנין המסאגד ולא הגביהו קומתה, כי אם תקנו אל „קבלה" (כוון התפלה) ברוח שמתפללים כנגדה.

20 דולג מעל גלות מוזע, אולי היתה בעיניו גזרה מוזרה ונתבון להסתירה.

וגעלה לביעתהם מסגדא [21] לסאגד ללה או קאים
קד פאז באלאמר בה ג'אנמא ואתפק אלתאריך פי ג'אנם
והדיה אלאביאת מכתובה פי גדאר אלמסגד מן דאכ'לה באלגץ והכאהא פי "טבק אלחלוי".

(תרגום)

מן המסגדים הבנוים בקרבת אלסאילה, צפונית לדרך העוברת מן אלסאילה אל אלקזאלי ומסגד בן אלחסין בנאו המלך אלמהדי אחמד בן אלחסן בן המלך אלקאסם בן מחמד בשנת 1091. בבית כנסת מושב היהודים שהגלם מצנעא והוציאם אל המקום המיוחד להם הידוע עתה בשם קאע אליהוד במערב צנעא, כמו שרמז בכך הקצין המלומד מחמד בן אבראהים אלסחולי באמרו:

מלכנו אלמהדי שמש הפאר אחמד נכד השליט אלקאסם
לו כבוד נעלה אשר לא היה לו דמיון לפנים ואפילו חלקי
ואפילו לא עשה זולת גירוש יהודי צנעא הרמאים שבעולם
והפך במותיהם מסגדים למשיחות לה' או לעומד (לפניו בתפלה)
והשיג בפקודתו בזה נצורות ונזדמן הזמן בהתאמה

(חרוזים אלה כתובים בכתלי המסגד מבפנים בגבס, והזכירם אלחלוי בחוברתו). בית המרחץ הגדול הכללי העומד ברחוב זה תפשוהו ה"וקף", ונכתב בפנקס ה"וקף" בכלל מרחצאות צנעא השייכים ל"וקף" וכנוהו בשם חמאם אלגלא.

ב. התקופה התיכונה / משוב הגולים ממוזע ועד חתימת בתי הדין בצנעא

(הת"מ—התרס"ב 1902—1680)

חופש הגולים ממסגר מוזע

אחר שנתרוקנו הערים והמדינות מהיהודים הרגישו הערבים יושביהם חסרון בצרכיהם החיוניים אשר היו רגילים להם מהמלאכות ההכרחיות להם עבוד עורות, חיטות, נגרות, כלי חרישה וזריעה וביותר מלאכת כלי חרס לכל תשמישיהם, צלוחיות, קערות קומקומין לחמין או צונן, תנורים לאפות ואלפסין לצלות בהן וכלי תבשיל ואפילו פנס המאיר לחוץ דרך חוריו ונקביו הכל נהוג בימים ההם על ידי יוצר כלי חרס [1]. גם תכשיטי כסף וזהב לא מצאו עוד אומנים לעשותם ומה שנתקלקל מהנמצא בידם אין מי שיתקנהו.

אז נאספו משרי הכפרים והמדינות ובראשם שר מדינת עמראן ובאו לפני המלך כרעו ונפלו ונשקו את ברכיו כנהוג, ונכנסו עמו בדברי רצוי לאמר לא להליץ בעד היהודים באנו לחלות פניך כי אם לתועלת עצמנו ולטובת כל המסלמים, כי מאחר

---

21 כן נקראים בערבי מקומות העבודה של היהודים והנצרים, דהיינו, בתי כנסיותיהם.

1 כל מיני כלי חרס שנזכרו במשנה במסכת כלים, כדמותן היו עושים ובהם משתמשים.

שהודחו אלה הכופרים לארץ גזרה נתרופפה עמדתנו ונדחקנו למלאכות אשר בהם קיומנו וקיום עבודת אדמתנו ולא מצאנו אומנים כיוצא בהם, כאשר אדוננו יודע, והמה לא נבראו אלא להשתעבד בהם ככל צרכנו. נחלה שתמחול לאשמתם ותתירם ממאסרם לשוב לשבת תחת חסות מלכותך נכנעים ושפלים כמקודם.

המלך נשא את פניהם ונעתר לבקשתם וקרא דרור אחר מלאת שנה תמימה מיום גלותם. הגולים נתפזרו, יש שחזרו למקום תחנותם הראשונה ורבים נאחזו ביתך אחיהם, וכפר אחד החזיק יושבי שנים או שלשה כפרים והכפרים הנעזבים נשארו ביד הגוים שכניהם ונשתכח שם היהודים באותם הכפרים עד היום.

אבל שכונת היהודים במדינת צנעא נגזר עליהם שלא יוסיפו עוד להתישב בה. ונתנו להם רשות לקנות שדה ניר או בור, חוץ לשכונת ביר אלעזב והיא המושבה אשר חוץ לחומת מדינת צנעא בפאת מערב בנויה פרזות נטועה גנות ופרדסים, ואלו השדות הם בשפל למערב ביר אלעזב וההרים המקיפים אותם מעונות חיות טורפות, וביותר מצויה החיה הטורפת היוצאת לפעמים אפילו ביום הנקראת בפי ההמון אלסמע, ובספרי שרשי הלשון הערבי אַלצ׳בּע.

פרטי צרות שאירעו בהליכתם וחזרתם לא נמצאו כתובים על ספר. את מספר הגולים אי אפשר אפילו לשער ורק מה שהוא מפורסם כי נפשות האובדים במשך שנת גלותם לערך שלשים אחוז למאה, וחלק זה יוכיח כי דלקום הרעב והצמא ונדבקו בהם חלאים מסוכנים מרוע אויר הארץ ההיא.

עד הנה הודיעו לנו קורות הזמנים כמה גדול היה אומץ סבלנותם. כל ימי חייהם נתגלגלו בעוני ומחסור פחד ומצוק, ובכל דור וזמן ידי צרים רודה בהם להבניעם לענותם ולהכביד עולם הב הב מסים וארנוניות, גזרות שמד וטלטולים, צרות אחרונות נוספות על הראשונות, ועל כל אלה גברה רוחם החזיקו בנאמנותם לתורת משה מורשת אבותם, ואם עברה חרב על צוארם עליה נתנו נפשם.

תוקף דבקותם במצות ה׳ אלהיהם ובטחונם ביעודיו כי עוד חזון למועד ובא לציון גואל ושבו בנים לגבולם, היא נתנה תקוה וכח חזק בלבם עדי היתה להם שארית כהיום הזה.

יסוד מושבה חדשה לגולי צנעא

בשוב אנשי קהלת צנעא מגלות מוזע קנו מהשדות האלה כל אחד כפי ממינו במדה הנהוגה לבנה [2], או שתים או שלש, וכל אחד התחיל לבנות בשלו בתי שפל מלבנים ועפר.

הב״ד וחכמי אותו הדור ראו כי מן הצורך לעשות תקנה שכל מי שכבר בנה כותל ביתו ובא אחד לבנות בצדו מימין או משמאל שכופין אותו שכבר בנה לקבל דמי חצי הכותל, וזה הבונה מחדש סומך בניינו אל הכותל ונועץ בו עציו וקורותיו למען יהיו הבתים וגגותיהם דבוקים, שאם יבואו גנבים או שודדים לאיזה בית יכול

---

2 מדתה עשר אמות מרובעות וכל אמה שני־שלישי מטר.

הוא להזעיק את שכניו והם יבאו לעזרתו דרך הגגות, או אם יצטרך אחד לברוח או להעלם מפני מציק יכול הוא לדלג מגג לגג ולהסתר אפילו בבית שבסוף המבוי. ועוד בתקנה זו תועלת לעניים בשתוף הכתלים להקל מעליהם הוצאות הבנין.

הבנינים נתרבו ונתרחבו. השכונה חלקוה לשלש מסלות ארוכות ורחבות, ראש כל מסלה פונה מזרח נגד ביר אלעזב וראשה השני פתוח אל המערב ויוצא אל המדבר, ובתוך בין המסילות בנו בתים פתוחים אל שבילים קטנים היוצאים אל המסלה הגדולה לפאת נגב ולפאת צפון, זכן סדרו הבתים בשתי המסלות האחרות וקראו השכונה בכתובות וגטין ושטרי מקח וממכר: „מתא קאע ביר אלעזב דעל בירין דמיין נבעין דילה מותבה".

כשרצו בעלי הבתים לבנות עליות ע"ג הבתים מנעום הגוים שכניהם. הם הגישו בקשתם לפני האמאם אלמהדי מחמד בנו של המהדי אחמד הנזכר והוא הנקרא צאחב אלמואהב [3], וסדרו תחנתם בדרך שאלה אם מותר להם לבנות עליות ע"ג בת־הם הואיל ושכונתם פרוצה אין חומה כדי שיוכלו להגין על בתיהם מגנבים ושודדי לילה. האמאם השיב שיש להם רשות לבנות עליות ע"ג הבתים ובלבד שלא יהיו גבוהים מבתי המסלמים שכניהם, ועוד הסכימו וחתמו על רשיון זה השרים והשופטים וחכמי הדת שבאותו זמן, ואז היו בטוחים לגשת אל בנין העליות.

כשבנו העליות הניחו לפני החדרים חצר פנויה מרוצפת אבנים או מסויידת בסיד הנקראת חגרה, פתוחה לאויר דקיע השמים כדי שתהיה השמש זורחת אליה כל היום וגם נכנסת אל החדרים הפתוחים אליה, ובזה יהיה האויר מנוקה מכל לחות ועפוש.

ולהיות הבתים דבוקים זה לזה משתי דוחות כפי התקנה כנז"ל, הנה נשאר שתי דוחות. האחת אשר הבית פתוח בה אל המבוי וגם חלונות העליות, וברוח שכנגדה השאירו חלקה קטנה או גדולה נקראת חוי, יוצאים אליה מתוך הביתן, נוטעים בה אילנות, תאנים, דמונים, תותים או דקלים. ובכל בית חופרים באד מים חיים לדלות ממנה על ידי חבלים מים לשתות ולכל צרכיהם ובאותם בתים שיש בהם חלקה גדולה, בונים בקדן זוית שלה למעלה מקרקעה ברכה קטנה הנקראת חוץ, ודולים מן הבאד וממלאים אותה מים וטובלים בהם בכל עת שידצו להקר, ומהם משקים הנטיעות. וחלונות העליות פתוחים גם לרוח זו להכנס אליהם אויר צח ומבריא.

הבתים אשר בגבולי השכונה בכל דוחותיה, פתחיהן לפנים לתוך הרחוב והח־צרות שבאחוריהם הנקראים חוי, כותליהם שעל הגבול סמוכים ודבוקים, ופתח בכל רחוב לצאת ממנו חוצה, בנוי במזוזות אבנים ודלת נגעלת קורין לו מכ'לפה, ונמצאת השכונה מוקפת סביב בכתלי הבתים והחצרות במקום חומה, להגין מפני הגנבים והשודדים.

כשהתחילו להתישב נתנו אל לבם גדולי הדור לסדר עניני הקהלה הדתיים

---

3 היא עיר לצפון מדינת ד'מאר בנויה על גבעה, ועל שנולד בה זה האמאם ונקבר במבצרה מיחסים אותו אליה.

הכלליים, כפי מה שהיו מיוסדים בזמן היותם במדינת צנעא. א) בתי תפלה. ב) בתי ספר ללמד תשב"ר. ג) בית דין של שלשה קבועים בכל יום. ד) קופה של צדקה הנק' מזמן קדום „קדש" או „הקדש". ה) מקוה טהרה.

בתי הדין הקבועים שהיו בצנעא

עתה אחל לכתוב רשימת שמות חברי בתי דינים שעמדו מתחלת ישוב הקהלה בשכונת ביר אלעזב ושמות הרבנים המפורסמים שהיו בדורותיהם, למען יהיה זכרונם עטרת כבוד ותפארת לדורות הבאים.

ה"ר שלמה ן' סעדיה מנזלי דאב"ד קבוע, ראשון

הדיין האחרון במדינת צנעא לפני גלות מוצ הוא היה אב בית דין הראשון בשבונת קאע ביר אלעזב אחרי שובו עם בני עדתו.

מהרי"ץ העלה זכר מעלת גדולתו בספר „עץ חיים" בתחלת סדר תפלת שחרית של שבת שכתב בזה"ל: „וראיתי בכת"י הקדש מהר"ר שלמה אלמנזלי נע"ג שהיה ר"מ ודיין דק"ק צנעא בעוד שהיו שקטים ממש תוככי עיר צנעא גם אחרי גלותם ממנה וכו', ע"כ. ועוד זכרו בתשובותיו (ח"ג סי' רנ"ב) על עדות המנהג וכו'.

ואני דאיתי שלשה שטרות בכתב ידו זבחתימתו, שנים מהם מזמן היותו דיין במדינת צנעא והשלישי וכבר קבע דיינותו בשכונה החדשה קאע ביר אלעזב, הע־ תקתים כצורתן אות ומופת לעדותו של מהרי"ץ ז"ל.

העתקתי גופו של שטר לזכר רוחב דעתם איך היו מבארים בשטדות כל לשון של יפוי כח מה שלא נהגו עוד בתי דינים האחרונים שתפשו הכללים ובדרך הקצרה החל מבית דינו של מהרי"ץ ז"ל. (עיין נספחות קטע ב').

ה"ר זכריה ן' יוסף הכהן [4], ראב"ד קבוע, שני.

עד שנת בכ"ו לשטרי (התע"ה — 1715).

חבריו: משה בן סעדיא (קטיעי) [5], שלום בן חיים צבטאני [6].

ה"ר שלום ן' עמרם הלוי (חמדי), ראב"ד קבוע, שלישי,

עד שנת בל"ה לשטרי (התפ"ד — 1724)

חבריו: יוסף בן סעדיה בשאדי [7], סעדיה בן שלום הלוי (עמר) [8].

---

4 לא מצאתי לו זכר בספרים.

5 זכרו מהרי"ץ בשו"ת „פעולת צדיק" ח"ג סי' י"ב.

6 כתב מהרי"ץ בספר „חלק הדקדוק" פרשת נח, שהוא היה רבו של זקנו כה"ר צאלח ז"ל.

7 האריך בחברת ביה"ד עד שנת בנ"ח (התק"ז — 1747) וכל ספר הזכרונות בשנים אלו בכתב ידו.

8 העלה זכרונו מהרי"ץ בספר „עץ חיים" בפי' תפלת המנחה בר"ה אם יש שהות וכו'. וז"ל: אפריון נמטיה למהר"ר סעדיה עמר הלוי שתיקן בביהכ"נ של מהר"ר יחיא הלוי וכו', ינמצאת חתימתו עד שנת במ"ו (התצ"ה — 1735).

הרבנים שהיו חותמים באיזה שטרות כמו סניפים לבה"ד: ה"ר סעיד קהא, ה"ר אברהם טהירי, ה"ר סעיד נחום, ה"ר דאוד קאהרי, ה"ר סעיד תנעמי.

ה"ר דוד ן' יחיא חותר, ראב"ד קבוע, רביעי,
עד שנת בנ"ח לשטרי (התק"ז — 1747)

חבריו: ה"ר צאלח בן יחיא (צאלח), ה"ר יוסף בשארי הנ"ל.

ה"ר דוד בן יחיא הנז' נודע ומפורסם בשם מארי דאוד חותר, הוא היה מנהיג וחזן ראשי בבהכ"נ אלשרעבי, ותיקן בבהכ"נ זו שאפילו ביום שגומרים בו את ההלל קורין אותו הצבור ביחד, בזמן שהיה המנהג בכל הבתי כנסיות שמקרין את ההלל ועונין אחר כל דבור "הללויה", כמ"ש רמב"ם פ"ג מהלכות חנוכה, יען דאה שהרבה מן הצבור נשמטים בשעת קריאת ההלל בטענת טרדה לצרכיהם או לתיקון צרכי יו"ט, ויש ששוכחים או מתרשלים מלקרות ההלל, לפיכך בחר במנהג זה להקל על הצבור כדי שיהיו כלם מתעכבים בבהכ"נ עד שישלימו הצבור קריאתו, ואולי היו לו טעמים אחרים בתיקון זה, ועוד תיקן תקנות אחרות.

ה"ד צאלח ן' יחיא (צאלח)

ה"ר צאלח בן יחיא הנז' הוא היה השוחט הכללי והבודק היותר בקי בדיני הט־רפיות כאשר העיד ה"ר דוד משרקי ז"ל בספרו "ראשי בשמים" ביו"ד סי' ל"ו ס"ק כ"א וסי' ל"ט ס"ק ח', ונכדו מהרי"ץ מביא משמו ומעתיק מחבורו "פרי צדיק" במקומות רבים מספריו. גם חיבר תשע סליחות, ומהרי"ץ ביאר אותם וכללם עם הסליחות אשר בתכלאל.

כאשר עברו שנות הרעב בל"ה ובל"ו, כתב תוכחת מגולה לבני הדור, זהו תזכן דבריו: "א"ה ראיתי לכתוב זכרון תלאות אשר מצאונו בעוה"ר בשנת בל"ה ובל"ו עם קצת תוכחת להמון דורנו ולדורות הבאים אחרינו, כדי שיזכרו וישובו ותהיה ידאתו על פניהם לבלתי יחמאו, שבזמן שאין אנו נוהגים כשורה הגשמים נעצרים וכו', ונזכור הצרות שאירעו עלינו באלו השנים הרעב והדבר והמרת הדת וחורבן בתים ומניעת הרחמים, עצירת גשמים ויזקר השערים ומיעוט מו"מ, ופגרים מתים, מושלכים ברחובות ובשוקים וצעקת קטנים עם יתומים ואלמנות, שואלים לחם ואין, לפיכך צריכים אנו לחוס על עצמנו ועל עוללינו, ואנחנו הנשארים צריכים להודות לשי"ת אשר גמלנו כל טוב והוציאנו ממות לחיים ולהתחנן לפני יוצרנו שירחם עלינו ואל ידיננו כמעלנו ונשתדל בעסק התורה וקיום מצותיה ונתרחק מן הקטטות והמריבות ושנאת חנם וקללת בני אדם ומכחש וכזב ומטענות שקר ונשתדל במצות הצדקה" וכו'.

ה"ר יהודה ן' שלמה אלצעדי

בן דורו היה ה"ר יהודה בן שלמה אלצעדי חיבר פרטי קורות שנות הרעב משנת ב"ל עד בל"ו, ורשמם על ספר קראו "דופי הזמן", ויש לו פירוש לסדור

התכלאל, זכרו מהרי"ץ והעתיק הקדמתו לפידושו זה, וכבר נדפסה עם הקדמת מהרי"ץ לספרו „עץ חיים".

השר וגניד שלום ן' אהרן עראקי כ"צ

הופיע וזדה אורו בדודות הרבנים האלה, דורש טוב בעד עמו בשערי המלך והשרים על כל צרה וגזרה שלא תבוא עליהם, ומכיסו היה מרים תרומת כסף לסתים פי שטן ומקטרג [9].

נדבותיו היו תמידיות לכל פושט יד וחקיות לבעלי בתים הצנועים [10], וביותר מפקח על ת"ת ומשגיח עליהם. עוד היה רגיל להזמינם על שלחנו ועל הרוב בשבתות וימים טובים כי עזה אהבתו לשיחת לימודם חכמה ומוסר.

צדקתו עומדת לעד, בית הכנסת הגדולה הידועה בשם כניסת אלאסטא אשר בנה לזכות את הרבים, וספרי הקדש שהקדישם לקריאה בצבור בבהכ"נ. גם נתנדב ובנה בית כנסת לק"ק ד'מאר וביכ"נ לק"ק אַלמכ'א אשר היו גולים מבית לבית להתפלל ולא היה להם בהכ"נ מרוב עניים.

עוד בנה בית טבילה גדול ובנה מרחץ של חמין רפואת תעלה לחולים וחלושים. כל העם היו מבירים טובותיו עמהם, יחיד וצבור נהגו בו כבוד בתאר „סידנא אַלשיך כאַלם". גם הבתי דינים כשכותבים שטרות או תעודות ומזכידים שמו ככה יתארוהו ועוד יברכוהו.

לימינו היה הרב דוד בן שלמה אלמשרקי אשר עוד נזכרהו, ועל הוראותיו סומך. בנה לו בית בשכונתו והפקידו מנהיג לבהכ"נ שלו, וכן הוא אומר בספרו „שתילי זיתים", א"ח סי' קנ"ה ותרע"א.

זכה ויצא מחלציו בנו הרה"ג יחיא זצ"ל עניו וירא הוראה. מהרי"ץ ז"ל בספרו „פעלת צדיק" מזכיר שבח מהללו ומעטרו בתאר „נר אלהים", ומעתיק דבריו המ־אים תמתו וגודל ענותו והיותו שפל בעיני עצמו וחכמתו מאידה מעומק הבנתו.

אך נאסף לח"ן בחיי אביו שר שלום לדאבון כל בני דורו. אמנם השאיר אחריו זרע ברך ה', ומבני בניו עמדו רבנים ונכבדים בדודותיהם.

התעוררות במנהגי התפלה

הן בעוד היה ישובם במדינת צנעא הגיעו אליהם סדודי תפלה מודפסים בניסח ספרד ונודע להם שבנוסח זה מתפללים בני א"י, וגם כן נתבדר אצלם שכבר קבלו עליהם בני א"י הוראות מרן הש"ע ונהגו בהכרעותיו. אז ראו יחידים חובה לעצמם לנהוג כמנהג בני א"י בנוסח התפלה והבדכות ויתר הדינים ונמשכו אליהם רבים ונגררו אחריהם והיו לקהלה נפרדת וקדאו לקהלתם „שאמי" [11]. ושאר הקהלה המח־

9 תמצא רמזים מפעולותיו הטובות בספר „דופי הזמן".

10 גם לצנועים ונכבדים מעניי המסלמים היתה ידו פתוחה להעניק להם מתנות ובפי כלם יחדו לו תאר כבוד: „אַלאסטאַ" סאלם.

11 על שם א"י שהיא נגד תימן ברוח צפון הנק' בערבי „שאַם".

זיקים במנהג הקדמון להתפלל בנוסח ה"תכלאל" וביתר הדינים כרמב"ם ז"ל נק' "בלדי"[12].

ובהיות א"י חביבה, וחכמיה ומנהגותיהם יקרים אצל הכל הכניסו קהלות הבלדי ב"תכלאל" הוספות מרובות מנוסח סדורי ספרד וגם החליפו נוסח קצת ברכות וכ־ תבום בנוסח סדורי ספרד כאשר יעידון ה"תכאליל" מכתבי ה"ר יצחק ונה וכת"י ה"ר פנחס בן גד שזכרתי וזולתם. ובשובם מגלות מוצץ כל מי שבנה בית כנסת בשכונה החדשה הנהיג כמנהגו ומנהג קהלתו אם שאמי או בלדי.

עוד הגיע לתימן סדור תפלה כמנהג "בני חלף", נדפס בויניציא, שנת הש"ך, חלוק בנוסח התפלה וקצת ברכות מנוסח ה"תכלאל" וסדורי ספרד, וגם נדפסו בו סליחות שאינם בשני הסדורים.

שני הפיוטים אשר בסדורי ספרד בתפלת ר"ה, האחד מתחיל "המלך ה'" והשני "ה' בקול שופר" נמצאו בו משולבים פיוט אחד. מתחיל פזמון ראשון המלך ה' ואחריו ה' בקול שופר ועל זה הסדר עד הסוף בתוספת וחסרון קצת פזמונים הע־ תיקוהו ל"תכלאל" כתבניתו בשלובו לאמרו קודם התקיעות. גם העתיקו ל"תכלאל" מהסליחות שנדפסו בו סליחה המתחלת: "יראים שלחוני" וכו' לאמרה בליל כפור קודם כל נדרי, ויחסו אותה לר' ששון הלוי.

בימי השר שלום (אלאסטא) ראו מקצת חכמי הדור שיהיו כל הקהל מתפללים כמנהג א"י בנוסח סדורי ספרד, והיתה עצתם שאותם שעדיין נוסח ה"תכלאל" שגור בפיהם יתן להם הנשיא מסדורי ספרד כדי שיהיו הכל רגילים להתפלל בנוסח אחד והסכים הנשיא לזה.

אז נתעוררו הרבנים המחזיקים להתפלל כפי נוסח ה"תכלאל", ובראשם ה"ר יהודה בן שלמה אלצעדי הדיין ה"ר פינחס בן שלמה הכהן אלעראקי ז"ל, וכתבו הודעות בדרך פסק"ד שאסור לשנות מנהגי אבות שנוסדו עפ"י דברי הגאונים הקדמונים וחבור רמב"ם הבא אחריהם. וכשראו משכילי עם משני הצדדים אש המחלוקת מתלקחת על לא דבר, שהכל כשר ורצוי ובלבד שיהיו עובדים את ה' בדעת נכונה וכונה טהורה, נתועדו והסכימו להשקיט המריבה ע"י תקנות המרגיעות נפש שתי הכתות: א) שכל קהל בית כנסת ישאדו כמנהגם אותם שכבר נהגו בנוסח סדורי ספרד וביתר הדינים כדעת הש"ע, וכמותם המחזיקים במנהגם כפי נוסח התכלאל ודעת רמב"ם ז"ל, ואין לשום אחד משתי הקהלות להעליב וללגלג על האחרת. ב) חילוק השבעה מברכים העולים לקרות בתורה בשבתות יהיו הכל נוהגים כפי חילוקן בספר התאג. ג) הפטריות של כל השנה יהיה כפי המנהג הקדום המסודר בתיגאן הקדומות. ד) אם ילך אחד או רבים לבית כנסת שאינם נוהגים כמנהגו צריך להתנהג כמנהגם בלי שנוי. ה) הב"ד יחתכו פסקי הדינים בין אדם לחברו כדעת רמב"ם ז"ל וכמו שנהגו כל בתי דינים מקדם. ובדין מחודש שלא זכרו הרמב"ם ונחלקו בו הפוסקים האחרונים יעמידו הדין כהכרעת מרן הש"ע. ו) בדין שנחלקו קצת פוסקים על הרמב"ם

12 כלומר המנהג המקומי הנהוג בתימן.

להחמיר אין חוששים לסברתם, שהרי הם מחמירים בדעתו במקום שדעת אחרים להקל, זולתי בדבר שנחלקו בל הפוסקים עליו להחמיר, בגון: ב"טוענת מאיס עלי", אז חוששים לסברתם ופוסקים הדין במותם. ובתקנות אלו נתישבו הדעות שלום שלום אהבה ואחוה בבל הקהלה עד היום.

ה"ר סעדיה ן' משה קטיעי, ראב"ד קבוע, חמישי, עד בס"ה לשטרי (התקי"ז — 1757)

משנת ב"ס (התק"ט — 1749) עד בס"ח (התקי"ז — 1757) הב"ד החותמים בשטרות סעדיה בן משה (קטיעי) [13] ממלא מקום אביו משה הנז', פנחס בן שלמה עראקי הנז', שלום בן יוסף בשארי ממלא מקום אביו יוסף הנז', ובאיזה שטרות בותב וחותם יחיא בן משה (קרואני) [14], הדיין ה"ר צאלח ן' יחיא הנז' נלמד זמן אסיפתו מעת נחסלה חתימתו.

ה"ר יוסף בן הדיין ה"ר צאלח הנז' רבנותו ידועה מרשימת שמו. הוא נאסף בשנת בפ"א (התק"ל — 1770) והשאיר אחריו שבעה בנים. ובתוב בספר הזברונות שאחר פטירתו בקשו בניו מהב"ד לבא לביתו לשום את עזבונו, והב"ד בתבו בזה"ל:

„חצ'רנא אנו העדים חתומי מטה אלי בית חי מ"ו יוסף ן' מ"ו צאלח נע"ג וחצ'רו עיאלה מ"ו יחיא ואברהם וסעיד וסלימאן [15] ויודא וצאלח ודאוד וחצ'רת אלמנתו ג'זאל בנת סעיד קנבור ואחצ'רו לפנינו ד'לך אלאתי ד'כרה וכו' וצאדקו אלעיאל גמיעהם אן חי ואלדהם באן יקול להם אן מ"ו יחיא בכור לנחלה ולכהן וכו'".

[תרגום: באנו אנו העדים חתומי מטה אל בית המנוח מ"ו יוסף ן' מ"ו צאלח נע"ג ובאו בניו מ"ו יחיא ואברהם וסעיד וסלימאן ויודא וצאלח ודוד ובאה אלמנתו ג'זאל בת סעיד קנבור והביאו לפנינו זה שיזבר דלקמן ובו' והודו הבנים כלם בי המנוח אביהם היה אומר להם בי מ"ו יחיא בכור לנחלה ולכהן וב'].

גזרת חרבן בתי כנסיות

בשנת בע"ג (התקב"ב — 1762) גזר המלך אלמהדי עבאס ן' אלמנצור חסין להחריב הבתי כנסיות שבשבונת ביר אלעזב הכל בבלל עד הקטנה שבהן בניס אל־מסורי. הקהלות נתפזרו להתפלל בבתים וספרי תורה הגלום והניחום בפקדון אצל

---

13 מהרי"ץ בשו"ת „פעלת צדיק" (ח"א סי' קי"ו קי"ז) העלה זכרון ה"ר סעיד קטיעי ואולי הוא זקנו.

14 בספר הזכרונות נזכר זמן אסיפתו בחדש תשרי בע"ו, (התקכ"ה, 1765).

15 הוא הידוע בשם ה"ר שלמה צאלח שחיבר ספר „זבח פסח", קיצור דיני חמץ ומצה בלשון ערב כדי שיבינום המון עם והנשים לפי שהלישה ואפיית המצות בתנורים נעשים ע"י הנשים בכל ימות הפסח כדרך שהן רגילות בכל ימות השנה, כמו שהיה נהוג בימי חכמי המשנה וחכמי התלמוד. גם אחיו הגדול מהרי"ץ ז"ל חולק לו כבוד ומזכירו בחבוריו.

אנשים ידועים ונרשמו בספר הזכרונות על שם בעליהם ומקצתם ע"ש בהכ"נ שהוקדשו לשמה.

מהרי"ץ חיבר שלש קינות זכירה לגזרה קשה זו אשר החרידה כל לב והשפילה עד עפר את כבוד הקהלה. (עיין נספחות קטע ג').

הרב הגדול דוד ן' שלמה משרקי

הנז"ל הוא היה הרב המובהק בדורו שוחט ובודק מומחה. חיבר באור וחדושי דינים סביב הש"ע „אורח חיים" וקראו „שתילי זתים", ושו"ת וחדושים על לשונות הש"ע והרמ"א וקראו „רביד הזהב". והתחיל לבאר ולחדש על ש"ע יו"ד עד סימן ק"י וקראו „ראשי בשמים" ולא הספיק לגמרו ונאסף לחי"ן בשנת בפ"ב (התקל"א — 1771).

הנשיא שר שלום עראקי כ"ץ (אַלאַסטא) האריך ימים וראה בנים לבני בניו בנישואיהם ונאסף לחי"ן בשנת בצ"א (התק"מ — 1780) זקן ושבע ימים [16].

ה"ר יחיא ן' כה"ר יוסף צאלח, ראב"ד קבוע, ששי / גאון דבני תימן

עד שנת בקי"ו לשטרי (התקס"ה — 1805)

תחלת לימודו היה לפני זקנו הדיין מהר"ר צאלח בן יחיא הנז' ואחרי אסיפתו שימש אצל שני גדולי הדור ה"ר דוד משרקי וה"ר יחיא בן השר שלום עראקי כאשר יגיד שבח מעלתם ואיך דן לפניהם בכבוד ומורא גם לאחר שהגיע להוראה [17].

משנת בס"ט (התקי"ח — 1758) והלאה נתגדל ונתרומם שמו ונתפרסמה חכמתו עד שנתמנה ונבחר ראב"ד ומו"ץ בצנעא וכל נפות תימן מכל כפר ומדינה הקריבים והרחוקים הריצו שאלות ספקותיהם והוא נשתדל בחפץ ורצון להשיב שואליו והאריך למעניתם דברים מבוררים אחר העיון והפלפול, כי בדורו כמוהו לא נמצא משכיל ונבון להוציא דבר מתוך דבר ולכון את שמועותיו. לא חס על כבודו במקום שצריך לחלוק כבוד לרב ולו יהיה קטן ממנו, אוהב להיות מאזין ושומע דעת חבריו בישוב והסברה למען יתברר הדין לאמתו [18]. בכל מאמצי רוח חכמתו מביא ראיות מוכיחות לקיים מנהגי הראשונים ומה גם להעמיד מה שנהגו בו בתי דינים שלפניו, כי יקר בעיניו מעלתם וחכמתם וכנגד זה רע בעיניו למעט כבודם בסתירת דבריהם וכ"ש להוציא לעז ח"ו. מלבד זה כשבא לחלוק על חכם מחכמי ישראל כדרך משא ומתן, משפיל את עצמו מפני כבודו ודורש מחילתו ואחר כך נכנס לבקר דבריו.

כל עניני הקהלה הנהיג בדרך ישר. הנמשכים אחר תאות יצרם קרבם ולא

---

16 האגדה שחיה מאה ועשרים שנה מופלגת, שאם כן תהיה לידתו עשרים שנה לפני גלות מוזע וצוואתו כתלויו אשר מת בו בשו"ת מהרי"ץ תודה שעוד רוחו אמיץ. וזכרונותיו יגידון שהוא מן הנולדים אחר שוב הגולה, ועל כן יהיו ימי חייו מתשעים עד חמש ותשעים שנה למדה.

17 הזכירם בספרו „פעלת צדיק" ח"א סי' ע"ו, קע"א וח"ג קצ"ד, רי"ו.

18 עיין בשו"ת הנזכר „פעלת צדיק" ח"ב סי' קל"ט.

הרחיקם. ואם אחרים מקללים אותם הוא מברכם ומתפלל עליהם שיחזרו למוטב, אם לא במקום אפקירותא ודבר אסור מיסרם ומענישם כפי חומר הדין.

ביום שני י"ב תשרי בע"ח (התקכ"ז — 1767) נעשית מרמה מכוערה במושב בית דינו אשר הראיבה את לבו, ולרוב דאגתו על המכשלה הגדולה רשמה בספר הזכרונות בלשון זה:

„למא חצל מרמה ורשע מן דאוד אלסדמי ונתן שכר לאיש דעלמא וגהז בסלימאן אלמעלם מן בלאד ועלאן יגרש ג'זאל בנת אבראהם אלסיאני מן עתמה מקום אישה, וסמא נפסה על שם הבעל העיקרי דאוד ן' סעיד אלגחש ושכר עד שקר יוסף אלחאפדי יערף בסלימאן אלמעלם אנה דאוד אלגחש ונצטרף דאוד אלסדמי מעה אנה בעלה, וחצל גירוש בגט שליחות מן סלימאן אלמעלם. וגעל יוסף אלחאפדי שליח הולכה בעד אן חצרו עדים וערפו בהולאי אלמערפין ובעד נשאה דאוד אלסדמי. ופי סיון בע"ח נשמע הדבר אן בעלה דאוד אלגחש העיקרי כ'דג מן אלהגר. וארסלנא לאבראהם אלסיאני ודאוד אלסדמי וליוסף אלחאפדי ולסלימאן אלמעלם וצלו וערפת אלמרמה מן אלמדכורין וחצל להם חרם ב"מ על המעשה הרע הזה ובקיו פי אלחבס, וחצר מעהם זוגהא דאוד אלגחש וגירש בעד ד'לך זוגתה ג'זאל דא ע"י גט שליחות והשליח מ"ו יחיא ן' סעיד אלמלחי ונאסרה אשה זאת על שניהם עלי דאוד אלגחש ועלי דאוד אלסדמי אוי לו ולחלקו. יום — תמוז בע"ח, ובעד ד'לך גירש דאוד ן' יוסף אלסדמי אשה זאת ע"י שלוחו מ"ו יחיא אלמלחי יום ג' ב' אב בע"ח".

[תרגום: כאשר נעשית מרמה ורשע מדאוד אלסדמי ונתן שכר לאיש דעלמא ופיתה סלימאן אלמעלם מעיר ועלאן לגרש ג'זאל בת אברהם סיאני מעיר עתמה במקום אישה וקרא את עצמו על שם הבעל העיקרי דאוד בן סעיד אלגחש ונצטרף דאוד אלסדמי עמו שהוא בעלה ונתקיים הגירוש בגט שליחות מן סלימאן מעלם שעשה יוסף חאפדי שליח הולכה אחר שבאו עדים והכירו את המכירים האלו ואח"כ נשאה דאוד אלסדמי, ובסיון בע"ח נשמע הדבר שבעלה דאוד אלגחש העיקרי יצא מהודו ושלחנו לאברהם סיאני ודאוד סדמי וליוסף חאפדי ולסלימאן מעלם והופיעו ונודעה המרמה שעשו הנז"ל והחרימום ב"מ על המעשה הרע הזה ונשארו בבית הסהר. והופיע עמהם בעלה דאוד אלגחש וגירש אח"כ את אשתו ג'זאל דא ע"י גט שליחות והשליח מ"ו יחיא בן סעיד אלמלחי, ונאסרה אשה זאת על שניהם על דאוד אלגחש ועל דאוד אלסדמי אוי לו ולחלקו. יום — תמוז בע"ח ואח"כ גירש דאוד בן יוסף אלסדמי אשה זאת ע"י שלוחו מ"ו יחיא אלמלחי יום ג' ב' אב בע"ח].

בעת צרות המתרגשות ורגילות בתימן, עצירת גשמים וחמט מלכים וכו', קול קורא מטעם הב"ד להתאסף בבתי כנסיות לשפוך שיחה ותחנונים והוא בעצמו עומד בתחנה ובקשה בצעקה ודמעות נוזלות בעד כל הקהל ואומר לפניהם דברי בבוישין ותוכחות עד שירווחמו.

בשנת בק"ח (התקנ"ז — 1797) הזק הרעב ובכתב ידו מצאתי בלשון זה: „בעוה"ר היה הרעב בארץ שנה אחרי שנה קרוב לשבע שנים וכל שנה הולך וחזק,

ונתיעצו אנשים משרי הקהל ביום ט׳ באב שנת בק״ח להגלות ס״ת לבית הקברות הוא הספר הזקן אשר בבהכ״נ שלנו, והיתה צעקה גדולה בעיר אנשים ונשים ושף בעת שהוליכוהו לשם. ויצאו כל העם אחריו קודם חצות ושם ישבו עמו עד הערב בבכי ואנקה וצעקה והעלו עפר על ראשם, ושם נתפללו מנחה וקראו בתורה והתפללו ערבית וחזרו לבתיהם עם הס״ת בבכי גדול מקוננים בדרך הלוכם. ואותו היום היה פלא גדול, כביכול, הוציא חמה מנרתיקה כמעט שהרגל נכוית בדרך על הקרקע. וביום השני שהוא עשירי אב יצאו הקהל בשחר ונתפללו שם ונתחננו. ובאותו היום אחר חצות היה גשם גדול בכל המדינות, לא היה מקום שלא ירדו גשמים והאירו ברקיו תבל וריוה היה בעולם, ברוך מרחם על הארץ ברוך מרחם על הבריות ית״ש לעד״ ע״כ.

לגודל צערו על אסיפת חבר בית דינו כה״ר סאלם בשארי ז״ל כתב קינתו עליו בס׳ הזכרונות וכה אמר: „בעוה״ר נפל למשכב אהובי ועמיתי אור עיני וחמוד לבי כמה״ר סאלם בן כמה״ר יוסף בשארי נ״ע ביום ג׳ כ״ג אייר בפ״ב (התקל״א — 1771) ונפטר ביום ו׳ כ״ו באייר בפ״ב (התקל״א — 1771). אוי ואבוי על ארון הקדש שנגנז ישימהו המב״ה כפרה על דורו, וכסא כבוד ינחילו, ויעמוד לקץ הימין לגורלו והשביע בצחצחות נפשו ועצמותיו יחליץ אכי״ר. כ״ד-העבד בוכה ומבכה, מצפה חסדי אהיה, יחיא בכ״ר יוסף בכה״ר צאלח יצ״ו״.

מזקנים שמעתי מודים שבחיו מפי זקניהם, כושר מדותיו וטוב לבו, כשראה חבר הדיין ה״ר יחיא משרקי מצמצם עצמו בחלק הקטן המגיע לו מהגבוי בבית דין, והכנסה אחרת המשלמת ספוקו לא היתה לו, ונודע לו כי מפני דחקו אוכל סעודתו כל ימות השבוע פת חריבה, דאג לצערו ונדב לו בשר ללפתן משכר השחיטות השייכות לו מבית המטבחים הצבורי, והקציב לו שיעור המספיק לכל ימות החול, יגבה אותן לעצמו מיד קצבים ידועים בכל שבוע כדי שלא להתבייש.

הנהגתו התורנית והמוסרית לעדתו וחמלתו על אנשי קהלתו היו לנטע אהבה בלב כלם. כל פה יהללהו וכל לשון תהגה שבחו.

תלמידים רבים למדו לפניו, ותלמידיו היותר מפורסמים בנו ה״ר אברהם והר״ר יוסף בן שלום אלקארה ז״ל ומשם בנו אברהם כותב איזה חדושים וטעמים בספריו.

חיבר ששה ספרים. א) „זבח תודה״, חדושים ובאורים סביב הש״ע יו״ד על הלכות שחיטה ושבעים טרפיות. ב) „שערי קדושה״, קיצור „זבח תודה״ בדרך הלכה פסוקה. ג) „שערי טהרה״, כולל דיני טומאה וטהרת נדה בלע״ר כדי שגם הנשים והמון עם יוכלו ללמוד בו לידע האסור והמותר. ד) „חלק הדקדוק״, על תנ״ך נכלל בו הנוסחאות הישנות שבתיגאן והירושלמיים בניקוד ובטעמים. ה) „עץ חיים״, ביאור על סדר תפלות השנה וכלל הברכות ופסקי דינים וקיום הנוסחאות עפ״י התכלאל בדרך רחבה פרד״ס [19]. ו) „פעלת צדיק״, נחלק לשלשה חלקים, שו״ת וחדושי דינים וראיות וסמוכות למנהגי צנעא.

---

19 טרח הרבה לדקדק בנוסח התפלה עפ״י נוסח התכאליל הקדומות וניקק אותם מהנוסחאות

כמוהו לא היה בנפת תימן ואחריו לא קם שזכה ברוחב דעת ובינה וזיכה את הרבים בעמלו ויגיעו. ספריו אשר השאיר אחריו למאורות, לכל דב ודיין ומורה הוראות. גולת תימן תוכל להתפאר כי מבין רבני ומשכילי עדתה יצא חטר גאוה, מגאוני ישראל נמנה, ועם גדולי חכמיהם עומד בשורה.

בנין חורבות בתי כנסיות

הבתי כנסיות נשארו בחרבנן שלשים שנה עד שעמד המלך אלמנצור עלי בנו של המלך אלמהדי עבאס הנז' ונתפייס ברצי כסף, וכל מי ששילם בעד בהכ"נ הסך הדרוש ופרפראות דילה נתן לו רשות להחזיר בנינה כמתכונתה, ואשר כבר הקדישוהו הבעלים נתנדבו אחרים והחזירו בנינה [20], ויש שלא היתה יד בעליהן משגת, נתנדבו קהל אנשי אותה בהכ"נ ההוצאות ברצון הבעלים והסכימו כלם להקדישה לכלל הקהל [21].

בית הכנסת הידועה בשם כניסה' בית צאלח מכרוה בעליה מבני משפחתו לפני גזרת החרבן לשר שלום עראקי (אלאסטא) ונחרבה והיא ברשות השר וכשניצנו הרשיונות להחזיר בנין בתי הכנסיות כנז"ל היה אחרי מותו וכבר נתחלקה חורבתה בין יורשיו.

מהרי"ץ ז"ל ראה כי נזדמנה השעה לבנות שממותיה אז קנה לשמו מיורשי השר מכל יורש חלקו עפ"י שטרי מכירה הנמצאים עתה ביד צאצאיו והוציא הוצאות ובנאה מממונו ברוב פאר והדר לזכר ושם טוב לזכות את הרבים, שמח בצאתו ובבואו

שהגיהו כותבי התכאליל האחרונות, אמנם ההוספות שכתבום בתכאליל עפ"י סדורי ספרד ונהגו בהם לא הזהיחם.ועוד פירש אותם ונכללו בתכלאל.

20 כתוב בספר הזכרונות שבשנת בק"ד (התקנ"ג — 1793) העיר ה' את רוח סלימאן ן' שכר אלכסאר והוציא כסף רב וסייעו ה' והשיג דשיון לבנות חורבת בהכ"נ ההקדש (שהקדישה מלאח בת אברהם עמר) והגדיל חסדו האחרון ובנה אותה מהונו ומיגיע כפו ונדבה רוחו איתו והקדיש הכל לש"ש, ההפסד שהפסיד בעד הרשיון והוצאות הבנין' הקדש מוחלט לרבים להזרית להתפלל בה. ועוד נתן חלק מחצרו להרחיב בו חצר ביהכ"נ, וחצי הבאר שבחצרו נתנן והקדישן לרבים למען ישארו בידו וביד זרעו הזכיות שכבר הוא מוחזק בהן מזמן שהיו הקהל מתפללים בביתו, והם: גלילת ס"ת והדלקת הנרות ושמוש בהכ"נ וכו' בלי קבלת שום שכר, יהיתה תזוכת בהכ"נ יום שב"ק סדר שמות בק"ד (התקנ"ג — 1793).

21 בהכ"נ אלמסורי נתפשרו בעליה יודא ויוסף ויחיא ילדי סאלם אלמסורי עם הקהל שהיו רגילים להתפלל בה שעל הקהל לשלם ההוצאות להשיג רשיון להחזיר בנינה ויבנו אותה הקהל מממונם ואין על בעליה שום חיוב ולא תביעה מכל הוצאות הרשיון והבנין, ושני הצדדין, הבעלים והקהל, הקדישו בהכ"נ הנז' הקדש גמור מוחלט לרבים להתפלל בה. וקנו ק"ש חג"מ כתר"ל יום ב' שני תמוז בק"ה (התקנ"ד — 1794) וחותמים ע"ז בספר הזכרונות הב"ד ה"ר שלמה בן ישועה, וה"ר יחיא ן' מ"ו יודה אלצעדי, וה"ר יחיא בן מ"ו דוד משדקי זצ"ל.

על כי בעת זקנתו זכה וראה בשכלולה אחר שעברו שלשים שנות דאגה ואבל על חורבנה.

מה נעמו וכמה יקרו דברי צוואתו לבניו היוצאים מעומק לב טהור וענות צדק, זה נוסחה: „בני הי״ו, אליכם המצוה הזאת חזקו בתורה ואמצו במעשים טובים וקוו אל ה׳. תחלת דברי על ענין בית הכנסת אשר כוננו ידי להחזירה למעונה למען שם ה׳, בית זבול לשכינת עוזינו ומנוח לנפשות רבותינו הקדמונים אשר הורגלו להתפלל שם דור אחר דור מיום גלות קהל ה׳ ממדינת צנעא. ועכשיו שזכיתי אני ואתם והקהלה הקדושה לראותה נוה שאנן, צריך שתדעו כי ישובה תלוי בנמיכת רוחכם לפני קהל ה׳. תעשו עצמכם כאסקופה הנדרסת ותחשבו הקהלה לאדונים לכם ואתם לעבדים להם, ואפילו קטן שבציבור לפי מחשבתכם דעו שהוא אדון לכם. וכלל כל דבר שהרשות בכל צרכי ועניני בהכ״נ מוצאה ומובאה הכל על פיהם יחנה וישכון כי שכינת אל על ראשם והסכמתם הסכמת שכינה, ובזה יהיה שלום רב פרוש על הכל וכו׳. יום ג׳ ערב יום הקדוש כפור בק״ח (התקנ״ז — 1797) ועוד אישר צואה זו ביום ד׳ כ״ה ניסן בקי״ו (התקס״ה — 1805) סמוך לאסיפתו.

אחרי מות הדיין ה״ר שלום בשארי וגם הדיין פינחס בן שלמה כבר נאסף בשנת בפ״א (התק״ל — 1770) היו חברי הב״ד ה״ר שלמה בן ישועה (אלגמל) וה״ר שלום בן סעדיה הכהן.

משנת בצ״ו (התקמ״ה — 1785) נחסלה חתימת שלום בן סעדיה הכהן והיו חברי הב״ד ה״ר יחיא בן הרב יהודא אלצעדי וה״ר יחיא בן ה״ר דוד אַלמשרקי [22] עם ה״ר שלמה בן ישועה.

משנת בק״ו (התקנ״ה—1795) נחסלה חתימת הדיין ה״ר שלמה בן ישועה והיתה חתימת הבית דין מסודרת, מהרי״ץ הר״י צעדי, הר״י משרקי, וביום ש״ק כ״ח ניסן שנת בקי״ו (התקס״ה — 1805) נפלה האבן הראשה. נקרא אל על לחיי נצח מהרי״ץ זצ״ל זקן ושבע ימים.

ה״ר אברהם ן׳ הראב״ד מהרי״ץ, ראב״ד קבוע, שביעי, [23]

מילא מקום אביו מהרי״ץ בחברת הר״י צעדי והר״י משרקי, וכבר הפקידו אביו בחייו שוחט ובודק לרבים בבית המטבחים הצבורי.

בשנת בקי״ט (התקס״ח — 1808) נעצרו הגשמים ועוד באה מדינת צנעא במצור במרד תושבי הארץ על המלך אלמנצור עלי הנז׳ והוקרו שערי תבואות עד למעלה. דבים היו חללי רעב ודבר והיהודים נטלו חלק בראש. ובשנה זו נאסף לחיי עד הר״י צעדי הדיין.

בחג הסכות בק״ך (התקס״ט — 1809) נאסף לח״ן הראב״ד אברהם הנז׳ השאיר

---

22 חיבר שו״ת והסמיכן לספר „רביד הזהב״ שחיבר אביו.

23 חיבר קצת שו״ת, והמעתיקים הצמידום בסוף ספר שו״ת „פעלת צדיק״ שחיבר אביו.

אחריו ברכה בניו הרבנים ה"ר דוד [24] וה"ר צאלח [25] ובסוף שנת בק"ך, נאסף לח"ן הדיין הר"י משרקי.

אחרי אסיפתם שמשו במקום קביעות הב"ד באופן זמני חברת ה"ר יוסף בן סאלם אלנקאש, וה"ר יוסף בן שלום אלקארה, וה"ר אברהם בן אהרן אלמנזלי זכ"ל.

ה"ר יוסף ן' שלום קארה, ראב"ד קבוע, שמיני

בשנת בקכ"ג (התקע"ב — 1812) נתמנה לראש ב"ד בהסכמת וחתימת רבני ונכבדי הקהלה.

הנגיד הרב אברהם ן' שלום הלוי (אלשיך)

נכד הדיין יחיא בן אברהם הלוי הנז' עשיר ונכבד ונשוא פנים, נתמנה מאת הממשלה נאמן על המטבע אוהב צדקה וחסד, ידו פשוטה להעניק לעניים כל אחד לפי כבודו, רב מובהק בכל דיני התורה. מלבד מקואות שבנה לטבילת טהרה שכבר זכרתי, עוד בנה בית ספר לתינוקות של בית רבן עומד בפני עצמו עם חצר לפניו. נתעסק הרבה בצרכי צבור. רגיל היה להשיא יתומים עניים על הוצאותיו. כסף נדבות הוציא לטובת הצבור ועזרתם, וכנוהו בני דורו מארי אברהם אלשיך [26].

וכבר השיג רשיון ובנה חורבת בית הכנסת שהוריש זקנו הר"י הלוי, בנין מפואר ותקיף, והיה המנהג להתפלל בו עפ"י נוסח ה„תכלאל", ומעת החזיר בנינה מיזג קצת מנהגים.

תיקן לומר הוידוי בכל יום ואחריו נפ"א, המזמור לדוד אליך ה' נפשי אשא וכו', במקום התחנה הכתובה ב„תכלאל". בקדיש דרבנן, השמיט התוספת דעתיד לחדתא עלמא וכו' הכתובה ב„תכלאל", אולי מטעם שנוסח תוספת זו נגד דעת הרמב"ם, כידוע למעיין. ועוד, שאין תוספת זו כתובה בסדורי ספרד. בלילי יו"ט הראשון של פסח גומרים את ההלל בבהכ"נ אחר תפלת ערבית בברכה תחלה וסוף כפסק מרן הש"ע. ביום ט"ב אין נופלים על פניהם ואין אומרים למנצח וכו'. תפלת מוסף של ר"ה במקום שהיו מתפללים תפלה אחת הנהיג שיהיו הצבור מתפללים תחלה בלחש ואח"כ מחזיר ש"צ התפלה ותוקעים על סדר הברכות בחזרה לבד, כסדר מרן הש"ע. בליל כפור הנהיג להוסיף בסליחות של ערבית נוסח הסליחות שבסדורי ספרד, אבל בשחרית אומרים הסליחות ו„נצ"ד אַלרחמים" (עריכת הרחמים) כפי נוסח ה„תכלאל", אלא שאין נופלים על פניהם. ביום שמוציאין שני ס"ת או שלשה אומרים קדיש על כל ספר וספר, ועוד תקונים אחרים.

נאסף בשם טוב כבן שמנים שנה בשנת בק"מ (התקפ"ט — 1829).

חיל „בכיל" בשכונת היהודים, שודד ורוצח / מאורעות פסח התקע"ח (1818)

בימי בי"ד זה בשנת בקכ"ח (התקע"ז 1817) נפל סכסוך בין המלך אַלמהדי עבד

---

24 אשר נתמנה דיין במקום הר"א מנזלי כמו שנזכיר.

25 אביו של הדיין האחרון הר"א צאלח, נאסף לח"ן בשנת בקס"ח (התרי"ז — 1857).

26 מעתה נקראה משפחתו וגם בהכ"נ ומקוה טהרה על שמו „אלשיך" במקום שהיו נק' „אללוי".

אללה ז׳ אלמתוכל אחמד ושבט בכיל שוכני מזרח תימן כי לא דצה ליתן להם הסך הקצוב שלוקחים מאוצר המלכות מדי שנה בשנה. ועוד דן להריגה נשיאם אלנקיב עלי ז׳ עבד אללה ונעדף בסייף. ומי שנתפס מחילו נתנם בבית הסהד. וכשהגיעה השמועה לארצם נזעקו ונאספו מכל עריהם ונלוו לעזרתם מהשבטים אחיהם. ובשנת בקכ״ט (התקע״ח — 1818) נקבצו כלם חיל גדול ועצום.

בליל התקדש חג הפסח אחד חצות. עת שכל אחד שוקט ובטוח בביתו פשטו הגדודים בפתע באיבה וקנאה ופלשו לשכונת היהודים באין מעצור. כי אין חיל שומד פרצו גדרות חומת השכונה ונכנסו לבתים. שדדו ובזזו כל הון יקד ונעים וכל מי שנראה ונמצא להם עשו בו נקמות מכות רצח ופצעים [2].

היהודים נתפזרו אנשים טף ונשים. ברחו לנפשותם ועזבו כל אשר בבתיהם לשבי ולבזה כי אין מושיע. וחיל המלך נתבצרו בחומות המדינה לשמור צנעא ותושביה. והעבוד כמו חדש ימים נתפשרו עם המלך ונתן להם את חקם והלכו להם.

הנקמה והפרעון האיום הזה. העיד דוח הממשלה לבנות חומה סביב שכונת היהודים וביד אלעזב ושיהיו בקיר החומה פתחים בכל הרוחות לנכנסים וליוצאים ודלתותיהם יהיו בלילה נעולים. ולפני כל פתח-שתי מצודות גדולות הנק׳ נוב. משכן לחיל השומדים. ושמו מס על היהודים כסף לשקול או תמורתו פועלים לעבודת הבנין מנין קצוב מדי יום יום.

משנה זו נחסלה חתימת הד״י נקאש ומילא מקומו ה״ד יחיא בן שלמה אביץ׳ ובשנת בקל״ח (התקפ״ז — 1827) נאסף לח״ן הר״א מנזלי ובמקומו נתמנה ה״ד דוד בן אברהם נכד מהדי״ץ.

הפרנס ה״ד יחיא ז׳ יהודה צאלח

ברצון טוב נתעסק בכל עניני הצבור לשם שמים לא להתגדל ולא לקבל פרס. העמיס על עצמו עול כבד בחנם לגבות העודות והחלבים השייכים לעניים ולמכרן. לאסוף הדמים ולחלקם לעניים כפי תקנת הראשונים כנז״ל. היה לו שם אצל נשיאי שבט בכיל. שרי ארץ מגודי אבותיו בדט. כי היה להם כמו ציד בצנעא לקנות בגדים וכסות וכל הצריך להם ולזקוף עליהם הדמים בהקפה עד שיבאו לצנעא לגבות את חקם הקבוע להם מהממשלה בכל שנה. ומהכנסות אלו היתה פרנסתו בריוח. ודבריו היו נשמעים בשערי המלך והשרים להקל מעליהם תוקף הגזרות ע״י שחד ממון ושחד דברים.

---

[2] בספר „תאריך אלימן״. ואסעי. עמוד ס״ג. כתוב: „כשנכנס פולמוס זה לביר אלעזב היו שם רוב גדולי המלכות והשרים ובני בית האמאם בעת שהיו שקטים ושלוים בלבבות בטוחים. פתאם נפל עליהם החיל הזה בזז ושדד. אנס נשים והרג אנשים ופגע ברצח גדולים ואדונים כמו אלקאצ״י מחמד יחיא אלסחולי ופקיד ה„וקף״ אלסיד יחיא חטבה וזולתם מהשרים וחכמי הדת. והיתה בהלה ומהומה ומצוקה גדולה״.

גזרת ה„מקמצים" נקיון צואות ונבלות סרוחים

בימיו נתחדשה גזרה המכרעת כל הגזרות הקשות והרעות, כי יצא מאמר וחק קבוע על היהודים בלי הבדל רב או מורה, נכבד או נקלה, לנקות צואת האדם מכל האשפתות ובתי כסאות של המסלמים ולטהר המדינה מנבלת כלבים סוסים וחמורים וכו', והחלו לפגוע בגדולי הקהלה לטנפם במלאכה נמבזה זו. רוב אנשי הקהלה נתחבאו בבתים ומהם ברחו אל הכפרים. וכשדאו דאשי הקהלה שאין דרך להנצל מגזרה זו עמדו ושכרו אנשים מדלת הקהל בסך הגון, ואחר שקבלו עליהם להתעסק ולעבוד במלאכות אלו הגישו תחנונים לפני קציני הדת ושרי המלכות שיהיו אלו השכירים אחראים בעבודה ושאר הקהל יהיו פטורים מתביעה זו. לא קיבלו לפטור את הקהל בשום פנים אלא שאם השכירים שלהם ישלימו את העבודה המוטלת על הקהל, וגם יש במנינם די הצורך לא יעמיסו על האחרים. ואם השכירים ימאנו או יתרשלו, כל הקהלה הם החייבים למלאת את הגזרה עפ"י הפסק"ד שהוציא לפועל הקצין הדתי יחיא ן' מחמד אלסחולי בגזרת רבו השופט הכללי מחמד עלי אלשוכאני[28].

הבלנים המוסלמים שהיו מחזיקים במלאכה ללקט צואת האדם ליבשה ולהסיקה לחמם בתי המרחצאות כנהוג משנים קדמוניות, מנעום השופטים המוסלמים מלהתגאל עוד בזאת המלאכה שלא יחללו את כבודם וכבוד האסלאם. וכאשר נתמרמרו הבלנים על קיפוח פרנסתם גזרו על היהודים לאסוף הצואות ליבשם ולהובילם לבלנים. ונגד עבודה זו קבעו שער זול למדה צואית ידועה בשמה „כבשת אלכ'ר" (סל הצואה) שמורה אצל פקיד המרחצאות כדי שלא ימירו במדה פחותה, ועל הבלנים להמציא ל„מקמצים" שקים ובהמות משא.

הבלנים היו תמיד מעלילים על ה„מקמצים" שמחסרים את המדה ומפחיתים שכרם ועל הרוב כובשים את שכרם ומלקים ומיסרים אותם מוסר אויב, ואם יגישום למשפט אינם נענים, וכהצר להם מתחבאים או ברחים לאיזה כפר, ותכף שולחים השופטים חילים לשכונת היהודים, תופשים כל ראשי הקהלה רבניהם וגדוליהם ומובילים אותם בית האסורים ומחייבים אותם לצאת ולנקות או להביא מקמצים אחרים במקומם. ראשי הקהלה מתחננים לתת להם זמן וברצוי כסף נענים להם. יוצאים ומחפשים עליהם עדי ימצאום ומשלמים להם דמי מזונותיהם כל ימי בריחתם וכל הפסד שהגיע

---

28 בספר „גיל אלוטר" תאליף אלסיד מחמד זבארה, מטבעת אלקהרה, סנת 1350 (1931) למנינם, כתוב בעמוד 94, שאחר שיחד זהן השופטים מחמד עלי אלשוכאני פסק"ד שכופים את היהודים ללקט את הזבלים, דהיינו לנקות צואות המסלמים מבתי כסאותיהם ושאר מקומות, וגם להוציא נבלות כלבים, סוסים, גמלים וחמורים וכו' מכל שכונות המסלמים והביא ראיות דתיות להתיר כל ספק בדינו זה, אשר קראו „חל אלאשכאל, פי אגבאר אליהוד עלי אלתקאט אלאזבאל".
אז השיב אלסיד עבד אללה ן' עיסי אלכוכבאני וסתר דינו וראיותיו בגליון, קראו „ארסאל אלמקאל אלי חל אלאשכאל" והשוכאני השיב ללכוכבאני והשיג עליו בגליון קראו „תוקיף אלנצאל, עלי תפריק אלנבאל". נתעצם אלשוכאני והשיב על דבריו בקונדריס קראו „אלאבטאל לדעוא אלאכ'תלאל פי חל אלאשכאל".

להם ומפייסים אותם בהענקות נוספות ושבים לעבודתם. ולא היו ימים מועטים למרבה חדש ימים והציקו להם הבלנים וברחו או נתחבאו ובאו החיילים להבעית ראשי הקהלה כמשפט הראשון, ועל זה הסדר עברו השנים. משנגזרה גזרה זו, לא נחה ולא שקטה הקהלה אפילו חדש אחד מתביעה ופגעים. ואם יתחננו ה"מקמצים" אצל הבלנים לאמר, הננו עבדים משועבדים לכם ובזעת אפינו וגועל המלאכה הזאת נביא לחמנו ומדוע תגזלו את שכרנו הגרוע הלא תיראו את ה', הם משיבים גם אנו עשוקים, שהאחדיצים נותנים שכר הדהיצה חצי הראוי ליתן ויש באים לרחוץ ביד רמה בחנם ואין שומע לשועתנו להקציב שכר הרחיצה בסך הדאוי לפי ערך ההוצאה שאנו מוציאים ולמנוע המתפרצים לרחוץ בחנם.

מאותו זמן נקבעה מגבית כסף מהקהל עפ"י פנקסאות וע"י גבאים לחלקה ל"מקמצים" בעד פיוסים, ולמזונות בימים ששובתים ממלאכה כגון, ימות הגשמים או אם אירע חולי לאחד מהם או הפסיד או נאסר או אירעו אבל או נתחתן או ילדה אשתו ועוד. וכל זה מלבד מה שכבר קבעו להם לגבות בערבי שבתות וערבי יו"ט מכל בית, גלוסקא מפת חטים נקיה ועוד תמיכות אחרות.

הפרנס הרב יחיא צאלח הנז' נשא חלק גדול מעול גזרה זו ועלילותיה. דועה נאמן עסוק כל ימיו במועצות ודעת לטובת אנשי עדתו והצלתם. זכה ויצאו מחלציו שני רבנים כצאת השמש מאירים ה"ר יוסף[29] וה"ר שלמה[30] ונאסף לח"ן בשנת בקמ"ה, (התקצ"ד — 1834), לערך.

הרעב והדבר בשנת התקצ"ו (1836)

בשנת בקמ"ז (התקצ"ו — 1836) קרא ה' לרעב ודבר וכליון חרוץ. פליטי אותה השנה ספרו מה שראו בילדותם כי עלה מות בבתים ובחצרות גם ברחובות היו נגועי הרעב בדרך הלוכם, נפלים לארץ פתאם ומתים במקומם. האויר נתעפש והצחנה בכל השכונה. לאלפים ומאות היו חללי הרעב והדבר עד שנתמלא פגרים מתים החלק הדרומי של בית הקברות ובערב ר"ה בקמ"ח (התקצ"ז — 1837) ירדו גשמים בשפע רב והמגפה נעצרה.

הדיין ה"ר יחיא שלמה אלאביץ' דחקוהו מהומות שנה זו ורעבונה, גלה מצנעא ונעלם ולא נודע מקומו איה.

הדיין ה"ר דוד בן אברהם צאלח נאסף לח"ן בחדש תשרי בק"ן (התקצ"ט — 1839) ושמשו דיינים תחתם תחת ראשותו של הר"י קארה, ה"ר יחיא בן שלום הכהן וה"ר יחיא בן יעקב צאלח.

ה"ר יוסף קארה

הראב"ד יוסף קארה הלך בכל דרך רבו מהרי"ץ ז"ל. הנהיג את עדתו ביושר

---

29 הוא רבו של א"א ועוד יובא זכרון מעלות מדותיו.

30 מפורסם בצדקת פזרונו. נתנדב תכריכין בסך עצום למתים אשר כלה הדבר בשנת בק"ע (תר"ט — 1859).

בענוה והשכל. החזיק מוסדות הלימוד ורבוץ תורה ונתן לבו עליהם. קבע ישיבה בביתו בכל לילה שתי שעות קודם אור היום ללמוד וללמד משנה ותלמוד עם פירש"י ותוספות. היתה לו בקיאות שלמה בסוגיות התלמוד ופירש"י ורובם גורסם על פה. ומתלמידיו היותר מפורסמים ה"ד חיים קדח וה"ד שלום חבשוש וה"ר שלמה צאלח ושלשת בניו ה"ר שלמה וה"ר יחיא וה"ר אברהם. חיבר ספר קיצור דיני שחיטה ושבעים טרפיות וקראו „זבחי אלהים".

בשנת בקנ"ז (התר"ו — 1846) חילק כל נכסיו בין שלשת בניו בצוואת ומתנת בריא בכתב ידו ועוד הטיל גורל. ובחלקו אשר מת בו אישר צוואתו לפני הב"ד ונכתב קיומה בספר הזכרונות בכת"י ה"ר יחיא בן שלום הכהן הדיין וחתימתו וזהו נוסחה:

„וצלנא אלי ענד מ"ו יוסף אלקארה והוא בדעת נכונה ומיושבת וד'כר וקאל אן קד חילק נכסיו לבניו בכתב ידו במתנת בריא עפ"י הגורל באמת. וזאת הדיאתיקי שעשה בכתב ידו תהא שרירה וקיימא מעכשיו ולאחר חיים ארוכים. ואד'א לם יסעד אבנה אברהם ללחלק אלד'י קרר לה ואלדה מ"ו יוסף דנן פי אלבית חסב מא הו מקרר בכתב ידו צאר לאברהם אלחלק חק יחיא ואלחלק חק אברהם יציר ליחיא כפי רצונם. ומא קד תפרט מן אלכתב מחלק אחד מהם יציר אליה עוצ'ה שפתי חמים. ואלדי קד אבתאע מחלקו אלזוהר ד'א יתעוץ' בדלה שפתי חכמים אלכ'מס אלקצע. וקריאי מועד אלד'י ארסל בה משה חנוך צאדק מ"ו יוסף דנן אנה חק אבנה יחיא. ואד'א כאן נקץ פי בעץ' אלחלקים אסתופא אלחלק אלנאקץ מן אלכתב אלד'י לם דכ'לין פי אלמתנה. ובאקי אלכתב יחלוקו בשוה. ואמא ואלדתהם יאריך ימיה בטוב ושנותיה בנעימים יבקין גמיע אדאתהא ומא עאד מעהא מן כסף תחת ידהא. ואמא אלמזונות הוא מובטח בחסדיו ית' בבניו הכשרים והנדיבים והנעימים שהם מכבדים אותה בחייו ולאחר חיים ארוכים המב"ה יהיה בעזרם ומגן וצנה יהיה בעדם ולא יבשו ולא יכלמו עד עולמי עד בעזרת ה' אותם יום א' ח' אלול בק"ס (תר"ט) והכל שריר וקיים ומגו מרעיה דא אתפטר מ"ו יוסף דנן זת"ע וחלי"ש יום ג' י"ז אלול בק"ס סימן יוסף בן שבע עשרה ונגנז ליל ח"י סימן עוד יוסף חי בחיים הנצחיים".

[תרגום: הופענו אצל מ"ו יוסף אלקארה והוא בדעת נכונה ומיושבת והזכיר ואמר שכבר חילק נכסיו לבניו בכתב ידו במתנת בריא על פי הגורל באמת. זאת הדיאתיקי שעשה בכתב ידו תהא שרירא וקיימא מעכשיו ולאחר חיים ארוכים. ואם לא יסכים בנו אברהם לחלק שכבר קבע לו אביו מ"ו יוסף דנן בבית כפי שהוא רשום בכתב ידו יהיה לאברהם החלק של יחיא, והחלק של אברהם יהיה ליחיא כפי רצונם. ומה שכבר נעדר מן הספרים מחלק אחד מהם יהיה לו במקומו שפתי חכמים. ומי שנמכר מחלקו הזהר יקבל במקומו חמשת כרכי שפתי חכמים. וקריאי מועד ששלח משה חנוך הודה מ"ו יוסף דנן שהוא של בנו יחיא. ואם יחסר מאחד החלקים יקבל במקום החסר מן הספרים שעדיין לא נכנסו במתנה. ושאר הספרים יחלקו בשוה. אבל אמם יאריך ימיה בטוב ושנותיה בנעימים ישארו בגדיה וכל מה שיש לה עוד מכסף מתת ידה. אבל המזונות הוא מובטח בחסדיו וכו'...].

אחרי אסיפתו שמרו בניו מצותו ולא שינו את תפקידו וכל אחד ברצון טוב החזיק

בחלקו ונתנהגו שלשתם באהבה וכבוד כל ימי חייהם. גם בניהם וזרעם אחריהם נחלת אבתיהם בידיהם תמה וענוה ויראת אלהים.

ה"ר שלום ן' סעדיה קרח

בן גילו מו"ז שלום בן סעדיה קרח ז"ל, מתנהג היה בחסידות ופרישות [31]. רגיל להתפלל בבהכ"נ של השר שלום עראקי ושם היתה ישיבה ללמוד בכל יום אחר סעודת שחרית, ונתעורר הוא והרבנים בני ישיבתו על המנהג שנהגו בסעודות גדולות שאחד מברך ברכת המוציא לכלם אעפ"י שהם חבורות חבורות כל חבורה בשלחן בפע"צ שזה נגד הדין המפורש, בש"ע א"ח סי' קס"ג סי"א, שכל חבורה צריכה שתברך המוציא לעצמה דישיבה דידן כשלחן אחד הוי קביעות ולהיות כי עמדו רבנים מנגד להחזיק במנהג, חתר בספרי הפוסקים ראשונים ואחרונים וחיבר כמה קונטריסים ראיות וברורים מכל הצדדים להוכיח שכל חבורה צריכה לברך המוציא לעצמה ואינה יוצאה בברכת החבורה השנית.

אדוני אבי ז"ל נולד לו בימי זקנתו

האריך ימים, ובימי זקנתו מתה אשתו ולא היו לו בנים כי אם בנותיו הנשואות. נשא אשה ונולד לו א"א ז"ל בשנת הת"ר (1840). וכשהגיע לגבורות נאסף לח"ן ביום א' ג' אלול התר"י (1850).

א"א ז"ל נתיתם גם מאמו. צדקה עשה ה"ר יחיה בן שלום חבשוש [32] אספו לתוך ביתו להעלימו מעין שודדי יתומים וון אותו על שלחנו כל ימי קטנותו. הרב הזה נכבד ונעלה היה אצל רבני דורו בחכמתו ובקיאותו בכל הספרים התורניים ואהוב לכל בענותו ויושר לבו.

א"א כשהגדיל למד תורה לפני הרב יוסף בן הפרנס ה"ר יחיא צאלח הנז' שלא היה לו עסק צבורי כי אם קבע עתים לתורה והיתה תורתו אומנותו על מנת שלא להקרא מורי או רבי. ה"ר יוסף אהבו ונשתדל בלימודו בראותו שכלו זך והבנתו מהירה ומיום אל יום תלמודו רבה גדל כמעין המתגבר.

א"א ז"ל למד מדותיו, הענוה ואהבת השלום. בגלותו לערי חראז לימדם דיני שחיטה ואימון הידים בבדיקת הריאה ויתר האיברים. בשובו לצנעא היה אוכל בשר עוף או בהמה משחיטת אחרים שהכל בחזקת כשרות אבל לא היה שוחט אפילו עוף

---

31 היה מתפלא על שלא שמע מימיו שנתגבלה בהמה מחמת הסכין שנמצאת פגומה אחר שחיטה וזה נמנע הוא שלא יקרה וא"כ בודאי שאין השוחטים בודקים את הסכין לאחר שחיטה ולפיכך היה מחמיד על עצמו משום ספק שלא לאכול בשר בהמה כ"א בשר עוף שחזקה שאין הסכין נפגמת בשחיטתו.

32 בנו הגדול חיים והקטן שלמה אשר עוד יבוא זכרם ושמות חבוריהם. ושני בניו האמצעיים שוכר ומאיר שוקרים על הלימודים אוהבי צדק ודרך מישרים, ושניהם נאספו לח"ן בימי הרעבון בשנת התרס"ה (1905).

לעצמו כדי שלא להרגיל לקרותו „מארי" [33]. מסתפק במועט נהנה מיגיע כפיו עבידת הקדש מלאכת כתיבת ספרי תורה, שוקד וחושק בלימודים התורניים והמדעיים חכמת החשבון, הרפואה וחכמת התכונה וקורות הליכות עולם.

צרות תר"ד — תרי"א (1844 — 1851)

בשנת תר"ד (1844) מלך האמאם אלמתוכל עלי אללה מחמד ן' יחיא ן' אלמנצור היה משנהו העריץ הידוע, אבו זיד ן' חסן אלמצרי. שפך זעמו ואש חמתו על היהודים לאסרם בשלשלאות וכבלי ברזל להלקותם במקלות ובשוטים וליסדם בכל מיני עניים קשים עד שכל אחד פדה את נפשו בכל ממונו. ומפחד אכזריותו יש מי שהשליך עצמו לבור. ואיש, שלמה מסורי שמו, שחט בידו את גרונו ובדדך נס נתרפא. וה"ר יחיא אלבדיחי גלה לעיר כוכבאן וישב שם שנים רבות. ורבים בדחו מצנעא להציל נפשותם ונתפזרו בכל עיד וכפר. אפילו המסלמים תושבי צנעא נגעה ידו בהם בעוניים אכזראים כאשר יספר „תאריך אלימן", ואסעי, עמ' 72.

שלטונו נתרופף, וכל שבטי ערב מרדו ולא אבו שמוע למאמר מלכותו. הבטחון נתקלקל ונשתבשו הדרכים עד שהוצרך להעזר בחיל התרכים אשר היו מושלים בתהאמה וכתב לואלי תופיק באשא כי יבא הוא והייליו להכניע המורדים ולאחוז רסן הממשל, לסדר הבטחון בארץ ונתחייב להוציא לפועל כל אשר יצוה הואלי להנהיג ולתקן.

ביום ששי לחדש אב תר"ט (1849) הגיעו לצנעא חיל התדכים עם שריהם בשקט ואין מעצור, וכבר ניתן בידם מבצר צנעא הנק' אלקצר. וביום המחרת יצאו מחיל התרכים בלב בטוח לטייל בשוקי המדינה ולקנות צרכיהם. וההמון הפרוע נתנפל עליהם והרגו כל תרכי הנמצא בשוק או ברחוב, ונשארו שמורים התרכים אשר במבצר והנלוים אליהם פליטי הפרעות. היהודים העסוקים במלאכת המטבע, מנעום שלא לצאת מן המבצר ונתענו ברעב ולחם לחץ. גם היהודים בשכונתם מתחבאים בבתים מפחד סערת ההמון.

האמאם בוש ונכזבה תוחלתו. עמד ושילח את התרכים ע"י שומרים והחזירם תהאמה[34].

---

33 רגילים בארצות תימן לכנות „מארי" לכל מי שנתפרסם לשוחט ואפ"י שוחט עופות לבד. וגדר תאר זה אין מקבלים שוחטי עופות שכר על השחיטה, ואם אינו שוחט אינו נקרא „מארי" עד שיגיע להוראה ומורה.

34 האמאם הזה נחשב אצל שופטי הדת לבוגד על אשר קרא את התרכים. העמידו במקומו אמאם אחר בתאר אלהאדי אלי אללה עלי ן' אלמהדי, ואותו חבשו בבית הסהר ונתנו ברגליו שמנה כבלים של ברזל ואח"כ הוציאו דינו למיתה והתיזו את ראשו בבית הסהר בזמן עלות השחר. (ואסעי, תאריך אלימן, עמ' 76—74).

ה"ד שלמה ן' הראב"ד יוסף קארה, ראב"ד קבוע, תשיעי

אחרי אסיפת הראב"ד יוסף קארה ז"ל נשאו עיניהם רבני ונכבדי הקהלה להכתיר בנו הגדול ה"ר סלימאן למלא מקום אביו במשרת ראב"ד. בתחלה היה מסרב כי מנעוריו הורגל בחופש החיים ובכל עסקיו הצליח והרויח. אמנם מן השמים הסכימו ונתרצה, נשען על עזרת ה', נגש אל העבודה ברוח דעת ויראת ה'. חוסן קומתו ויפי תארו מקסימים. שכלו הזך ודבר שפתיו חן והדר יביעון. בשבתו על כס הרבנות ובכל מעמד ומסיבה הוד מלכות חופף עליו. מחונן ענוים שופט בצדק דלים. שובר זרוע עריצים, ומכתת רגל פריצים. מקורות כללי הדינים וסעיפיהם ידועים לו וסדורים בפיו. כקטן כגדול מעטרים אותו ביראת הכבוד והאהבה. עם חברי בית דינו של אביו האחרונים הרב יחיא הכהן והרב יהיא בן יעקב צאלח העמידו קרן התורה הנהיגו את הקהלה בחסד ביושר וחמלה.

ה"ר יחיא ן' יעקב צאלח

הר"י בן יעקב צאלח בעל לב טוב ונדיב מקביל פני כל אדם בפנים מאירים ומקרבו לעבודת ה' ויראתו. בכל מאמצי כחו מפקח על העניים, וביותר יתומים ויתומות, ואם הגיעו לפרקן משתדל להשיאן, ומעשה אחרים לעזור להם בהוצאות הנישואין וגם עושה כיד ה' הטובה עליו. מוכרי פירות ומסחר לגוים שאי אפשר להם להחזיק המקח אלא בשבועות וזרוזין, תיקן להם שבמקום לשון שבועה יאמרו, „אַלרזאק אַללה", שבזה תהיה כוונתם שבח לשי"ת הזן ומפרנס ולא לשם שבועה.

לבעלי חנויות שדרכם להלך בשוק בלא טלית, עשה טליתות קטנים שיש להם בית צואר מכסים את החזה מלפנים, ומלאחור נמשכים למטה מן העורף כשיעור חצי אמה, והטיל בהם ציציות וחלקן לבעלי החנויות כדי שלא יתהלכו בלא ציצית. אשר ידם משגת שלמו דמיהם והעניים נתנם להם במתנה.

אם יש ריב בין שנים או בין איש ואשתו, משתדל להשוות דעותיהם הולך ובא וטורח בחנם עדי ישאו פניו ותנוח דעתם לדרך השלום. בכל עסקי צבור היה עמל לשם שמים לא להתגדל ולא להתיהר. רכש לו אהבה בלב הכל קטן וגדול, והיו ימיו כמו נ"ה שנה [35] ונאסף לח"ן בשנת בק"ע (התרי"ט — 1859) [36] ואת מקומו מלא ה"ר יוסף בן דוד מנזלי.

ביום אסיפתו שמים לבשו קדרות. כל הקהל מגדולם ועד קטנם יצאו ללוות מטתו בבכי וצעקת לב, פה אחד אומרים נפלה עטרת ראשנו אויה לנו וכו'. הרבנים האריכו בהספדו לערך כבודו. גם הנשים נאספו לפנים מן החומה נגד בית הקברות מקוננות ומספקות כפיהן עד שוב המלוים אחר הקבורה.

---

35 חיבר ספר „מקור חיים", כולל דיני שחיטה ושבעים טרפיות מספרי ראשונים ואחרונים, הלכות פסוקות. וספר „תורת חכם", קיצור שו"ת „פעלת צדיק".

36 בסוף שנה זו היה דבר בבני אדם במדינת צנעא, ובשכונת היהודים רבו המתים במגפה זו עד שלא נמצא בגד לתכריכין. זכרונות מזה בס' „תאריך אלימן", ואסעי, עמוד 101.

כשלון מלכות אדוני הארץ / התרי"ט (1859)

מלכות אדוני הארץ מוט התמוטטה מאחרי מות המלך אלמהדי עבד אללה ומזמן לזמן נתמעטו הכנסותיה וגבדו יציאותיה עד נתרוקנו אוצרותיה, ומשנת בק"ע (תרי"ט — 1859) אפסו כחותיה. כל עם הארץ מרדו מלשלם חקי המלכות. שודדים פרצו בכל הדרכים, אפילו בדחובות מדינת צנעא אין בטחון ואין מאזין לקול שוטר. אנשי הזרוע ידם השלטת כי אין עוד מלך מושל ולא צבא לוחם. שכונת היהודים היתה למשסה. בכל יום פחד ומורא כי יבאו חיל המורדים לשלול שלל ולבוז בז. ומחדרים אימה הנגשים אצים, הביאו לחם ומזון לשומרים אשר בקיר החומה וכבר כלתה פרוטה וכל הבורח את נפשו הציל.

בימים ההם נתרוממו נשיאי העדים והכפרים אפילו אותם הסמוכים לצנעא מהלך שעה או שתים. וכל הבורח ובא אל אחד מנשיאי הערים נותן לו תשורה ומבקש חסותו. כותב בידו שהוא תחת חסותו ויושב לבטח בעירו ואם יצטרך להתהלך בכל אורך ורוחב הארץ, אין מי שיקרב להזיקו או לגזול רכושו בהיותו תחת חסות נשיא, ואם יארע לו גוזל או עושק, הנשיא וכל בני משמעתו נאספים להנקם ולהוציא את הגזלה ואפילו תהיה הגזלה במקום דחוק הולכים לשם ותובעים נשיאי הארץ ההיא להמציא הגוזל והגזלה, ולא יצאו משם אלא אחד התשלומין, אף אם יבאו לחרב ומל־חמה. ונשיאי כל האדצות ככה משפטם. כי לפי החק שלהם כל הגונב וגוזל ומעליב בן החסות כאלו גנב וגזל את הנשיא והעליבו. ובזכות זה החק מצאו הבורחים מפלט.

הראב"ד סלימאן אלקארה ואחרים מבעלי בתים בצנעא עזבו דירותיהם וגלו לקרית אלקאבל, הרחוקה מצנעא מהלך שלש שעות, ובנו להם שם בתים ונתישבו בהם הם ובני משפחתם. ויש שגלו לשכונת היהודים, הנק' מזאעקה אשר כעיר אלרוצ'ה, ובנו בתים וקבעו דירתם שם. ורבים נתפזרו ונתישבו בערים הרחוקות מהלך יומים או יותר. והנשארים בשכונה רעבים ערומים, כי אין במה להשתכר וכל יד רודה בהם ושמועות מבהילות מתחדשות בכל יום, בבקר תאמר מי יתן ערב וכו'.

התעודדות סובלי מצוקות הזמן

המה תמהו ונבהלו על מה עשה ה' ככה, אין מרפא למכתם ולא עוזר למלטם מצרתם, אז נשאם לבם למאמרם ז"ל: „אם ראית דור שצרות באות עליו צא ובדוק בדייניו". נמנו והסכימו על חמש עשרה תנאים להעמיד דגל התורה על קו הדין ומשפט שלום ואמת כתבום וסדרום בגליון על נייר.

הגליון הזה מסרו לידי הרב שלום בן יחיא כסאר נ"י תושב עיה"ק ירושלם תוב"ב, ואם כי כבר נקצץ ממנו הזמן והחתימות אכן הכרתי באמת שכתב יד הרה"ג חיים קרח ז"ל הוא. ובחנתי מעניגו ותכונתו שנכתב באחת מחמש השנים שמשנת בקע"ב (התרכ"א — 1861) עד בקע"ו (התרכ"ה — 1865). ונשאר מקום ספק אם הרשה הזמן לקיים אפילו רוב תנאיו, או מכובד עולו וקושי המצב מנע אותם מלעמוד

בו. איך שיהיה ראיתי להעתיקו ללמוד הלך הרוחות ונטיות דעת אנשי הדור ההוא זהו נוסחו:

„בהיות אמת וצדק שנדחקו קהלא קדישא השוכנים בעיר קאע ביר אלעזב דוחק גדול בכמה צרות צרורות עד שהגיעו לשערי מות מדוחק הפרנסה ומכמה הרפתקי דעדו עליהו, עד שנתפזרו בכל הארצות מחסרון חיי נפש עד שמרוב הדוחק והעוני נאספו כמה צדיקים וחסידים בפחי נפש, והיה התימה למה ח"ו חרה אף ה' בעמו, חרון אף גדול כזה אשר לא הגיע לאבתינו הקדושים כמהו. ואז נתעוררה רוח ה' בעמו ונחלתו לאמר על מה עשה ה' ככה, ורצו לפשפש במעשיהם ולשוב אל ה' אלהיהם ולתקן את אשר עותנו, וראינו כי סרנו מדרכיו ית' ונתקיים ח"ו תיסרך רעתך. תחלה וראש נאספו בני תורה הנמצאים ורצו לתקן ראשית הכל דגל התורה ועמודיה כמאמר התנא ע"ה: על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום. וידענו נאמנה שמכיון שהתחיל התנא בדין, שמע מינה שהוא תיקון העולם העיקרי שמצד דין האמת יתקיימו שני הדברים האמת והשלום הסמוכים להם. ושלחנו לרבותינו הב"ד יצ"ו כמה"ר סלימאן בן כמהר"ר יוסף אלקארה וכמ"ו יחיא בן שלום כ"ץ וכמ"ו יוסף בן דוד מנזלי והוכחנו אותם על פניהם על מה אבדה הארץ ואתם מחשים והחיוב מוטל עליכם לפקח על קהל ה' אשר עליהם נאמר: והייתם לי סגלה מכל העמים, והנביא מכריז ואומר וארשתיך לי באמונה. ועם כל זה אין אתם משגיחים על קהל ה' להתפלל עליהם שיצילם מכל צרה כמנהג ב"ד הראשונים נ"ע אלא כל אחד מכם יושב באהלו, ולא עוד אלא שאתם עושים שלא כדין במה שכל אחד דן בפני עצמו היפך דבריו ית' ודברי רז"ל. ועוד דברים רבים הודענו אותם שהן היפך הדין. ואחר כל אלה הדברים אמרנו להם שאנו מתנים עליהם תנאים הנזכרים כדי שיתקדש שם שמים ואלו הם:

הא', שלא ידונו אלא בשלשה ואפילו דין של פרוטה, הוא נחשב כדין מנה.

הב', שישאו ויתנו בדין שלשתם כאחד.

הג', שיהיו כותבים הטענות בלוח כדרך הב"ד הראשונים וכשיכתבו הפסק יהיה תחת הטענות.

הד', אין רשות לבני תורה הנמצאים שידונו במקום הב"ד ולא יחלקו עליהם, מלבד אם טעו בדבר משנה או שדנו בדין שהוא היפך מנהג עירנו שהסכימו עליו ב"ד הראשונים נ"ע.

הה', שלא יהיו מחרפים בקללה לאחד מעם ה'.

הו', שאם אחד מבעלי דינים נתן כתף סרדת כנגדם שיכתבו עליו פיתקא אל השוטר כדרך ב"ד הראשונים נ"ע.

הז', שכל מה שיקחו שכר שטרות ופסקות שיהיה ביניהם השכר בשוה.

הח', שאם יהיה קריאה מהמלכות יר"ה או לאיזה צורך לגדולי ישראל שיקדמו לפניהם תחלה כמנהג ב"ד הראשונים נ"ע.

הט', שאם יש ירושות וחלוקות של יתומים ואלמנות או מכר מהעזבון או פרעון לבעלי חובות של מת או שומת עזבון לא יהיה ביחיד אלא בשלשה ואם לא יהיה בשלשה הדבר בטל כמו שפסקו חז"ל.

והעשירי יהיה קדש לענין אם ח"ו יהיה צער בעולם, כגון: דוחק מזונות ופרנסה או מיעוט גשמים וכיוצא, שישתדלו בעצמם לשלוח לעם ה' להתקבץ לדפוק שערי רחמים מלפני אבינו שבשמים קיים. ובית דין יצאו תחלה לפניהם ויקדימו הם בעצמם להתפלל לפני ה' אלהינו ע"ד מ"ש שהע"ש: הראיני את מראיך אלו הב"ד שליך ואח"כ השמיעיני את קולך אלו שאר הצבור, כדרך שהיו עושים חז"ל תנאים ואמוראים והבאים אחריהם נע"ג כמו שהובא בספרים.

הי"א, שאם ידון אדם אחד חוץ מאלו השלשה הנקובים בשמות אשר בחרנו אותם ואפילו הוא גדול בתורה כגון מ"ו יחיא בכמ"ו יוסף אלקארה ומ"ו סאלם אל־מנצורה ומ"ו יחיא אלשרעבי ומ"ו אברהם צאלח ומ"ו יחיא אלצארם ואחיו ג"כ יוסף יצ"ו וחיים ן' מ"ו יוסף קרח[37] וכיוצא באלו מבעלי תורה. ואד"א אעתרץ אחד מן הולאי אלמד׳כורין לדון אפילו בדין של פרוטה דינו בטל ומימיו מי מערה ואפרו אפר מקלה. ומוכרחים הב"ד יצ"ו לבטל את מעשיו מכאן ולהבא חית וקיד אבתרו הב"ד יצ"ו מן אלגמיע.

[תרגום: וכיוצא באלו מבעלי תורה, ואם ידקדק אחד מאלו הנזכרים לדון אפילו בדין של פרוטה דינו בטל ומימיו מי מערה ואפרו אפר מוקלה. ומוכרחים הב"ד יצ"ו לבטל את מעשיו מכאן ולהבא כיון שכבר נבחרו הב"ד יצ"ו ע"י הכלל].

הי"ב, שלא ישלח אחד את ידו לכתוב כתובה או שטר או גט מלבד ב"ד הנזכרים בלבד.

הי"ג, שלא יקדש אחד מבני תורה הנז' לחתן וכלה אלא הב"ד הנז' בלבד ובלבד שיהיו ב"ד יצ"ו ממציאים את עצמם בעת המצוה שלא יצטערו עם ה', ואם יש לב"ד יצ"ו איזה אונס הרשות ביד ב"ד למנות אחר מי שירצו.

הי"ד, אן לא לאחד מן אלשוחטים אן יעתרץ' יד׳בח פי אלמגזרה לאנהא עהדת אב ב"ד, יצ"ו, מלבד בעלי בתים שהדשות ביד בעל הבית, לפי שטובת הנאתן לבעלים כדין התורה. וחסב מא אסתמרו בה הראשונים נ"ע קמאי דקמאי מן דון אד"א חצל מע אב ב"ד יצ"ו איזה אונס פיסתקים מקאמה פי ד׳ביחת אלמגזרה פקט צנוה מ"ו יחיא אלקארה ואחריו חיים ן' מ"ו יוסף קרח.

[הי"ד, שאין רשות לשום אחד מן השוחטים להזדקק לשחוט בבית המטבחים לפי שהיא זכות אב ב"ד יצ"ו מלבד בעלי בתים שהרשות ביד בעל הבית לפי שטובת הנאמן לבעלים כדין התורה וכפי מה שנהגו בו הראשונים נ"ע קמאי דקמאי, זולתי

---

37 הקטין את עצמו וכתב שמו בלי תאר מ"ו הראוי לו, ועוד הניח זכרו לאחרונה, ודי בזה להכחיז תמתו וענותו שתפש דרך החכמים השלמים שמשליכים כבודם וחולקים כל הכבוד ותאריו לזולתם.

אם קרה לאב ב"ד איזה אונס יעמוד במקומו לשחוט בבית המטבחים בלבד גיסו מ"ו יחיא אלקארה ואחריו חיים במ"ו יוסף קרח].

הט"ו, אם נאנס אחד מהב"ד מהג' הנזכרים בשעת המשפט, הרשות ביד השנים הנותרים שיבחרו להם שלישי וזה כפי הדין, כמ"ש הרי"ט בתשובותיו שב"ד של שנים נקרא ב"ד חצוף. ואלשרט אלד"י שרטנא עלי מ"ו סלימאן אלקארה הנז' אנה יעקור דירתו מן קרית אלקאבל לגמרי אפילו פי וקת אלכ'ריף מלבד אם יש מצות מילה והוא המוהל פלא מאנע לה. ואד"א כ'אלף הד"א אלשרט פאחנא מבתריין מנה. וגם כן הב"ד הנזכרים דהיינו השלשה אם לא יקיימו התנאים הנזכרים פאחנא מבתריין מנהם", ע"כ.

[תרגום: הט"ו, אם נאנס וכו' בית דין חצוף. והתנאי שהתנינו על מ"ו סלימאן אלקארה הנז' שיעקור דירתו מכפר קרית אלקאבל לגמרי ואפילו הקיץ מלבד אם יש מצות מילה והוא המוהל אין מניעה עליו. ואם יפר את התנאי הזה הרי אנו נקיים ממנו, וג"כ הב"ד הנזכרים דהיינו השלשה אם לא יקיימו התנאים הנזכרים אנו נקיים מהם. ע"כ].

הופעת ה"ר יעקב ספיר לתימן בתור תייר

בתקופת אותם הימים הופיע לתימן בצאתו מירושלם החכם ה"ר יעקב ספיר הלוי. כבר כתב בספרו „אבן ספיר" ובאגרותיו לתימן את אשר ראתה עינו ממצוקות הזמן ההוא בתימן בכלל ורדיפת היהודים בצנעא בפרט. כל ימי שבתו [בצנעא] נתאכסן אצל ה"ר יחיא אלקארה אחיו של הראב"ד ומצא מנוחה כמ"ש בספרו.

ה"ר יחיא ן' שלום הכהן

הדיין ה"ר יחיא הכהן חסיד ועניו, אוהב ללמוד וללמד בחשק ורצון. למעלה משלשים שנה ישב במשרד הדיינות. נוסף על שלמותו במקרא במשנה ובתלמוד היתה לו קביעות תלמוד עם יחידים וחסידים בחכמת הנסתר. מדקדק בברכותיו ותפילותיו עפ"י כונות האר"י ז"ל. תלמידיו יספרו עליו נוראות ופעולות מפליאות.

חזן ראשי בבהכ"נ אלכסאר וכל הקהל ממנו ראו וכן נתנהגו בכבוד ומורא ואהבת ה'. קבע להם עתים ללמדם האסור והמותר ודקדוק לה"ק והמקרא, וכאב את בן ניהלם ונטע בלבם האהבה והאחוה. בקיאות שלימה היתה לו במלא וחסר עפ"י סימני המסרה ובחזנותו אם ראה בס"ת טעות במלא או חסר מה שאין חזנים אחרים מבחינים מרגיש בו מיד ומחזיר הס"ת. ליקרת מעלת חכמתו כשהיה יוצא מבהב"נ כל נכבדי קהלתו מלוים אותו עד פתח ביתו. חיבר חדושים על התורה ורובן ע"ד הקבלה ושו"ת ופסקי דינים בספר שקראו „חיי שלום". נאסף לח"ן בשיבה טובה ביום שביעי אדר השני שנת בקע"ח (התרכ"ז — 1867) ונבנס חבר להב"ד במקומו ה"ר אברהם בן ה"ר צאלח נכד מהרי"ץ.

שני משיחי שקר בזמן האחרון

בימי אופל אלה נראתה קשת המשיחים, אשר כבר נסתרה ונעלמה לפני מאות שנים, מעת הגיעה לתימן אגרתו של רמב"ם ז"ל ונתנו אוזן קשבת להוכחותיו ותוכחותיו. וידעו כי לא להם משפט הבכורה להגאל ראשונה, וכן אמר הפיטן ר"ש שבזי: „ובני טבריה יעלו תחלה, כי הם סגלה[38]. והכירו את ערכם כי אין אליהו נגלה בגבולם, ובעת ישלחהו ה' לפני בא יום הגדול ירד אל מקום הקדש אשר ממנו עלה. ורק בבני הכפרים באיזה זמנים היה צומח משיח ושוקע כמו כוכבא דשביט.

שוכר בן סאלם כחיל, ה„משיח" הראשון

מילידי כפר בית רדם[39]. עזב עירו ובא להתגורר בצנעא לבקש מחיה. נשא אשה ופתח חנות ונתעסק במלאכה פחותה לתקן דליים ונעלים בלויים על ידי טלאי ותפירה בחוטי עור, כי זוהי המלאכה שרגילים יהודי הכפרים לעשות לגוים שכניהם. פרנסתו היתה בדוחק וכל ימיו בעוני ובחוסר מסתגף ברעב ותעניות. וכסות שעל בשרו בלויי סחבות. בזמן הפנוי לו לומד דברי אגדות וצרופים וגמטריאות. מחשבות לבו לצאת ממצוקות יום יום העלו דמיונות ברעיונותיו כי אליהו נצב לעמתו ויצוהו לפרוש מתאות העולם לגרש את אשתו ולסבב בכל ערי תימן, לעוררם לתשובה ולהזהירם על מצות ה' תורה ותפלה ועבודה ולבשרם על הגאלה הקרובה לבא, ושאליו רמז הנביא באמרו: „כה אמר ה' למשיחו לכרש", אותיות לשכר.

ככל אשד צוה עליו אליהו במחזה כן קיים ועשה מעשה. גירש את אשתו[40] והתחיל לדרוש במקהלות על דבר בשורתו מפי אדונו אליהו, והסמיך אליה מקראית ולשונות המדרשים והזהר. ההמון הנתקף במהפכה הזמנית האמינו כי זהו המשיח הפודה וגואל ועיניהם צופות לבא יום ה' הגדול. אולם רבני הדור וחכמיו לעגו וצחקו כי לא האמינו שאליהו בכבודו יתגלה לאיש כזה ומה גם בארץ העמים.

ה"ר יחיא אלקארה היה משקיט דעת אותם הנפתים לדברי איש הרוח הזה

---

38 עפ"י לשון התלמוד במסכת ר"ה דף ל"א.

39 הרחוק מצנעא לצד מערב מהלך שש שעות ומשפחת כחיל מתושבי עיר זו עד היום.

40 בס' הזכרונות, בחלק רשימת הגטין בכת"י הדיין ה"ר יחיא שלום הכהן כתוב: גירש שכר ן' סאלם כחיל זוגתה זהרה בנת סעיד יוסף אלקנדיל ותבקא להא בד'מתה מן גמיע אלחקוק אלזוגיה ותואבעהא, את'נין ועשרין קרש ורבע חגר, יסוק ד'לך ת'מן ונצף אלת'מן ען כל שהר, מן אייר בקע"א, ואד"א לם יאפי פקד אבאע מנהא פי ביתה במא בקי להא ביע נאפד' מעכשיו במא-ית'מנה עדל בקש"מ יום ג' ב' אייר בקע"א (התר"ך — 1860) ב"ד יצ"ו.

[תרגום: קידש שכר בן סאלם כחיל את אשתו זהרה בת סעיד יוסף אלקנדיל, ונשאר לה חוב עליו מכל זכויותיה המגיעים לה מהמת הנשואין וזולתם עשרים ושנים קרש ורבע חגר. ישלם לה את זה בתשלומין שמינית וחצי שמינית בכל חדש החל מאייר בקע"א. ואם לא ישלם כבר מכר לה בביתו במה שנשאר לה מכר עובר מעכשיו כפי שישום אותו נאמן בקש"מ יום...].

ומסביר להם שאין אליהו נגלה אלא בא"י. ואם תאמרו שיש באפשרות שיתגלה בארצות הנכר, הנה נמצאים בצנעא אנשים חכמים תורתם אומנותם, ענוים ושפלי רוח בעלי צורה ואנשי יחס ואיך יעזוב אליהו אנשים כאלה ויפקיר כבודו להגלות לאיש רדמי פתי וסכל. חדלו לכם מתעיות ההבל.

המשיח הזה מלא את תפקידו, יצא מצנעא ובכל הכפרים אשר הגיע אליהם לא דרש צדקה ולא שאל נדבה כי אם מזהיר על התפלה ועל התשובה, ובשורתו בפיו כי הואיל ה' לגאול את שאר עמו. הלך לעדן וחזר לסבב בערים ובכפרים וכשהגיע לכפר בני גבר ישב שם, ובכל יום היה עולה להר אלטיאל הסמוך לכפר זה להתבודד שם וביומו האחרון בסוף שנת תרכ"ג עלה כדרכו להר הזה והאורבים קנאי הדת המטירו עליו כדורי רובה ונפל חלל. את ראשו התיזו והביאוהו לצנעא להראות גבורתם ולקבל משכרתם, ויהודי הכפר קברו גויתו.

פרטי קורותיו והנפלאות המתיחסות אליו כבר נרשמו באגרת החכם יעקב ספיר הלוי וחלק מהם בספר „מסעות חבשוש". הארוקים עדיין מתלחשים. מהם אומרים כי לא מת ודק למראה עין נפל חלל ומהם אומרים כי עוד יחיה ולא יאחר ובקריב יקום מעפרו לגמור את שליחותו.

ה„משיח" השני, בשם שוכר כחיל

בשנת התרכ"ח (1868) נגער איש כפרי שקרא לעצמו שם שוכר כחיל, וכי הוא עצמו אותו המשיח שכר כחיל שעזבו אליהו להדג, ועתה נתן לו רשות להחזיר גרושתו ולשוב לעבודת משיחותו. קבע ישיבתו בעיר תנעם הרחוקה מצנעא מהלך יום אחד. שלח לצנעא שלוחים להביא את אשתו זהרה הגרושה והחזירה. פשט את אישיותו הראשונה שהיה מתגלגל בהתבודדות, בתעניות וסגופים ושפלות ולבש גאוה והורמנותא. נתן עיניו אחרי הבצע והריץ אגרותיו ע"י שלוחיו להזהיר ולהזכיר על התשובה, הצדקה והתפלה ולבשר על הגאלה הקרובה, ומסיים שכל אחד חייב לשלם מעשר ממונו. נגועי המצוקות מבני הכפרים היו נוהרים אליו ורוחקים עצמם ונותנים לו מכל הנמצא אתם כסף ושוה כסף, בגדים ותכשיטין ואפילו כסות שעליהם למען יראו עולמם בחייהם. את הכסף היה מוציא במאכלי עדנים לו ולמשרתיו, ומפזר ממון לערבים נשיאי הכפרים להיות למגן בעדו מכל שטן ומתקנא.

אולם מצנעא לא מצא אפילו מענה לאגרותיו כי הכירו ברמאותו וזיופיו והיו מגלים תועבותיו בפני שליחיו ומאמיניו הנכנסים לצנעא ויוצאים. השמיעו לאזניו העוברים ושבים דברי מנגדיו וחרופיהם, דרש וחקר על שמותיהם.

קנאה ושנאה נטר בלבו לה"ר שלמה עמר וה"ר חיים חבשוש שהיו מפרטים חטאיו ומשפילים כבודו בבטוי חריף בגלוי ובפרהסיא. שלח שלוחיו ליראם ולהפחידם.

זריז היה לשלוח מכתבים ואגרות בשורות הגאלה על שם עשירי ישראל שבעדן והודו ומצרים. ואם כי עניני מכתביו תוכחות ואזהרות מוטעמות בדרושים ויעודים משם אליהו, כי קרוב יום הישועה, במטרתו העיקרית הוא חותם: תנו כסף בחיוב מעשר או נדבה או הלואה, לפי שעה.

שעה עמדה לו והיה מראה גזום ואיום למי שמזלזל במשיחיותו או בכבודו לעשות בו נקמות ע"י נשיאי הערביים אשר הוא כבר תחת חסותם.

ה"ר יעקב ספיר הלוי בהגיע אליו שמע צמיחת זה האיש כתב אגרת שנית לתימן ובה נתפרטו מעשי המשיח הזה מרמותיו ותחבולותיו.

אגרת זו עשתה רושם בכל המקומות אשר שלח מכתביו אליהם. הבינו פתאים כי שקר בפיו, משכו ידיהם מלענות לו על מכתביו וזרם הכסף נפסק. אפילו בני הכפרים נתיאשו מן הגאלה המדומה. אולם הוא לא נתיאש מתביעת הכסף ואף אחר שהרגיש שכבר נפגם, אין מקשיב ולא משיב, עוד הדיק אגרות ומכתבי תדעומת כאלו הוא עומד ברשות אליהו לשמוד לעשות את כל מצותיו עד יבוא עת וזמן הפדות והפרקן על ידו.

מיום אל יום כחותיו אפסים ועשתונותיו אבדים. התרכים כבשו צנעא וכל סביבותיה ולא מצא עוד משען ומשענה. יען בטלה חסות נשיאי הערבים. אמנם מצד שני דאה כי הוחלשה דדיפת קנאי הדת, נכנס לצנעא וכבר נולדו לו שני בנים, האחד סאלם על שם אביו של שכר כחיל, והשני מנחם, בשם המשיח.

כשהיה עובד ברחובות שכונת היהודים בצנעא מביטים בו בעין לועגת. בגדיו היו צבועים בניל שחור הנקרא מצבג', ומראה פניו וגויתו שחודים בצבע הניל הפודח ממלבושיו והיה קושר פתילה של צמר על גדונו נגד בית שחיטתו להגין שלא יהא נצבע מקום הפתילה וכשיוצא לשוק מסיר הפתילה ומקומה נשאר לבן להדאות שזהו רושם מקום שחיטתו. אפילו הילדים היו מבינים תחבולה גדועה זו ומסתכלים בו בבוז ולעג והיה מתגדה בכל מי שנותן עיניו בו.

שכד בית שהיו כתליו משותפים לכותל כניסה' אלכסאר מפאת מערב. והיה בעלייתו חלון מעשה שבכה פתוח לבית הכנסת. מי יודע אם היה מתפלל בעלייה זו בשעה שהצבור מתפללים כי לא נכנס להתפלל בשום בית כנסת פן יתקלסו בו רואיו, יען לא האמינו יהודי צנעא במשיחיותו אפילו אותם שנפתו להבלי כחיל הראשון.

חיה עוד ימים מועטים ובשנת התרל"ז-ל"ח (1877-78) מת מיתה נצחית בבית זה. אני כשהייתי כבן שש כבן שבע בצאתי לעת ערב מבית הספר של הר"ר חיים קרח ראיתי מטתו עובדת והמלוים אותה כמו עשרה אנשים. התינוקות תלמידי בית הספר היו דוקדים אחר מיטתו ואומרים: „מאת אַלמשיח! מאת אַלמשיח!".

שני בניו הנז' נשארו בצנעא טרודים אחר מזונותיהם, מתפרנסים מעמל ידיהם וזכר משיח או גאלה לא נשמע בפיהם.

המשיחים האלה נצנצו מבני הכפרים הקרובים והרחוקים. תקופה זו היותר קשה, היתה שעת כושר למדיחים להסית פתאים ולמוץ שאדית הונם בהבטחות ומשאות שוא. ההמון אשר חייו תלואים ממצוקות ופחד לילה ויום, עצמו עיניו מראות שהתקוות האלה מוסיפים צרה על צרתו. רבני צנעא ומשכיליה יגעו להשיב דעת הנפתים ולדבר תנחומים על לבם. הרבה עשו לא מעט.

ברצות ה' באה תקופה חדשה. דרך הגאלה נפתחה. אבדה צמיחת המשיחים

ונכרתה. אנשי האמונה וכל קשה יום עלו לא"י כמו עדרים, הדור הראשון גם את השני.

יוסף ה' שנית ידו לגאול את שאר עמו.

מכת התולעים

בשנת בקע"ו (התרכ"ה — 1865) פרצה מכת התולעים בבני מעיים והיו עוקצים ורוב הנפגעים במכה זו היו מתים מרוב צער. ואם יצאו דרך נקב מים גדולים נרפא החולה והם שני תולעים כל אחד כעובי האצבע הקטנה וארכו כשני שלישי אמה[41].

הרב יחיא אלקארה היה למוד ועסוק בחכמת הרפואה, חיפש בעיון ונסיונות תרופה למכה זו ומצא שתכף שירגיש החולה עקיצת התולעים ישקוהו ענגרי, והוא מין יין שדף, ואז התולעים מתים ויוצאים, הועילה זאת הרפואה אהר שכבר הפילה מכה זו חללים.

ה"ר שלמה ן' שלמה עמר

מלאכתו צודף כסף, וכל בעלי זאת המלאכה יש להם שוק במדינת צנעא נקרא סוק עקיל. בקשו ממנו אנשי המלאכה להיות נגיד (שיך') להגין עליהם מפני שוטניהם אשר לא ירפו מלהצר להם מדי יום ביום. והנה השליטים עשאוהו מטרה לחציהם וכבעל חוב לכל עלילותיהם, ולבסוף החריבו ביתו עד היסוד, לקחו אבניו ועציו ומכרו את אדמתו. גם המשיח כחיל מאיים עליו מבחוץ ונשאר בפחד ומבוכה עד שנאלץ לעזוב בניו ואנשי ביתו.

בשנת התרכ"ט (1869) יצא מצנעא בודח. הגיע לחוף הים ונסע דרך אניה בלב ים למצרים ומשם עלה לא"י. נתעכב בדרכו כמו שלש שנים ואחר כך חזר לתימן והגיע לביתו בסוף שנת התרל"א (1871) וכבר חיבר ביאורים וחדושים סביב הש"ע אה"ע וקראו בשם „שתילי זתים". ועדיין היה בדעתו להשלים ספרו על ש"ע הח"מ. נתקצרו ימי חייו וכבן ארבעים וחמש שנים נאסף לח"ן ביום ל"ג בעומר התרל"ב (1872)בחיי אביו, ובשנת התרמ"ב (1882) עלה אביו הישיש לא"י ונאסף לח"ן בשצרי ירושלים ער"ח ניסן התרמ"ב ונקבר בהר הזיתים.

החכם התייר יוסף הלוי הצרפתי

בשנת התר"ל־התרל"א (71־1870) הופיע לצנעי התייר החכם יוסף הלוי הצרפתי. הקבילו פניו הראב"ד שלמה אלקארה ואחיו ה"ר יחיא, אחר שהגיעו אליהם מכתבים מאת משה חנוך הלוי בעדן ע"ד בואו ושיתנו לו כל כסף הנצרך לו על חשבון משה

---

41 המנוח ד' חיים חבשוש אשר יבוא עוד זכרונו סיפר לי, שבשנה זו בהיותו גולה בשכונות היהודים בעיר אלרוצ'ה פגעה בו מכה זו פתאם וגדל צערו עד שהיה נדמה לו שנפשו פורחת, והיה אצלו בקבוק יין שרף שתה ממנו לא לכוונת רפואה אלא לשכח צערו. הרבה לשתות עד שהוכבדו אבריו ונרדם. כשפג יינו וניעור מצא שני התולעים שכבר יצאו ושבה רוחו אליו.

הנוך, ובראותם שאינו כמו השדר"ים הבאים מא"י לגבות כסף, חשבו כי תבא להם תשועה על ידו ולפחות עזרה כספית. אולם הוא הגיד להם את תפקידו וכי נחוץ הוא לדרכו לילך לארצות מזרח תימן, אלגוף וסבא ומארב וזולתן, מהמקומות אשר שדידי הכתיבות החימיריות החרותות על האבנים העתיקות נמצאים שם, להעתיקם ולהתחקות עליהם. וגם צריך למשרת ועוזר בעבודתו. ובחרו לו איש חכם ונבון חיים בן ה"ר יחיא חבשוש והלכו שניהם לכל המקומות הנז', ואף שאירעו להם יגיעות ועניים רעב וצמא במושבות ובמדברות הרחוקים והשוממים, עם כל זה חזרו לצנעא בשלום. והחכם התייר יוסף הלוי הנז' שב לארצו אחרי שהצליח והשיג מבקשו.

עלילת דם / בשנת תרל"א (1871)

מצב הקהלה מצטמק ורע. הבורח נמלט והנשארים נמקים. ויד עושי עולה הולכת וגוברת עד שמכרו כל כלי בתיהם ואפילו כסות שעליהם, לא נשאר על בשרם כי אם סמרטוטים ובלויי בגדים. ואחדי אשר ניצלו אותם וכלו את ממונם המציאו להם עלילה להרוג אותם ואת כל נפשות ביתם ולהשמיד את זכרם ע"י מעשה שהיה.

אלשיך, אחסן אלרחבי מנשיאי שעוב, הקרובה לצנעא מהלך עשרה דקים, היה בא מביתו לשכונת היהודים בכל יום לגבות מסים וכסף מעשקות, ולערב שב ללון בביתו. וביומו האחרון בשנת תרל"א יצא משכונת היהודים לעת ערב כמנהגו ונעלם ולא נודע מה קרה לו. אנשי עירו שעוב אמרו שהיהודים הרגוהו ובכל יום נכנסים לשכונת היהודים ומאיימים כי יבאו בהמוניהם לנקום נקמת דם נשיאם, להרוג את כל היהודים. הלכו לטעון אצל השופט חסין ן' עלי ג'מצ'אן, בלבלו וטשטשו מוחו בהפלגות ודברי כזב, ובקנאתו ושנאתו ליהודים הוציא גזר דינו שכל היהודים בני מות הואיל והם מכחישים ולא המציאו ההורג. הוא עצמו לבש בגד תכלת המורה על מלחמת מצוה כפי חק כהני הדת וחגר חרבו לצאת בראש הקנאים לשפוך דם אביונים.

השמועה הגיעה לשכונת היהודים. כל לב נמס וכשלו ברכים, ומאימת מות נתאספו כלם, אנשים ונשים עוללים ויונקים, ויצאו חוץ לשכונה אצל בית הקברות, מתיאשים על חייהם העלו עפר על ראשם צועקים קול אחד, הננו כצאן לטבח אבא ה' הושיעה נא. ובעת שנודעוע הקצין הנז' לצאת להרוג ולאבד, עמד אחד מחכמי הדת מבית אלעמרי והליץ טוב להניח דעתו, כי איך נוכל להרוג נפשות נקיים מבלי עדים וראיה, מה גם שכבר נאמר מפי נביאנו שה' הלבישם פחד ומרך לב ואנו רואים שהיהודי לא יעיז להרים ידו להכות מסלם כל שכן להרגו. אשר על כן ראוי להאריך הזמן לחקור ולדרוש יפה יפה, וסוף סוף צעקת דם נקי תגלה עושי הרעה. הקצין נתפייס לדחות את פסק דינו ופשט בגדי נקמות. המבשר בא והודיע לקהל כי כבר נדחתה הגזרה אחר שנמשכה צעקתם בכמו ארבע שעות תחת חום השמש הלוהט, חזרו לבתיהם דווים וסחופים ועוד אנשי שעוב מפחידים ומאיימים להרוג ולנקום נקם.

כיבוש תימן ע"י התרכים, שנית

האירו פני תבל ביום א' דחה"ב חג החרות שנת התרל"ב (1872). היל הסלטאן עבד אלעזיז כבשו צנעא והסביבות. כל עם הארץ נכנעו מאימת המלכות העת'מאנית ולא העיז איש, שר או נשיא, לעמוד לנגד כי אם אלדפעי נשיא עיר שעוב הנזכרת, הבנויה פרזות. הקשה ה' את לבו ומרד בתוך מצודתו הנק' נובה וכעשרים איש עמו. כל הגוים, ואפילו בני עידו היו תמהים על שהזיד למרוד ולהלחם נגד ממשלה אדירה. אמנם ה' אימץ את לבבו על רוב רשעו ודם נקי אשר שפך.

חיל המלכות יצאו ויורו בתותחים על מבצרו עד שהפילוהו ופרצו החיילים לתוך מצודתו ותפסוהו הוא והאנשים הנשארים שלא אכלתם החרב. הלכו לחפש אולי עדיין יש מהמורדים נהבאים. הציצו מפי הבאר והנה דמות איש. ירדו והעלוהו והנה היא אלשיך' אחסן אלרחבי שחוט וטבעתו אשר שמו חקוק עליה עודנה באצבעו. אז נגלה חרפת אנשי שעוב שהרוצח מהם ובהם. נזה רתיהתם בושו וגם נכלמו. והקצין ג'מצ'אן בשמעו ניחם על פחזותו ורגזנותו וקרע את גזר דינו.

ה"ר סלימאן אלקארה, "חכם באשי", ראשון

הבטחון והשקט פשט בכל עיר ומדינה. בעלי אומניות והסוחרים מצאו שכר טוב בעמלם. הראב"ד סלימאן קארה עזב מקום גרותו וחזר לביתו לצנעא. הממשלה קראה אותו בתאר "חכם באשי". מצא חן בעיני הואלי הכובש אחמד מוכ'תאר ושדי המלכות. המליץ בעד טובת הקהלה, נתחנן בעד גזרת נקיון הזבלים ובטלה כל ימי שלטונם. מאות משפחות מהגולים חזרו לבתיהם לשכונת היהודים.

גזרה על היהודים הגברים

בשנת התרל"ד (1874) הגיע לצנעא ה"ואלי" אחמד איוב במקום ה"ואלי" אחמד מכ'תאר. הואלי האכזר גזר על היהודים לשאת על כתף החיילים החולים להוליכם אל עיר אלחדידה, אשר על שפת הים הרחוקה מצנעא, מהלך חמשה ימים לאיש רגלי וכבר הכינו כמו חמשים מטות ובכל מטה הניחו חולה אחד ישאו ארבעה יהודים ארבע רגלי המטה על כתפם.

ובחה"מ דחג הסכות התרל"ו (1876) פרצו חיל התרכים לשכונת היהודים לתפוש את אשר יפגעו בו למלאת את הגזרה. מהומה גדולה פחד ורעדה בכל השכונה. חגם נהפך לאבל וכלם התחבאו בבתים. בתי כנסיות נסגרו אין יוצא ואין בא.

כראות החיילים הרחובות שוממים, פלשו אל הבתים ואשר לא יכלו להסתר תפשום והוציאום וככה יום אחר יום עד שהושלם מנין כתפים די צרכם. הנתפשים סבלו ענויים גדולים ואחר חמשה ימים הגיעו לעיר מנאכ'ה, הרחוקה מצנעא מהלך עשרים שעות, יען שהדרך מעלות ומורדות הרים וגבעות.

זכר צדיק לברכה, הגביר אהרן אלשחב מילידי צנעא המתגורר בעיר מנאכ'ה, בראותו הכתפים כבד נכפפה קומתם ונתרסקו עצמותיהם והגיעו לשערי מות, עמד ושכר גוים להוליך החולים על כתפם ממנאכ'ה עד אלחדידה, ואז פטרו השוטרים

את היהודים. הכתפים חזדו ולא הגיע מהם אל צנעא כי אם מקצתם, ודובם מתו במדבר בדרך.

מאורע קשה זה שפגע בנפשות שאננות והעליבם באונס חילול שבת וי"ט העיר סערת רוח בכל אנשי הקהלה. נתאספו רבני העדה ונכבדיה בראשות הראב"ד ר"ש קארה. נועצו יחדו בתוגת לב לדון ולחוש על להבא. הם ידעו כי רבו שוטניהם המבקשים רעתם בהבל פיהם לפני שרי הממשלה ושפטיה. תלו כשלונם בחסרונם, על כי אין בכל הקהלה איש היודע השפה התרכית וחקי הממשלה אשר יוכל לצאת ולבא לישד המעקשים ולהליץ טוב אצל המושלים פה אל פה.

אחרי דו"ח עלתה הסכמתם לכתוב ל"חכם באשי" הראשי בקושטא, שקהלת היהודים בתימן הולכת ורופפת כספינה המטרפת ולדדוש ממנו לבחור איש ראוי והגון למשדת חכם באשי ליהודי תימן ולמלאת ידו ברשיון מלכותי .הדיצו אליו מכתב מכל הקודות והתלאות. נעתר לבקשתם ובשנת תרל"ו (1876) הגיע ה"חכם באשי" שמו הרב יצחק שאול.

ה"ר יצחק שאול הספרדי, "חכם באשי", שני

הראב"ד וכל חשובי הקהל שמחו לקראתו, הקבילו פניו בדב פאר והדר, שכרו בית בשכונת היהודים לו ולאנשי ביתו, אשתו ושלשת בניו אשר הביא אתו. קצבו לו משכורת חדשית שמנים ריאל, לערך עשרים לידות עת'מאני זהב באותו הזמן, שיהא נגבה ממוכרי יינות בצנעא ודמי עורות בקר וצאן הנשחטים בכפדים הסמוכים.

הוא היה שנון ומפולפל, למדן וירא חטא. לבוש בגדי יקר ועטרה על ראשו כמלבוש החכם באשי הרשמי במלכות תרכיא האירופית.

בשבתות וי"ט הולכים מחשובי ורבני הקהל להתפלל שחרית ולקרות בס"ת בחדר מיוחד בביתו. יושבים על הכסאות כמנהג בתי תפלה בתרכיא ולא היה יוצא להתפלל בשום בית כנסת, כי לא הורגל לישב על הקרקע כדרך שהם יושבים ומתפללים.

החל עבודתו בבתי המשפט יוצא ובא אצל הואלי ושרי הממשלה. רוכב על סוס והקואס בלויתו, נכנס בדברים עמהם בלשון תרכית צחה. את פניו היו נושאים והונח הרבה לכל הקהלה בכל עניניהם לצד הממשלה.

הד"ש קאדה וחברי בית דינו המשיכו קביעות הב"ד כסדרם. נהג כבוד לרבנים ולחשובי הקהל והם הוקירו את ערכו. בכל חג היה הר"ש קארה בא לביתו לברכו ולברך אשתו ובניו וגם הוא היה הולך לבית הר"ש קאדה להחזיד לו ברכה.

ראה מה שנוהגים להשיא בנותיהם בנות עשר שנים, פחות או יותר מעט, ורצה למנוע שזה נגד משפט התורה ויוצא מגדר הטבע. גם למעט ההוצאות המדובות שמוציאים בעד סעודות גדולות שנהגו בהם בבתי החתונות. אמנם כבר דבקתו מחלה שהיתה מציקה לו עד שקצרה רוחו ולא יכל לעבוד במרץ את עבודתו ובשנת התרל"ט (1879) נאסף לח"ן.

אשתו ובניו חזרו לארצם. הוצאות נסיעת חזרתם ניתנה מקופת הקהל ושבה משרת חכם באשי להד"ש קאדה כבראשונה.

יבוא הנפט על ידי הסוחרים

עם כבוש התדכים הביאו הסוחרים הנפט הנק' קאז. תמהו כל הרואים בראותם אורו הדב, לערך דמיו הנמוכים, וכל אחד קנה והדליק ונמצאו כל הבתים בלילות מאירים אחד אשד הלכו חשכים מאות בשנים [42].

המצב הכלכלי הולך ומשתפר מיום אל יום. בעלי בתים מצאו לפדנס אנשי בתיהם מזון וכסות ויתד הצדכים בדיוח מה שלא זכו הם ואבתיהם. הדיורים נתרבו ונתוספו עליהם מבני הכפדים שמצאו עבודה להשתכד. השכונה נתמלאה עד שלא יכלה לשאת את תושביה.

בנין שכונה חדשה

בשנת תדל"ו (1876) החלו לקנות מהשדות הסמוכים לשכונה בפאת דדום. בנו בתים וחצדות ונתדחבה בבנין הבתים ובמנין התושבים עד שהיתה שכונה בפני עצמה קדאוה אַלקדיה אלגדיד (העיר החדשה).

בנין בתי כנסיות חדשים

התדכים לא מנעו ולא עכבו היהודים מלבנות בתי כנסיות חדשים. בשנת תרל"ג־תדל"ד (1873־74) בנה סאלם אַלבדיחי בית כנסת בקצה השכונה לצד מעדב נקראת כניס אלבדיחי. בשנת תדל"ו (1876) בנה יעיש אלגמל בית כנסת סמוך לביתו נק' כניס אלגמל. בשנת תרל"ח (1878) בנה יחיא אלגדשי בדחוב ביתו בית כנסת גדולה וחצד דחבה לפניה ועזדת נשים בצדה נק' כניס אלגדשי. בשנת התדמ"ח (1888) בנו משפחת יצחק הלוי בשכונתם בית כנסת ועזדת נשים סמוכה לה נק' כניס ב"ת יצחאק. אנשים מבני השכונה הדדומית החדשה נתנדבו ובנו בית כנסת לבני שכונתם נק' כניס אלקדיה אלגדיד.

כל אלו הבתי כנסיות בנאום בתכנית הבתי כנסיות הראשונות, וחצרותיהן מדוצפות באבנים חלקות כתבניתם.

המרחץ הגדול בשכונה הדרומית החדשה

אחר ששחררו התדכים את היהודים מגזידת נקיון הזבלים פייסו את הפועלים שהיו דגילים בעבודה זאת להעביר הזבלים ממחנות הצבא והעניקו להם שכר הגון

---

42 גם פחי נפט זה עשאום כלים לדבר יבש ודבר לח. עמדו אומנים לקצץ אותם ולעשות מהם קומקומין קעדות וצלוחיות ופנסיות וכמה מיני כלים במקום כלי חרס שהיו משתמשים בהם והדויחו דמיהם הקלים. ועוד שאינם עומדים להשבר ככלי חרס. ומאז הוחלשה מלאכת הקדדות שהיתה בידי היהודים.

בעד עמלם, מטבע כסף ולירות זהב מה שלא ראו בשלטון הערבי אפילו אגודת נחושת. מנהליהם יעיש מרדם וסעיד אלג׳ראסי נתעשרו. נשתתפו ובנו מדחץ גדול ורחב בשכונה הדרומית החדשה על חשבונם. חפדו באר גדולה לדלות ממנה בכח שור, מים חיים לצורך הרחיצה. נתעסקו הם עצמם בהסקתו וכו׳ שגם זאת היתה אומנותם.

בשנת התר״מ (1880) נשלם בנינו עם מקוה טהרה בתוכו. ובהיותו מסודר ומרווח ומים לרחיצה נמצאים בו בשפע נמשבו רוב הקהל להתרחץ בו, הצפוניים והדרומיים.

אחרי מות מיסדיו נתחלק זה המרחץ בין יורשיהם וכל אחד רצה למכור חלקו. הבית דין ונכבדי הקהל ראו צורך ותועלת רבה לכל בני השכונה אם יהיה תחת רשותם והסכימו לקנותו ולשלם הדמים מקופת הקהל.

בשנת התרנ״ב (1892) נגמרה הקנייה מכלל היורשים ונדשם מרחץ זה בפינקס ההקדש, ומאז הוצאות הנצרכים על ידי הגזבר מהקופה וסך שכידותו נכלל עם הכנסות הקפה המתחלקת לעניים.

א״א חוזר לצנעא עם חבריו הרבנים

אדוני אבי, אחרי גלותו להדי חראז חזר ונתישב בביתו. חיבר ספדיו אשר כבר כתבתי שמותיהם ועניגם בפתיחת ביאורי לדיואן ונאסף לח״ן ביום א׳ כ״ו אב התרמ״א (1881) בהיותי כבן עשר שנים. אחדים ירבו שבחיו, חכמה ובינה וענוה כאשר יספר הרב אברהם נדאף בספרו „אוצר ספדי תימן.״ ביום אסיפתו יצאו ללוות מטתו כל הרבנים ונכבדי העדה וכל בני השכונה.

ה״ר יחיא אלקארה חזר לצנעא אחרי גלותו לצעפאן והרי חראז. הוא היה רב תלמודי, רחב לבב אהוב לכל הבריות שוחט ובודק מומחה, עוזר לאחיו הראב״ד בכל מקצעות הרבנות. ואחרי ימים מועטים חלה במחלת האבן ובערך שתי שנים נתיסר יסורין קשים מעוצר השתן עד שנחלש ונעצר בביתו ונאסף לח״ן בשנת התרמ״ב (1882) והיו ימיו כמו חמש ושבעים שנה.

ה״ר יחיא בן יהודה בדיחי, ראש הישיבה הכללית[43], אשר גלה מחמת המציק אבו זיד כנז״ל לעיר כוכבאן ונתישב שם לערך שלשים שנה, והיה שם לרב ומו״ץ, קבע עתים ללמדם ארחות חיים תורה ודרך ארץ. רובם למדו מדותיו ענוה ויראת ה׳. עליהם היתה קשה פרידתו כשרצה לשוב לביתו. וכבר חיבר ספר „לחם תודה״,

---

43 היא הישיבה הגדולה שהיתה בבהכ״נ מהרי״ץ. ולפי שהיו מתקבצים שם גדולי רבני הקהלה וקובעים לימודם מאחר סעודת שחרית עד קרוב לזמן סעודת הצהרים וממנה יוצאה הוראה לכל שואל ודורש את דבר ה׳. ואעפ״י שהיו ישיבות אחרות בביכ״נ מהר״י הלוי וביכ״נ אלאסטא שר שלום וביהכ״נ אלשרעבי ובכ״נ אלכסאר. אולם לא היו בהם רוב רבנים והיו מקצרים זמן הלימוד וכלם נכללים בישיבה זו שנקבעה עפ״י יסוד הישיבה הקדומה שהיתה במדינת צנעא.

חדושים וביאורים על הלכות שחיטה ושבעים טרפיות, סובב לספר „שערי קדושה" שחיבר מהרי"ץ ז"ל וספר „חן טוב", דדושים על התורה עם קצת שו"ת. ובלה יתר שנותיו בצנעא על התודה ועל העבודה, ונאסף בשיבה טובה כבן שמנים שנה, בשנת התרח"ם (1888).

ה"ר יוסף ן' שלום קרח

ה"ר יוסף בן שלום קרח קבע ישיבה בבית כנסת אלשרעבי ללמד בני הנעורים את המשנה בדרך גדסא מהבקר עד שתים או שלש שעות ושאר היום היה מלמד תינוקות בתור עוזר לבנו הר"ר חיים. בקטנותי למדתי לפניו והיה מראה לנו פצע חדב עמוקה בכתפו ואומר שדקרוהו חיל בכיל כשנכנסו לשלול שלל בשנת בקב"ט (התקע"ח — 1818). עוד היה מספר שאחרי כן היה נלקח פועל בבנין החומה החדשה. ובכל לילה היה לומד ומלמד אחר תפלת ערבית בבהכ"נ של השד שלום עראקי בספר „עין יעקב". גברו שנותיו, בריא היה בגופו וכל חושיו. בהיותו כבן תשעים שנה נשא אשה והוליד ממנה בנים ובנות ונאסף לה"ן כבן תשעים וחמש שנים בשנת התרמ"ר (1884).

ה"ר שלום ן' יהודה אלמנצודה

ה"ר שלום בן יהודה אלמנצודה בעל שכל חד וחריף, שוחט ובודק מומחה. בשנת בקמ"ו (התקצ"ה — 1835) יצא אל הכפרים הסמוכים והרחוקים בפקודת בית דינו של מהר"י קארה ז"ל, לבדוק השוחטים בדיני שחיטה והסכין ושבעים טרפיות, זמי שנמצא בקי העמידו על חזקתו ומי שהיה חסר השלים לימודו. ובשנת בקס"ה (התרי"ד — 1854) נתמנה נגיד („שיך") וכשהיה רואה שדוצים לתפשו בעלילה היה בודח כאשר הוא כותב בספרו „נר מצוה", שלמד ממדתו של יעקב אע"ה והיה לו מקצוע ברפואות הטבעיות והסגוליות. תלמידים היו לומדים לפניו אפילו בעת זקנתו וכבר כהו עיניו מראות, ונאסף לח"ן כבן שמנים וחמש בשנת התרמ"ח (1885).

ה"ר חיים ן' ה"ר יוסף קרח

הר"ר חיים בן ה"ר יוסף קרח הנז' נתכונן בית תלמודו, כי אחרי אסיפת רבו מהר"י קארה החל ללמד תינוקות, וכשנתישבה ושקטה השכונה אחר כבוש התרכים הרבה להרביץ תורה. קבע עתים ללמוד וללמד בבית הספר שהיה מלמד בו התינוקות, בית דחב מסוגל לישיבת תלמוד. בערב אחר תפלת ערבית מתאספים השוקדים ללמוד ובאים מכל בתי כנסיות לבית מדרשו זה. לומד תחלה ב„עין יעקב" ואח"כ בש"ע עד שתי שעות בלילה, וקודם אור היום בכמו שתי שעות, לומדים לפניו במשנה ומפרשיה בדרך משא ומתן ומתפללים שם תפלת שחרית. ובבקר אחר סעודת שחרית קבע ישיבה בבהכ"נ של מהר"י הלוי ללמוד בספר „היד החזקה" לרמב"ם ז"ל עם פירוש המגיד משנה והכסף משנה. ודרכו דרך הקדש היתה שאחר קריאת כל דין או מימרא מפרשו בעל פה בלשון שיבינוהו התלמידים, ומשיב כל שואל תשובה מבוררת

בהסברה נבונה. ובעתים אלו היו באים תלמידים הרבה גם מאותם הלמדנים אשר כבר הם ראויים להוראה היו קובעים עצמם ללמוד בבית מדרשו. והיה רגיל לדרוש בשעת הלימוד דברי מוסר ערבים המושכים את הלב לאהבת ה' ויראתו ומסמיכם למעשים שהיו בימי רבותיו. כל התלמידים שלמדו לפניו יצאו חריפים ומשוננים. אפילו התינוקות שהיה מלמדם בשארית היום, היה מורה להם דקדוק המקרא ניקודיו וטעמיו עד שהיתה קריאתם תמה ושלימה.

רגש קדש עליה המונית לארץ ישראל

בשנת התרמ"ב (1882) נתגבר הרעיון בלב רבים מאנשי הקהלה לעלות לא"י אשר לישובה מקוים מימים קדומים האבות והבנים, לא בשביל להשתכר ולהרויח, אלא לדור בארץ טהורה בחיים ולזכות להגנז ברגבי אדמתה אחר המות.

משפחות רבות המתפרנסים בריוח או בצמצום מכרו בתיהם וכל כליהם לצורך הוצאות הדרך ונסעו. הראשונים הגיעו לא"י ונתישבו בעיה"ק ירושלם, ת"ו. הרבה צער סבלו מעוני וחוסר דירה. הריצו לקרוביהם מכתבים מחרידים מבקשים עזרה, ובבר הם מכינים עצמם לנסוע מתוך אמונת לב בי ישיבת א"י אינה באה אלא ע"י יסורין. עמדו ושלחו גבאים ה"ר שלום חמדי וה"ר יוסף נדאף הגיעו לצנעא והלבו אל הכפרים והמדינות הקרובות והרחוקות גבו מה שגבו. ובחזרתם לצנעא קבעו קופות בבל בית יפריש בל אחד לתוך הקופה מעט חטים או דורה וכך מתבואת סעודתו בבל יום. ומינו גבאים מנכבדי הקהלה לגבות הנקבץ בסוף בל חדש מכל מיני התבוּאות ולמכרם ולשלוח הדמים. תיקון זה נמשך זמן מה. השנים נתקלקלו מעצירת גשמים ויוקר החיים, ומחדש לחדש נתמעטה המגבית ולבסוף נפסקה.

אסיפת ה"ר שלמה קארה ואחיו אברהם

אחדי שוב הראב"ד ר"ש קארה לצנעא נקבע מושב הב"ד בביתו עם חבריו האחרונים הר"י מנזלי והר"א צאלח בשלום ואחוה וצדק עבדו עבודת משרתם. הראב"ד היה מפקח על המשקולות שלא יחסרו ועל מוכרי מיני תבואה ופירות שלא יפקיעו השערים או יעשקו את העניים. חן וכבוד נתן לו האלהים וכל דבריו נשמעים ומתקבלים. בענוה ויראת ה' שפט את עמו ארבעים שנה[44] ובהדרה ושיבה טובה בן חמש ושמנים שנה נאסף לח"ן ביום ד' שמיני לחדש אלול ב"ר (התרמ"ט — 1889) ועליו קונן חברו הר"א צאלח, וי על האיי שופרא דבלי בארעא.

אחיו ה"ר אברהם קארה אחד רבני הדור. אולם היה נגוע בחולי הנק' מרה שחורה. בהתגבר החולי מתבודד בבית או הולך לבקר חולים ולנחם אבלים, שונא

---

44 בכמו חמש שנים לפני אסיפתו מינה בתור פקיד רשמי למלא מקומו אצל הואלי ושרי הממשלה את הרב יעיש בן יוסף מגארי, מוכתר בכתר תורה וכהונה, עסקן צבורי מלא רוח חכמה, תלמידו המובהק של הדיין הר"י הכהן. ארבו לו ימי שלוה אחרי אסיפת מהר"ש קארה ינאסף כבן שבעים וחמש בחג הפסח התרס"ב (1902).

מקומות שמחה ושעשועים וגם תענוגי מאכלים ורק במקום יגון קינה והספד או אם ישתה יין שרף תפיג דאגת חליו. סעודתו אשר יתענג בה פת מורסן עם „חלבה".

באיזה זמנים היה הולך לבהכ"נ אחר חצי היום, ובאים תלמידים מבוגרים ללמוד לפניו האגדות אשר ב„עין יעקב", ובשעה שיושבים התלמידים ללמוד נסמך אל הכותל ולט פניו בטליתו. התלמיד גורס את המימרא מתוך הספר והוא משנן בעל פה ומדקדק אחריו שלא יטעה בגירסא או במקום תמיהה וניחותא וכיוצא. ומתוך צער מרחיב דעתו ומבאר לתלמיד ענין המימרא וכונת הדבור, ונהג בלימוד זה בחנם, וחולי זה היה מעכבו מללמד בתמידות והארכה כי אם בשעות קצרות, וגם מונעו מלהתעסק באיזו מלאכה ונאסף לח"ן ביום כפור שנת התר"ן (1890).

מס ה„גזיה" (גלגולת) על היהודים המבוגרים

בשנה ראשונה לכבוש תימן מנתה הממשלה פקידים למנות נפשות היהודים עשיר ועני ובינוני לקבוע עליהם כסף גולגולתא הנק' „גזיה" או „וירקו", וקצבה ערך כסף על כל איש זכר עפ"י שלש מעלות: הראשונה ששים קרש לשנה. והשנית שלשים, והשלישית חמש עשרה, ועלה סכום הכל על יהודי צנעא בכל שנה עשרים ושנים אלף ומאה וחמשה עשר „קרש צאג"י, והיה נגבה הסך הנז' ע"י גבאי יהודי ובדוחק היו יכולים לשלם זה הסכום. ומשנת התרמ"ב (1882) כאשד נתרוקנה השכונה מחלק גדול מתושביה אשר נסעו לא"י ולמצרים, שלמו הנשארים מה שהיו רגילים ויכולים לשלם, והיה נשאר בכל שנה חלק הנוסעים והממשלה זוקפת אותו חוב על הנשארים ודוחקת לשלם.

החכם באשי, ראב"ד ד"ש קארה הגיש תחנות ובקשות אל ה„ואלי" לפטור היהודים מהשאריות חלק הנוסעים, יען שהנוסעים הם תחת הממשלה בא"י ומשלמים „וירקו" בא"י, והממשלה סרבה ואמרה כי לפי החק חייבים הנמצאים להשלים הסכום ואף אם ישארו החצי או פחות. אז הגיש בקשתו אל „השער העליון" באמצעות ה„ואלי" למנות הנשארים ולהעריכם כפי הערך הראשון, ונתקבלה בקשתו. מנו והעריכו ועלה הסכום ששה עשר אלף ומאתים וחמשה עשר „קרוש". נחסד מהסכום הראשון קרוב לשלישיתו. קבעו זה הסכום מאותה שנה ולהבא, והשאריות משנים שעברו עלו לסכים ארבעים ושנים אלף „קרוש". והיו כותבים ל„החכם באשי" לגבות ולשלם זה הסכום, והוא מגיש בקשות תחנונים להממשלה שכבר נתגלה במנין ובהערכה שאין על היהודים אלא סך זה האחרון וכבר שלמוהו ואם כן אינם חייבים לשלם יותר, ועוד שהם עניים, והיו נושאים לו פנים ודוחים התביעה לכבודו.

תשלומי מס בעד אלה שעלו לא"י

תכף לאסיפתו ביום אסרו חג הסכות תר"ן (1890) באו חיילים לשכונה תפשו עשרה[45] מחשובי הקהל והובילום לבית הסהד להיות אסורים עד שישלמו היהודים

---

45 ואלה שמותם: ה"ר יוסף בדיחי, ה"ר יציש מגארי, וה"ר סלימאן משרקי, מוסי עזירי, שכר

הסך. האסורים ראו שזו גזרה שאין הקהל יכולים לשאת כובד עולה. נשארו בבית הסהר קרוב לשלשה חדשים מבקשים מהמלכות לפטור היהודים מגזרה זו, שאינם חייבים בה וגם אין יכולים לשלם הסך העצום הזה (לפי ערך יוקר הכסף בימים ההם) ולא נענו. בקשו לחסוך מהסכום ולפחות להלק מגביתו לשנים קצובות ולא שמעו להם. לסוף הוכיחום והודיעום כי אפילו ישארו אסורים כל ימיהם, לא יותרו ממאסרם כי אם אחר התשלומין עד סוף פרוטה אחרונה. נתיאשו מלבקש עוד את רחמיהם ושלחו להדיינים הר"י מנזלי והר"א צאלח ודנו לפניהם: אנחנו מסרנו נפשותינו בעד הקהל זה בשלשה חדשים מעונים ומיוסרים במאסר ארוך שאין לו סוף, מוציאים בעד פרנסתנו ופרנסת כני ביתינו מביסנו. הגשנו במה בקשות ולא הועלנו. עתה אין תשועה ולא הצלה לנו אלא אחרי שנקבל שהקהל ישלמו הסכום ואי אפשר לנו לעשות זאת אלא בהסכמתכם. הסכימו עמהם וחילקו הסך על הקהל כל אחד לפי ממון, ובתבו פינקס וחתמו עליו בלם והגישוהו לבית המשפט ומינו שני גבאים מהם ויצאו הגבאים עם פקיד מאת הממשלה. החילים מסבבים בשבונה ותופשים מי שנמצא לשלם הסך אשר נרשם עליו, והמתחבאים יצאה פקדת רחמים מהממשלה שלא יבנסו החיילים לתוך הבתים די לו לנחבא כמה שהוא חובש עצמו בתוך ביתו.

הנחבאים צר להם כי כל אחד צריך לצאת לעסקיו למצא טרף לאנשי ביתו. מיכר ממה שנמצא אתו מכלי הבית ויוצא ומשלם הסך שנגזר עליו. הגבאים משלמים להממשלה מה שגבו ולא רצו להוציא האסודים, ולאחר ששילמו יותר משני שלישי הסך ונתערבו לשלם השאר, נתפייסו והוציאום ודחקו הקהל לשלם עד סוף פרוטה אחרונה ואז פטרום מערבותם.

גזרת טחינה על נשי היהודים

התרכים מעת הביכוש העמיסו על היהודים לטחון[46] כל מיני תבואות למוון החילים. בתחלה היו החילים מספר כלתי עצום והיהודים אכלוסיא גדולה, ונשים אלמנות ועניות צריכות להתפרנס לא הרגישו בכובד מעמסה זו. ולהיות באותו הזמן הצרכים היו כזול הקציבה המלכות שכר מועט ומצומצם.

ארכו הימים נתרבו החילים ומשפחות רבות נסעו לא"י ולמצרים[47] הכסף הוזל והשערים נתיקרו לא יכלו לשאת העול הכבד הזה והמלכות דוחקת. בעלי בתים אשר נשותיהם לא יוכלו לטחון יותר על סיפוק מזונות הבית, נאלצו לשכור טוחנות

שרעבי, יחיא בן סאלם יצחק, יוסף סעיד עזירי, יוסף בן יחיא הכהן עראקי, לוי בן סעיד בוסאני, סאלם בן מוסי סרי.

46 בכל בית קבועים שתים או שלש רחים של יד. כל הנשים ואפילו נשי העשירים טוחנות כל הצריך מהתבואה לסעודות בני הבית בבקר השכם עד אחר הנץ החמה, ולעת ערב עד שתי שעות או שלש אחר כניסת הלילה. גם הבנות משיגדלו מחנכים אותן לעבודת הטחינה.

47 הנשים היו משדלות ומסייעות בעליהן לעלות לא"י, מקוות ומיחלות מתי יגיעו לא"י להנצל מעול הטחינה צרתה וצערה.

ולהוסיף בשכרן פי שלשה וארבעה על השכר הקצוב והיה בעה״ב מפסיד סכום גדול בכל שבוע. וברוב זמנים היו מובילים כמות גדולה מכל מיני תבואות שאין כח בכלל הנשים הנמצאות לטחנה וכשלא יוכלו הנשים להשלים טחינתם באים חילים ולוחצים ומיסרים את האנשים עד שהיו מוכרחים לעזור לנשותיהם בטחינה. היהודים צועקים ושרי הממשלה עושים חשבונם כי אם יביאו מכונת טחינה יהיו הוצאות הטחינה כפלים או יותר על השכר שעושקים את היהודים ולפיכך לא היו שומעים לצעקתם ולא חוששים על צערם ועינוים. המצוקה הגדולה ביתר שאת היתה בשבועים שלפני חג הפסח שכבר ניקרו את הרחים והכשירום לטחינת חטים לפסח. רבים מאסו חייהם והיתה אחת הסיבות לתנועת העלייה לא״י על אף הקושיים המעכבים את הנסיעה. ככה נתגלגלו רבות בשנים במצוקות ושעבוד קשה עד אחר הכרזת החופש בשנת התר״ע (1910) הביאה הממשלה מכונת טחינה ונגאלו היהודים מהעבודה הזאת הקשה. משנת התר״ן (1890) אירעו מעצורים על העלייה לא״י מצד הממשלה. בתחלה אסרו ליתן רשיונות הנסיעה על שם א״י. בקשו רשיונות נסיעה למצרים וכשהיו מגיעים למצרים משם היו עולים לא״י. ויש שהיו משתקעים במקומם. ואח״כ מנעו ליתן להם רשיון לשום מקום וסגרו בפניהם הוף הים אשר באלחדידה שהיו רגילים לעבור דרך שם יען הוא הדרך היותר קרובה אל הים. אמנם לא אבדה תקותם והיו מתגנבים לחוף הים בעדן ומשם עולים לא״י אעפ״י שהדרך קשה ורחוקה. וכן למדו יהודי הכפרים והמדינות. ועוד מכשולים רבים עמדו בפניהם כל ימי מלכות התרכים בא״י ותימן.

ה״ר שלום ן׳ יחיא חבשוש, ראש הישיבה

אחרי אסיפת מהר״י בדיחי ישב ראש הישיבה הכללית הר״ר שלום בן יחיא חבשוש, תלמידו של הר״י קארה, שונא את השררה ולא נכנס בעסק צבורי כל ימי חייו, כי אם עשה תורתו קבע ומלאכתו עראי בשעותיו הפנויות מתעסק במלאכת צורף כסף ונהנה מיגיע כפיו. חיבר ספר „קרבן תודה״, ביאור לספר „מקור חיים״, חיבור ה״ר יחיא בן יעקב צאלח הנז׳ וספר „שושנת המלך״, קיצור שו״ת „פעלת צדיק״ למהרי״ץ ז״ל.

לימינו בהישיבה הר״ר שלום בן שלום שמן, אוצר בלום למקרא משנה תלמוד ואגדה. תורתו סדורה בפיו מרוה כל צמא ומבקש את דבר ה׳, לא החזיק ברבנות ולא נתנהג בשררה. רבני הדור הכירו יקר חכמתו, ובדבר שהוא שקול סומכים על הכרעתו. מאד מאד היה שפל רוח, אפילו המוני עם נהג בהם כבוד ומשוה דעתו עם כל אדם. משאו ומתנו בצדק ואמונה ותהי ברכת ה׳ בכל אשר יש לו.

ה״ר שלמה ן׳ שלום צאלח, ראב״ד קבוע, עשירי / אחרון לבתי הדין הקבועים בצנעא.

אחרי אסיפת ראב״ד ר״ש קארה נבחר לראב״ד הר״ר שלמה בן שלום צאלח בהסכמת רבני ונכבדי הקהל. הוא היה מבחר אנשי דורו בענוה ויראת חטא. מתלמידיו של הר״ר יוסף קארה. כל ימיו עסוק במלאכתו צורף כסף, נהנה מיגיע כפיו ולפיכך

לא הושיט ידו למלאכת השחיטה. בית דינו נקבע עם חברי הב"ד הר"י מנזלי והר"א צאלח.

באהבת שלום ודרך אמונה הלכו שלשתם. וכל עבודתם היתה להנהיג הקהלה בדרכי התורה כמנהג בתי דינים שלפניהם לא להתגדל ולא להתיהר.

הראב"ד היה מיראי הוראה וכשיזדמן פסק"ד, מתמתן ונמלך באחרים אם יסכימו לדעתו, וברוב הענינים היה נסמך על הסכמת ה"ר שלום בן שלום שמן.

חמלה וחנינה רבה בלבו על העניים ותמיד מפקח עליהם, אפילו יחיד שהשעה דוחקתו משתדל לעזרו לגבות מיחידי הקהל די מחסורו וכל המדות הטובות כלולים בו.

ה"ר יוסף ן' שלום בדיחי, "חכם באשי", שלישי

וכבר היה הרב יוסף בן שלום בדיחי [48] ממלא מקום שם "חכם באשי", ולצורך שעה קיבל להתענין בעסקי הצבור כי לא היה חפץ במשרה צבורית יען כל ימיו חיה חיי חופש ומנוחה. ואם כי היה יכול להועיל לבני עדתו ברוח בינתו וחכמתו, לא רצה להעמיס על עצמו עבודה המיגעת אותו בעת זקנתו, ואחר שנה נתפטר נקי לביתו לא נהנה אפילו בפרוטה קטנה כי אם מה שהוכרח להפסיד מכיסו.

ה"ה יוסף אהרן עמר, "חכם באשי", רביעי

תיכף אחר התפטרותו יצא מאמר מלכות על ראשי הקהלה לבחור "חכם באשי", ונבחר ה"ה יוסף בן אהרן עמר איש תמים, כלבו כן פיו לא ידע שפת שקר ולא לשון תרמית, וכל כסף שאסף מנעוריו הוציאו בזה אחר זה במה שהיה מקדים לשלם מכסף גולגולתא כדי שלא ידחקו את הצבור, והיה מפסיד מה שנשאר על העניים, ולהיות הראב"ד מותר על השחיטה ושכרה והחכם באשי אינו יודע מה מהשחיטה ודיניה, הסכימו ראשי הקהל שיהיו שוחטים לרבים בבית המטבחים הצבורי אותם השוחטים המפורסמים, וחצי שכר השחיטה יהיה לשוחט והחצי השני לחכם באשי. ומעתה נפרצה התקנה שהיתה השחיטה לראב"ד ונעתקה ל"חכם באשי".

צמיחת האמאם מחמד ן' יחיא חמיד אלדין

בחדש סיון התר"ן (1890) יצא מצנעא בהסתר מאציליה מחמד ן' יחיא חמיד אלדין ממשפחת אדוני הארץ המיוחסים, זרע עלי נגיד המאמינים, פרי בטן אשתו פאטמה בת הנביא. ואחרי הגיעו לצעדה הרחוקה מצנעא מהלך שמנה ימים, נתעטר בכתר המלוכה למלאת מקום האמאם אלהאדי שרף אלדין וכינה עצמו בתאר אמיר אלמומנין אלמנצור באללה רב אלעאלמין מחמד ן' יחיא חמיד אלדין. ובחדש אב

---

48 הוא היה מגדולי חכמי הדור, מתמיד ללמוד בחברת רבני הישיבה הכללית. עוד האריך ימים והיו ימי חייו לערך תשעים שנה, ונאסף לח"ן בשנת התרע"א (1910).

שלח שרי צבאות וכרוז לכל הערים והמדינות אשר ישכנו בהם הערבים הזידיים[49] לאמר: „עליכם המצוה להלחם מלחמת חובה עם התרכים אשר הפרו חקי דת האסלאם. את הרוצח לא יהרגו נפש תחת נפש ואת יד ימין הגנב לא יחתכו, והלסטים הגוזלים עוברי דרכים אינם מענישים לקצוץ ידם הימנית ורגלם השמאלית לטהרם. ומזלזלים באיסורים מנאפים ושותים יין וכו'. ולא עוד שאין כשר למלוכה אלא איש מיוחס עלוי פאטמי כמוני. אשר על כן הותר דמם ומחוייבים אנו לגרשם ולטהר את ארצנו מטמאתם".

הכרוז נשמע והמרד החל מן חצן ט'פיר, חגה, מסור ואלשרף וכל מושבות הזידיים. לא נשארו נאמנים להתרכים מגויי הארץ כי אם הישובים בהר ובשפלה וחופי הים אשר ישכנו שם השאפעים[50], המכשירים המלכות לכל הראוי לה ובלבד שיהא מסלם. ובחדש תמוז התרנ"א (1891) באה העיר צנעא במצור והאורבים בפקדת האמאם בכל תחומי צנעא מחפשים ובודקים שלא יכנס לצנעא אפילו מלא כף הבן. אולם השנה ההיא מבורכת בתבואותיה, ואף כי הוקרו השערים לא הגיעו לשערי שנות הרעבון. המעט מדלת היהודים שהיו יוצאים לכפרים הסמוכים היו סובלים מכות מהפקידים שומרי הגבולים, וגוזלים מלבושיהם ומה שעליהם ואפילו חצי נעל שברגליהם עד שכלתה רגל אין יוצא ואין בא.

ובערב כפור שנת התרנ"ב (1892) הופיע שר הצבא הואלי אחמד פיצ'י פאשא וחיל גדול עמו, אחר שנלחם ופתח את הדרך ממנאכ'ה עד צנעא ובהגיעו נלחם עם אנשי גדר ועם חיל האמאם אשר נשארו בעיר אלרוצ'ה וכבשם. ובשם הסלטאן הודיע מחילה כללית לכל מי שפשע ומרד והמריד, ובכן נחה שקטה כל הארץ.

החכם חיים ן' ה"ר יחיא חבשוש

החכם ה"ר חיים בן יחיא חבשוש הנו"ל היו ימי חייו, לערך, ששים שנה, בהם עבד עבודה רבה בשכלו הזך והבנתו הבהירה בשנת התר"ל—התרל"א (71—1870) ימי המצוקות והרדיפות, נסע בלוית התייר החכם יוסף הלוי, כאשר כבר נכתב זכר נסיעתם. למד ממנו מעינות חכמה והוסיף לקח באהבתו ושקידתו על הלימודים יהיה יתר חשקו החקירה על מקורות וקורות העמים הקדמונים בכלל ועם ישראל בפרט.

אחרי כבוש התרכים הונח לו מדוחק מזונותיו, היה נכנס ויוצא אצל שרי הממשלה ונחל חן בקסם שפתיו. רגשי חמלה בלבו על העשוקים, ובכל מאמצי כחו משתדל בהצלתם. היה נעזר בבן גילו סעיד בן יוסף ערוסי, שהיה חכם ובקי בחכמת התכונה ומשפט הכוכבים והליכותיהם, הצומח והשוקע והמתנגד וכו', צופה עתידות על פי גזירות סופריהם וחכמיהם, ומפורסם לרופא גשמי ורוחני וסמי רפואות נמצאים אצלו להתפרנס.

---

49 המחזיקים בקבלת אַלולי ן' אַלולי זיד ן' עלי אלחסין ן' נגיד המאמינים עלי.

50 ההולכים בעקבות האמאם אבו עבד אללה מחמד ן' אדריס ן' שאפע אלקדשי.

ר' חיים בן יחיא חבשוש

בשנת התרנ"ד (1894) הסכים לבקשת התייר ד"ר גלאזר וכתב זכרונות נסיעתו לאדצות המזרח בלוית התייר החכם יוסף הלוי מלפני עשרים ושלש שנים, ואף שעבד זמן זה הארוך רשום היה בזכרונו פרטי מסעותיו ורשמם בגליונות פזורים ולבקשתו העתקתים בסדר והיה ספר שלם. ומסרו ביד הד"ר גלאזר לפני חזרתו לארצו. חבשוש באסף אחר ארבע שנים והד"ר גלאזר גם הוא מת אחרי שובו לארצו והספר נעלם ונטמן.

לטוב יזכר החכם הנעלה ד"ר שלמה דב גויטין שאחרי חפוש רב השיג צלום זה הספר אחרי שנגנז שנים רבות. ובהשתדלות ומרץ העתיק החלק הגדול ממנו, שהיה בל' ערבי אל הלשון העברית הצחה, וקשטו בפתיחה ומבוא [51] והערות באורים על רוב המאמרים ונדפס בתל־אביב שנת התרצ"ט (1939) ונק' „מסעות חבשוש".

עוד חיבר ספורים וקורות מקוטעים, ואין לתפוש עליו באיזה קורות וספורים שהיו בדורות ראשונים מלפני „גלות מוזע", כי היו בהשערה והמתקת דברים על יסוד הגדות ומשלים שבפי ההמון, ועפ"י אומדנות כתב יחוסים תאריכים ושמות מלכים. ורק מה שכתב מקורות היהודים בזמנו או בסמוך הכל היה בדיוק.

קשר אהבתו לרבי יוסף הלוי העירהו לכתוב לו מכתב גלוי בשנת התרנ"ה—התרנ"ו (1895—96) אחר הפרדו ממנו בכמה שנים ונדפס המכתב במערכת „האור" בעיה"ק ירושת"ו [52].

בהיות כי הכרתיו ובחברה הייתי עמו בכמו עשר שנים הסופיים לחייו, כבר תיארתי אישיותו וחריפות שכלו ומפעלותיו הכבירים בקונטריס מיוחד לפני עשד שנים [53]. שני ענינים מהם אעתיק. הראשון, מלחמתו הגדולה עם יוסף עבד אללה אשר היא מעין פרשת משיחי תימן, והשני התפעלותו בפגע דצח הגזבר יעקב בן חיים אלשרעבי.

יוסף עבד אללה כדמות „משיח"

בשנת התרנ"ה (1895) בצבץ איש שקרא את שמו, יוסף עבד אללה. הוא היה כבן שלשים שנה. מראהו אדמוני ובנין גופו בריא וחזק. בעת בואו לצנעא הסתיד שם עירו והשמיע כי שליח המשיח הוא לבשר כי הגיע הקץ וקרוב יום בואו לקרא

---

51 שם העתיק החכם הנעלה תשוכתי לשאלותיו על „מסעות חבשוש", לא אשנה ואכפול מה שנרשם משמי. אולם מה שכתב שנתכוונתי לרמז דק וכו', האמת כי קצרתי מה שהיה ראוי לבאר, והוא שהמחבר היה כל יומו עסוק במלאכתו, טרוד אחר מזונותיו, ודוקא בזמן וכו' לפי שעבודתו זאת היתה אצלו עראי ומלאכתו צורף נחשת קבע.

52 המערבת שלחה לחבשוש הגליון אשר כו נדפס המכתב, ובזמני הראני אותו יען כי אני הוא שהעתקתי המכתב שנשלח למערכת.

53 בישיבת חכמים תורניים היה יכול להשוות עצמו לישא וליתן עמהם כפי רוח המשא והנושא, גם במסבת חברים פותח לדרוש הפסוקים ע"ד האגדה ומסעים הדרוש במליצות ומשלים וחקירות ומדעים.

לשבוים דרור וכי קדם לפניו לעשות שליחותו לרפא חולים ולפקוח עורים לפקוד עקרות וכו' על ידי קמיעים ותחבושת שנמסרו לו מאת הגואל הגדול. כל פתי יסכל נפתה להבליו. החל לעשות מעשהו והגדיל לקחת שבר פעולותיו מכל הנמצא ביד דורשיו כסף וכלים מלבושים ותכשיטין. הוציא הכנסותיו בבשר ויין וכל מיני עדונים. כל זולל וסובא נלוה אליו ויהי בעוריו.

ה"ר חיים חבשוש לבשתו קנאה על מעשה האיש הזה ותעתועיו והיה עוקב אחריו. פעם אחת כשהייתי עובר בשוק בליל מוצאי ש"ק נפגשתי בחבשוש, אמר לי: עתה נודע לי שיוסף עבד אללה מיסב בביתו של פלוני עם חבורת נשים אוכלים ושותים ומשתכרים ובשידי עגבים מתהוללים, ואני דוצה להכנס פתאם לבית זה לגלות קלונם. עוד הוא מדבר והנה עובר בשוק סאלם עוואץ' ושנים עמו. הודיעם בהתלהבות מכל הנעשה והם נעתרו לבקשתו ללכת בלויתו. גם אני נשאתי פניו והלכנו כלנו. דפקנו את הדלת המתנגן מעט ולא ענו, אולי הסכימו שלא למנוע אלא לברוח ואח"כ לפתוח. פתחו הדלת ונכנסנו אל החדר הפנימי שהיו מסובים בו והנה אין שם איש כי אם הנרות דולקים ומאירים, וסדינים מצויירים תלויים בקירות החדר ועל פתחו, ואשישי יין ומיני זרעונים בטנים ושקדים מונחים כאשד הם סדודים לפניהם. קראנו לאנשי הבית ואין משיב. עזבנו הבית והלכנו.

ביום המחרת נקראנו כלנו אל המשטרה, וכשבאנו לשם הוציא ראש המשטרה כתב התביעה שהגיש בעל הבית אל הואלי וקראו כלשונו וטענתו שאנחנו נכנסנו אל ביתו פתאם באישון לילה מבלי רשות והפחדנו אנשי ביתו וכו' וביקש להענישנו על אשמה זו.

ראש המשטרה מתושבי צנעא היה אלסיד עלי פאיע שמו מודע היה לחבשוש. ואחר שקרא כתב התביעה אמר לחבשוש, אלו טענה זו היתה על חבריך הייתי יכול להאמין, אבל איש חכם והולך מישרים במוך רחוק הוא בעיני שתהיה שותף במעשה מתועב כזה.

חבשוש השיבו הן אמת שמעשה זה מכוער הוא אם נעשה מקנאת איש לרעהו. אבל לקנאת ה' ותודת נביאו כל הזריז הרי זה משובח, ועתה אדוני אחלה שתט אזן להצעתי.

הנה לא נעלם ממע' מה שקרה בדורות הראשונים בזמן האמאם פלוני, עמד המסית פלוני והטעה את התמימים עד שמרדו במלך ונענשו נפשות נקיים בהרג ואבדן, ועוד בזמן האמאם פלוני עמד המדיח פלוני וכו', וזה כמו שני חדשים בא לצנעא יהודי אחד וקרא את שמו יוסף עבד אללה ובידו ספרי כשופים וטלסמאות והחל להזיק יחיד ורבים, קסם קסמים להוציא נשים מתחת בעליהן ולפתות בתולות למאהביהן. ועוד משמיע קול מבשר כי הוא ימשול ובקרוב יכבוש את צנעא. ואם כי הדאיבוני דבריו ומעשיו אלה, בכל זאת ידעתי כי לא יעשו רושם יען בצל ממשלה צדקת ועליזה אנו חוסים ולא יגיע לנו נזק. אולם כשנודע לי שיצא מן הקל אל החמור לצוד נשים ולקבוע משתה ושמחה למעשה הזמה לא יכלתי להתאפק, כי יראתי מחרון אף ה' וקצפו על התועבה הגדולה הזאת אשר שנא, כמו שמפורש ומוזהר על זה מפי

כל נביא וחוזה, ואז חשתי ולא התמהמהתי, והברי אלה אני הוא שבקשתי מהם לבא בלויתי למען יהיו עדי ראייה, והסכמתי בדעתי להכנס אל הבית אשר נועדו שם פתאם יען כל אהבי זמה במסתרים עושים מעשיהם ומי יגלה תועבותיהם. אמנם לא לריק יגעתי כי כאשר נכנסנו לחדר מצפוניהם, אם כי ברחו הנה השאירו החדר כמות שהוא במצעותיו ובסדיניו המצויירים והנרות והעששיות דולקים ומאירים, ואשישי יין וכל מיני מגדים מנחים כאשר עזבום בחפזם לרגל נוסם, הם יעידון כי חברת מנאפים נקבצו באו שם, ובעל הבית הידוע לאיש עני ורש השאיל או השכיר להם חדרו להשביע רעבונו מפתבגם ולמלאת תאותו מיין משתיהם. ואם תשאל חברי, הם יודיעו את כל אשר ראו עיניהם. בטוח אני כי יואיל מע' לזכות במצוה הבאה, לגרש את האיש הזה משכונתנו ולהדיחו אל ארץ אשר ממנה בא ותשא ברכה מאת ה' ומפי כל אנשי קהלתנו. השוטר אחרי שמעו דברי חבשוש שאל את פי הנקראים והם העידו על כל הנעשה ואת אשר ראו. אז הבטיח השוטר לעיין ולחקור ויצאנו מלפניו זכאים.

חבשוש המשיך דרכו אצל השוטר ושרי הממשלה עדי הצליח ויצאה פקודה מאת הואלי לגרש את יוסף עבד אללה מצנעא ואחרי צאתו הלך לעיר שבאם וישב שם, ונשא אשה משם הוליד בן וקרא שמו ידיד ולא יסף שוב צנעא עד יום מותו.

כהצר ליוסף עבד אללה ואחזת מריעיו, חברו פיוט עפ"י תכונת שירי תימן, פזמון בעברי ופזמון לשון ערב. ובאחד הפזמונים העבריים חרפו חבשוש בלשון זה: „יכרית משנאי בביקוש, הוא חיים חבשוש", ובאחד הפזמונים הערביים קללו סאלם עואץ' באמרם: „סאלם עואץ' אלמסמא צאבה באלעמא".

כביר מצאה יד חבשוש להעביר רוח הטומאה. חן וכבוד נחל בקנאתו זאת הקדושה.

מקרה רצח הישיש יעקב ן' חיים שרעבי

בשנת התרל"ג (1873) נבחר גזבר על קופת ההקדש לגבותה ולחלקה לעניים. שלשת בניו שכר חיים ושמעון פרו ורבו. החלק שהיה לאביהם בבית שדר בו לא יכל לשאת אותם. נפרדו מאביהם וקנו להם בתים. ואביהם הזקן נשאר לבדו בדירתו בבית המשותף עם בני משפחתו.

בשבוע האחרון בימי חייו, בסוף שנת התרנ"ה (1895) בהיות שנותיו למעלה משמנים, בא אליו ביום החמישי איש מיהודי כפר בוסאן, דאוד אלעאשרי שמו, ובפיו בשורה שכבר אסף על שם עניי צנעא מיני תבואות חטים ושעורים, דורה וכו', משאו עשרה גמלים, והוא עבר לפניהם ובעוד ימים שלשה יגיעו אל הגזבר לחלקם לעניים.

הגזבר שמח לקראתו, נהג בו כבוד האכילו על שלחנו והלינו עמו בהדרו. גם בניו בשמעם טוב לב אורח זה, באו ביום ש"ק להקביל פניו וקבעו סעודתם אצל אביהם.

במוצאי ש"ק כאשר נרדם הזקן וערבה עליו שנתו, הוציא זה הבליעל מזמתו הרעה לפועל, עמד וישב על חזהו ורמס אותו בכל כחו מבלי עשות בו שום פצע

או חבלה, עד אשר נח מפרפורו ושקטו דפקיו ופסקה נשימתו, אז קם מרבצו ונכנס אל החדר הפנימי ולקח את הכסף שהיה שם, ולפני עלות השחר הלך והטמינ בבית ברחוב החוק מבלי ידיעת בעל הבית, וחזר לבדקו ומצאו שכבר הוא מת ודאי. נטל ידיו וסידר ברכות השחר והלך לבהכ"נ להתפלל עטוף בציצית מוכתר בתפלין.

בני הבית בראותם שאיחר הזמן ולא קם ממטתו, נכנסו אל החדר להעירו והנה הוא מת תחת סדינו. קראו לבניו וקרוביו ובאו להתעסק בו וכשהוליכוהו לקברו יצאו הרבנים להספידו ורבים מהקהל ללוות מטתו ובתוכם זה הרוצח מרים קולו וצווח: „יא עקי עקא עלי אבי יעקוב" (מר לי מר על אבי יעקב). המספידים וכל המלוים פה אחד משבחים את המנוח שזכה ומת בנשיקה.

אולם הר' הגבון חיים חבשוש, שהיה בתוך המלוים, לא שת לבו להספד ולא לשבח המיתה החטופה ופנה לדרוש ולחקור על אופן מיתה זו הפתאומית. וכשהבין מתוך דברי המלוים שזה האיש היה ישן לבדו עם המנוח, ועוד בראותו אותו מצעק ומילל על מת שאינו קרובו ולא מבני עירו נפל החשד בלבו שזה האיש רוצח הוא.

חבשוש עזב את הלוויה נכנס אל השכונה והלך אל השוטר הממונה והודיעו שנמצא בין המלוים איש חשוד ברצח המת המתעסקים עתה בקבורתו וצריך למהר לתפשו ולעצור אותו. מיד שלח השוטר לחצר בית הקברות, תפשוהו והביאוהו אל השוטר ועצרו במשטרה.

בשוב האבלים אחר הקבורה הלך חבשוש אליהם להוציא מלבם שמת אביהם בנשיקה כי אם בהרג האורח האכזר. השיבוהו איך נוכל לחשוד אדם כשר, הלוא שמענו מפיו דברי תורה כשבאנו אתמול לסעוד אצל אבינו. אמר להם עתה תבדקו את החדר הפנימי שדרך אביכם להניח בו כספו וכל מחמדיו. נתרשלו, אולי חשבו חבשוש כמרגל. הפציר בהם. נכנסו לחדר התחילו לבדוק והנה הכסף אשר היה שם במזומן איננו. אז צעקו מר כפלים על אביהם הזקן בתמהון מתנים, ועל הכסף הנעדר בכשלון ברכים.

חיש מהר הלך חבשוש אל המשטרה העליונה, שח לשוטר העליון את כל המאורע. השוטר שלח להביא את החשוד לפניו וכשהובילוהו אל המשטרה, בקש חבשוש מהשוטר רשות לבוא בדברי חקר במקום מוצנע עם זה החשוד. הרשהו וייחד לשניהם מקום. חבשוש חקר אותו בשאלות ודרישות שונות, משך לבו במשלים וחידות והבטחות פורחות, משך שלש שעות עדי הצליח לכדו ברשת שפתיו והודה במעשה הרצח וגלה לו סודו שהטמין את הכסף שגנב בבית סלימאן אלרצאבי. חבשוש הודיע לשוטר הודאות הרוצח שהציל מפיו. השוטר שלח שוטרים עם הרוצח להביא הכסף. וכשהגיעו לבית אלרצאבי חפשו ומצאו הכסף טמון בדיר העזים, צרור בשני כיסים, סך שמנה מאות ושלשים ריאל. הניחו הכיסים על שכמו והחזירוהו אל המשטרה. השוטר לקח הכסף והניחו באוצר המשטרה ורצו השוטרים ליסרו ולהלקותו. חבשוש המליץ בעדו שאסור לענותו אחר שהודה בפשעיו. השוטר שמע את הודאתו ברצח ובגניבה וחקר דבריו, כתב דו"ח ושלחו אל הואלי, והואלי מסר את דינו אל ה„קאצ'י" (השופט הדתי).

כשהובא הרוצח לפני הקאצ'י למשפט, שאלו תחלה איך היה מעשה הרצח. השיב בהודאה גמורה שבעוד לילה והנרצח ישן קם ורבץ על חזהו עד שלא נשאר בו „שכ'טה ולא נכ'טה" (תנועה ולא נשימה) ואז עמד מעליו. עוד שאלו ומהיכן ידעת שיש כסף בחדר זה, השיב שביום ששי בא איש לבקש מהנרצח הלואה או צדקה וראיתיו שהוציא חמשה ריאל מחדר זה ונתן בידו. הקאצ'י חרץ משפט (באעדאמה), להאבידו נפש תחת נפש ושלח אל המשטרה להביא הכסף, ושלם ביד כל אחד מהאחים שליש הסך, אחר שהביאו עדים שאין יורש זולתם. ויען, לפי החק העת'מאני, תמורת עונש ההרג חמש עשרה שנה מאסר, הובילוהו לבית הכלא הרשמי והכבילו רגליו, ולאחר עשר שנים כשבאה החנינה לפטור מי שנאסר שני שלישי הזמן הנגזר עליו, הוציאוהו ממאסרו וחזר לעירו ולמד תינוקות שם.

חבשוש נתהלל בעוצם חכמתו. כל פה נתן לו תודה על התאמצותו והצלחתו להוקיע נכלי רוצח וגונב בערמה. פעולתו זאת הנשגבה היתה לו עטרת תפארת וזכר טוב לעולם לא ישכח.

ה"ר יהודה ן' יוסף גזפאן

חיה במאה הששית, שוקד היה בלימודים: מפורסם בדורו לסופר מהיר ובעל שכל בהיר. חיבר חדושים ודרושים על התורה, וקרא להם „מנחת יהודה" ו„פנים חדשות", נמצאים הכתב ידו סביבות פרשיות שכתב, המקרא על תכנית התיגאן, ות"א ותרגום רס"ג הערבי בכתב רש"י. ונאסף לח"ן כבן שבעים וחמש, בערך.

ה"ר יוסף ן' אהרן הכהן

כותב ספרים, שהיו יקרים בזמנו שלא נדפסו עדיין, כמו ספר שלחן ערוך אורח חיים עם ספר „שתילי זתים" סביבו וספר „רביד הזהב" לה"ר דוד משרקי, וספר שלש מגלות עם תרגום, וירובם בכתב רש"י, ורוב ימיו מלמד תינוקות, ופרנסתו היתה משכר הכתיבה ולימוד התינוקות, והיו לומדים לפניו בחורים בכל לילה ב„עין יעקב" ו„שלחן ערוך" בכמו שתי שעות אחר תפלת ערבית. הוא חיבר ליקוטי טעמים ודרושים על שלש מגלות וקראו „לקט הכסף". ונאסף לח"ן כבן שבעים וחמש, בערך, במחרת יום הכפורים התרנ"ב (1892).

ה"ר חיים ן' שלמה כסאר

(דודי אחי אמי)

הולך תמים ודובר צדק. נולד בשנת התרי"ט, (1859), ובן תשע שנים נתיתם מאביו. בעל אחותו, הגביר הידוע בצנעא שלום בן שלמה כסאר, עזר בהדרכתו והשגיח על הנהגתו. השיאו את בתו (שהיא בת אחותו) כשהגיע לפרק שנים שמנה עשרה; למד מלאכת אבותיו צורף כסף. היה דורש בלימודים ואהב ישיבות החכמים. לא פנה לתענוגות וחברת נערים ובחורים, עסוק במלאכתו בכדי להשיג טרף למזונותיו וצרכי חייו ההכרחיים. הזמן יקר אצלו. בשאר שעות היום מחזר ומעיין בכל ספר תורני

ומשלים חובתו, עבודה זו תפלה, בבהכ"נ עם הצבור. שינה בעיניו איננו רואה בתחלת הלילה ולבו ער בסוף כל לילה, ורוב תלמודו היה בבית מדרשו של הרה"ג חיים קרח בבקר ובערב. שונא את הרבנות והשררה, מכבד את הבריות ומתרחק מרדיפת כבוד ויהרא.

נתן אל לבו לדקדק במעשה התפלין להיות אריכו כרחבו, יען ראה העסוקים במלאכה אין מקפידים על ריבוען, ואעפ"י שעושים אותם על דפוס עץ מדובע, לפי שעושים אותם מעור דק של שליל, שאין יכול להתקיים, ומתקלקל רבועו לשעתו עד שנשאר עגול כתמרה. אז עשה דפוס נחשת ולקח עור מצה מעור עגלים קטנים, ושמו בדפוס. יגע להשוותן ולתקנן בכלי ברזל, שיפה אותם ודקדק בארכן ורחבן שלא יעדיף האורך על הרוחב אפילו כחוט השערה, וגם בזה יהיה אלכסונן שוה. כתיבת הפרשיות מעשה ידי סופר אומן אחר שבודקן מכניסן בבתים בידו וכבר עשה תיתורא מעור עגל מצה משופה, תופרה בגידים תפירה מרובעת. החריץ בבתי תפלין של ראש מגיע עד התפר וכל זה כדי שיעמדו ימים רבים בכשרותן, בזיון והדרן. זכה וזיכה את הרבים זכ"ר תלוי בו.

העיר ה' את רוחו ודרש אחרי ספרי המחברים הראשונים אשר בלשון ערב. חפש ואת אשר מצא מתרגומי רס"ג על התורה וישעיה תלים משלי ואיוב חמש מגלות ודניאל, ופירוש דמב"ם על המשניות ארבעה סדרים זמ"ן (זרעים, מועד, נשים) וטהרות, ועוד איזה קטעים משרידי ההעתקות הישנות עם ביאור הגאון לתרגומו על איוב. פעל ועשה והעתיקן בכתב ידו על נייר יפה, כי ירא פן תשלוט בהם יד סוחרי עתיקות הממשמשת ומוטפת כל ספר עתיק ומגלים אותם מתחומי תימן, ולא נשאר אלא מה שפלט, לוחות ושברי לוחות, וגם אלה יתר הפליטה עומדים בסכנה עוד מעט ונספו כראשונים. לכן מיהר להעתיק כל הבא לידו החל משנת התרמ"ד (1884). עוד אסף שירים רבים משירי הר"ש שבזי ופיטנים תימנים אחרים וכתבם בשני כרכים. הכרך הראשון, השירים אשר הניף ידו א"א ז"ל לפרשם והכרך השני שירים פשוטים. עוד חיבר הוא איזה פיוטים כבר נדפס מהם בספר שירי תימן. ועוד היה שואל דורש ומחפש אחר שרידי הספרים עד יומו האחרון. והיתה אסיפתו בר"ח מרחשון שנת התער"ב (1912) ויהי שני היו שלש וחמשים שנה. ספריו אלה היו שעשועיו בחייו, ולשם וזכר טוב מבנים בפי הבאים אחריו. יהי זכרו ברוך.

השד"ר ה"ר אברהם חיים נדאף

הרב אברהם בכ"ר חיים אלנדאף מעולי תימן הראשונים, יצא מא"י בשנת תרנ"ו בתור שד"ר בפקודת חו"ר ירושת"ו. הגיע לצנעא, טרח ויגע והלך לכל הכפרים אשר דרכו בהם רגלי הגבאים הראשונים. ובכל כחו עסק בשליחותו ומה שהיה גובה היה שולח דאשון ראשון.

הוא היה אהוב וידיד. בשבתו בירושלים פעל ועשה בהתמסרות וכוסף גדול להצלחת סדור עדתו התימנית ברוח ובגשם. חשקו הגדול היה להוציא תעלומות שמות חכמי תימן וחבוריהם המפוזרים שלא ישתכחו כראשונים. הרבה יגע לחפש

למצוא שמות החבורים והמחברים מחכמי תימן הראשונים גם את האחרונים.
בשנותיו האחרונות כשהעתיק דירתו מירושלים לתל אביב כללם בהוברת עפ"י סדר א"ב בשם "אוצר ספרי תימן" ונדפסה בעיה"ק ירושת"ו. הרוצה לעמוד על החבורים שלא זכרתים ימצאם שם.

ה"חכם באשי" יוסף עמד הנ"ל מילא את תפקידו כפי יכלתו. אולם גבדה יד שופטי עול ושוטדי חמס, מחמד האשם "יאור הואלי", (סגן המושל), ומידוא פקיד "אלצ'אבטה" (המשטרה). כל הרוצה להזיק חבירו או להתנקם ממנו, הולך ומלשין אצלם, והם שולחים לו, ובלי טענה ובלי משפט מכים וחובשים עד שיפדה נפשו ברצי כסף, להם ולמשרתיהם, וכמה מיני גזרות ועלילות על יחידים ועל רבים ובפרט על היהודים.

ה"ר סאלם ן' יחיא גמל, "חכם באשי", חמישי

בסוף שנת התרנ"ז (1897) נתאספו ראשי הקהלה ובחרו "חכם באשי" הרב סאלם בן יחיא אלגמל, איש חיל שליט ברוחו להתיצב לפני הואלי ושרי הממשלה, ומתת כסף נתנו ל"יאור" (לסגן) הנז' בכדי לקרבו לפני הואלי אחמד פיצ'י בעת הצורך והבטיחוהו לתת לו פדס קצוב סך ששה עשר דיאל להדש, נוסף על חצי שכר השחיטה שהיה נתן ל"חכם באשי" שלפניו.

נכנסה שנת התרנ"ח (1898) אין שובר ואין משביד. עוני ודוחק מזונות, ובחציה האחרון שדד הדעב מיוקר שעדי תבואה עד שנשתוה שער החטים והפולים, הדורה והעדשים, דבאעי (שלשה ק"ג וחצי, בערך) בריאל. ודלת העם, יום יום חללים מתים מזלעפות רעב, ובכל הדחובות סובבים נפוחי כפן, שואלים לחם ואין נמצא. אנשים רחמנים היו מעדבים קמח דורה ומים ומדתיחים אותם ומחלקים לכל עני, כמו רבי־עית או יותד מעט, והוא הנק' מטיט (דיסה רכה), ויש שהיו מתנדבים ומחלקים אפר־סקים וחתיכות חבושים.

הואלי החדש חסין חלמי באשה

קול צעקת העשוקים, כי מלאה הארץ חמס, הגיע ל"שער העליון" בקושטא, ובסוף שנת התרנ"ח (1898) הועבר הואלי אחמד פיצ'י אחר שנתמנה במקומו מאת הסלטאן, חסין חלמי פאשא, ובידו מילא לפקח ולעשות דין באנשי העול לוקחי השחד.
הואלי הזה טהד לב היה, שונא לקבל אפילו מתנות. העביד הפקידים שנתבייר שהם מטים את הדין ומכידים פנים. העשוקים הריצו אליו מכתבי תביעות על מידוא ומחמד האשם, על מה שאנסום וגזלו את ממונם. בתחלה חבשם ולבסוף הרחיקם מגבולות תימן. התמיד לדדוש ולחקור על כל פשע וחטאת ולהעניש בחומר הדין עד שנתידאו כל הפקידים והשוטדים מלדמוז על שהד כל שכן לתבעו ולקבלו. העמיד כל פקיד על משמרתו מבלי להתעדב במשמרת זולתו. כל עניני משא ומתן ועסק ושותפות וידושות וכל דבד שבין אדם לחברו כלם יוגשו לפני הקאצ'י, (השופט

הדתי, להוציא לאור דינם על פי משפטי ה„מגלה" [54]. אין רשות לל„בלדיה" (עיריה) או אל„צ'אבטה" (המשטרה) להזדקק, לכל אלה כאשר היה נעשה מקדם. נמצא הוא לכל מגיש בקשה הנק' „ערץ־חאל". ואם יש דבר מפליא שצריך חקירה, שואל ודורש עליו הוא בעצמו.

ה„חכם באשי", לא הגיע לידו כלום מהששה עשר ריאל שהבטיחוהו. כל אחד מדחהו ונשמט. ורק נשאר בידו שכר חצי השחיטה שאין בו כדי להחיות נפש אחת מבני ביתו. נתגלגל כל השנה בעוני ודוחק גדול עד שהוצרך למכור כלי ביתו. ונכנסה שנת התרנ"ט (1859) וכבר הוא שקוע בחובות ואין דרך לנטות.

הוא היה הדור ונבבד, עסקן צבורי ולמדן, מתנהג בחסידות על פי דרך סודות הקבלה. פורש מאיסור קל ואפילו מפח של גוים היה נזהר. הסכימה דעתו כי אין תקוה ולא יצא מאפלתו אלא כשיתפטר ויחזור למלאכתו אשר מפירותיה חיה חיי אושר כל ימיו. ובחצי הראשון משנת התרנ"ט (1859) נתפטר וחזר לעסקו, בבורית אשר היתה מלאכתו. ארכו ימיו בשלוה, ומיגיע כפיו זן את ביתו שלא בצמצום.

ה"ר יחיא ן' סלימאן אלקאפח, „חכם־באשי", ששי

אחדי התפטרות חכם באשי, הרב סאלם בן יחיא אלגמל, נאספו ראשי הקהלה ורבניה עפ"י מאמר מלכות לבחור „חכם באשי" למלא מקומו ונבחר הרב יחיא בן שלמה אלקאפח ז"ל. יושב אהלים באהלה של תורה, שומר אמונים במבטא שפתיו ומלאכת ידיו וביתו ריקם. העומדים בבחירה הבטיחוהו כי מעתה יהיה לו שכר השחיטות של בית המטבחים הצבורי במושלם, בהיותו שוחט ובקי בבדיקות. האמין להבטחתם הסכים ונתרצה.

הדבר יצא, והשוחטים שכבר הורגלו לשחוט בבית המטבחים נתמרמרו ובראשם הדיין הזקן ה"ר אברהם צאלח צוח ככרוכיא על שהפסיקו חיותו והקצבים כלם עמדו לעזרתו. הבוחרים למען יעמידו הבטחתם, שכרו נער מילדי הקצבים וקנו בהמות על חשבונם והכריזו חרם למי שיקנה בשר מהקצבים.

הקצבים עמדו במרדם והיו שוחטים בכל יום ע"י שוחט שירצו, והחלק הגדול ע"י הדיין הר"א צאלח יען היה בקי בבדיקות יותר מזולתו, והקהל נוטים לכאן ולכאן, ויד הקצבים הולכת וגוברת היו מוזילים השער ומוכרים בהקפה. נמשכה מחלוקתם כמו שלשה חדשים. שני הצדדים הטרידו דעת הואלי בבקשות וטענות. לסוף שלח הואלי לשני הרבנים הנז' ושאל מהם, כמה בהמות נשחטים בשבוע ומשקל שכר השחיטה ושער הבשר וידו כותבת. עשה חשבון ואמר להם, זה השכר סכום דמיו אין בו ספק אפילו לאחד מכם. רצונכם להתפשר? הר"א צאלח נענה לפשרה והר"י קאפח השיב שזה ממון צבור. נסתכל הואלי בהדר זקנתו של הר"א צאלח ושפט בדעתו שיש כאן צרות עין. חרץ משפט שאין למנוע הר"א צאלח מלשחוט וכל קצב רשאי לשחוט אצל מי שירצה בשחיטתו. נפתרה השאלה ונעקרה התקנה.

---

54 הוא ספר המשפטים, עפ"י דעת האמאם אלנעמאן ן' ת'אבת אבא חניפה וקבלתו.

בשנה ההיא גבו נבחרי הרחובות (עקאל אלשוארע) הכסף גולגולתא. שלמו חלק לאוצר הממשלה והשאר כבשוהו ואכלוהו. ה„חכם באשי" לא דקדק אחריהם, אבל האמין לחלקות שפתם ולא הבין תרמית לשונם. הממשלה תבעה לשלם הסך הנשאר ולא שמעה לטענת הקהל שכבר יש בידם קבלות תשלומין בחתימות נבחריהם, וחייבו הקהל לשלם הסך הנשאר ואחר התשלומין יעשו דין עם הנבחרים. כי לפי החק הם ערבים על נבחריהם. תפשו כמו עשרה אנשים מחשובי הקהל ונתנום בבית הסהר בתור ערבון עד שישלמו. הסך נתחלק על אותם שכבר שלמו וגבו אותו ע"י נוגשים ביסורים ומאסרים. ואחר התשלומין הגישו הקהל החשבון לפני הואלי על פי קבלות הנבחרים ונתברר חטאם ויצאו חייבים. גם ה„חכם באשי", רצה הואלי להענישו על שלא פקח עינו עד שיכלו לעשוק ולגזול, לולי העומדים בשעת המשפט המליצו בעדו להצדיקו.

כראות אנשי מדע עמדת ה„חכם באשי" רעועה ועוד חשו פן יבולע בנכלי נבחרי הדחובות, יעצוהו להתפטר והמציאו לו פרנסה ללמד תינוקות בשכר קצוב, בעד כל תינוק רביע ריאל בכל שבוע מבלי לחכות לכבר לחם הנהוג, שאין זה לפי כבודו. והגביר חיים אלכסאר השאיל לו עליית קטנה מיוחדת ללימוד התינוקות. וכאשר יעצוהו כן היה וכמו עשר שנים ישב מלמד בבית ספר זה.

וכבר בשנת התרנ"ב (1892) פתח חדר בביתו, מקום תפלה, והיו יחידים באים להתפלל כנהוג בבתי כנסיות. היה לומד אחר תפלת ערבית ע"י וש"ע. ובבקר השכם קודם אור היום לומדים משנה עם פי' רמב"ם בלע"ר. גם לאחר סעודת שחרית קבע לימוד בס' „היד החזקה". היה חושק ללמוד בתרגומי דס"ג וחבורי רמב"ם ז"ל ממקורן הערבי ומחזר אחר ההעתקות כת"י הישנות, כדי לברר הנוס' המדוייקות. שוקד היה על הלימוד בספרי הפוסקים הראשונים והאחרונים. רגיל לחשב תקופות ומהלך הכוכבים האמצעי והאמתי, עפ"י יסודות חכמת התכונה הקדומה של בטלמיוס. שפל רוח למוקירי הוראותיו. מקנא בכל עז במתנגדי הכרעותיו.

אסיפת הדיין ה"ר יוסף אלמנזלי

בשנה זו התרנ"ט (1859) נאסף לח"ן מופלג בזקנה הדיין ה"ר יוסף מנזלי ז"ל הנז', אחרי מלאת לו ארבעים שנה במשרד הב"ד ותשלום ששים שנה לחזנותו הרא־שית בבהכ"נ אלסיאני. אחז במדת השתיקה ולא היה דבורו כי אם בעסק תורה ותפלה ואפרושי מאיסורא, והחלק הצריך בעניני עולמו. נהג ענוה ושפלות רוח לקטן וגדול, נסתפק בחלקו המועט. ומשנאתו לכל שם כבוד ויוהרא לא שלח ידו במלאכת השחיטה.

אחרי אסיפתו נשארה קביעות הב"ד בשנים, הראב"ד שלמה צאלח והר"א צאלח ואם נצטרכו לדון בשלשה היו מצרפים עמהם הר"ר חיים בן יחיא הכהן, החזן הראשי בבהכ"נ של זקנו השר שלום עראקי, איש אהוב ומרוצה זקן ונשוא פנים. דבריו בנחת נשמעים ומתקבלים. וכבר בראשית השנה נאסף לח"ן החכם חיים בן יחיא חבשוש.

שטף הרובע היהודי בעיר עמראן

שנת התר"ס (1900) רבו בה גשמים, וביום א' שלישי אב זרמו מים אדירים מכל עברים לתוך שכונת היהודים בעיר עמראן. הנהל השוטף נמשך משעה עשירית עד שעה שמינית בליל יום שני. המים גברו ועלו עד למעלה מקומת איש. גדלה צעקת אנשי השכונה בחשכת הלילה ואין עוזר, כי מי יוכל להושיע והמים רודפים.

בתי השכונה הבנויים מלבנים ועפר נהרסו. אנשים טף ונשים, לערך ארבעים נפש, נהרגו במפולת הבתים. משעה תשיעית זרם המים הלך וחסור, ויום שני בבקר באו חיל הממשלה והגוים ישבי הערים אשר סביבתיהם, נכנסו לתוך השכונה והמים עדיין למעלה מארכבותיהם, חפרו והוציאו המתים מתחת ערמות העפר.

הקאימקאם (קצין מחוז) נתגדב בגדים לתכריכין וצוה על החיילים לעזור בקבורתם. הפליטים מבני השכונה ברחו אל מדינת המסלמים ערומים רעבים. מים כבירים שטפו והשחיתו הונם וכל מחמדיהם. ספרי תורה וכלי בית הכנסת נטבעו ואותיות הספרים נטשטשו.

פגע זה המבהיל והמרעיד העציב והפחיד לב כל שומע. העביר אבל ותוגה במחנות היהודים הקרובים והרחוקים.

בחצי השנה חזרה משרת "חכם באשי" לבעלה הראשון יוסף עמר, ונמשכה עד שנת התרס"ה (1905) סוף ימי חייו. והיו השוחטים מחזירים לו חצי שכר השחיטה דרך נדבה.

אסיפת הראב"ד שלמה צאלח וחתימת בתי הדין הקבועים בצנעא

בשנת התרס"ב (1902) נאסף לח"ן הראב"ד שלמה צאלח כבן שמנים שנה. מיד אחרי אסיפתו נתועדו חכמי העיר עם רבני הישיבה הכללית בבהכ"נ של מהרי"ץ לבחור ראב"ד ממלא מקומו. אחרי מו"מ של בחירות הטילו גורלות ונפל הגורל לחלקו של ה"ר יחיא בן משה יצחק הלוי. כשמעו מיחה בפני הנאספים מחאה החלטית וכדמות בורח יצא מתוך האסיפה וכל אחד מהנאספים נשא רגליו והלך לביתו :לא נתחשבו לחדש אסיפה ובחירה אחרת ונשאר במקום קביעות הב"ד הר"א צאלח לדון כיחיד מומחה, ובדין שצריך שלשה היו מצטרפים עמו ה"ר שלום חבשוש וה"ר חיים הכהן.

ג. הזמן האחרון / כחתימת בתי הדין הקבועים בצנעא ועד גאולת יהודי תימן (התרס"ב — התש"ט, 1949 — 1902)

שנות רעה

נכנסה שנת התרס"ג (1903) ושערי תבואות עולים ומתיקרים ובסוף השנה הובילו הסוחרים מחדידה שקי דורה ושקי קמח חטים מתבואת ארץ הודו.

נכנסה שנת התרס"ד (1904) נשיאים ורוח ובכל המחוזים הגשמים נעצרים. הרעב פרץ בכל הארץ לולי הדורה וקמח החטים שהיה יוצא מארץ הודו לכל הפי

הים בתימן [1] וממנו היו נזונים, כמעט היו מתים כל יושבי ארץ תימן. והיהודים הנוטלים חלק בראש, כבר החלו נפוחי כפן לסובב ברחובות, והארץ פתחה פיה לבלוע ממתי הרעב ובעלי בתים מתמוטטים, הולכים ושבים כמטורפים.

בחדש סיון נאסף אלאמאם אלמנצור באללה וימלוך תחתיו בנו יחידו בתאר אמיר אלמומנין אלמתוכל עלי אללה רב אלעאלמין יחיא ן' מחמד חמיד אלדין.

עם עלותו על כסא המלוכה שלח שרי צבאות וחיילים, ומכתבי קריאה לכל שבטי ערב יושבי הכפרים והמדינות לאמר: עתה הגיעה שעת הכושר להלחם מלחמת מצוה, להשמיד להרוג ולאבד את התרכים איבי ה', חושו וחוסו על עצמכם, כי בפשע התרכים ותועבותיהם היו שמים אשר על ראשנו נחושת ומטר ארצנו אבק ועפר.

כל הערבים נענו לקריאה, והמרד פשט בכל אריצות הזידיים, ובחדש כסלו התרס"ה (1905) באה מדינת צנעא במצור. והרעב מיום אל יום הולך ונוסף. הלהם אזל, וחללי הרעב מושלכים ברחובות, ואשר הצילו עצמם וברחו לעיירות, קרובות או רחוקות, אולי ימצאו מחיה לנפשותם, מתו רובם בפחי נפש כי הרעב שורר בכל מושבות תימן.

אסיפת ה"ר שלום ן' יחיא חבשוש

אוי כי מזלעפות רעב נאסף זקן וישיש, פאר הדור מורנו ראש הישיבה הכללית כמה"ר שלום בן יחיא חבשוש ז"ל, והוא בבית לבדו, אין אצלו אפילו אחד מקרוביו, כי כל הנשארים מבני ביתו יצאו לשאול להם בערים ובכפרים.

לנצח יזכר שמו הטוב, ידידי הנכבד ה"ר שלמה בן יחיא חבשוש, שתיכף נודע לו פטירתו, שכר אנשים לרחצו ולהלבישו תכריכין, וארבעה כתפים נשאוהו על המטה, ונשתדל ללוות מטתו עד בית הקברות, ועמד על קבורתו כדי לעשות לו קבר לפי כבודו, בזמן ששאר מתים שיש להם קרובים, היו קרוביהם נושאים אותם במל־בושים שעליהם על סלמות מבלי רחיצה ותכריכין, ומובילים אותם אל הקברנים והולכים להם.

התחכם באשי יוסף עמר, אשתו ובניו גדולים וקטנים ונכדיו, במו עשך נפשות, נצטמקו ומתו ברעב זה אחר זה במשך שמנה ימים, לא נשאר מזרעו כי אם בנותיו הנשואות.

קורות המצור הזה ומאורעותיו המבהילות ומחדידות כל לב, כבר כתבן בפרטי פרטים מדי יום יום, יקירי ה"ר שלמה חבשוש הנז' החל מחדש כסלו התרס"ה עד י"ב טבת התרס"ו, בקונטריס קראו „אשכלות מרורות" וכבר נדפס בירושלם שנת

---

1 השגחה אלקית נסתרת מהמון תושבי תימן, כי למחיה להם נתברכה בשנה זו תבואת ארץ הודו למעלה מכל שנים המבורכות שעברו עליה עד שהיה בה לספק לאקלים שלם הסמוך לה. ועוד הוזל המחיר יותר הרבה מהרגיל, שכיס קמח שמשקלו תשעים קילו היה נמכר בחדידה בעשרה דיאל, ושק דורה שמשקלו ששים קילו בחמשה דיאל וחצי. אולם בצירוף שכידות משא הגמלים מחדידה לצנעא, היה נכפל המחיר והיה נמכר קמח החטים בצנעא מארבעה עד חמשה קילו בדיאל, והדורה ששה קילו בדיאל.

ר' סלימאן ן' יחיא מבשוש

צ״ה. ולהיות שהייתי אני ואיש עמיתי הגז׳ בשבונה אחת ובמצב אחד, וכל מה שראה ושמע ראיתי ושמעתי, ומה שקרהו קראני, הציק לנו הזמן, הסכמנו יחד להציל נפשות בני בתינו להבריחם למקומות הבטוחים. הוא הבריח בניו הקטנים לעיר מנאכ״ה, הרחוקה מצנעא מהלך שני ימים, לצד אשר שם ישכנו השאפעים, המשלימים עם התרכים. ואני הגליתי בני ביתי לעיר כ׳מר, הרחוקה כמו כן לצד צפון, אשר היא מעולם תחת שלטון האמאמים. השלכנו חמדת לבבנו מיראתנו פן לא נוכל עוד למצא להם מחיה, יען ארכו ימי המצור, וכל מאכל אשר יאכל לא יראה ולא ימצא.

על כן ראיתי שאין דאוי לכפול דבדים שכבר נרשמו, ורק להגיה מה שנמצא טעות בהעתקת הספר ההוא ולכתוב מה שנחסר זכרונו. (עיין נספחות, קטע ד׳).

כבוש צנעא על ידי האמאם

בערב חג הפסח תרס״ה (1905) נכבשה צנעא ע״י חיל האמאם, ובחה״מ חזרו לצנעא שארית הפליטים ומכללם הרה״ג חיים קרח שגלה לקרית אלקאבל, והדיין ה״ר אברהם צאלח שגלה לעמראן וה״ר יחיא יצחק שגלה לד׳מאר. וכבר ירדו גשמים מרובים בסוף אדר השני וכל השדות עדיין הם בורים או שדה ניר העלו קמשונים. אולם היתה קצת תשועה שנפתחה דרך אלחדידה להוביל דורה וקמח חטים מאלחדידה. אבל כלתה פרוטה ואין מוצאים במה להשתכר, סובבים ברחובות מבקשים לחם איה. (עיין „אשכלות מרורות", ציון י״ג). ואם תבואת הארץ תצליח לא יהיה הקציר אלא בשנה הבאה.

אולם בחדש ניסן ואייר עלה הארבה בחיל תקפו ויכס את עין הארץ בעזוזו. ואם לא מצא יבול להשחית, הנה מצאוהו משחיתים וכל אחד יצא לצודו ביום ולאספו בלילה, לבשלו ולאכלו מיד לשבור רעבונם ויד הכל שוה בו וניזונים ממנו. רבים צלוהו והוציאו לשוק למכרו וכל עובר ושב קופץ וקונה, וביותר חיל האמאם. לאלתר, מסירים כנפיו וקרסוליו ואוכלים, עד שנתכסה עפר קרקעית השוק כנפים וקרסולים.

אך רבה העזובה. יתומי חללי הרעב ואלמנותיהם פזורים ומטולטלים, אין מרפא לשברם. גומלי חסד נשתדלו לסייע בנישואיהם לחיות זרע ולהיות נעזרים למצא מזון ומחיה. כפי אשר תשיג יד המתחתן ריאל או ריאלין נותן לכלתו בשם שרט ומיד עושין הקדושין ושבע ברכות כדמו״י בלי שום סעודה ולא קול מחולות ותפים. ויש עניים ויתומות שהיו נישואיהם בפרוסת לחם, הלף הפרוטה של קדושין מבלי שרט וכו׳. הצליחו ונתבריכו פרו וישרצו וירבו.

אסיפת הדיין ה״ר אברהם צאלח

בחדש אייר נאסף לח״ן הדיין הר״א צאלח ז״ל בן שמנים שנה, בערך, אחר מלאת לו שמנה ושלשים שנה במשרת הדיינות. נתיסר הרבה, וארבעת בניו עטופי רעב, קבר בשנה זו בימי בחורותיהם. וכבר נהג בהרבה ממדת זקנו מהרי״ץ ז״ל בדרשותיו ותוכחותיו לדרכי התורה והמצוה, ובמותו נפסקה קביעות ב״ד של שלשה.

אסיפת ה"ד שלום שמן

בחדש סיון נאסף לח"ן הרב שלום בן שלום שמן ז"ל כבן חמש וששים שנה.

כבוש צנעא בחזרה ע"י התרכים

בראש חדש אלול תרס"ה (1905) נכבשה צנעא בחזרה ונכנסו התרכים, אחר שיצאו חיל האמאם מן המבצרים בורחים לנפשותם מפני חרב נטושה וכובד מלחמה. אך שכונת היהודים שממה וחרבה. רחובות נחרבו כליל והשאר נפרצו בהם בתים או נחרבו. האכלוסיה שהיתה השכונה מחזקת עם כניסת שנת תרס"ה, שבעת אלפים נפש, בערך, פרץ הרעב והדבר והשמיד מהם החלק הגדול. מספר הנפשות האובדות בשנה זו, שבעים אחוז בערך [2].

נכנסה שנת התרס"ו (1906) והמצב הכלכלי הולך ומשתפר ופליטים מאנשי השכונה חוזרים לבתים פרוצים. אז רצו בעלי בתים ונכבדי הקהל להקל בהוצאות הנישואין. המה ידעו שסעודת יום ראשון ולילה שלאחריו, נמשכו אחר סעודת הנישואין הנהוגה ביום ששי, הואיל והנשים אין להן סעודה קבועה ביום ששי בהיותן טרודות בעסק צרכי שבת. לכן תיקנו להקדים יום כניסה לחופה ביום חמישי כדי שתהיה סעודת נישואין גם לנשים. ובזה בטלו הסעודות הגדולות מיום המחרת ועד סוף שבעת ימי המשתה.

ה"ר יחיא ן' משה יצחק, "חכם באשי" שביעי ואחרון

הרב יחיא ן' משה יצחק החזיקה ידו במשרת הרבנות מעת כיבוש האמאם בשנת התרס"ה (1905) בשם רב ראשי. אחרי שוב התרכים בשנה זאת נסה להתיצב לפני הואלי ושרי הממשלה להליץ טוב בעד בני עדתו, נשא חן בעיניהם ובכל שאלה מלאו את בקשתו וכנוהו בתאר "חכם באשי". נהג לדרוש שלום שרי הממשלה והיה נכנס אצל הואלי בכל יום ששי לברכו. ובכל עת היה מבקר שרי הממשלה ומעניד תודה וברכה בשם כל הקהלה.

דבריו המסודרים בשום שכל נכנסים בלב שומעיהם, כקטן כגדול מוקיר ומכבד. נזקק לדין של פרוטה כדין של מנה. לא היה מחניף לבעלי זרוע ואנשי זדון, כי אם עומד מנגד לשבר מתלעות עול ולסגור הדרך בפניהם, להגין על העלובים שבורי הלב. חובה קדושה היתה מול עיניו לעבוד עבודתו במרץ רב לטובת אנשי קהלתו. גם בלילה פותח דלתות ביתו לכל דורש עזרתו או עצתו. אלה בתואר ה"חכם באשי" שלפניו היו נועצים בנבחרי הקהלה הנק' עקאל וברוב העניינים היו הולכים ובאים אצל שרי הממשלה בכדי להמתיק התביעות או גזרות המתחדשות. וכראותו שהיו

---

2 אל יחשוב מי שלא ראה אכלוסיה של יהודי צנעא לפני כניסת שנת תרס"ה לעמת הנשארים אחר יציאתה, שזה הערך מוגזם, שהרי המסלמים תושבי צנעא שהיה להם תכשיטי זהב יכסף מקנה וקנין וכו', כותב אלואסעי בעמ' 205 שמתו מהם יותר מחצים. ואכ"ו היהודים העניים האמללים, ועוד כל יד רודה בהם והאימה נופלת עליהם מבית ומחוץ.

שליחים לתימן ושנות שליחותם

ר' יעקב ספיר
התרי"ט, 1859

ר' אברהם נדאף
התרנ"ה, 1895
התר"ס, 1900

שמואל יבנאלי
(חכם אליעזר)
התרע"א, 1911

יום טוב צמח
התר"ע, 1910

נכשלים במענה לשונם, העמיס על עצמו את כל העבודה עבודת צבור וצרכי יחיד רוחני או גשמי.

בדין שבין אדם לחברו, היה מתון להסביר לבעלי הדין לתווך השלום בדרך פשרה מטיבה, ורובם יוצאים מלפניו בשלום ובשקט. פעמים רבות היה עושה משפט וצדקה, אם הסך קטן והנתבע עני, משלם מכיסו להתובע.

אסיפת זקני הדור

בשנת התרס"ט (1909) אבדה קהלת צנעא שנים מרבניה וחכמיה: הרב חיים בן יחיא אלעראקי כבן חמש ושבעים, והחכם סעיד יוסף אלערוסי כבן שבעים, תנצב"ה.

הופעת שני הצירים יום טוב צמח ושמואל יבנאלי

בשנת התר"ע (1910) הגיע לצנעא מר יום טוב צמח למלא תפקיד חברת כי"ח ליסד בית ספר בצנעא. הרב הראשי היה הולך ובא אצלו למלא משאלותיו בכל הענ־ יגים שהיה דורש, בתקוה כי תצא לפועל מטרתו ובית הספר יתכונן ודור חדש מלומד יעמוד באושר והצלחה. אולם הממשלה עצרה בעד השקפתו והתוחלת נכזבה, ואל מקומו שב בשלום.

באותו פרק יצא לתימן מר אליעזר בן יוסף (הוא שמואל אליעזר בן ברוך ורשב־ סקי יבנאלי) לעורר ולשדל לעלית א"י, ועם דרכו בצאתו מערן הלך לכפרים אשר שם יחנו היהודים בדרום תימן ונתקבל והצליח. בזמן שבתו בצנעא חשק ללמוד השפה הערבית. אני הייתי נמצא אצלו כשהיה לומד תרגום המלות הערביות ולהבינו העתקתן אל השפה העברית.

שני הצירים האלה, כבר חיבר כל אחד מהם סדר נסיעתו ואופן חקירתו בספרים מיוחדים.

הואלי מחמד עלי באשה

בחדש אייר הגיע לצנעא הואלי החדש מחמד עלי באשא, בעל מרץ ורב פעולות, ראה לתקן השבילים ולהישיר המסלות ולהרחיבן. החריב את החומה, ועקר את הפתח אשר היה מבדיל את ביר אלעזב ושכונת היהודים ממדינת צנעא, עד שהיתה הדרך פתוחה משער צנעא המזרחי הנק' באב אלקצר עד השער המערבי הנקרא באב קאע אליהוד, והחל להחריב בתים וחנויות שהיו בצדי המסלה לפנים מהפתח הזה עד שנמחית תכונת הפתח ונעקרו יסודותיו. ועדיין היה חושב לתקן יתר הרחובות והש־ בילים. ומי שביתו או חנותו באמצע הרחוב או בצדו נותן לו דמיו ומחריבו. גם נתן עיניו במי שיש להם אהבת לב להאמאם וחשוד באיזה רגול. לא לרצון להאמאם היה שמע תגועותיו אלה.

המצור ומרד יושבי הארץ

האמאם שלח חילותיו לכל המרכזים, ובחדש טבת התרע"א (1911) באה העיר צנעא במצור.

אמנם השנה הזאת היתה מבורכת מכל שנים לפניה. שער החטים קדח פחות רבע בריאל, הדורה קדח ונצף. השעורים קדחין. פולים ועדשים קדח ורבע. ורוב בעלי בתים כבר אספו ואצרו מכל מיני תבואות. ועוד הבריחו הגוים יושבי הכפרים הסמוכים צאנם ובקרם וכל תבואה שבעדיהם והובילום לשמרם בצנעא. גם לממשלה, מיני מזון לרוב באוצרותיה, ורק נחסרו העצים להסיק לבשל ולאפות עד שנתחייבה הממשלה להשחית כל עץ עשה פרי וגדעה האילנות הנטועים בפרדסים, ואת דמיהם שלמה לבעלים.

המצור הזה היה פנימי וחיצון. הממשלה נעלה דלתות כל שערי המדינה ואסרה לבל יצא איש מצנעא וביר אלעזב ושכונת היהודים. וגם מנעה שלא יכנס איש הבא מחוץ. כל התושבים שבתוך המצור שקטים ושלוים. הצדכים מכל מיני מאכל מצויים בקצת יוקר. החנויות פתוחות בכל השוקים כבימי הרוחה. הבשר נמכר בכל יום במקולין לא נעצר ולא נחסר. הסוחרים ובעלי מלאכות הבטלים מעסק, מתועדים והולכים בכל יום אחר הצהרים ללמוד ולגרוס שתא סדרי משנה.

עזת באשא וחתימת חוזה שלום עם האמאם

ביום הששי לחדש ניסן הגיע לצנעא השר הגדול, עזת באשא, עם שרים ונכבדים מכללם עצמת באשא וחיל גדול, אחרי מלחמה עצומה רבת דמים בדרכו ממאכ"ה עד צנעא. חיל האמאם חזרו למקומותיהם ועזבו כל המרכזים שתפשום.

עזת באשא כתב לאמאם כי פקיד ומצוה הוא מאת הסלטאן לעשות שלום עם האמאם, ודרך השלום תהיה בהתראות שניהם לסדר תנאיו.

האמאם נענה לחתימת שלום וקבע עיר דאען, העומדת על תל גבוה צפונית מערבית לעיר עמראן, ורחוקה ממנה מהלך שש שעות, ונתיחד בעיר זו בית אחד להאמאם ובית אחר לעזת באשא. האמאם יצא ממרכז מלכותו ובא לבית אשד נתיחד לו, ועזת באשא יצא מצנעא והגיע לבית המזומן לו, אחרי הקבלת פנים נהדרה מאת חיל האמאם ושרי צבאותיו. ואחרי כן נפגשו שניהם ונשלם ונחתם השלום בחמה בן עשרים סעיפים [3].

מתנאי שלום זה שהאמאם ימנה שופטים זידיים, שידונו עפ"י הדת הזידי בבתי משפט מיוחדים בצנעא וביתר הערים אשר ישכנו הזידיים. והשופטים התרכים ישארו במקומם בבתי המשפט הרשמיים לדון כבראשונה עפ"י משפטי המג'לה. הבחירה להתובע לדון בבית משפט שירצה, זידי או הנפי, והנתבע נגרר אחריו בעל כרחו. נוסדו בצנעא שלשה בתי משפט זידיים. נהרו אליהם תובעים וטוענים המונים המונים, יען במשפט הזידי אין דין שמטת כספים ולא חזקת קרקעות במו בדיני הדת החנפי. וכל טוען בשטר חוב או קנין קרקע, אף שיהיה זמנו מוקדם מכמה שנים ואפילו מתו עדיו, אם היה בכת"י סופר מפורסם, בתקפו עומד עד שיביא הנטען ראיה סותרת.

---

3 מפורטים בספר „תאריך אלימן", ואסע', מעמ' 236 עד עמ' 239.

אסיפת הרה"ג חיים קרח

הרה"ג חיים קרח הגיע לגבורות מלפני המצור, ועוד הוחלש עד שלא יכול עוד לעמוד על משמרתו בבית מדרשו באותם הזמנים הקבועים שהיה מודה ומלמד בהם, והיה נכנס להתפלל בבהכ"נ אלכסאד הקרובה לביתו וגם שם היה קובע תלמוד. ובחדש אלול התרע"ד (1914) נאסף לח"ן, מופלג בשיבה והדרה. למעלה מתשעים היו שני חייו.

בי"ס בשכונת היהודים ע"ח הממשלה התרכית

וכבר בשנת התרס"ט (1909) פתחה הממשלה בית ספר בשכונת היהודים בצנעא, מיוחד לנערי ישראל על הוצאותיה, ונתמנו מורים ללמדם תורה ושפת הקדש, ומורים תרכים ללמדם השפה התרכית וחכמת החשבון וגיאוגראפיא וכו'. המורים העברים תפשו טקס לימוד הדור הישן. לומדים בכל שבוע הפדשה מקרא ות"א ותר' הערבי לדס"ג, וההפטרה מקרא ות"י, הפוך בה והפוך בה. אולם המורים התרכים נשתדלו בלימודם בסבלנות בסדר נמוסי, ומשכו לבותם עד ששמו חשקם בלימוד השפה התרכית והחשבון. התלמידים התקדמו ורבים מהם השתלמו בידיעת הלשון והכתב התורכי והחשבון וכו'. אך השפה העברית לא הרויחו יותר על מה שהיה בידם, כי לא לימדום הפועל והפעול וכו' ולא הרגילום לדבר עברית עפ"י מליצותיה ומשפטי הגיונה. ואחרי השתתפות הממשלה במלחמה העולמית נסגר בית הספר. ובשנת התרע"ט עזבו התרכים את הארץ, זה וזה לא נתקיים בידם. שפת תרכיה נסגרה תחת לשונם יען לא נשאר שום קשר בין תימן ותרכיה, והרב הראשי דאגתו בלבו על כל העמל והיגיעה בבית ספר זה שעלה בתהו ואבד.

קנין אדמת שכונת היהודים מהאמאם

עוד מזמן מלכות התרכים היתה הקהלה בפחד ומבוכה מטענת ה"וקף" הנגערת בכל זמן, כי אדמת שכונת היהודים שייכת ל"וקף", ורוצים לתבוע מכל בעל בית או חנות וכו' שכירות קרקע שתחת ידו, ומהקהלה שכירות אדמת הרחובות ובתי כנסיות וכו'. וכשהיו מגישים טענתם בבית המשפט התרכי ורואים שיש דין חזקה בדיני הדת החנפי אפילו נגד טענת ה"וקף" היו נשמטים. ועם צאת התדכים מתימן בשנת התרע"ט העמידו טענתם על הרב הראשי בבית המשפט האמאמי והוציאו פינקס שכתוב בו, פלוני היהודי אצלו "לבן" [4] כו"כ בשכירות כו"כ וכן וכן, וכל אותם השמות אין להם זכר עתה. וגם אין זמן כתוב בהפינקס. ורק לפי טענתם שהפינקס נכתב לפני מאתים שנה או יותר. המורשה של הרב הראשי השיב, שלא ידענו כלום ושאנחנו מחזיקים בנחלת אבותינו שבאה לידם בקנין מהבעלים הראשונים, ומעולם אין ל"וקף" אפילו מדרך כף רגל בשכונת היהודים. ולהיות שאין טענת החזקה נשמעת בבית הדין האמאמי ופינקס ה"וקף" נחשב כשטר מקויים, גזר השופט שעל הרב הראשי להביא

4 "לבנה" — מדת קרקע שהיא עשר אמות מרובעות.

ראיה המוציאה מיד ה"וקף". הרב חיפש אצל בעלי בתים אולי ימצא הוראות וראיות וכשהיה ממציא ראיות היו דוחים אותן. והנה נמצא בגנזי הרה"ג שלמה אלקארה מכתב שמור אצל יורשיו, כתבוהו היהודים בתחלת זמן התישבותם בשכונה, בדרך שאלה ובקשה אל האמאם אלמהדי צאחב אלמואהב הנו', אם יש להם אחזה כמו המסלמים בחלקת השדה אשר נתן לנו אביך אלמהדי אחמד ן' אלחסן ואם יש לנו רשות לבנות עלייה ע"ג הבתים וכו', והשיב שיש לכם אחזה במה שנתן לכם אבי ויש לכם רשות לבנות עלייה וכו' כמו שנזכ"ל, וקיימו פסק זה כל שופטי הדת שהיו באותו הדור. כשראה השופט מאמר מלכותי זה גזר למדוד כל אדמת השכונה, ואחר המדידה ראה סכום ה"לבן" שבפינקס ה"וקף" והנה לא יעלה כי אם לערך השליש מסכום המדידה, אז בא בעצמו לשכונת היהודים לחפש ולחקור אם יש לברר חלק ה"וקף" ולא יכול להתברר. מסר הטענות והבירורים אל האמאם לחרוץ משפט.

האמאם פסק הדין, הואיל ונתערב חלק ה"וקף" באדמה הקנויה ואי אפשר עוד להכירו פקעה קדושת ה"וקף"[5] ויצאה אדמת השכונה מרשות ה"וקף" ומרשות הבעלים והכל יהיה לאוצר המלכות תחת רשות האמאם.

הרב הראשי ראה שאין דרך לגאול את אדמת השכונה כי אם לקנותה מהאמאם, ברוח ביניה נתחנן אצל שרי המלכות להשפיע על האמאם למכור. נשא חן והצליח. האמאם הסכים למכור, והרב הראשי קנה על שמו כל אדמת השכונה עפ"י גבוליה ומצריה בסך שמנת אלפים ריאל. הסך נתחלק על כל אחד כפי שיעור המדה שתחת ידו, אדמת בתים או חנויות או חצרות וכו' אחר שנכללו הרחובות וכו', וכל אחד שילם הסך הדרוש ממנו, והרב הראשי שילם לאוצר האמאם דמי המכר, ראשון ראשון, ונשאר סך חמש מאות ריאל, נדבה רוחו האמאם, ומחל זה הסך הנשאר לעניים ולמי שיש בידו ראית קנין, ונכתב שטר המכירה בחתימת האמאם. גאלת עולם היתה לאדמת השכונה ויצאה הקהלה ממבוכתה.

יציאת התרכים מכל מרחבי תימן

עם סיום המלחמה העולמית, מתנאי שביתת הנשק היה, שהתרכים יעזבו ארץ התימן ויצאו מכל גבולותיה.

ובחדש בסלו התרע"ט (1919) נכנס האמאם יר"ה עם שריו וחילותיו והחזיק בכל המבצרים וירש כל הנמצא באוצרות הממשלה כל מיני כלי זין וכו', ונסתדרה נסיעת התרכים מכל המרכזים, שיירה אחר שיירה עד אלחדידה, ואת מקומם מלאו פקידי האמאם. ושם בחדידה נמצא פקיד אנגליזי אשר יסדר נסיעת התרכים דרך הים עם כל חילם ורכושם הפרטי.

האמאם ישב בבית בשכונת ביר אלעזב סמוך לפתח מדינת צנעא, ובכל יום יוצא ויושב על כסא בשער הבית תחת אויר השמים או על אבני אסקופת הבית, לשמוע

---

5 שהיה אסור למכרו או להחליפו.

אנקת כל עשוק או גזול הבא לקבול לפניו, ובסבר פנים עושה משפט לעשוקים ושופט בצדק דלים.

בטחון היהודים בפעולת האמאם

בכמו ימים שלשה אחרי שבתו על כסא המלוכה עבר בדרכו נחתום יהודי, צאלח אלצארם שמו, ועל ראשו סל מלא ככרות לחם לילך למכרם במדינה, ומדי עברו ברחוב אלבוניה קפץ אחד החיילים וגזל ממנו ככר אחד. הלך וצעק בשער האמאם על גזלתו. האמאם נתרגז, קם מכסאו והלך ברגליו מהלך שלש מאות אמה אל המלון אשר שם החייל, הוציא ממנו דמי הככר, כמו ארבעה מיל, ושלם לנחתום, ועשה דין באותו חייל, ונתנו הוא וחבריו אשר עמו במלון בבית הסהר, ולא נתפייס למחול להם אלא אחר שהביאו פרים בני בקר זבחי כפרה על חטאם.

המעשה הנורא הזה הבהיל הרואים והשומעים, ונתן אמון בלב היהודים על בטחון נפשותם ורכושם וכי יד האמאם נטויה להצילם מכל לוחץ ונוגש.

האמאם הוציא לפועל העונש הדתי המפורש למעלה על הרצחנים והגנבים והלסטים מבלי להמיר אותו במאסר או עונש ממון כמו שהיה בחקי התרכים.

הבטחון, השליטו בכל הדרכים והמדברות הקרובות והרחוקות. השיירות הולכים בסחורתם וממונם מקצה תימן ועד קצהו שלמים ובטוחים, אין שטן ולא פגע ומקרה כי כל עושי רשעה נפל פחד האמאם ויראתו בלב כלם.

כל יושבי תימן, הזידים והשאפעים, נכנעו לשלטונו מאהבה ומיראת כבוד. אמנם היהודים אשר הכירו בטובותיו וחמלתו עליהם, תמיד יביעו תהלה ולשונם תהגה ברכה ותפלה בעד שלומו ושלום בניו יועציו ושריו.

בכל ענין צבורי היה הרב הראשי מחלה פני האמאם ודורש הגנתו על הקהלה ויוצא מלפניו שמח על כי פנה לבקשתו והשלים חפצו.

חוק נכסי דלא ניידי

בשנת התר"פ (1920) יצא מאמר אמאמי וחק דתי על רכוש היהודים בכל גלילות תימן מנכסי דלא נידי עפ"י הסעיפים הבאים:

א) כל יהודי שיצא מתחומי תימן בזמן ממשלת התרכים לגור תחת מלכות אחרת, ונמצא שהשאיר נכסי דלא נידי ביד בניו או קרוביו או הפקיד עליהם אפט־רופוס, יורשו הנכסים לכל מיניהם בתים או חנויות שדות וכו' ויועברו לאוצר הממשלה תחת רשות האמאם, להשכירם או למכרם, ולא נשאר להבעלים בחייהם ולא ליורשיהם אחרי מותם שום זכות בהם.

ב) מעתה כל הקונה מיהודי נכסי דלא נידי אין לו אחזה בהם כי אם כל זמן שהיהודי המוכר שוכן בתימן. ואם יעזוב היהודי המוכר את הארץ יועברו הנכסים מיד לאוצר הממשלה. והקונה הוא שהזיק את נכסיו.

ג) אפילו קנה יהודי מהאמאם מנכסים אלו וניתן בידו מהאמאם שטר מכירה והחזיק בהם ואחר כך מכרם ונסע מתימן, המכר בטל ויחזרו הנכסים לאוצר הממשלה

כשהיו. ואם יטעון הלוקח להחזיר לו הדמים אינו נענה אעפ"י שבעיקר היתה אחריות המכר על האמאם.

הסעיפים האלה הוצאו לפועל כל ימי חייו.

המשך הפעולות של ר' יחיא בן משה יצחק

הרב הראשי ר' יחיא בן משה יצחק המשיך עבודתו להזכיר את הקהל במכהבי תוכחת לכל בתי כנסיות, מזהירם לפרוש מכל דבר אסור ומכל מעשה מגונה ומזרזם לעסק תורה ותפלה ולהתנהג במדת הצניעות והבושה, ואיש את אחיו יעזורו לפקח על העניים קרוביו ובני שכונתו, כל אחד כפי יכלתו ועל כלם אהבת האמת והשלום. הקהלה מצאה מנוח בכל אופני הנהגותיה. אהבוהו בלבם ושמו נתרומם בפי כלם. ולשמע חכמתו באים מכל הערים והכפרים ליהנות מאור תורתו, לפתור שאלותיהם וספקותיהם, ועל הרוב בדיני שחיטה ובדיקה קדושין וגרושין. וכראותו כי רב הטורח תפס דרך בתי דינים הראשונים, ומינה את הרב יחיא נחום מעיר אלשג'אדרה לילך בעצמו לכל הכפרים והעירות, ונתן לו רשות לבדוק השוחטים ומנקרי הבשר להעמיד הבקיאים בחזקתם, ומי שהוא מוכשר וצריך להשלים לימודו מלמדו ומרגילו במלאכה ונותן לו רשות וכן בדיני גטין וקדושין.

הרב יחיא נחום איש נבון ולמדן ויותר מהיר במלאכות אלו בדעת והשכל. נתקבל אצל אנשי הכפרים ולדבריו הטו אזן. שנים רבות יגע בעבודתו והרב הראשי שבע רצון, ראהו שלם בתפקידו, צדיק באמונתו יחיה.

הקצבים כשראו בקיאות הרב הראשי במלאכת השחיטה ואומנותו הנפלאה בפירוק סרכות הריאה ושאר בדיקות נמשכו אחריו מרצונם והיה שוחט ובודק לכלם.

קנאים שרדפו את ה"ר יחיא יצחק ואסיפתו

בקש לחיות חיי נחת בחשבו כי יוכל להשלים חסרון מזונות אנשי ביתו בצירוף שכר השחיטות הצבוריות. והנה עמדו לנגדו אוהבי כבוד ורודפי שררה, נתנו עיניהם על הצלחתו בהתנשאותו ועל אשר שלטה ידו על הזבחים הצבוריים ושכרן ומה תהא עליהם אם ימשול על הכל וקושי הזמן דוחקם. אז נתקנאו בו ונשא לבם אותם להתעסק בעקיפין המפריעים שלום הקהלה בכונה לקרעה למען יקראו בשם, ולבא בשכרם לזבוח בקר ולשחוט צאן.

גם נקהלו בעלי מחשבות, ובעזות מצח יצאו נצבים והגישוהו לבית המשפט בעלילות דברים ועדי שקר. הרב הראשי לא חש ולא נרתע, סתר טענותיהם והזים עדיהם. ואם בכל תביעה וטענה היתה יד אויביו על התחתונה, בכל זאת לא שקטו מלרדוף אחריו ולירות אותו בחצי לעג ותמרורים עד אשר בקשו נפשו, ובאומץ לבו לא נסוג אחור והביא שומרים בביתו בכל לילה, ואם הציקוהו וגזלו מנוחתו, על אף כל אלה עמד על משמרתו לפקח על כל עניני הקהלה, באחת ידו עושה במלאכה ואחת מחזקת השלח. בטחונו חזק בצור ישועתו והיה רגיל לומר: „עיני תמיד אל ה' כי הוא יוציא מרשת רגלי".

תמונות מצויות של רבנים שכיהנו בזמן האחרון בתאר „חכם באשי" ושנות כהונתם

הרב סאלם ן' יחיא אלגמל, חכם באשי, חמישי
התדנ"ז — התרנ"ט (1899 — 1897)

הרב יחיא ן' סלימאן קאפח, חכם באשי, ששי
התרנ"ט—התר"ס (1900—1899)

הרב יחיא ן' משה יצחק, חכם באשי, שביעי ואחרון
התרס"ה — התרצ"ב (1932 — 1905)

עשרים ושבע מבחר שנות חייו, עבד בכל כחו והשלים את תפקידו מתוך חמלה רבה ואהבה עזה לכלל צאן מרעיתו.

לדאבון ושברון לב בני עדתו נפרד לח"ן בחדש סיון משנת התרצ"ב (1932) בהיותו בן חמש ושש שנה, וכבר בחדש כסלו נאסף לח"ן ה"ר יחיא אלקאפח ז"ל כבן שמנים שנה.

בתירת ה"ר יחיא ן' שלום אביץ'

הרב יחיא בן שלום אביץ' בנעריותו למד תורה וגם חכמת התכונה לפני ה"ר יחיא אלקאפח, ובשנת התרס"ו (1906) קבע מקום תפלתו בבית כנסת אלמסורי והיה חזן ולומד שם. תלמודו בהבנה עמוקה ושונה בלשון קצרה. קלט וליקט ידיעות במקצועות חכמת הרפואה ורובם מפי שמועה, סמים ומיני רפואות לכואבי עינים ומחושי ראש וחולי מעים היו מזומנים אצלו, נותן מהם בלא מחיר לכל נצרך לשעתו מתנת חנם לעניים וגמילות חסד לעשירים. חכם ואומן במלאכת הזהב והכסף, לעשות כלים נאים ותכשיטין דקים תפארת מלכים ושרים. פרנסתו מצויה לו בריוח מעמלו ויגיע כפיו.

כעבור חמשה ימים אחר אסיפת ה"ר יחיא-יצחק ז"ל יצאה פקדה מאת האמאם על ראשי הקהלה להאסף לבחור ממלא מקומו. נקפצו כמאה וחמשים איש ויצאו אל עיר אלרוצ'ה, מקום מושב האמאם בימי הקיץ, אחרי דין וחשבון בדאגה ודאבון על חרבן הקהלה וכבודה אשר גלה, היו תחלה בעצה לגדור הפרצה ולאחות הקרע, פרי המחלוקת הארורה אשר בעדה כאש להבה בשנת התרע"ד (1914), ומאז הותרה הרצועה, כל נקלה וכל איש חסר לב הביא בידו אוד להגדיל המדורה, אין קצה לספורי מועצות יהירים ופטפוטי נערים המגששים כעורים אשר כבר ספו תמו.

משכילי עם נועצו והסכימו יחד ובחרו ה"ר יחיא אביץ' הנז"ל, בתקוה כי תהיה לו היכולת להטות לב המתאוים לריב, לדרך האהבה והשלום, והיה רב כולל להשוות הדעות ולקרב הלבבות, כי על כל הקהלה שם רבנותו יקרא. גם הוא שמח לקראת זאת הבחירה והבטיח לסדר כל עניני הקהלה בצדק ובמישור בלי משוא פנים, לרומם שפלים ולחונן ענוים. בלב תמים האמין כי כלה עשן וכל מין פירוד יכחידנו, ולא ירים איש מרי עוד את ידו.

אני ועמיתי ה"ר חיים ן' שלמה משרקי נבחרים

החברים הפצירו בי להתאחד עם איש עמיתי ה"ר חיים ב"ר שלמה משרקי להיות שנינו שלובי יד עם הרב הכולל, לסקל המסלות מכל סכסוך המביא לידי ריב ומצה, ולישר המעקשים בכל עניני הקהלה הרוחניים והחמריים, ולהנהיג סדרי יחיד ורבים קטן וגדול בשבילי האמת והצדק.

אנכי אשר מיום היותי, השררה והכבוד שנאה נפשי, דמיתי ברעיוני כי עת לעשות ולא לעזוב מצוה המזומנת להשתתף במפעל כביר זה, בידים נקיות מלכלוכי מתן או מנת, לכן יצאתי מהגבול, ולבקשתם הסכמתי.

תעודת הבחירות בחתימת הבוחרים הוגשה לפני האמאם, ראה סדורה על יסוד צדק ואהבת שלום, קיבל אותה ואישר וקיים כל הכתוב, ונתן תעודה פרטית על שם הנבחרים בנוסח אחד חתומה בגושפנקא דילה, נכלל בה תוכחת מגולה על מפלגות הקהלה ורדיפות איש אחיו, כי צריכים הם להתנהג באחוה ושלום ולהכיר בטובה ושקט המתענגים בה תחת השגחתו.

העתק תעודת המנוי מהאמאם אשר על שמי

להראות צדקתו ואהבתו לחוסי צל מלכותו, העתקתי התעודה שקבלתי על שמי, זהו נוסחה כלשונה הכתוב תחת חותמו בצבע אדומה, חקוק בו שמו:

„אמיר אלמומנין אלמתוכל עלי אללה רב אלעאלמין יחיא ן' מחמד חמיד אלדין נצרה אללה".

בסם אללה אלרחמן אלרחים

קד תם אנתכ'אב אלמעלם יחיא אלאביץ' כ'אכ'אמא ליהוד אלקאע, ואלמעלמין עמראן קירה וחיים אלמשרקי מעאונין לה פי כל מא יתעלק במא אנתכ'ב לאגלה, וכל מנהם שרט שרוטא לקבולה מא ד'כר, והי שרוט לא באס בהא, לאנהא לם תכ'רג עמא תכון בה אלאסתקאמה וזיאל אלאכ'תלאף וסיר אלאמור עלי אלמנהג, אלמואפק לרעאית שרוט אלד'מה ואלאעתראף באלנעמה. ובעד אלרפע אלינא במא ד'כר, כאן תקריר ד'לך ואלזאם אלגמיע באלתוקף עליה ועלי מא כאן בה רפע אלאכ'תלאף, הסב מא יחכיה מחררנא אלשריף ללמד'כורין פי מחרוס אלקפלה, וחרדנא הד'א ביד אלמעלם עמראן קירח מוד'נא בתקרירה פימא אנתכ'ב, ומלזמא לה באלאסתקאמה כמא יגב, ואסתמראר עלי ד'לך ועלי חסן אלתוקף ואלמתת'אל ורעאית מא הו מלזום ברעאיתה פי אלחאל ואלאסתקבאל, ואלסי פי מא יכון בה גמיע כלמת אליהוד, ואזאלת אלאכ'תלאף ואלשקאק אלמודי למא יחד'ר מן אלתערץ' ללעקובאת עלי את'ר ט'הור אלמנאזעאת. וחרר בתאריכ'ה 20 צפר 1301. (סיון, התרצ"ב, 1932).

(תרגום)

בשם ה' הרחמן הרחום

[כבר נשלמה בחירת הרב יחיא אלאביץ' לחכם ליהודי צנעא, והרבנים עמרם קרח וחיים משרקי עוזרים לו בכל התלוי במה שנבחר בשבילו, וכל אחד מהם התנה תנאים עד שקבל כנ"ל והם תנאים המתקבלים, לפי יוצאים מגדר היושר והסרת המחלוקת ומהלך העניינים לפי הנהג המתאים לעדת החסות וההכרה בטובינו, ואחר שהוגש לפנינו הנ"ל אשרנו את זה וחייבנו הכלל לעמוד עליו וכל מה שיש בו סלוק המחלוקת כפי המדובר באשורנו לנ"ל בעיר אלקפלה, ואשרנו את זה ביד הרב עמרם קרח מורשה במנויו למה שנבחר, ומחייב אותו לעמוד כראוי ולהתנהג בכך ולהיטיב להתישב ולקיים ולהנהיג מה שהוא מחוייב בעדתו, בהוה ובעתיד, ולהשתדל במה שיש בו איחוד עדת היהודים והסרת המחלוקת והפלוגים המביא לידי מה שצריך להזהר ממנו הגורם לעונשים בעקב גלוי המדנים, ואושר בזמנו...]

הרב יחיא אביץ' (מימין) והרב חיים משרקי

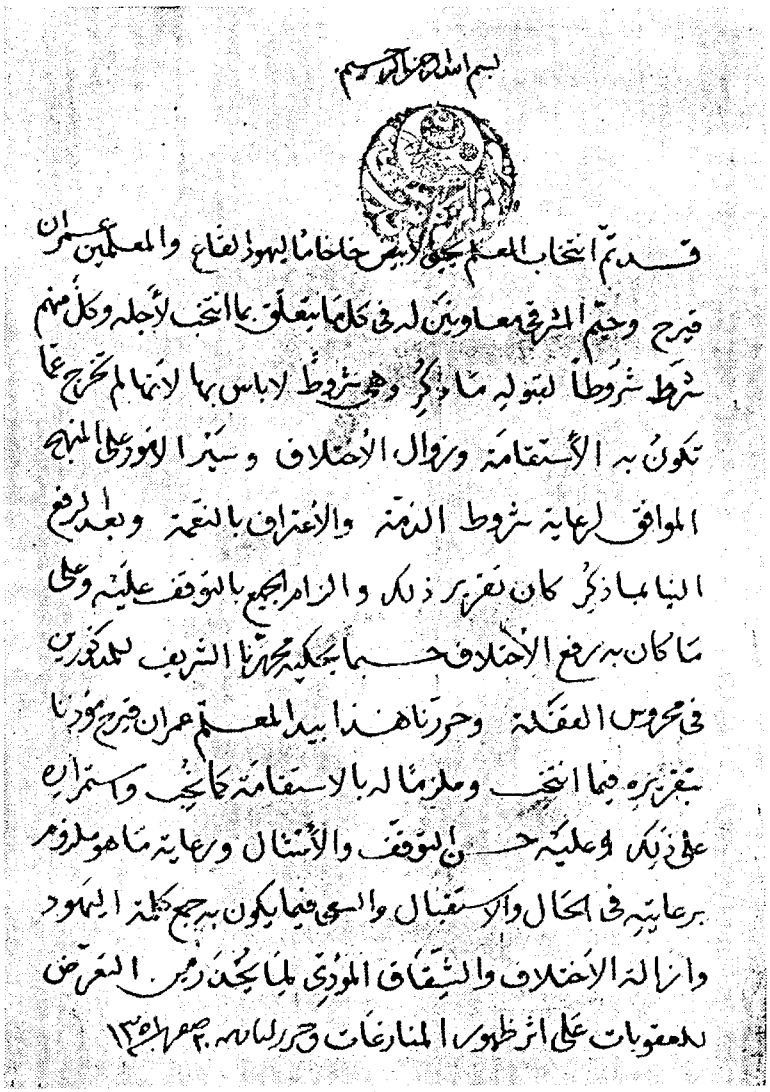

כתב אשור האמאם יחיא, חתום בחותמו למעלה, כדבר בחירת הרב יחיא אביץ', רב ליהודי צנעא, והרבנים עמרם קרח וחיים משרקי עוזרים לו. בתאריך חודש צפר, 1351 (1932).
(לעמוד ע"ו)

הרב אהרן הכהן

הרב חיים קרח

הרב אברהם בדיחי

למחרת יום זה נתן האמאם רשות לכל הנקבצים בוחרים וגבחרים לחזור לצנעא וביום ש"ק הודיע הרב הכולל לכל הקהל במעמד שלשתנו, להיות בטוחים כי יחיש מעשהו לטובת הכלל והפרט לאהבת האמת והשלום.

התנגדות אנשי מזמות לה"ר יחיא אביץ, ואסיפתו

כשמוע אנשי מזמות שכבר הסכימה דעתו לסקל הנתיבות ולהשקיט המריבות בדרך ישר ומשפט צדק, חברו עליו באיומים וקול פחדים שאם לא יקבל על עצמו להיות נשמע לדבריהם לנטות אחרי ריב ונקמות ולבטל דעתו תמת ישרים מפני עצת היהירים, ליסר בשוטים להשפיל ולהרים, הלא הם יעמדו נגדו בכל מיני ניגודים כאשר עמדו כנגד הרב הראשי שלפניו. שמו לו מאדבים על כל הליכותיו, ובכל יום שורה נכנסת לביתו ושורה יוצאה, לחקור ולדרוש מי בא אצלו ומה היו דבריו עמו. גם בכל לילה דלתי ביתו פתוחים עד לפני חצות ורגלם לא תכלה מלרגל אחריו, והיה כי יאשם לעמוד על דעתו או להתיצץ מבלי רשותם, בעזות מצח יעמדו נצבים למולו ירימו קול ליראו, להזמינו למשפט בלשון הרגיל (חצמת אלאמאם). בשבר רוח נכנע לגזירותיהם, מיצר ודואג על שלא יכול להוציא לפועל מחשבתו הטהורה וגם לא יכול לקיים הבטחתו הרצויה לכל העדה מפני זעמם וקצפם.

עוד חדשו עליו גזרה קשה להלחם עם בעלי בתי כנסיות, להוציאם מתחת ידיהם, אחרי אשר החזיקו בהם בירושה מאבותיהם עם ספרי הקדש אשר קנאום מורישיהם לזכרון טוב או הקדישום בעליהם לזכות קריאה בצבור.

צר לו מאד, על מחשבתם זאת הרעה בעיניו, והיה מדחה אותם מיום ליום ומחדש לחדש, ולבו יחיל בקרבו פן יעפילו להבעיר מדורה חדשה.

הרב הזה היה ענוג ורך לבב, פגימה דקה בכבודו מעציבה לבו ומחלשת את דעתו, ולזה יכלו לשלוט בו בגיזומיהם ולמרר את חייו באיומיהם. אם כי לבם לא נכון עמו, הנה בעיני הרואים מחניפים לו להגדילו ולהאדירו, ובלשונם יכזבו לו לרומם עד למעלה את מעלתו, אם את עצתם ישלים. הלאוהו במועצותיהם, הוגיעוהו בעצומותיהם. בריאותו מיום אל יום הולכת ורופפת. מתוך מחלת לב היה נחלש ומתנונה. ואחרי עבור שנתים ימים נאסף לח"ן במרחשון התרצ"ה (1935) שנת הששים ושתים לימי חייו.

אסיפת ה"ר אהרן ן' שלום הכהן

הרב אהרן בן שלום הכהן, חזן ראשי רב ומו"ץ בבהכ"נ אלשרעבי, קבע שם ישיבת תלמוד בכל יום בהשכמה קודם אור היום, ולאחר תפלה שחרית בחברת ת"ח, ללמוד ברמב"ם וש"ע ושאר פוסקים בדרך עיון ומשא ומתן. חומל וחונן על העניים, ות"ח הכושלים בעלי שיבה מבקר אותם ומשתדל הוא בעצמו להזמין מה שנצרך להם. אהוב ונכבד אצל הכל ועוד חנן לו ה' יופי מראה וקומה. כל ימיו עסוק במלאכה נקייה מתקן ותופר בגדי משי יקרים ונהנה מיגיע כפיו. הפליג בזקנה למעלה מתשעים שנה ונאסף לח"ן בשנת התרצ"ד (1934).

אסיפת ה״ר שלום אלגמל

בשנה זאת נאסף לח״ן ה״ר שלום אלגמל ז״ל מי שהיה ״חכם באשי״, בן חמש ושבעים.

אסיפת ה״ר אברהם ן׳ יהודה אלבדיחי

הרב אברהם בן יהודה אלבדיחי, רב לומד ומלמד, דגיל לדדוש ברבים במתק שפתים, מתבל דרושיו בסודות הקבלה ומקשטן בגלגולי הנפשות והשומעים מאזינים ומקשיבים. נעשה פקיד על קופת הצדקה הצבורית ונעתקה מידו בחייו.

בשיבה טובה במלאת לו תשעים שנה נאסף לח״ן בשנת התרצ״ט (1939).

התפטרותי מעסקי צבור

אחרי מות ה״ר יחיא אביץ׳ ז״ל לא יכלתי עמוד בעסקי המפלגות וקשרי מלחמותיהם. הגשתי תחנות אל האמאם לקבל התפטרותי והיו תשובותיו שליליות והשלאות. הצעתי להדר מלכותו מצב זקנתי וחלשותי עד שלא אוכל לצאת ולבוא ודרשתי לפדות משחת חיי התלואים. לאחר שנה נתפייס לחצי פיטור. הפצרתי בתחנונים ובסוף השנה האחרת פנה אלי במדת רחמים ונתן בידי כתב פיטור תחת חתימתו שאין עוד עלי שאלה או תביעה בכל השייך לעסק מפלגות הקהלה וריבותיה והו נוסחו:

בסם אללה אלרחמן אלרחים

אסלענא עלי שכאית אלמעלם עמראן קידח ומע מא ד׳ברה מן עגוה ומא תקדם מן אסתעפאיה ען אלוט׳יפה וסלבה אלוקוף פי ביתה, פלא אעתראץ עליה ולא יכ׳אסב בעד אלאן פי שי מן כ׳טאבאת אליהוד אלגאלי בינהם אלאכ׳תלאף פיהא אלא באמרנא כ׳אץ, בתאריכ׳ה 25 אלחגה סנת 1355.

(תרגום)

בשם ה׳ הרחמן הרחום

ראינו את בקשת הרב עמרם קרח ומה שהזכיר מזקנתו ומה שקדם מהתפטרותו ממשרתו ובקשתו לשבת בביתו, מעתה אין טענה נגדו, ואין לדרוש ממנו מעתה שום דבר מעסקי היהודים שיש ביניהם מחלוקת בהם אלא בפקדתינו באופן מיוחד, בזמנו.

המשכת עבודתי בעניני אישות ובעניני שו״ב

אחרי אשר הונח לי מתלאות עסקי הצבור הגשמיים ושבת כל נוגש, בחמלת האמאם עלי, על משמרתי עמדתי ואת עבודתי המשכתי בצרכי צבור הרוחניים, לסדר קדושין וגרושין חליצה ומיאונין, לאשר הרשאות לשוחטים בודקים ומנקרים בערים ובכפרים. הסמכתי בודקים לסובב לכל עיר וכפר לבדוק השוחטים בהרגש פגימת הסכין ודיני שחיטה ובדיקת הריאה ויתר האיברים, להעמיד הבקיאים בחזקתן וללמד מי שדוצה ללמוד, ולקרבה אל המלאכה גם מי שעדיין צריך להשלים לימודו, וליתן הרשאה למי שנמצא זריז ובקי; להעמיד מלמד תשב״ר בעיר שאין בה מלמד. הזמנתי

עצמי להשיב על שאלות הבאות מעירות קרובות ורחוקות בכל הענינים הדתיים, ולדון ולהשלים ביניהם בחלוקי דעותיהם בעניבי נדרים והקדשות ומנהגי התפלה וכו' מבלי לקבל פרס אפילו פ"ק.

הכנסות והוצאות הקופה הכללית בצנעא הנק' "קדש" או "הקדש", שהייתי מעתיק מפינקסי הגזברים ורושם אותם בפרט ובכלל בפינקס צבורי, מעת נתיסד בשנת התרנ"ד (1894), לא חשכתי עטי מעבודתי זאת עד שנת תש"ח, ואז מסרתי ליד איש נאמן, עזרי בן ה"ר יחיא אביץ', ארבעה פינקסאות המכילים חשבונות חמשים וארבע שנים, למען יעשה חשבון עם הגזבר משנה זו והלאה. לא נמנעתי מלהיטיפל בכל אלה העסקים עד אשר זכיתי ועליתי לא"י עם חיסול גולת תימן.

אסיפת עמיתי ה"ר חיים משרקי

עמיתי המנוח ה"ר חיים ב"ר שלמה משרקי, כבר נתמנה בשנת התרפ"ט (1929) גזבר על קופת הקהל הנק' "הקדש", עבד בכל כחו באסיפת העורות והחלבים ומכירתם וצירוף דמיהם. הלך בדרך הגזברים שהיו לפניו, לחלק לעניים כפי מה שהיה קצוב לעזרת נישואין או יולדות, ולכלכל שיבת הזקנים או חולים ולפרנס את העניים בכלל בחגים, כנהוג. בארך רוח משקיט רוח "המקמצים", מרירי יום, ומפייסם בהענקות זולת הקבוע להם. אחר שקבל האמאם התפטרותי, נבחר ונטל חלקי נוסף על חלקו, ויט שכמו לסבול עסקי צבור הגשמיים עד יום אסיפתו לח"ן בסוף שנת התש"ו (1946) כבן שבעים שנה, בערך.

הוא היה בעל כשרונות טובים. בקי בכל מקצועות הלימודים התורניים וגם בחכמת הנסתר. קנה ידיעות בחכמת הרפואה. גומל חסדים, מבקר חולים, ומורה להם מה שמועיל לאותו חולי ומה שצריך להשמר ממנו. גם לבריאים היה רגיל להורות להם המאכלים השומרים בריאותם ולהזהר מאותם המחלישים ומזיקים הבריאות, תנצב"ה.

לפנים מעת קבלתי מהאמאם תעודת המנוי, נהגתי לכתוב לו מכתב ברכה בחג הקרבן שבכל שנה. ועל כל ברכה קבלתי בכתב ידו הודאה ושפע ברכות. גמולו אשלם, להעתיקם לכבוד זכרון שמו הטוב. נוסח ברכותי העתקתי של מקצת שנים יען שהשאר ענינם קיוב. אולם תודותיו כתבתי בשלימות עד השנה שאחריה נהרג על קדושת שם. (עיין נספחות, קטע ה').

ברכות שהגשתי לאמאם ותודתו

בשנת התש"א (1941) לא יצא האמאם יר"ה להתפלל בכנופיא בחג הקרבן כנהוג. השמועה נפצה כי חולה הוא. נמס כל לב וכשלו ברכים. הקהל יחד נזעקו ונתקבצו לבתי כנסיות להתפלל אל ה' להחיותו לשלוח רפואה למחלתו כי רק בשלומו יחיו בשלום, ויעתר להם ה' ואת עצמותיו החליץ. בזמנו כתבתי אליו מכתב ברכה בשם הקהלה תודה והודאה לאל שומע תפלה. ראיתי להעתיקו עם תשובת מלכנו האדיר יר"ה להראות טהרת לבו ואהבתו לכל החוסים בצל מלכותו ותקותו לתשועת ה', זהו נוסחו:

בסם אללה אלרחמן אלרחים

חצ׳רה׳ מולאנה ולי נעמתנא אמיר אלמומנין אלמתוכל עלי אללה רב אלעאלמין אידכם אללה ושרח צדרכם אמין.

אנה פי יום אלכ׳מיס ת׳אני עיד אלאצ׳חי אלסעיד (עשירי בטבת) קד באדר כ׳דמתכם אלמתנעמין בחלאוה׳ עדלכם אלי גמיע אלמעאלם באגתמאע צג׳ירהם וכבירהם שיכ׳א וחדית׳ אלסן פי וקת צלואתהם והמא צאימין ענד מא ספר אלתוראת מרפוע קדאמהם לתקדים אלתצ׳רעאת וכ׳יר אלדעואת אלי מנשי אלכאינאת מקיל אלעת׳דאת אן ישפי ויעאפי מולאנא אמיר אלמומנין וירפע ענה כל סקם ויזיל מנה כל אלם, וירזקה אלצחה אלכאמלה ואלסעאדה אלשאמלה, ויחפט׳ אנגאלה אלכראם מעזזין באלנצר ואלתמכין, אנה עלי כל שי קדיר.

נוסח התשובה :

בסם אללה אלרחמן אלרחים

עאפאכם אללה ופקנא ואיאכם אלי מא יחבה וירצ׳אה. קד תאמלנא מא חררתם וסרנא ד׳לך מנכם. ואלחמד ללה רב אלעאלמין פקד וצל מעט׳ם אלאת׳ ונסאל אללה תעאלי אן יחקק אלאמל במא פיה כ׳יר ונפע בני אלאנסאן, ואללה יקול אדעוני אסתגיב לכם ואלסלאם, 16 ד׳ו אלחגה 1359.

(תרגום)

בשם ה׳ הרחמן הרחום.

מעלת מלכנו שליט טובתנו אדון המאמינים הבוטח בה׳ אלקי העולמים יחזקכם ה׳ וירוממכם אמן.

ביום חמישי שני חג הזבח המאושר תשו עבדיכם המתענגים במתק צדקכם לכל בתי הכנסת ונתאספו קטנם וגדולם זקן וצעיר בבתי תפלתם והם צמים בעת שספר התורה מורם לפניהם להגיש תפלותיהם וטובי התחנות לפני יוצר הנמצאים סומך נופלים שיחלים וירפא למלכנו אדון המאמינים, ויסיר ממנו כל חולי ויסלק ממנו כל כאב. ויעניקהו הבריאות השלמה והאושר הכללי. וינצור בניו הנכבדים וירוממם בתשועה ויכולת שהוא יכל על כל.

נוסח התשובה :

בשם ה׳ הרחמן הרחום

ירפאכם ה׳ יגחנו ואתכם אל אהבתו ורצונו.

כבר התבוננו במה שכתבתם ושמחנו בכך. ותודה לאל אלקי העולמים עבר רוב המיחוש. נשאל מה׳ יתעלה שימלא תקותינו לטובה ולתועלת בני אדם. ה׳ אמר דרשוני אענה לכם. שלום.

ובחדש תמוז משנת התש״ב (1942) קפץ עליו חולי אנוש וכל הקהל הרבו תחנוניהם בכל בתי כנסיות, עדי נשמע קול בשורה כי נרפא ושב לבריאותו. מרוב שמחה הגישו הקהל תשורה עגלת בקר. ואני כתבתי על שמם מכתב הודאה לה׳ אשר הפליא

חסדו וטובו בתתו רפואה שלימה חיים ושלום למלכנו הרחמן, מרגוע לנפש עבדיו החוסים תחת צל צדקתו ורחמנותו, זהו נוסחו:

בסם אללה אלרחמן אלרחים

נשכר אללה אלעאלי אסמה. ונחמד אלבארי עלי פצ׳לה ונעמה. במא מן עלי כ׳לקה אלראכ׳יין שפקתה ורחמתה בדואם צחה ועאפיה מן ולאה דקאב עבידה, ורזקה אלעדל ואלראפה ללצ׳עפא אלמתוסנין תחת חמאיתה, מולאנא אמיר אלמומנין אלמתוכל עלי אללה רב אלעאלמין דאמת לה אלעאפיה ואלסרור.

נסבח אללה מגיב אלדעא. מזיל אלדא בעד מא כ׳לק אלדוא, ונסאלה בחק אסמה אלאעט׳ם ובאה דסלאה אלכראם אן ידים בקא מולאנא אמיר אלמומנין ואנגאלה אלאפאכ׳ם מצחובין אלצחה ואלסלאמה. מעזזין באלנצר ואלמכאנה. אנה לדעאנה סמיע אמין, 19 גמאדי אלאכ׳רה 1361.

וזה נוסח תשובתו בכתב ידו

בסם אללה וכו׳

אצלח אללה שאנכם גמיעא, לקד אחסנתם במא כתבתם במא יעגז ען מת׳לה אלכת׳יר, ואנא לנשכר אללה תעאלי נעמה ובואלג׳ קסמה ונסתמר מנה אלתופיק אלי כל מה יחבה וירצ׳אה ואלצלאח אלעאם לכאפה׳ אלבלאד ודפע כל צ׳רר ופסאר, פהו אלמסאול לד׳לך ואלמרגו למא הנאלך ואלסלאם. 20 גמאדי אלאכ׳רה 1361.

(תרגום)

בשם ה׳ הרחמן הרחום

נודה לשם המרומם שמו. ונודה לבוראנו על טובו ונעמו, במה שהעניק לברואיו המקוים חמלתו ורחמיו, על חזור בריאות ורפואת מי שמנהו שליט על עמדינו. ונתן בלבו צדק וחמלה למסכנים המסתופפים תחת שלטונו מלכנו אדון המאמינים הבוטח בה׳ אלקי העולמים. יתמידו ה׳ בריאות ושמחה.

נשכח לה׳ עונה התפילות. מסיר חליים אחר שברא הרפואות. ונשאל מלפניו למען שמו הגדול בזכות שלוחיו הנכבדים שיתמיד קיום מלכנו אדון המאמינים ובניו המכובדים מלוים בריאות ושלום. ומאושרים בתשועה ויכולת, שהוא שומע תפלות, אמן.

וזה נוסח תשובתו בכתב ידו

ייטיב ה׳ מצבכם כולכם, היטבתם במה שכתבתם מה שלא יוכלו רבים לעשות כמוהו, ואנו מודים לה׳ יתעלה על נעמו ועל מה שגזר עלינו. ונקוה מלפניו להנחותינו לאהבתו ורצונו. וטובתו הכללית לכל הארץ, וסלוק כל נזק ורשע, כי מלפניו נשאל אהבה ונקוה באלה. שלום.

עליה שניה לא״י

בשנת התש״א (1941) החל היוקר בשעירי תבואות וכל פרי הארץ מפני עצירת

גשמים. והבגדים ושאר צרכים ממיני סחורות הבאים מחוץ עלה מחירם פי שנים שלשה וארבעה לרגלי המלחמה העולמית השניה. ובצאת חג הפסח שנת התש"ג (1943) עלה שער החטים ששה נפר בריאל. ובעלי מלאכות לא מצאו במה להשתכר. אז עלה רעיון ההגירה בלב כל איש וכל בני משפחה, ולהיכן? לארץ חמדה אשר כל נפש קשורה באהבתה. ותאות כל לב לשוב לשבת בהדדיה ולהאחז במשכנותיה. נדחקו להוצאות הדרך. ראו שכל רכושם מנכסי דלא נידי יהא נשבה מהם ונלקח לאוצר הממשלה כפי החק האמאמי. ואם כן לא נשאר תחת רשותם כי אם המלבושים והתכשיטין וכל כליהם הניטלים, וקונה אין. שכבד עיני כלם נשואות לנסוע. גבר קושי הזמן, נטלום ונתנום ביד הסרסורים. הסרסורים קשטו את השוק בכל מיני בגדים, מצעות, כרים וכסתות, תכשיטי כסף, כלי ברזל וכלי נחשת.

המסלמים קפצו לקנות מכל הנמצא. מכרו להם בפחות מחצי ערך דמיהם. הבגדים הראויים להם ולנשותיהם תקנום ולבשום, ושאינם ראויים, כגון, טליתות של צמר (שמיל בלדי) עשאום מרדעת לחמודיהם.

גם בכל מושבות היהודים הורע מצבם הכלכלי, ובכל עיר וכפר רעיון הנסיעה הולך ומתגבר. לאלפים ומאות נתקבצו שירות ונסעו לעדן. בהגיעם שם פגעום מעצודים על דבר הכניסה לא"י. נתעכבו בעדן, וכאשר רב מספרם הוציאום המדבר חוצה לעיר עדן במקום אויר משחית. לולי עזרת ג'וינט, שסיפקה להם לחם ומזון ושלחו רופאים ומיני רפואות לחלאים אשר נדבקו בהם.

ניתנו רשיונות לשיירה ראשונה לעלות לא"י, אחר שניתוספו עליהם כפלי כפלים על מספרם, וננעלה דרך הים בפניהם. ועל אף כל היסורים, זרם הנוסעים לא פסק, כי העוני והמחסור דוחפם לעזוב את משכנותיהם. הגיעה שמועה אחר זמן ארוך כי השיגו יחידים רשיונות ועלו ארצה ונתאמצו השומעים לנסוע בראותם כי יש תקוה. עברו כשלש שנים ונשארו כחמשת אלפים נפש, נעים ונדים בעדן ומגרשיה בתוחלת ממושכה.

משכנות היהודים בכל עיר וכפר נתרוקנו מתושביהם, לא נשאר בהם כי אם העניים שאין להם כלים למכור בעד הוצאות הנסיעה. בתים רבים בצנעא נסגרו, ובני הכפרים באים ושוכרים אותם מהממשלה בסך קטן ויושבים בהם ומזונותיהם למעמסה על תושבי צנעא הנשארים, ומדי יום יום בורחים מעריהם לצנעא לבקש מחיה לנפשותם ונפש עולליהם.

אין דופא ואין סמי מרפא. בחורים ובחורות הובלו לקברות מחולי הטיפוס ושאר חלאים. העניים ובני הכפרים היו לטורח על הקהלה להמציא להם תכריכין וצרכי קבורה.

מצב שארית גולת תימן בכלל, וצנעא בפרט, תמור וקשה אלמלי עזרת האחים בא"י המתנדבים לקרוביהם מצאו לצמצם מזונות חייהם שלא ימותו מזלעפות רעב.

עליהם תבא ברכת טוב חברי מרכז התאחדות התימנים בא"י ויתר חברי הועדים שנתכוננו בירושלם אשר יצאו לישע אחיהם הנדחים, ונשתדלו באומץ ובמרץ לאסוף כסף נדבות והריצו עזרתם לכל עניי צנעא ועניי יתר שאר הערים. וחסדם לא עזבו

לשמח נפשות נאנחים ולהחיות לב נדכאים בימות החגים להשקיט רעבונם ולכפות מערומיהם כיד ה' הטובה עליהם.

לקראת בא הקץ

רצח האמאם יחיא ן' מחמד

ביום שלישי, שביעי אדר הראשון, התש"ח (1948), יצא האמאם הישיש באוטו להטייל חוץ למדינת צנעא, כמנהגו בכל יום, ולבו שוקט ובטוח. ובעת שובו לפני סעודת הצהרים נתנפלו מתנכלים פתאם ויורו לתוך האוטו יריות תכופות בקנה רובה הנק' רשאש. האמאם נפל חלל, הוא ותינוק נכדו שהיה בין בדכיו, עם מי שהיו בלויתו בתוך האוטו, השר הראשי אלקאצ'י עבד אללה אלעמרי, ונער שהיה האמאם נשען על ידו והנהג. הרוצחים ברחו ונעלמו והחללים בתוך האוטו נטושים.

השמועה נפוצה. היהודים נדהמו ונבהלו, כל אחד רץ ונחבא, ובזוית ביתו מד בוכה ולבו דוה על האבדה הגדולה, ומה יהיה פרי מעשה זאת הנבלה.

גם באותו יום נדצחו פתח ארמון המלכות שנים מבני האמאם הגדולים, אלחסין ואלמחסן, בקצף שר הצבא גמאל אלעדאקי.

גופות ההרוגים הובלו מחוץ לעיר על ידי שנים מבני האמאם שיצאו להביאם, וביום המחרת נקברו כלם בחצר מסגד אלרחמה הידוע בשכונת ביר אלעזב.

האמאם עבד אללה ן' אחמד אלוזיר

עמד למלך, ונתכנה בתאר אמיר אלמומנין אלהאדי לדין אללה דב אלעאלמין. קבע כסא מלכותו בקצר צנעא וכבר נתפשו בידו המבצרים אשד בהר נקם וכל אוצרות הממשלה, כסף וכלי זין וכו'. החיילים הנמצאים בצנעא עם כל השרים סרו למשמעתו. הוא הכריז שממשלתו חפשית מוגבלת. א) כל מסלם נאמן על מעשר תבואת ארצו מבלי להדהד או לחקור אחריו; ב) פיטור מהמזונות וצדכי החיילים שהיה מוטל על בני הכפרים ליתן בעת מלחמה או מריבה הנקרא כ'טט. ג) מחילה כללית למי שנשאר אצלו חוב לאוצר הממשלה.

להחיילים וטפסדיהם נתן מאוצר הממשלה מנת חדשית פי ארבעה או יותר ממה שהיה ניתן להם בימי האמאם הראשון. גם הלבישם בגדי כבוד והעניק לנשיאי העדים ולכל שד וקצין מתנת כסף ומיני תבואות, לכל אחד כפי מעלתו.

ארבעת ילדי האמאם עלי ואלקאסם ואסמעיל ויחיא נתנם בבית הסהד.

יודש העצר אחמד ן' אלאמאם שהיה פקיד במדינת תעז, הגיעה אליו שמועת הרצח ע"י הודעה תלגראפית מאת אחד מיודעיו. מתוך קבאה ותוגה עזב את העיר תעז וחיש מהר נסע דרך אלחדידה אל עיר חגה. משם הזעיק במכתביו לכל שבטי עדב, להאסף לנקום נקמת דם נקי, דם האמאם השפוך לחרפת כל המסלמים. גם אחיו אלחסן ואלעבאס ואלמטהר ילדי האמאם שהיו בערים חוץ לצנעא, הלכו בעצמם אל נפות שבטי עדב תאשד, ארחב, חמדאן, כ'ולאן, אלחדא, בלאד אלגבל וכו' בקול

קורא, חושו וחוסו על כבודכם וכבוד האמאם מלככם שנהרג בנכלי אנשי זדון. זכרו הגדולות והנוראות אשר עשה לטובתכם להצלחתכם זה ארבעים וחמש שנים. הסירו חרפה מעליכם והיה ה' עמכם והנה שכרכם לפניכם כל חילם וכל רכושם תבזו לכם.

המעשה המתועב הזה, העלה סערת רוח בקרב כל השומעים. חמדת הממון לשלל שלל ולבז בז, עורר רוח גבורה בלב כל איש מלחמה משבטי ערב.

חבלי משיח

שוד שכונת היהודים בעיר שבאם

בעוד הלבבות רועדים והעשתונות תמהים, והנה קול משמיע צעקה ומצוקה כי ביום א' י"ט לחדש הנ"ל, פרץ חיל הקנאות לתוך שכונת היהודים בעיר שבאם, שדד כל הונם אשר בבתים ובאוצרות וכל מה בחנויותיהם אשר בשוק, כסף ושוה כסף סחורות וכל מיני תבואות בגדים ותכשיטים, לא השאיר אפילו מצע לשכב עליו, ספרי תורה וכל כלי בתי כנסיות, בזזום והגלום לעריהם.

נמס כל לב וכשלו ברכים. מחוץ תשכל חרב ומחדרים הממשל הזמני זורק אימה ועונש חמור למי שמראה מרך לב ומבריח נכסים אפילו מבית לבית בתוך העיר. כל השבטים נקבצו ונאספו בתוך הערים אשר סביבות צנעא.

ביום ג' כ"א אדר באה העיר צנעא במצור. כל השערים שערי צנעא וביר אל עזב ושכונת היהודים נסגרו בפני כל יוצא ובא.

המלך החדש הפקיד צבאות הגנה בחומות ובמבצרים, וקול יריות קנה רובה ותותחים לא פסקו לילה ויום בפנים ובחוץ, חיל ורעדה פחד ואימה בלבב כל התושבים. היוקר הולך ומתוסף מיום אל יום. ביותר נדחקו לעצי הסקה, והעניים לא מצאו מזון ומחיה, מתאספים בבקר ובערב לבתי כנסיות מתפללים ומרבים תחנונים, מקוים ישועת ה'.

בחצות ליל שב"ק שני ואדר (אדר ב') הבקעה העיר. החיל הגדול והעצום כנחל שוטף נכנס לתוך מדינת צנעא ושכונת היהודים, נתאספו כנופיות ונתפזרו בכל שוק ורחוב.

בעיר צנעא, שוד ובזה, רעב וחרב

החלק הנפוץ בשכונת היהודים, באף וחמה ויד רמה, משברים דלתות הבתים, וכמו חיות טורפות נכנסים לחטוף ולבוז כל הון יקר ונעים, כסף ותכשיטין, בגדים, כלי נחשת וברזל, מצעות, כרים וכסתות וכו' ואפילו מסמרים ומלקט. ומי שנראה לפניהם, מפשיטים אפילו בגד שעל בשרו, ומאימים להרוג אם לא יראה להם כסף ובגדים טמונים, ובאכזריות חמה רצחו בחור ועלמה.

בתי כנסיות, שדדו מהם ספרים וכלים ומצעות. בהכ"נ הגדולה, הידועה בשם כניסת אלאסטא, כלילת היופי במצעות חשובות ופרוכות משי, שעון ועששיות וכו' וכו' ספרי תלמוד משניות וכו' ואפילו דלתות היכלי ס"ת עם כל כלי בית הכנסת

בזזו את הכל. מספרי התורה חטפו עשרה בתיקיהם ומטפחותיהם והגלום לעריהם, והשאר קרעו ידיעותיהם ושבו מטפחותיהם וכסף שעליהם.

שוק הסוחרים בשכונת היהודים, שברו דלתות החנויות וכל מה שבתוכם, כסף ומיני סחורות היה להם לשלל, אפילו בעלי אומניות, נגדים, רצענים וכו' בזזו כלי אומנותם.

היום הזה יום מהומה ומצוקה בכי ואנקה, גדלה צעקת אנשים טף ונשים עד לפני הצהרים, פנה לשועתם איש החסד אלעבאס בן האמאם ובא בעצמו לדחוב היהודים, והשקיט את השודדים בדברים רכים, שיש די במה שבזזו עד עתה ורמז להם להעתק אל המדינה. מעט מעט שקטה סערת השודדים.

החלק הגדול מהחיל נכנס לתוך צנעא המדינה, וכל ימות השבוע שלטה ידו לבזז כל מה שבבתים ובחנויות, עם כל האצוד במחסנים הגדולים, סמסרת (מחסן) מחמד ן' חסן, ועמר, ואלמגה, ואלמנצורה וכו', זהב וכסף ומיני סחורות לרוב בסך עצום מאד, וראשון ראשון מהשלל הסיעוהו לעדיהם על הגמלים והאוטמבילים, ואח"כ החריבו החנויות והמחסנים ומהם הציתו באש אחר שלקחו הדלתות והשאירום מעי מפלה.

האמאם אלוזיד ושריו נתפשו

האמאם החדש ושריו נתפשו ביד החילים הכובשים, נתנום בשלשלאות קשורים והוליכום אל עיר חגה, אחר שבזזו כספם וזהבם וכל כלי חמדתם והחריבו ארמונותיהם וטירתם.

עלות האמאם אחמד על כסא המלוכה תחת אביו

האמאם אחמד ן' יחיא ן' מחמד חמיד אלדין יר"ה עלה על כסא המלוכה ונתכנה בתאר: „אמיר אַלמומנין אלנאצר לדין אַללה רב אלעאלמין".

כבר ידע שזה האמאם החדש ושריו היו בעצה וקשר אחד להרוג את האמאם אביו על ידי הרצחנים שלוחיהם, בכדי להשיג מטרתם לעקור ממשלת משפחת חמיד אלדין ולרשת מלכותם וכה עשו והפיקו זממם.

נקמת דם אביו השפוך

בהגיע האמאם ושריו הכבולים אל עיר חגה, נתנום בבית הסהר וצוה האמאם הנוצח לדונם בבית משפט שרעי. שלשה מהשרים עם האמאם שלהם נדונו ראשונה ונתחייבו הריגה, וביום ה' כ"ח ואדר (אדר ב') יצא דינם לפועל והתיזו את ראשיהם בעריפה; וביום ש"ק ר"ח ניסן הובילו לצנעא את ארבעת ראשיהם הגזוזות והוקיעום בחלונות גבוהות ברחוב שדארה לעין כל רואה, ועוד להב החרב מתהפכת לכרות ראשי יתר הקושרים העומדים בדין.

הממשל בצנעא נתפש ביד ילדי האמאם, ואחר שני שבועות נסתדר תחת פקדתם יציאת החיל הכובש לחזור לעריהם שיירה אחר שיירה עם גמליהם וחמוריהם נושאות בזה ושוד, ויתר הבז צרור בשמלותם על שכמם ושמחת עולם על ראשם.

תושבי צנעא, מסלמים ויהודים, עטופים כאבלים בבלויי בגדים סובבים ברחובות וחורבות שוממות, ולאן יפנו לעזרה לשבור רעבונם ולתת להם כסות וכלי בית למלא חסרונם. העניים המרודים, הגיעה צעקתם אל האמאם יר״ה ונתנדב לעזרתם סך אשר הגיע לכל נפש מהם ריאל ורביע עד ריאל וחצי, בערך.

המצב קשה וחמור. בעלי אומניות בטלים בי נשדדו בלי אומנותם ואין בידם לקנות חליפיהם ודורש אין לעבודה ומשכורת. הסוחרים ננעלו בפניהם שערי מזונות בי המסחר שלטה בו יד השודדים המוכרים סחורות בשערים נמובים, והקונים מובילים אותם לצנעא, ומיום אל יום השערים יורדים. חשכה גדולה ומפלה עצומה ירדה על העיר צנעא ותושביה בכלל ועל היהודים בפרט.

זכרונות ימי המנוחה, השלום וההשקט בחיי האמאם הנאסף מעוררים בלב כל יהדי צנעא אבל ויגון על העדרו. מתאספים בחורים וזקנים והולכים קבוצות קבוצות אצל קברו להספידו ולהסדיר שבחיו, מתחננים ודורשים בעדו מלפני יוצרו, הרחמים והסליחה.

ברכתי להוד מלכותו ונוסח תודתו

האמאם הנוצח יר״ה, כבר נודעתי לו לפני עשר שנים ומצאתי חן בעיניו, ומלא את שאלתי לטובת הקהלה כפי רוח אותו הזמן. על כן מהרתי להגיש לו ברכה ותודה לה׳ שעזרו, ותפלה לבונן ולרומם כסא מלכותו ולתת בלבו חמלה וחנינה לעניים ורשים החוסים בצל רחמנותו, זהו נוסחו:

בסם אללה אלרחמן אלרחים

מולאנא אלאמאם אלנאצר לדין אללה נצרכם אללה.

אקדם לגלאלתכם תבריבי במא אדעוא אלי אללה עז וגל אן יויד עדש כ׳לאפתכם בענאיתה אלאלאהיה. וידזקכם אלעז ואלתמגיד בקדרתה אלרבאנייה. ויעינכם במא תרצ׳ בה מן אלראפה ואלשפקה ללצ׳עפא ואלמסאכין. ויב׳תאר לכם מן אלכ׳יר ואלסעאדה מא אכ׳תארה ללמג׳פור להם ואלדכם וגדכם אאימת אלמסלמין רצ׳י אללה ענהמא.

חפט׳כם אללה וחפט׳ אנגאלכם ואעואנכם אלמכרמין מצחובין אלסלאמה ואלעאפיה. דאם אלשמס יצ׳י בנורה. ואלהלאל יחול בדורה, אנה ללדעא מגיב אמין, בתאריכה, 23 דגב 1367.

כ׳דאמכם אלעאגז עמראן יחיא קידח

נוסח תשובתו בכתב ידו

עאפן אללה תעאלי, לקד אערבת הד״ה אלתהניה עז וד ואכ׳לאץ ותקדיר ללחאלה אלד׳י אנתם פיהא אמאן ואטמאן בינמא אלד׳י פי כ׳ארג אלימן בין להיב אלניראן, ונשכרך עלי הד״ה אלתהניה. 5 שעבאן 1367.

(תרגום)

בשם ה׳ הרחמן הרחום.

מלבנו המלך המנצח בדת ה׳ ינחילכם ה׳ נצחון.

אגיש למעלתכם ברכתי במה שאבקש מלפני ה׳ יתהדר ויתרומם שיחזק כסא

ממלכתכם בהשגחתו האלקית. וישפיע לכם העוז והשבח ביכלתו האלקית, ויעזרכם על רצונכם לחמול ולחון את החלשים והמסכנים. ויבחר לכם מן הטוב והאושר כמו שבחר למכופר להם אביכם וזקינכם מלכי המוסלמים ה' ירצם.

ינצרכם ה' וינצור בניכם ועוזריכם הנכבדים מלוים שלום ובריאות. כימי השמש המאיר באורו והירח בתקופתו. שהוא עונה התפלות, אמן.

עבדכם הזקן עמרם יחיא קרח

נוסח תשובתו בכתב ידו

ירפאך ה' יתעלה, הנה הבעת ברכה זו מלב ומנפש, והערכה למצב שאתם בו בבטחון ושלוה. בו בזמן שאלה שמחוץ לתימן בשלהבת ואש. ונודה לך על ברכה זו.

עלילת דם/מאסר ששים איש מנכבדי היהודים

הן בעוד מכתנו לא נרפאו פצעיה, ואויבנו השוכנים סביבתנו ברחוב אלבלקה ושכונת ביר אלעזב חורשים עלינו רעה; לקול השמועה כי הוכרזה וקמה מדינת ישראל, גברה קנאתם וניתוספה שנאתם ויבקשו לשלוח ידם בנפשותינו. נתועדו ונועצו יחדו להמציא עלילת דם ולהפיל עלינו עון אשמה וחטא גדול.

וביום שב"ק ט"ז כסלו התש"ט (1949) בשעת הצהרים, בזמן שהיהודים ישבים בבתיהם, אין עובר ושב בשכונתם, הפילו שתי תינוקות לתוך באר שהיתה בחצר הפתוחה לרחבה הסמוכה, ונראית להם שאין לשום יהודי בה תפיסת יד. ולעת ערב העלו את הבנות מן הבאר והניחום על מטה, וסבבו בשוקי צנעא ורחובותיה, מפגינים בקולי קולות שהיהודים הפילו שתי אלה הבנות אל הבאר, וקוראים בהמוניהם, קומו ונעלה עליהם ונבקיע שכונתם לנקום נקמת הדם השפוך.

הפקיד, הנקרא עאמל, בחשכת מוצאי שב"ק שלח חיילים, נכנסו לשכונת היהודים, פרצו לתוך הבתים, תפשו כל נכבדי העדה וחשוביה כששים איש, והמוני שכנינו מסקלים באבנים, מכים אותם במקלות, מורטים זקנם ולחיהם ואין מפריע, הובילום לבית הסהר ונתנו ברגלי כל אחד שני כבלי ברזל, מחמשה עד עשרה קילו משקלם, והשליכום במקום אפל וצחנה, במושב צר ואויר מחניק.

מחוללי הרצח מראים עצמם בדמות גואלי דם, סובבים בשכונת היהודים, מפחידים ומאיימים ואונסים ולוקחים כסף מעשקות.

בהגיע לאזן האמאם שמע זאת הנבלה, הפקיד ארבעה שנפטים לדרוש ולחקור. האסורים הגישו לפניהם טענות צודקות והוכחות ברורות כי נקיים הם מפשע זה, עד שנראה ונגלה להם שלא נעשה רצח זה אלא לכונת עלילה, ונוכחו לדעת בשלמי הרעה הזאת, ובכל זאת מטשטשים כל ראיה, כאילו עיניהם אינן רואות ואזניהם לא שומעות, יען הסתרת אשמת המסלם וחטאתו "מצות עשה", ולהוציא משפט אמת להצדיק היהודי ב"לא תעשה".

האסורים, רבו תחנוניהם וגדלה צעקתם ואין מקשיב. הוציאו סכומים גדולים בעד תלגרמים ושכר שלוחים אל תעז הבירה, להגיש לפני האמאם הבירורים, הראיות והמופתים המצדיקים את היהודים ומעבירים מעליהם כל ריח חשד אשמה.

עונש ממון על כל יהודי השכונה

עם אורך הימים ורב אומר ודברים, נתברר גם להאמאם צדקת היהודים ונקיונם מפשע זה. אולם להוציא דין אמת לזכותם יש לאסור, פן תתגלגל האשמה על המסלמים, ולומר די במה שסבלו יסורי גוף וענוי נפש לא תנוח דעתנו, אבל עוד נגע נביא ללחצם בנזקי ממון.

על כן גזרו שישלמו היהודים סך שלשת אלפים ריאל, משוא פנים לצורריהם ומרגוע לנפש המתקוממים שונאיהם.

אחר עבור ארבעה חדשים ותשלום הסך הנגזר לאוצר הממשלה הותרו כבלי האסורים והוציאו מהמאסר מקצתם, והשאר נאסרו עוד ארבעה חדשים.

הלב פוחד ורועד, האויב מימין אורב, והשטן משמאל עומד ומקטרג, אין ישועתה כי אם באלהים אלהינו. ונצעק אל ה' קומה עזרתה לנו, פדנו מידי אויבנו, חושה לגאלנו כי אין זולתך פודה וגואל.

ויאמר ה' שמעתי תחנוניכם ושועתכם עלתה לפני, לא את אבותיכם בלבד גאלתי, כי אם גם אתכם גאלת עולם תהיה לכם, וכימי צאתכם ממצרים כן נפלאות תראו בהעלותי את פזוריכם מסערות תימן אשר שתיתם כוס תמרוריה למעלה מאלפים שנה מחזיקים בתמתכם. תורתי שמרתם ואותי לא שכחתם ולישועתי קויתם, ותחת אשר אותי עבדתם ובמצותי הלכתם הנני נותן רוח חדשה בקרבכם ורגש קדוש בכל לבבכם ותחיינה עצמותיכם והבאתי אתכם אל ארץ אבותיכם, לשנה הבאה תגילו ותראו תוך ציון וירושלם.

אתחלתא דגאלה

עליה לא"י מכל קצוי תימן

נכנס ניסן התש"ט, בכנפיו זהרי אור הגאלה, פדות שלח ה', וחמשת אלף נפש אשר הם עצורים במגרש עדן מלפני חמש שנים, כעדרי צאן יוצאים ממכלאותם, עלו במטוסים, עופפו על פני רקיע השמים ובאו ציון בשמחה וקול רנה.

הגיע חג החרות, ובליל התקדש חג סדרנו מצות התלויות בו. פתחנו במאמר: שתא הכא בעמק הבכא, ורוח משיבה: לשנה הבאה בירושלים עיר המלוכה, ששים בבנינה לאכול מפריה ולשבוע מטוב אדמתה.

אלהים דבר בקדשו, לאמר לאסורים צאו, ואת לב האמאם הטה כלפי חסד ונתן רשות לכל עם ישראל הגולים בארצו ללכת אל ארץ חמדתם מולדת אבותם, וכל רכושם אף נכסי דלא נידי להם הוא, לעשות בו כרצונם וכאות נפשם.

כל בני הגולה בקצוי תימן, מהרו ומכרו בתיהם, שדותיהם וכל כליהם בפחות מחצי או רבע דמיהם, וכל יקר הוזל לעיניהם כי לא יכלו להתמהמה, וכאיש אחד בחזר וזקן עולל ויונק הרה ויולדת נקבצו מכל עיר וכפר, קבוצות ואסיפות המון רב, נוסעים שירות באבטומובילים, ועד לפני חג הסכות עלו ארצה אלף נפש.

הדרך נחני ה' לארץ חמדה

אנכי בגבורות שנים שמנים, דרך חיים נחני ה', אומץ רוח ותקות נפש, לגדר במעון קדשו ולהסתופף במשכן הדומה. את צנעא עיר מולדתי עזבתי ביום ג' י"ב אלול תש"ט (1949) ובחמשה עשר בו אל עיר חדידה הגעתי. ממנה יצאתי בשבעה עשר ובעיר תעז ביום תשעה עשר נחתי. ביום עשרים וארבעה משם יצאתי ובעיר אלראהדה לנתי, ולמחרתו השכמתי, ובעוד אנחנו באמצע הדרך בהנחל הנקרא שריגה, והנה למולנו מעצור מטעם ממשלת אנגליה, שלא לעבור את התחום הזה הגובל בין ממשלת האמאם לשלטון האנגלים, וכבר נקבצו למדבר זה יותר מאלפים נפש מהעולים נטושים על פני השדה, תהים ונדהמים, נאנחים ונאנקים מה זאת עשה ה'.

אשלם תודות ורב ברכות להגביר המרומם סלים מנחם בנין הי"ו ואחזת מרעיו האחים הנעימים ויקרים בנימין ויוסף ילדי המנוח יעקב הי"ו, אשר הגדילו חסדם והמליצו בעדי אצל הואלי בעדן והיה ה' עמהם והשיגו רשיון כניסה לעדן, בעדי ובעד בני משפחתי וקרובי וביום ה' כ"ח אלול בבקר השכם יצאנו ממדבר שריגה, ולעת ערב הגענו אל "מחנה גאלה", מגרש עיר עדן.

ברגע הגיעי לשם הלכתי אל מנהלי המחנה ותארתי להם קושי מצב העולים הנטושים בנחל שריגה ברעב וצמא, חרב ביום וקרח בלילה.

ברגשי חמלה חשו המנהלים לעזרתם. חיש מהר שלחו אחד מהם באוטו, נושא לחם אפוי ועזרת כסף להשביע רעבונם ולמלאת חסרונם, לנחמם ולדבר על לבם כי קרוב יום פדיונם.

שלשת מוקירי, הנכבדים האלה, באו בעצמם ובכבודם אל המחנה להקביל פני, וצדק יהגה פיהם כי עוד ימליצו אצל הממשלה בעדן בעד הנטושים להתירם ממכלאות המעצור, ברך ה' חילם ופועל ידם תרצה.

בשקט ומנוחה עברו עלינו שני הימים טובים ראשית שנת תש"י (1950). ברב עם עשינו את חובותינו ומצות התלויות בהם, תפלה ותקיעות ושאר ברכות.

הראב"ד בעיר עדן, הרה"ג יחיא אברהם שליט"א ובנו יעקב הי"ו, הואילו בטובם לכבדני ובאו אל המחנה לדרוש את שלומי. בכת הצדיקים יכתבו לחיים טובים ארוכים ומבורכים, יאר ה' פניו אליהם וישם להם שלום.

בפה מלא תודה, אברך את מנהלי המחנה אשר שמו עין השגחתם עלי כל ימי היותי שם. יעש ה' עמהם חסד כאשר הואילו בחסדם למהר לשלחני ב"מרבד הקסמים", ובעת ערב יום רביעי חמישי תשרי, עליתי אני ובני ביתי במטוס, ועם עלות השחר יום חמישי יצאנו ללוד. בני משפחתי נכנסו למחנה העולים בראש העין. ואותי הזמינו לארוחה אוהבי וידידי יהודה ומשה בני המנוח סעיד עמר נ"י. ישבתי בביתם בתל־אביב וארוחת תמיד ניתנה לי על שלחנם, עליהם תבא ברכת טוב ועל כל מוקירי ומכירי אשר באו לקדם את פני ולדרוש שלומי, חיים ושלום עד העולם.

ביום ראשון ערב יום הסליחה עליתי לירושלם, אחר שהזמינני לביתו חזני היקר יחיא בן הרב ישראל אלכסאר ושם קבעתי ישיבתי.

ביום כפור הלכתי להתפלל בבהכ"נ, עליתי לקרות בס"ת ובמושב זקנים ברכתי את ה' הגומל לחיים טובות שגמלי ברב טובו. מארץ מדוחי הוציאני, ובדרכי האריכה שמרני, ומכל נגע ופגע הצילני ואל דביר קדשו בשלום הביאני.

חיסול הגולה

ביום שני כ"ד תשרי תש"י הותר המסגר, וכל העולים העצורים בשריגה עם העולים אחריהם המעוכבים בתעז ואלראהדה, יצאו ממסגר העוצר ונסעו ל"מחנה־גאלה" בעדן, וכמו כל העולים לפניהם, הקבילו פניהם פקידי ממשלת ישראל, הושיבום באהלים והספיקו להם מזון וכסות. ובהגיע התור העלום במטוסים וכשמגיעים ללוד, משם מעבירים אותם המנהלים אל המחנות המסודרים בראש העין ובבית ליד ועתלית ועין שמר. ומהם העבירו לתלפיות בירושלם ומכללם בני משפחתי. ובכל מחנה הושיטו להם פקידי ממשלתנו מדי יום יום לחם ובשר דגים וביצים וכל מיני לפתן, לכל נפש די שבעה, ולכל גויה מצע וכסות די מחסורה.

שנות ראינו רעה

לך נא ראה כמה גדל ענוי ולחץ גלות תימן ומכאוביה לעמת סבלת גלות מצרים ואנחותיה. במצרים העבידו אותם בחמר ובלבנים ובכל עבודה קשה אבל לא מגואלה, ומלכי תימן העבידום בעבודות מטונפות, משא זבלים וצואות ונבלות וכל מלאכת גועל נפש בבתי מחראות. בני חם האכילום והשקום חלף עבודתם, ועוד נתנו להם דגים קשואים ואבטיחים, בצלים ושומים וכל מיני חציר מתנת חנם. וזרע יקטן השביעום מרורים ברעב וצמא, חנם העבידום על ידי מכות ופצעים ועוד הוסיפו להשפילם בחרופים וגדופים. במצרים כל בן זכר הילוד, מבלי לענותו השליכוהו היאורה מתוך עריסתו, ובגלות תימן אחד זכר ואחד נקבה, אחרי שגדל בין ברכי הוריו ועמד על דעתו ולמד מוסר ותורת אבותיו, במות יולדיו חוטפים אותו לאנחת ואנקת קרוביו, זקנו וזקנתו וכל בני משפחתו, לאנסו ולהוציאו מכלל בני אומתו ואמונתו ולהעבירו לדתם, להיות נספח עם בני אומתם. באכזריות ורוע לב מלקים ומענים אותו עד שיודה לאמונתם בעל כרחו או עד שתצא נפשו. קושי שעבוד מצרים היה מאתים שנים ועשר, ועוצם שעבוד גולת תימן, אלפים ושלש מאות ועוד למעלה משבעים. (עיין נספחות, קטע ו').

עניה סוערה נוחמה

עתה תראה כאשר נרצה עונה, זרח אור פרקונה, ומה' היה גמולה, סבבוה בדרך גאולתה, נסים ופלאי פלאות, כפלים מנפלאות גאולי מצרים. גאלת מצרים בבהלה וחפזון, וגאלת תימן בשקט בשובה ונחת. גאולי מצרים נתן ה' את חן העם בעיני מצרים וישאילום כלי כסף וכלי זהב ושמלות, וגאולי תימן נתן ה' את חנם בעיני מעניהם ונתנו דמי בתיהם שדותיהם וכל כליהם והניחום לשאת כספם וכל רכוש

אשר עמהם ולהסיעו בטח אל ארץ חמדתם. גאולי מצרים הלכו במדבר, נעליהם ברגליהם משארותם צרורות בשמלותם על כתפיהם ונשיהם וטפם על חמוריהם, וגאולי תימן בחורים וזקנים נשים ועוללים, עברו דרך רחוקה, הרים ובקעות מדברות וגאיות נשואים על האוטומבילים, יושבים צפופים שמורים מענויי דרכים, רגלם לא בצקה, שלמותיהם ונעליהם לא סרו מעליהם. גאולי מצרים עברו ביבשה בתוך הים, וגאולי תימן בטיסה על כנפי נשרים ממעל למי הים. גאולי מצרים המטיר להם ה' מן ושליו מן השמים, וגאולי תימן הוציאה ארץ נחלתם גלוסקאות לשובע נפשם, ומתוך צרתה אהלים למחסה ומצעות למגן ושמלות למסתור, די ספוקם וצרכם.

שבח ותהלה

הן עתה ימלא פינו תודה וברכה לצור ישועתנו, אשר הראנו את ידו החזקה, דבר שלח ה', עורי תימן התנערי מעפרך, ובואי צפונה אל עיר תפארתך, לבשי בגדי עז והסירי בגדי אלמנותך, ודעי וראי כי שלמו ימי אבלך. הושיעה לנו ימינו, מבור שאון העלנו, מכל עיר וכפר פדה אותנו, יחד בחור ועלמה זקן ועולל, פסח ועור איש לא נעדר.

מאהבת ה' אותנו הצליח את דרכנו, החיינו והגיענו אל נחלת אבותינו, והננו כאיש אחד חברים בקרב אחינו גאולי מזרח ומערב, עם גדול ורב, בעיר אלהינו הר קדשו קריה למלך רב.

חיינו וקיומנו

ובכן, מחוייבים אנחנו לכונן סדר חיינו, להעמיד קיומנו וישוב ארץ נחלתנו, לשמור את דרך עץ החיים תקותנו ותום דרכנו, ויהי נועם ה' אלהינו עלינו:

א) לחנך הנוער בדרכי התורה ונתיבות היושר, ללמדם מקרא, משנה, תלמוד וספרי מדע, יסודות חכמת החשבון וכללי חכמת הרפואה, מחלקות תבל, ישובים ימים ונהרות, תכונת השמים ומסלות הכוכבים ויתר הלימודים לדעת חכמה מוסר וביגה.

ב) להרגיל מוצא שפתם בלשון עברית טהורה במבטא, כל אות מהעשרים ושתים, החזק ורפה, והכרת השבע תנועה, בשפה ברורה ובהברה המסורה ושמורה בהגיונגו, מיום שניתנה תורתנו, למען לא ימוש הגיון קדוש זה מפינו, ולא ישתכח מפי צאצאינו עד עולם.

ג) לחשוב מחשבות במלאכת יד מכל התעשיות, להביא ברכה יגיע כפים, לאכול לשבעה ולשתות לרויה.

ד) נאזור מתנים בעבודת האדמה, בחור ועלמה, לזרוע ולקצור, לנטוע ולבצור בחריצות ידים וזעת אפים. ונתנה ארצנו יבולה ועץ השדה יתן פריו.

ה) להחזיק בארץ ירושתנו בבנין משכנות ודירות משוכללות, לחפור בארית ולהוציא נחלים מעמקי תהומות.

ו) להיות שלובי יד עם אחינו הגאולים להגנת ארץ נחלתנו, בכח וגבורה ומסירות נפש ואומץ תקוה, כי לה' התשועה.

ולמען טהרת משפחותינו

ביום הרת עולם ברך אלהים את האדם בברכת פרו ורבו. אברהם אבינו ברכו ה׳: והיה זרעך כעפר הארץ. כל זרע יעקב נתברכו: והיה מספר בני ישראל כחול הים. אבותינו בשעבוד מצרים היו לנס עמים. פרו וישרצו וירבו ויעצמו בשנים ספורות כשלשה מליון נפש. ועל זאת הברכה הנפלאה נאמר: בשבעים נפש ירדו אבתיך מצרימה ועתה שמך ה׳ אלהיך כככבי השמים לרב. בגלות בבל צוה הנביא על הגולים: קחו נשים והולידו בנים ובנות וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים ורבו שם ואל תמעטו.

אחרי היתה לנו גאלה כהיום הזה ושבו בנים לגבולם. צדקה תהיה לנו לחיות זרע ברכה בארץ סגלה, להחיש ולעזור כל הראוי להתחתן ונחה עלינו ברכת אדון הנביאים יוסף ה׳ עליכם ככם אלף פעמים.

א) לאסור נישואי בוסר, כל זמן שלא הגיעה הבת לפרק הראוי להזריע זרע.

ב) להקל בהוצאות הנישואין ותנאי הנדוניות למען תגדלנה השתילים ותרבינה הפארות.

ג) לעמוד נגד כל תיקון או מנהג המביא לידי איחור או גבולים המצמצמים דרכי ושבילי הנישואין, כל שאינו במקרא במשנה ולא בתלמוד.

ד) לשמור על טהרת המשפחה וקדושת האומה. להיות גדורים מכל מה שפוגם ביחוס התולדה. הנה כי כן יבורך עם ישראל בארץ מולדתו.

פרק שני / ירושת קדמונים ומסורת

התאריך והכתב

בכל שטרי כתובות וגטין וכל מעשה בית דין וגם כשכותבים הזמן בחבוריהם או במצבות קבריהם ואפילו פינקסאות חשבונותיהם ואגרות שלום שבין אדם לחברו אין משתמשים אלא בתאריך אלבסנדר המקדוני ומחזיקים בו עד היום. ותאריך היצירה אין זכר לו אף כי ידעוהו. וצריכים אנו לומר שנסמכו על תאריך זה מתחלת יסודתו אחר חרבן הבית הראשון בתחלת בנין הבית השני וכבר נתאחזו בכל גלילות תימן.

צורת הכתב אשר העלו גולי בית ראשון מבבל הנקרא אשורי נמצאהו בקבלת אנשי תימן, דומה בתבניתו לאותיות הכתב הספרדי או האשכנזי באין שנוי נרגש, זולת שלש אותיות שצורתן משונה ואעפ"י כן אינה נפסדת. א) אות ה"אלף", אין בו יוד מלמעלה כי אם כמו נקודה דבוקה לגג האלף. ב) אות ה"קוף", הקו הארוך השמאלי דבוק לגגת דבוק גמור ואף לאחר שנתפשט [1] התלמוד עברו מאות שנים ולא זזו מקבלתם להדביקה בסת"מ. ג) אות ה"שין", הרגל האמצעית נעקמת בכמו עובי ראשה ונדבקת לדופן הרגל השמאלית. אלו השלש אותיות שצורת הכתב שהובילו עמהם בגלותם הראשונה היתה תמונתו שמורה אצלם ולא אירעו שום שינוי.

גם אות ה"ויו" ד"את בריתי שלום" החזיקו בקבלתם הקדומה לכתבו שלם כשאר ווין ולא חשו למלתיה דרב נחמן דאמר דויו קטיעא הוא [2].

תמונה אחרת היתה להם בצורת הנקדות וכלם רשומים מלמעלה, שבע תנועות לבד, ובמקום הסגול נשתמשו בפתח, ולא הוצרכו לתמונת השורק קבוץ, כי השורק אשר תמונתו כמו קו וקוף מלמעלה על התיבה המושרקת היה מספיק. והנח השאירו מקומו פנוי, ולא נראה בספריהם רושם להניקוד התחתון; גם בכל ספרי המקרא לא נכתב מהטעמים כלום, כי אם האתנח שמה מלמעלה בצורתה ובמקומה הקבוע [3].

העתקות המקרא, תרגומו ופירושו

שרידי העתקות ספרי המקרא הכתובים על קלף או נייר נמצאם בסדר פסוק

---

1 דקאמר ומ"ט כרעיה דקוף תלויה, ופירש"י שאינה נדבקת עם גגה (שבת דף ק"ד ע"א).

2 קדושין דף ס"ו ע"ב.

3 כבר כתבתי מאמר בשם „שפת אמת" על מעלות הנקוד העליון, צורתו ותיקונו אשר בו נקדו התימנים במקראות מעת יסודתו, והמבטא התימני ואיך היתה נגינתו וכי בזמן מאוחר נגלה להם תמונת הנקוד התחתון עם צורת הטעמים. (עיין נספחות קסע ז').

אחר פסוק, אין מבדיל בין הפסוקים כי אם ת״א על פסוקי התורה ות״י על פסוקי הנביאים, אולם ספרי הכתובים סדרום המקרא לבדו, ורק כשהגיע אליהם תרגים רס״ג הערבי, העתיקוהו אחר כל פסוק בספרי הכתובים, והצמידוהו אחר ת״א על התורה ואחר ת״י בספר ישעיהו, מבלי כתוב פירוש אחר, זולתי הנמצא מביאור רס״ג ז״ל על תרגומו, העתיקוהו בכל פרק על פי סדורו במקודו.

אמנם הפירושים והמדרשים על כל ספרי המקרא העתיקום, כרכים מחולקים הן אותם שנעתקו אליהם או שחברו זקניהם חכמי הדורות, ואולי שהתר׳ ירושלמי על התורה וספרי הכתובים העתיקום בחוברות נפרדות, שכן נמצא זכרון לתר׳ הירושלמי בס׳ „נור אלט׳לאם״. המקרא, המשנה והתלמוד כתבום פשוטים, וספרי פירושיהם בכרכים מיוחדים, כדרך שנהגו המחברים והסופרים הקדמונים.

על הארבה

מסורת וקבלה בכל נפות תימן מדורות קדומים, שהארבה המפורסם העולה ברבוי עצום הנק׳ בערבי „גראד״, שמין חגב הוא וטהור. (בבאורי לתר׳ רס״ג הערבי על התורה, רמזתי למה שכתבו גדולי חכמי תימן על מין זה וסימניו, בראיות מהתלמוד וחדושי הגאונים, לקיים קבלת הראשונים). וכשיראה כנף ממנו ישמחו לקראתו, אף שהם מצרים על נזקו שאוכל את תבואת הארץ, חביבה להם הנאת שעתם. לעת ערב, מביטים מעל הגגות לידע מקום חנייתו, אפילו יהיה רחוק מהלך שעה או יותר, משכימים קדם עלות השחר, בעת שהוא קפוא מהקור, ויוצאים מהעיר, אנשים ונשים וטף, וכל אחד כיסו בידו, אוסף ממנו כל מה שיכול לישא. ומי שיש לו חמור, ממלא שקים וטוען על חמורו, ונכנסים אל המדינה ששים ושמחים כמוצא שלל רב.

בכל בית, נמצאים שנים שלשה תנורים שפיהם למעלה, מסיקים אותם עד שהקש נשרף בהם, גורפים האש ומריקים הכיסים לתוכם, וסותמים פי התנור עד שיצלה הארבה יפה. ואז מוציאים אותם ומזלפים עליהם מי מלח, ומכניסים אותם לאוצר ועדיין הם בכנפיהם וקרסוליהם ומסתפקים מהם. העשירים, אוכלים מהם בכל יום לקינוח סעודה, והבינונים משלימים בהם החלק הגדול מסעודתם, והעניים קובעים עליהם כל סעודתם. ובשנות רעבון, הכל נזונים ממנו, ומי שצריך לשבור רעבונו, תיכף צידתו מבשל במים ואוכל.

פת של גוים

בימי חכמי המשנה גזרו על פת של גוים, ובכל ארצות תימן לא נשמע איסורו, וגם לאחר שנעתקה המשנה לגלילות תימן. ועד היום נוהגים היתר בפת של בעלי בתים, כמנהגם מקדם, אפילו בלי דוחק. (וכן ברוב קהלות ישראל לא פשט איסורו, עיין תוספות מס׳ ע״ז דף ל״ה ד״ה מכלל והרא״ש שם).

התלמוד, וקשרים עם מרכזי הגולה

התלמוד הופיע לתימן, בו למדו ובעקבותיו הלכו, ואולי כתבו עליו ביאורים

וחדשו פירושים. גם בזמן הגאונים וראשי הישיבות בבבל, היו שולחים שלוחים על ידיהם מריצים אגרות שאלותיהם וספיקותיהם, ולאחר שנפסקו הישיבות כבר היה אצלם מחבורי הגאונים ופירושיהם ונוסף עליהם הלכות הר' יצחק פאסי ז"ל, והיו מתמידים ללמוד וללמד בהיותם זהירים לקיים כל מצוה בשלמותה ודקדוקיה.

הרמב"ם ז"ל באגרתו לתימן[4] על שם גדול וקדוש מר ורב יעקב בן מר ורב נתנאל בן אלפיומי[5], מרבה בשבח מדותיהם, נותנים לדל לחמו, ביתם פתוח לרווחה לכל עני והלך וכו', ומעיד כי רדפי צדק הם, מעמידים עיקרי הדת על תלם, מקיימים המצות בדקדוקיהם בכל מקהלותם, הוגים בתורת משה והולכים בדרך רב אשי וכו'.

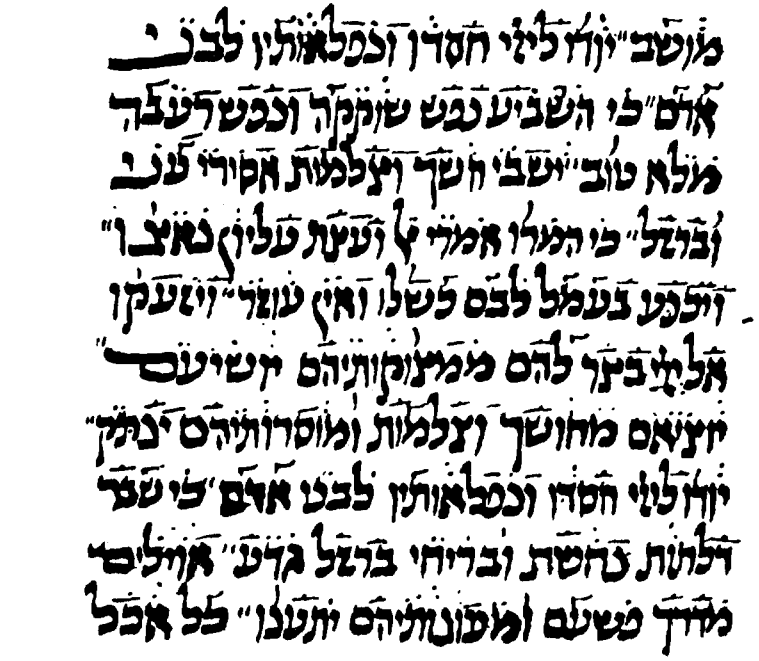

קטע מתוך „תכלאל", כ"י, שנכתב בשנת הת"י (1650)
מנוקד בנקוד העליון התימני, בנזבר במאמר „שפת אמת" בנספחות.

---

4 מלבד שהשקיט בנועם אמריו סערת רוחם על רוע גורלם, עוד פעל ועשה ויצא לישעם, ולפני מלכי ארץ הליץ בעדם, ודבריו נשמעו ונתקבלו, ומעליהם הגזרות הוקלו, כאשר יספר הרמב"ן ז"ל באגרתו המובאת לקמן.

5 אם נשים לב על כינוי זה ונבוא בשערי ההשערות, לא נשיב דבר ברור, ועד עתה לא ראיתי כינוי זה לרב אחר זולתו, ובלי ספק שבמשך הזמנים נעתקו אנשים ממצרים והודו ונפת עיראק ונאחזו בתימן והיו למשפחות נקראות על שם מקומם.

פרשת חוקת ובלק

הראשונים בימי קדם ראו להקל על הצבור, ובשנה שפרשת חקת [6] מחוברת עם פרשת בלק, חולקים חציה הראשון עד ויסעו מקדש ומחברים אותו עם פרשת קרח שפסוקיה מועטים, וחציה האחרון מחברים עם פרשת בלק [7] ולעולם אין מחברים בספר הפקודים כי אם פרשיות אלו [8] זולתי בשנה שחל שבועות ביום ו' ז', אז מחברים מטות ומסעי, שאלו היו בא"י אין מטות ומסעי מתחברים כלל; ומה שאין חולקים פרשת ויקהל ופרשת מטות בשנות חבורן, לפי שפרשיות שלפניהם מרובים פסוקיהן, ופרשיות שלאחריהן תחלת ספר אחר. אמנם הפרשיות המתחברות בספר תורת כהנים קטנות הן מעיקרן.

המנהג קדום ומשתלשל עד היום, שמתרגם תינוק בעת הקריאה בס"ת בשבתות ויו"ט ולתר' ההפטרה ואפי' בט"ב כפי דין המשנה והתלמוד [9] ובכל בית כנסת עושים סדר לתינוקות כפי ישיבתם, ואותו תינוק שהגיע סדרו לתרגם, יש לו הזכות לקרות בס"ת הששי של הפרשה הקודמת לסדרו, וגם לתר' הפטרת אותה הפרשה להורות שהוא המתרגם הפרשה של שבת הבאה, וכדי לזרז האב להשתדל בלימוד בנו, קורים אותו לעלות בס"ת השביעי של אותה פרשה שתרגם בנו.

ה"תכלאל"

כולל תפלות כל השנה ונוסח כל הברכות, ברכות המצוות והתגאה וההודיה. הנוסחא הקדומה היתה כנראה עפ"י תיקון אנשי כנה"ג. אמנם כשהגיעו אליהם סדורי הגאונים רס"ג ורב עמרם וזולתם, הכניסו הוספות כמו: "אדון העולמים" לפני ברכת השחר, שבח המתחיל "המהלל לעולם" וכו', ברוך שאמר וכו', לפני ברכת הזמירות המתחלת בא"י אמ"ה האל אב הרחמן וכו'. עוד הוסיפו פסוקים בין שירת הים לישתבח, באמצע ברכת יוצר הוסיפו הפיסקא ע"ס א"ב המתחלת: "אל ברוך גדול דעה" וכו', גם פסוקים ולשונות של ברכה אחר שבע ברכות של נישואין וברכות להתינוק והיולדת, אחר ברכת "אשר קדש ידיד" וכו', מסדרים אותם על הכוס ואחר כך שותין ממנו, ועוד ועוד. וכל זה עד לפני ארבע מאות שנה. אמנם אחרי כן כשהגיעו

---

6 הנקראת בחבורי חכמי תימן וסדוריהם, "פרשת פרה".

7 בתיגאן נתחלקו השבעה מברכים: שבת ראשונה, מברך ראשון עד והמגפה נעצרה יהב' מסיים, איש מסהו, והג' והזר הקרב יומת, והד' בתוך בני ישראל, והחמישי משלים הפרשה, הו' עד הערב, והד' עד ויט ישראל מעליו. בשבת שניה, מתחיל ראשון ויסעו מקדש עד על פני הישימון, והב' עד מעבר לירדן, והג' מוירא בלק עד אדבר אליך אתו תעשה, הד' עד וילך בלעם עם שרי בלק, והחמישי עד אותו אשמר לדבר, והששי עד ומברכיך ברוך והד' משלים הפרשה.

8 וכן חלקם רס"ג בסדורו.

9 וכל קריאה בס"ת שאין עמה הפטרה אין מתרגמין, מלבד הקריאה בחה"מ של פסח נהגו לתרגם, כדי לחנך התינוקות הקטנים.

אליהם סדודי ספרד המודפסים, עוד הכניסו להתכלאל תוספת מרובה כאשר אזכיר להלן, פסוקי קרבן מוסף שבת יו"ט ור"ח אינם בהתכלאל בכל תפלות המוספין, ואפי' אחר שראו אותם בסדורי הגאונים לא רצו לכתבם ב"תכלאל". עוד נכלל בו נוסחי שטרי כתובות, בתולות ואלמנות, כתובת יבמין, כתובה דאירכסא, נוסח גטי נשים, גטי חליצה וגט מיאון, נוסח שטר הרשאה, שטר מתנה, שטר מכירה.

סליחות מיסוד דס"ג ור' יצחק ן' ג'יאת ור' שלמה גבירול ור' יהודה הלוי וראב"ע ומשה בן עזרא, העתיקום ב"תכלאל" ונהגו לאמרם אחר התפלה ביום הכפורים ערב ובקר ובתפלת הנעילה, גם העתיקו מתחנות רחמים שחיבר רס"ג וסדרום ב"תכלאל" לאמרם אחר הסליחות של תפלת שחרית וקראום: "נצ'ד אלרחמים" (מערכת הרחמים), ובחזרת תפלת המוסף אומרים "סדר עבודה" לראב"ע.

הלמוד בספרות העברית־ערבית

ספרי הרקדוק לר' יונה ן' גנאח היו נמצאים אצלם ולומדים בהם כמו שמוכיחים חבוריהם, ועד היום נשאר מהם "ספר השרשים" בכת"י קדום, כפי יסודו בלשון ערב, גם ספר "חובת הלבבות" לרבי' בחיי הספרדי נמצאים עתה קטעים ממנו בלשון ערב.

תרגום דס"ג בל' ער' על התורה ונבואת ישעיה וספרי הכתובים ומה שהגיע אליהם מבאוריו על תרגומו, עדיין נמצאים מהם עד היום[10].

אולם ספר "האמונות והדעות" יש ללמוד מאגרת דמב"ם ז"ל שהיו עסוקים בו.

"מדרש הגדול"

מדרשים רבים נעתקו לתימן, נוסף על אגדות התלמוד, ספרא וספרי; הרב דוד בן עמרם (עדני) קבצם ואספם לאוצר מדרשו הנקרא "מדרש הגדול", בצירוף איזה דינים, הוא העתיקם בלה"ק, מבלי לערב אפילו מלה אחת ערבית, הכל על סדר פרשיות התורה, ובתחלת כל פרשה ערוך פיוט מתחיל: "מדשות" וכו'[11] ובכל פיוט צועק מר מעול הגלות וגזרות ועלילות, ומקוה יום הישועה, אשר יש להוכיח שהיה בסוף האלף החמישי[12].

ה"תאג"

וכבר זרח אור רבנו משה ב"ר מימון הספרדי ז"ל ולתימן הקפיע תגלה. והנה בהגיע אליהם שמע חבוריו ונפלאות חכמתו, שכחו דחקם ועול גלותם ומיהרו

---

10 בפתיחת ביאורי על תר' התורה כתבתי גלגולי תרגומים אלו, עד שהיתה להם שארית כהיום, ובפתיחת ביאורי לתר' נבואת ישעיה ותר' ספרי הכתובים השלמתי הדרשה על אודותיהם.

11 פרשת חקת חלקה לשתים, כמו חלוקתה בתיגאן, ופתח "מרשות" וכו' לכל חלק.

12 בס' ה"תכלאל" בסדר "נצ'ד אלרחמים", סליחה המתחלת "רחמנא רחים" וכו' דאפיקתא וכו' על סדר א"ב, ובסופה חתם שמו דויד בן עמרם יזכה אמן. ובספר מדרשו זה בפ' ויצא, העתיק מלשון הסליחות שב"תכלאל" באמרו כך: ישראל כיון שצר להם וכו' דאמרי דעני לאילתא בעדן מולדיהון עניגן.

לשלוח סופרים להעתיקם. ובראותם יופי ספר תורה שכתב לעצמו ותיקונו, גדל חשקם והעתיקו דמותו בצורתו, במנין השטין בכל דף, המכוונות סיום הפסוק בסוף כל דף, עד שהיה ראש כל דף תחלת פסוק, זולת שני פסוקים מסי׳ ביה שמו, „הבאים״, ו„אעידה״. וכל ספר מהחמשה ספרים, מכוין סיומו עם הארבע שטין הפנויות שבין כל ספר סוף הרף, עד שנמצא קודם התפירה כל חומש חלוק לבדו: וכן מנין הדפין וצורת הפרשיות הפתוחות והסתומות, והאותיות הלפופות והעקומות, כפי מה שביאר בחבורו בפ״ט מהלכות ס״ת, וכתבוהו בכריכה וחלקו כל דף שני עמודים, ימני ושמאלי, בדקדוק מנין השטין והמסרה הגדולה והקטנה, כתבום מעבר לכל עמוד, למען תהיה לכותבי ס״ת למזכרת המלא וחסר וכו׳, וקראוהו „ת א ג״ (כתר תורה), לפי שאין כותבים בו תרגום ולא שום פירוש כי אם המקרא לבדו, וכל כותבי ספרי תורה לא גרעו ולא הוסיפו במנין השטין והדפים וכו׳ על מה שכתוב לפניהם בספרי התיגאן מתחלת זמנם ועד היום, אולם פרשיות התורה שכתבו עם תרגום [13] קראום „פרשה״.

הנראה מדברי רמב״ם ז״ל בפרק הנז׳, שהיה לסופרים בזמנו סדר אחר במנין הדפים והשטין, וכמו כן אנחנו לא נדע איך היה מנהגם בכתיבת ס״ת במנין השטין והדפים וצורת הפרשיות הפתוחות והסתומות קודם שנראה ונגלה להם ס״ת זה של רמב״ם ז״ל. אמנם המלא וחסר ויתר ופסקי הפרשיות פתוחות או סתומות, שמרו מסורת אבותיהם בכל ס״ת והתיגאן.

האצילים ועשירי עם העתיקו על ידי סופרים מובהקים על קלף או נייר, תיגאן מדוקדקים בתכנית זו, ומוגהים עפ״י המסרה הקטנה והגדולה הכתובה מעבר כל עמוד וסביבותיו, לתפארת וללמוד בהם, ויש שהוסיפו וכתבו בסופם, הפטריות כל השנה.

בכל התיגאן מסודרות פסוקי התורה בזה אחר זה מבלי הפסקות, מלבד הפרשיות הפתוחות והסתומות וארבע שטין הפנויות שבין החומשים, ושום הפסקה או חלוקה אחרת לא נראה בהם. וכן היתה מתכונת ספרי הנביאים והכתובים, ואם כתבו פרשיות התורה או נר״ך עם תרגום ארמי או ערבי, או שניהם יחד, מסמיכים תרגום כל פסוק אחריו כדי שתהיה הקריאה סדורה. גם לאחר שהגיעו לתימן ספרי הדפוס ונראה להם ה„קפיטל״ הרשום בהם, החזירו ממנו פניהם, ושמרו דרך קדמוניהם, וכותבים ספרי הקדש בסדר ישר מבלי „קפיטל״ בין הפסוקים ולא מעבר לדף [14].

---

13 וכבר נדפס בדמות פרשיות אלו עם ת״א ותר׳ רס״ג הערבי בעיה״ק ירושת״ו, שנת התרנ״ה וקראוהו „תאג״, ואין שם זה הולמו, כי אין בו תאר „תאג״ בסדורו ולא בדקדוקו, ולא עוד אלא שמוזייף הוא מתוכו שבספר בראשית (ל״ט כ״ב). נמצא בו „האסורים״ כתיב, וקרי „האסירים״, מה שאין זה כתוב בתיגאן ולא ב„תיקון סופרים״ המודפס, ושניהם שוים, שתיבה זו הקרי כמו הכתיב, מלאה „יוד״ בין „סמך״ ל„ריש״, וחסר „יוד״ בין ה„ריש״ ל„מים״.

14 ספרי הנביאים והכתובים, כתבום כסדרן בתלמוד, וספר שמואל וספר מלכים, שלמים בלי חלוקה ראשון ושני, ואין שם לס׳ נחמיה ונכלל בספר עזרא, וס׳ דברי הימים גם הוא חלק אחד.

מלאכת כותבי ספרי תורה

אם הסופר דוצה לכתוב ס״ת על הגויל, הולך אל הבורסקי, בודד עורות כבשים מעובדים כחפצו, והעבדן מוכרן לו גולמים מבלי קיצוץ ולא תיקון, הסופר מביאן לביתו, מרככן בזילוף מים, ושוטחן וממתחן ומחליק פנים שלצד הבשר ע״י כלי הנקרא מבשרה, ואחר כך חותך היתדונות והקרנות שבקצוות, עד שיהיה העור ידיעה מרובעת, ואז צובע הידיעה בצבע הדר הדומה לעין הכרכום, ורושם בשני קצות הידיעה נקבים בכלי הנקרא סרגל, כמנין השטין הנהוגים, ומשרטט אחר שמשפשף פני ידיעה שבצד שער, באבן חלקה יפה, בכדי שתהיה דאויה ונח לכתיבה ומחליק הדפים ומתחיל מלאכתו.

דוב הסופרים אומנים לעבד קלפים, והסופר עושה כל המלאכות שנזכרו במעשה הגויל, ומהליק פני העור שלצד בשר, שיעור הראוי לכתוב עליו, ומשאירו לבן ואינו צובעו בשום צבע.

הדוכסוסטוס אין נמצא בתימן, כי אין אומנים היודעים לחלוק את העור לשנים, והדיו אינם יודעים לעשותו כי אם במי עפצא וקנקונתום. אחריות תיקון הכתיבה וההגהה על הסופר.

הרמב״ם עמוד הוראה מלבד מנהגים ספורים

כשנמצאו להם חבורי רמב״ם, תהלותיו ושבחיו היו משננים, ואת שמו מקדישים ומעדיצים[15], ושמו כל מאדם להעתיקם, היה כל חשקם ללמוד בהם וללמד, והיה לפניהם חבודו הגדול בכל ישיבה ורבוץ תודה, מדוה צמאונם ומרחיב את לבם, ולא היו נצדכים עוד להעתיק ספרי הגאונים אשר היו בידם. והסמיכו מנהגותיהם עפ״י הודאותיו, מלבד דינים ומנהגים פרטיים אשד לא רצו לשנות מנהגי אבותיהם הראשונים, ולא אבו לנטות לא להקל ולא להחמיר.

א) קריאת בדכת השחר, נשאדו במנהגם עד היום, לסדרם בבית הכנסת בין מי שנתחייב בהם או לא נתחייב.

ב) בנוסח התפלה, החזיקו בספד ה״תכלאל״ שהיה בידם מימי קדם, אף שנמצא בסדוד תפלה של דמב״ם קצת שנויים, כגון: פתיחת ברכת השנים ונוסח ברכת י״א בט״ב.

ג) שופר של ד״ה, שהיו נוהגים לתקוע בו ארוך וכפוף, שתים או שלש כפיפות, וקולו צח ומחדיד. יש אומרים, שהוא של חיה הדומה למין הכבשים. על כן לא חשו לחומדתו שאין כשד אלא קדן הכבשים, יען דאו כי יש בשופד זה נוי מצוה בקומתו, וקולו יותד מקדן הכבשים, ועד היום תוקעים תקיעת מצוה בשופר זה, עפ״י הודאת הגאונים שכל השופדות הכפופים כשרים לכתחלה.

---

15 הרמב״ן באגרתו, מעיד מפי מגידי אמת שבכל ארצות תימן מזכירים שמו בכל קדיש: בחייכון וביומיכון ובחיותי דמרנא ורבנא משה בר מימון. יען האיר עיניהם בתורה וגם העמידם על קרן אורה, לבטל מהם גזרות קשות וכובד המס, כי היו בטיט חוצות מרמס, ומעליהם עול מלכות הרים, ויחלו מעט ממשא מלך ושרים.

ד) המנהג הקדום בתפלת מוסף של ר"ה שיורד ש"צ לפני התיבה ומתפלל תפלה אחת בקול רם, ואעפ"י שהרמב"ם לא זכר מנהג זה ולא חילק בין תפלה זו לשאר תפלות השנה, לא שינו מנהגם בתפלה זו לבד, כי בכל שאר תפלות השנה מבואר בתכאליל שמתפללים בלחש ואח"כ מחזיר ש"צ התפלה.

ה) "מצת מצוה" נוהגים לשמרה משעת קצירה כד' הרי"ף ז"ל ומקצת גאונים, וכן מחזיקים במנהג זה עד היום, אף שהרמב"ם אין מצריך שימור אלא מאחר קצירה.

ו) בכל ימות הפסח ואפילו בחה"מ, בוצעים על ככר וחצי [16].

ז) המנהג שכתב בפ"ה מהל' תענית, שנהגו כל ישראל שלא לאכול בשר בשבוע שחל בו ט"ב לא קבלוהו, ונשארו כפי מנהגם לאכול בשר אפי' בערב ט"ב, ולא נמנעו מלאכול בשר ומלשתות יין אלא בסעודה שמפסיקין בה, וכן נוהגים בגלילות תימן עד היום [17].

ח) חמאה של גוים לא נהגו בה איסור אפילו הבריאים.

ט) החזיקו במנהגם, לנפוח כל ריאה אף שלא נולד שום חשש, אעפ"י שדחה הרמב"ם מנהג זה.

י) בסדר נתינת הגט כתוב בכל התכאליל, לקנות מיד הבעל תחלה, שהוא מבטל כל מודעי ומודעי וכ' ע"ס, וכן נוהגים כל ב"ד עד היום, אעפ"י שרמב"ם כתב שאין לקנין זה צודך, כמו שמבואר בחבורו בפ"ה מהל' מכירה.

מעתה אנחנו לא נדע איך חלו שנויים במשך הזמנים, כמו שלא ידענו טעם למנהג, שנוהגים לתקוע שלשים קולות בשני י"ט של ר"ה באור היום או קודם, וכתב מהרי"ץ בספרו "עץ חיים", שהוא מנהג קדום ולא הובררו מתי נתיסד.

מספרות יהודי תימן/ משארית הפליטה

הספרים שחיברו חכמי תימן בסוף האלף החמישי ועד קרוב לחצי האלף הנוכחי, מהם היו פירושים על התלמוד, פסקי דינים ומדרשים, ומהם שאלות ותשובות בענינים תורניים, דרישה חקירה ועיון בכל דבר חכמה, רובם הגדול נאבדו ביד שוסים ובוזזים, בשנות שבי וטלטולים אשר קרו ברוב הזמנים. יודה לזה, זכרון המעט מהם, כמו ספר "גואב מסאיל ן' סעד" וספר "מסאיל אלשיאחי" שנזכרו בחבורי חטר בן שלמה, וספר "רסאלה' בסתאן אלאזהאר" הנז' בכת"י הר' יחיא בשירי, וספר "מקאלה' אלאלחאן" שזכר מהרי"ץ ב"חלק הדקדוק" בשם מהריב"ש הנזכר.

---

16 כפשט ל' התלמוד דקאמר: הכל מודים בפסח שנותן פרוסת לתוך שלימה ובוצע (ברכות דף ל"ט ע"ב).

17 אבל ההמון, לא ידע איסור התספורת בשבוע שחל ט"ב, לפי שאין מסתפרים אלא בער"ש ולעולם יום ששי יהיה אחר ט"ב.

כנ"ל, מתחלת האלף הששי, היה רוב לימודם בארבעת חיבורי רמב"ם ז"ל; פירוש המשנה, העתיקוהו על קלף או נייר, כפי צחותו בלע"ר, והסמיכוהו על משניות שהיו בידם, פירוש כל הלכה בצדה, ואם נמצא איזה נוסחא במשנתם שונה מנוסחתו, השאירוה כמתכוניתה ולא שלחו יד בפירושו; שמו כל חשקם ללמוד בחבורו הגדול, בהיותו כולל כל דיני התורה בלשון צח וסדור ישר, רוב הלומדים משכו עצמם מהעיון בשאר ספרים ובחרו הלכותיו הפסוקות וקצרות.

ספר "מנין המצות" וספר "המורה", כתבו מהם העתקות רבות בלע"ר, וכל חכמיהם שעמדו בזה הזמן הרחיבו ביאורים על כל ספריו הנז'.

הידועים לנו הרב חטר בן שלמה ואלחכים יחיא בן סלימאן המפורסם בשם מארי יחיא אלטביב [18]. כל חבורי שניהם וביאוריהם בלע"ר וכלול בהם עניני מדע מס' "המורה" וספרי חכמת התכונה והרפואה, וכן דרך ה"ר נתנאל בן ישעיהו, שקדם בזמן במאה הראשונה בס' מדרשו "נוד אלט'לאם [19].

נמצא עוד מספרי הדקדוק, ס' "המחברת הגדולה" כתובה בספרי התיגאן כמו הקדמה, והיא בלה"ק, וסמוכה לה מחברת בל' ער' קיצור "המחברת הגדולה", ולא נודע שם מחבר "המחברת הגדולה", אולם "המחברת הקטנה" נקראת "מחברת צנעאני" אשר יאמר כי היא למחבר מחכמי צנעא.

עוד נעתק לתימן ספר שרשים בל' ער' לה"ר תנחום בירב יוסף הירושלמי בק' "כאפי אלמרשד", ורגילים לכנותו בעברית ספר "המספיק", מבאר בו לשונות המשנה, ועל רוב מעתיק פירוש המשנה של רמב"ם, כצורתו בל' ער', וכנויו זה מורה שהוא היה מאנשי ירושלם.

פיוט שהיו רגילים לכתבו בתיגאן

פיוטים רבים חברו חכמי תימן, משוקלים ושאינם משוקלים, ורובן רשום שם המחבר בראשי החרוזים או בסוף הפיוט. וקצתם לא נמצא רושם שם הפיטן בשירו.

מהפיוטים הקדומים המשוקלים, מצאתי בספר תאג, שמו "שירו לה' שיר חדש" ועניינו בשבח התודה ולומדיה, אשר ליקרת ערכו ראיתי להעתיקו, שם מחברו אגוז בתוכו. (עיין נספחות, קטע ח').

מליצה ושירה

מהפיטנים המפורסמים ה"ר יחיא בן סעדיה אלצ'אהרי ז"ל, חיבר ספר מסעותיו

---

18 שניהם חיו במאה השנית לאלף הנוכחי, ובפתיחת ביאורי לתר' דס"ג על התורה, כתבתי שמות הספרים שחיבר כל אחד מהם וענין כל ספר, ואולי יש להם עוד חבורים אחרים.

19 בתאג זה כתב הסופר בסופו בזה"ל: ונשלמה במעלי שבא דהוא תשעה יומין בירח שבט אתשצ"ד לשטרי באלמנצ'ר אלשאמך אלעליא תחת מחרוסה אלקלעה מן וארי צ'הר (שכונה זו ביד הגוים, ידועה להם שהיה מקודם מושב יהודים, אך עתה אין ישוב יהודי בעיר זו כלל), אלהים יחיש הקץ ויקרב הגאלה. ספרא חלשא ומסכינא בניה בן סעדיה בן זכריה בן בניה בן מרגו. אלה' ימחול לי על מה ששגיתי וטעיתי ונסתר מעיני כדכתי' שגיאות מי יבין מ"נ.

הידוע בשם, „ספר המוסר", אשר יסדהו על דרך ספר ה„תחכמוני", וכתב פיוט אחר כל סיפור, וכלו בלשון עברית במליצה שירית, ורק בלול במעט מלות ארמיות, כי אצל חכמי תימן, השלש השפות עברית ארמית וערבית אחיות הנה, ואין מקפידים להשתמש בהן בערבוב אעפ"י שמבדלים במעלה, הוא כתב שחיברו בשנת השכ"ח (1568).

במאה העשרים למנין שטרות, הריצה רוח השיר פעמיה בדרום תימן ומצאה קן לה במשפחת משתא ואחרים זולתם.

חלק בראש לקח הפיטן הגדול, הרב שלם בן יוסף אלשבזי משתא[20]. רבו כמו רבו שיריו מסוג „נשיד" ומסוג „שירה". מימי עלומיו וידו כותבת פיוטים משוקלים בלשון עברי וערבי מלאים חכמה ומוסר ותחנות רחמים.

עסוקים היו בספרי חכמת הרפואה, והיו בהם רופאים המורים לכל חולה בכה שיועיל לו כפי מזגו ושניו, ומה שיתרחק ממנו כפי מה שגזרה חכמת הרפואה על מין אותו החולי, ועל הרוב עפ"י מה שהורה עליו הנסיון, הראיה על השתדלותם להשיג חכמה זו, ספרי הרפואה אשר העתיקו לכתב עברי, מספרי חכמי הרפואה הערבים, ולא כחדו את שמות מחבריהם מחכמי ערב, כי אם העתיקום כצורתם וכלשונם, ועוד נמצאים מהם עד היום, ולכל ספר רפואי קוראים בשם כולל „כתאב אלטב", ואולי הם חיברו ספרים בחכמת הרפואה ונאבדו ונשתכחו כמו יתר החכמות התכונה והחשבון.

מהספרים שחיברו בחכמת התכונה, נמצא זכר לספר „אלזיג אלבהרדי" שחיבר הרב יוסף בן יפת הלוי במאה השנית לאלף הנוכחי, כולל מהלך שבעת כוכבי הלכת, כל כוכב בגלגולו, ולוחות חשבון נקודות מעלות הגלגל לכל כוכב, וביאור קביעות שנות יתר העמים וזמני מולד הירח, הניגוד ולקיון השמש והירח וכו', הכל עפ"י המהלך האמתי. הר"ש שבזי רמז אל ספר זה בפיוטיו, ועוד חיבר בלע"ר ביאור סדר קביעות השנים והחדשים, וסימני הארבע דחיות, ותקופות רב שמואל ורב אדא, ולוחות חשבון המולדות לחדשים לשנים ולמחזורים, על פי המהלך האמצעי, וקראו „נר ישראל", וזה האחרון נמצא עד היום.

עוד נמצא זכר לספר תכונה, הנקרא „מעאריג אלפכר" לה"ר יואל בן ישע, יבס', „אוצר ספרי תימן" לה"ר אברהם נדאף מכנהו בעברי „מעלות המחשבה", ושם הוא אומר שהמחבר הזה אחיו של ה"ר נתנאל בן ישע, מחבר ס' „נור אלט'לאם".

הרב שלם בן יוסף בן אביגד בן חלפון ממשפחת משתא (שבזי), חיבר ספר דרושים על התורה, כולל פרד"ס, הידוע בשם „חמדת ימים", וכבר נדפס בירושת"ו,

---

20 בפתיחת ביאורי ל„דיואן", כתבתי קורותיו וטוב מדותיו ואהבתו לחברת החכמים, והיותו כל ימיו גולה למקום הישיבות ודבוק תורה, סובל עול הגלות המר, ובלב בטוח מקוה ליום הישועה, וקינתו על גלות מוצץ המתחלת: וצלנא האתף" וכו', תורה על שהיה בראש גולים; מנוחתו בעיר תעז, היתה בדרך הליכתו או חזרתו, ועל שם עירו שבו, הידועה בדרום תימן, נתכנה „שבזי", אולם הגולים לא חזרו עוד אליה.

קברו של מרי סאלם אלשבזי זת"ל

(במורד ההר מימין)

ונתחלף שם המחבר הזה בשם הפיטן ה"ר שלם בן יוסף בן ישראל משתא על צד הדמיון, כי זה המחבר לא היה פיטן מעולם. הוא חיה במאה העשרים למנין שטרות.

ה"ר יחיא בשירי הנז', סופר אומן, כאשר יעידון הספרים הנמצאים בכתב ידו, וכל ספר שהיה כותב, סדור תפלה או מדרש, נמצא בגליונותיו באורים וחדושים. חיבר ספר דקדוק על התנ"ך, מעתיק לשונותיו מהרי"ץ, בספרו "חלק הדקדוק". ובספר "אוצר ספרי תימן" קורא לחיבור זה "חבצלת השרון", ומוסיף מה שנכלל בו, ומרבה בשבח מהללו; תמונת כתב ידו תורה שחיה בסוף המאה הרביעית, משפחתו ידועה עד היום.

ה"ר יצחק ונה[21], מגולי מוזע, חיבר פירושים וחדושים על סדר התפלות והברכות בנוסח ה"תכלאל". מהרי"ץ בספרו "עץ חיים", ביאור ה"תכלאל", מעתיק משמו חלק גדול מפירושיו וחדושיו. זכרונות לזרעו ידועים עד היום.

כהב ומסורת בספרי התורה

בכניסת המאה החמישית התחילו כותבי סת"ם לשנות צורת הכתב המקובל, ולאמן ידיהם לכתוב כדמות הכתב הספרדי הנמצא בדפוסים, לאות האלף שמו יוד מלמעלה, ורגל הקוף הפרידה מגגה, ורגל השין האמצעית הדביקוה למטה, וכן התאימו צורת האותיות, והתמונה שקבלו אבותיהם מראש ומקדם ושמרוה מאות בשנים, החליפוה בצורה זו.

ואם שגו בזאת, הנה משמרת הקדש שמרו, וסגלת קבלת אבות הראשונים במלא וחסר או יתר ושאר התיקונים, לא המירו ולא החליפו על מה שכתוב בהתיגאן במסורת מדורות קדומים, ועד עתה כל כותבי ספרי תורה נזהרים מכל חילוף הנמצא בחומשים הנדפסים ל"תיקון סופרים", וחכמי הדורות ראשונים ואחדונים, קבלת אבותיהם מקדישים, וכלם מסכימים כי בזולתה יהיו ס"ת שלהם פסולים כחומשים. ולמען יהיו רשומים, ולא יבאו אחדונם לטעות, בהיות נמצאים ספרים מודפסים מוגהים ל"תיקון סופרים" והשינויים מפוזרים ומובלעים בתוכם, לכן דרשתי מאת הסופר המובהק הרב יוסף בכמה"ר שלום שמן להראות לי מקום החילופים, והואיל בחסדו למלאת את בקשתי, וראיתי כי אין טוב כי אם לבארם ולכתבם על לוח כהוייתן ותיקונן, להיות נזכרים גלוים וניכרים לכותבי ס"ת לעם ישראל גולי תימן מעתה ועד עולם.

פרטי חלוף מלא וחסר ויתר

סימן	פסוק	ב ר א ש י ת	
ו	י"ג	גדול עוני מנשא	(מנשא חסר ויו)
ז	י"א	נבקעו כל מעינת	(מעינת חסר ויו)
ט	כ"ט	ויהיו כל ימי נח[22]	(ויהיו יתר ויו)
מ"א	מ"ו	כל פוטיפרע תיבה אחת	

21 מהרי"ץ בשו"ת "פעלת צדיק" (ח"א סי' ק') מעיד שה"ר יחיא בשירי וה"ר יצחק ונה הנז' היו סופרים מובהקים, ועד ימיו נמצאו ספרי תורות בכתב ידיהם.

22 מהרי"ץ בחה"ד הוכיח בקיום זה ה"ויו" עפ"י קבלה ועפ"י מנין כלל "ויקן" שבתורה, שעמדו

שמות

כ״ה	ל״א	תעשה המבורה [23]	(תעשה חסר יוד)
כ״ח	כ״ו	אל עבר האפד	(האפד חסר ויו)

ויקרא

ז	כ״ג	פרשת כל חלב [24]	(פרשה פתוחה)
י	כ״ח	פרשת המקריב	(אינה פרשה)

במדבר

א	י״ז	אשר נקבו בשמת [25]	(בשמת חסר ויו)
י	י	ובראשי חדשיכם [26]	(חדשיכם מלא יוד)
כ״ב	ה	בלעם בן בער	(בער חסר ויו)
כ״ה	י״ב	בריתי שלום	(הויו שלם כשאר ווין)

דברים

כ״ב	ב	פצוע דכא [27]	(דכא באלף)

על המנין וקני דורות הראשונים והסכימו שס״ת שנמצא חסר ״ויו״ זה, הרי הוא פסול כחומש.

23 כתב ראב״ע, שלא מצא ״יוד״ במלת תעשה בספרי ספרד וצרפת ומעבר לים, ויב״ע תר׳ תעביד, גם רס״ג בתר׳ הערבי תר׳ תצנעהא, אשר יאמר שגם הקריאה היתה אצלם תעשה בפתח תחת ה״תיו״, ואולי שכן הוא בניקוד העליון שבספרי תימן העתיקים.

24 מהרי״ץ ז״ל בשו״ת ״פעלת צדיק״ (ח״א סי׳ כ״ד), האריך חלוקי הדעות וחלופי הנוס׳ ברמב״ם וכלל הדברים שאנחנו צריכים להחזיק בקבלת אבותינו ולא נרפה.

25 וסיוע לנוס׳ דילן, כתוב בספר ״מנחת שי״: אית נוסחי דבתיב בהו נקבו בשמת חסר, וכן דרש ר׳ טוביהו בן אליעזר בפסיקתא שלו: נקבו בשמת חסר ״ויו״, מלמד שהצדיקים כל זמן שגדילה מתוספת עליהם הם משפילים את עצמם, ולזה נוסה דעת בעל ״שמן ששון״, שכך מצא בס׳ ״הבבלי״ וס׳ ״שתי אֶחיות״.

26 כתב בס׳ מנ״ש בשם הרמ״ה: ובראשי חדשיכם דבהעלתך, ברובא דנוסחי דייקי, דמתחזקי בדיוקא מלא ״יוד״ כתיב, ואעפ״י שחלק ונסתייע ממשמעות גמרא סוכה, מכל מקום קבלת קדמונינו תכריע, ונוסחי דייקי שכתב מסייעין לה.

27 כתב בס׳ מנ״ש, שבספרי הדפוס וגם בכמה ספרים קדמונים כ״י, כתוב דכא ב״אלף״, ובכלם נמסר. דכא ג׳: פצוע דבא, ואת דכא, תשב אנוש עד דכא, וכל אלו שנקבו במסרה, כתובים ב״אלף״ בכל ספרי תימן.

חילוקי רב ועזיר

בראשית (ח' א') — זה ספר, „סמך" דבתי.
שמות (ל"ד ב') — „נון" נצר כשאר אותיות.
ויקרא (ו' א') — „מים" מוקדה כשאר אותיות.
במדבר (כ"ה י') — „יוד" פיגחס כשאר אותיות.
דברים (י"א כ"א) — הארץ ה„צדי" גדולה.
שם (כ"ג ז') — קן צפור ה„קוף" גדולה.
שם (ל"ג כ"ט) — אשריך ישראל, אלף" אשריך רב.
שירת האזינו — ששים ושבע שטין, וכ"ה כרמב"ם כתי' נוס' תימן.

כללים לחלוק המברכים ב„תאג"

בכל התיגאן הישנות, נרשם אצל תחלת כל פרשה איזה ציור, הוראה להקורא, ואצל חילוק השבעה מברכים העולים לקרות בס"ת בשחרית של שבה, אות בית סימן לתחלת מברך שני, ואות גימל אצל תחלת מברך שלישי וכן כלם.

אמנם החילוק בתיגאן לא שוה ברוב המברכים להפסקות החילוק הנדפס בחומשים, יען המפסיק בהתיגאן תפש עיקרים ויסודות, ועל פיהם הפסיק כל מברך בהשגחה ודיקנות.

א) אם הענין נמשך, לא הפסיק אלא עם תשלומו, כגון: מברך ראשון של פרשת נח, סיים אותו אחר גמר ענין המבול, אף שיהיה ארוך לערך שאר המברכים, וכן ענין מעשה המשכן וכן ראשון דפרשת במדבר המשיכו עד סוף מנין הפקודים, אף על פי שמופסק בפרשיות באמצע, ורבים כמותם.

ב) אם הפרשה ענין שלם ואינו נקשר, עם פרשיות שלפניו ולאחריו, וגם פסוקיו אין פחות משלשה, הפסיקו מברך בפני עצמו אף שיהיה קצר, כגון: חמישי דפרשת בראשית, ושלישי דפרשת וישלח, ושלישי דפרשת שמות, וראשון דפרשת בהעלתך ועוד אחרים זולתם.

ג) אם סיום הפרשה ענינו אינו רע, אעפ"י שהוא בדבר שאינו נאה, כגון: הכזונה יעשה את אחותנו, אלון בכות, והזר הקרב יומת, ובערת הרע מקרבך, ותעב תתעבנו כי חרם הוא, הפסיק שם, כי השלמת הענין עדיף מהפסקתו באמצע בשביל סיום יותר טוב, שהרי מחלק הפרשיות השבועיים הפסיק בדומה לאלו. פרשת נח סיים בפסוק וימת תרח בחרן, ופרשת ויחי וימת יוסף וכו', ופרשת מצורע ולאיש אשר ישכב עם טמאה, ופרשת קדשים מות יומתו וכו' דמיהם בם, ופרשת במדבר ולא וכו' כבלע את הקדש ומתו.

ד) אם סיום הפרשה בענין רע, כמו ויכום ויכתום עד החרמה, המשיך שלשה פסוקים מפרשה שאחריה לתשלום מברך חמישי וסיים שם. ואם אי אפשר להמשיך, כמו ללכת אחרי אלהים אחרים לעבדם סוף פרשת ברכות דמשנה תורה, אז הפסיק חמישי דפרשת תבא לפני שלשה פסוקים האחרונים, כדי לפתוח בהם מברך ששי, והסמיך אליהם קללות דמשנה תורה עד סופם.

ה) בפרשה שאי אפשר להתחיל בה ולא לסיים כמו פר׳ והיה אם שכח תשכח שענינה תוכחה וקללה, הקדים והפסיק מברך שני בסוף הפרשה מלפני שלשה פסוקים, כדי להתחיל מברך שלישי המאכילך מן, והבליע בו פרשה קטנה זו, והמשיך המברך עד ביום הקהל סוף הענין, ואעפ״י שאין שם פרשה, והתחיל מברך רביעי ויהי מקץ, פתיחה לתוכחת מעשה העגל והשלים הפרשה שהיא סוף התוכחה.

ו) אם פתיחת המברך בענין רע במו פרשיות ויהי רעב בארץ דפר׳ לך לך ופרשת תלדות, המשיך מברך ראשון עד סוף ד׳ או ה׳ פסוקים מפרשת ויהי רעב, וסיים שם כדי להתחיל מברך שני מפסוק שאחריהם, ובשנים אלה שוה החילוק בחומשים.

ז) בפרשיות המחוברות סיים הפרשה הראשונה עם המברך הרביעי, ולא חש לחברן במברך אחד, כדי לנעוץ סוף הפרשה הראשונה בתחלת השניה, כאשר הקפיד על זה המחלק בחומשים, יען סיום הפרשה העיקרי הוראה גדולה להפסיק בו המברך.

עוד נרשם בתיגאן אצל תחלת כל פרשה, סימן הקריאה בס״ת במנחת שבת ושני וחמישי באותיות אבג״ד; לדמיון: פרשת בראשית: ה׳ג׳ה׳, להורות שמברך ראשון קורא חמשה פסוקים, ושני שלשה, ושלישי חמשה. ופרשת נח: ד׳ד׳ו׳, דהיינו, ראשון ארבעה, ושני כמותו, ושלישי ששה.

הנה כי רב ההבדל בהפסקת השבעה מברכים שבתיגאן, ולא שוה להם הפסקות החומשים כי אם במעט. על כן ראיתי לכתוב לוח רשימת סיום המברכים של כל פרשיות התורה, ובמקום ההפרש אעיר טעמו, ועוד כתבתי בלוח, סימני הקריאה בס״ת במנחת שבת ושני וחמישי כפי רשימתם בתיגאן, כי במקצת חלוקים מהפסקות החומשין. (עיין נספחות, קטע ט׳).

פרק שלישי / ארחות חיים ומנהגים

בתי כנסיות מאז שוב הגולים מ"מוזע"

בהכ"נ הראשון ועזרת נשים, בנאם כהר"ר יחיא בן אברהם הלוי על חשבונו מכיסו וממונו, והיא הידועה עד היום בשם כניס אלשיך תחת דשות והשגחת זרעו אחריו. עוד בנה סמוך לבהכ"נ זו בית קטן עם חצר לפניו, שמעתי שבנאו מקום קביעות לב"ד.

אחרים בזמניהם, אנשים אמידים ואפי' נשים, נתנדבו ובנו בתי כנסיות, כל אחד ברחוב הקרוב וסמוך לביתו, ובמשך שמנים שנה לפני גזירת החרבן, נבנו שמונה עשרה בית כנסת, מהם נשארו ברשות בעליהם מאב לבנו וכו', ויש שהקדישום בעליהם לצבור והשאירו להם ולבאי כחם הזכות במצוות שנזכיר לקמן, ומקצת נדחקו ומכרו, והקונה משאיר בהכ"נ לזכרון טוב לו ולזרעו או מקדישה.

בתי כנסיות אלה ידועים בשמות בעליהם: א) של מהר"י הלוי הידועה בשם כניס אלשיך. ב) של שר שלום הכהן עראקי, הידועה בשם כניס אלאסטא. ג) בהכ"נ של מהרי"ץ הידועה בשם כניס צאלח. ד) כניס אלסעאדי ידועה בשמה לבד. ה) כניס אלסיאני כמו כן. ו) בהכ"נ שהקדישה מלאח בת אברהם עמר הנק' עתה כניס אלכאהר. ז) כניס אלמסורי, ע"ש בעליה הראשונים שעתה כבר נשתכחו. ח) אלערק, כמו כן. ט) אלחגאגי, כמו כן. י) אלעזירי, כמו כן. יא) עואץ', כמו כן. יב) אלריעאני, כמו כן. יג) אלר'מארי, כמו כן. יד) אלכחלאני, כמו כן. טו) כניס גזפאן שבנאה אברהם גזפאן. יו) אלשרעבי, של משפחת אלשרעבי. יז) חבארה, של משפחת חבארה. יח) כניס אלטירי שבנאה אברהם אלטירי.

שש בתי כנסיות ראשונות, הם היותר גדולות בארכן ורחבן לערך השאר, כלן בנויות בשפל אחד, מורדות מהמבוי לחצר בהכ"נ ורובן עומדות בקרן זוית בפנים המבוי, וקומת כנינם אינה נראית לעומת רה"ר, ויש שכתליהם משתפים ודבוקים לבתים אשר סביבותיהם. אמנם נזהרים שלא לבנות עליה ע"ג בהכ"נ, תהיה גדולה או קטנה, ובונים שנים או שלשה היכלות ברוח צפון שמתפללים כנגדה, וכתליהם לפנים מכותל בהכ"נ, וגגן תחת תקרת בהכ"נ, כדי שתהיה שמירה לספרי הקדש ממטר ומליחות הכתלים, ועושים דלתות לפתחיהן ופרוכת מבחוץ, ודלתים ומנעול לפתח בהכ"נ, יוצאים ממנו לחצר קטנה מוקפת גדר פתוחה לדשות הרבים, ננעלת דלתה בעת יציאה מבהכ"נ.

מצעות של בהכ"נ, בתחלה עשאום ממחצלאות של קנים, וכשרוח להם הזמן החליפום ביריעות של צמר רחלים או נוצה של עזים.

ישיבתם בבהכ"נ על הקרקע כדרך רגילותם לישב בבתיהם, כי אין הישיבה על הכסאות נהוגה בתימן אפילו בארמנות המלכים, ורק עושים ספסלים קטנים להניח עליהם בעת הקריאה הספרים הכרוכים, חומשין ומשניות וזולתן.

התיבה, עושים אותה מלוחות עץ כדמות כסא גבוה וגדול ומניחים אותה תחת ההיכל, וכשהשליח צבור פורס על שמע יורד לפני התיבה ומתפלל, ובזמן קריאה בס"ת או בעת ההקפות בחג מקרבים אותה לאמצע בהכ"נ והחזן מניח ס"ת עליה.

כל מי שיגיע סדרו לקרות בס"ת, החזן קורא לו בשמו והוא עולה ומברך וקורא בעצמו, וגנאי הוא להעולה אם יברך והחזן קורא, ולפיכך אם יש מי שאינו יודע לקרות מונע עצמו מלעלות ואפילו יקרא לו החזן, הצבור נותנים לב בשעת הקריאה, ואם טעה הקורא בדקדוק קל גוערים בו, ואם במשפט הקריאה מחזירים אותו, והירים לשנות הפרשה שמו"ת בכל שבוע, ולכן רובם בקיאים לקרות בדקדוק שלם.

הצבור, יש להם הכח לבחור חזן ההגון להם אף שלא יהיה בעל בהכ"נ או יורשיו, והוא המוציא ס"ת וגוללו, אבל הגולל ס"ת כנגדו, וכן הוצאת ס"ת ביום שמוציאים שני ס"ת או שלשה ושאר תשמישי מצוה כגון הפותח ההיכל ונועל וזולת, הזכות בהם לבעלי בהכ"נ, אין לשום אחד מן הצבור להשיג גבולם, ובהכ"נ שאין לה בעלים כל המוסיף בדמי מצוה מאלו, זוכה בה משך הזמן שהתנו עמו והדמים יוצאים לצרכי בהכ"נ.

לא נהגו בכל גלילות תימן עד היום ליתן לחזן שכר קצוב ולא נדבה, כי בכל בית כנסת נמצאים מלומדים ורגילים לירד לפני התיבה להתפלל, ומכינים עצמם לעזור לחזן בימים הנוראים ובכל עת שיצטרך לעזרתם.

בזמן שתהיה רוחה בהכנסות בהכ"נ יותר על ההוצאות, בתחלה קונים בנותר סדור תפלה בכת"י כמנהג אותה בית הכנסת, שיהיה מוכן לכל ש"ץ היורד לפני התיבה, ות"א על פרשיות התורה, ושני כרכים הפטריות כל השנה אחד מקרא ואחד ת"י שיהיו מזומנים לקורא ההפטרה ולמתרגם בצבור, וקונים ספרי לימוד חומשים, משניות, עין יעקב, רמב"ם, ש"ע, ספרי מוסר, זוהר ותקונים וכו', וכותבים בכל ספר שהוא הקדש על שם אותה בהכ"נ, ושקנו אותה מנדרי הצבור המתפללים בה ויד כל הקהל שוה ללמוד בו אלא שהקדימה לחזן.

יש יחידים שקונים לעצמם ס"ת ומניחים אותו בבהכ"נ לקריאה בצבור וביותר חשוכי בנים, וגם נשים קונות ס"ת על שמן ולאיזו בהכ"נ שתרצה מכניסה ומקדישה אותו לזכרון טוב.

כל מי שנדר וקנה ס"ת לזכות קריאה בצבור, מניחו בבהכ"נ שהוא רגיל להתפלל בה ואינו מכניסו לבהכ"נ אלא ביום שב"ק וכבר הקדים ביום ששי לעשות סעודה גדולה כסעודות החתונה לכבוד המצוה, מזמין בה אוהביו וקרוביו ובני שכונתו, ובליל ש"ק באים הקרואים להתפלל ערבית ובבקר משכימים להתפלל שחרית בביתו בחדר אשר שם הס"ת, ולאחר התפלה לוקח בעל המצוה הס"ת על זרועו ומוליכו מביתו לבהכ"נ וכל הקרואים מלוים אותו, וכשמגיע לחצר בהכ"נ פותח הפיוט הידוע על

סדר א"ב המתחיל: אהוב נגלה על הר סיני וכו' וכל העם עונים עמו קול אחד בנועם שיר ושמחת לב.

בני בהכ"נ מוציאים כל ספרי תורה שבהיכל ויוצאים לחצר בהכ"נ, ומקיפים בהם את הספר תורה החדש פעם אחת, ואז נכנסים לבהכ"נ ומחזירין ספרי תורה למקומן ובעל המצוה גם הוא מניח את הס"ת בהיכל.

אחר שגומרין הקהל את הפיוט, מוציא החזן ס"ת זה החדש, וקורא לכל אחד מהאוהחים הבאים ללותו לעלות לקרות בזה אחד זה, וכל אחד קורא שלשה פסוקים או יותר עד שמשלימים הפרשה ומפטירין וכו' ומחזיר החזן הס"ת להיכל ומתפללים מוסף וכו'.

אחר יציאה מבהכ"נ באים אותם הקרואים לסעוד אצל בעה"ב ולברכו כנהוג בסעודות מצוה.

בתי ספר לתשב"ר, חיי המלמדים ודרכי למודם

בתי הספר, נתנדבו בהם אנשי חסד שבכל רחוב. המתנדבים לא בנו בתי ספר מחדש כי אם מהחדרים שבשפל הבתים שלהם, פתחו להם פתח למבוי, ונתנום למלמדי תשב"ר ונמצא בית הספר סתום משלש רוחות ותקרתו תחת עלייתו של המתנדב.

מנהיגי הדור, ראו שאי אפשר לגבות מאנשי הקהלה כסף בעד שכד המלמדים, יען רבה העזובה והעוני שודר על קטן וגדול, על כן התקינו שכל אחד מבעלי בתים שיש לו בן לומד, יפריש ככר אחד מסעודת הצהרים בכל יום ממה שתהיה סעודתו פת חטים או שעורים או דוחן ועדשים, ונותנים אותו למלמד ונקרא „מצוה". גם נותן אבי הילד למלמד שכר השבוע בסופו סך קטן כפי הזמן וכפי כח האב, וקורין אותו עלמה.

אם המלמד חרוץ טוה ציציות למכרן, או טוה צמר גפן לאודגים ולחייטים, וכל זה בזמן הפנוי בשעה שהתינוקות יוצאים מכית הספר לסעוד סעודת הבקר והצהרים, ומלאכה זו אף ששכרה מועט, קלה היא לעשותה אפילו בדרך הלוכו, ביציאתו לשוק ובחזרתו טוה כדרכו ואינו פוסק. גם בלילה יכול לעשותה שלא לאור נר, ומשכדו זה קונה קליפי קהוה, ועצים לבשל, וחלבה ללפת בה את הפת, ושמן להדליק אם יש צורך גדול, לפי שכל בעלי בתים אין מדליקים נר אלא בשבתות וי"ט ועל גבי החולים, ושאר ימות השבוע עושים הנצדך להם לאור הלבנה והכוכבים ואפילו אכילת סעודת הערב.

המורה, מקבל תינוקות ללמד מגיל חמש שנים עד שתים עשרה, ומחלק אותם קבוצות קבוצות, בני הגיל הקטן, נותנים ביד כל אחד לוח של עץ וכותבים בשיטה ראשונה אבגד הוז וכו', ובשיטה שניה את בש וכו' ובשלישית אחס בטע וכו', ובד־ ביעית אלבם גנדס וכו' ובחמישית אטבח גזרו וכו' ובששית איך בכר וכו', ומלמדים הילד צורת האותיות ושמותיהן וחבורן והגיונן מתוך לוח זה.

אחרי כן מלמדים אותו מתוך הספר שמות התנועות ומוצאן, ושמות הטעמים

ונגינתן וקוראים לו הגא ועם זה מלמדו מתוך הכתב או בעל פה כעשרה פסוקים או יותר מפרשת השבוע.

התינוקות, משכימים לבית הספר ללמוד הזמירות וק"ש וברכותיה ותפלת שמנה עשרה וכו', המורה מלמדם בעל פה, ואין בידם ספר כדי שתהיה ק"ש וברכותיה וכל התפלה שגורה בפיהם. ואחר התפלה יוצאים לסעודת שחרית ותכף חוזרים לבית הספר ללמוד פרשת השבוע, ולפני יציאתם מלמדם נוסח בהמ"ז ויתר הברכות, ואז יוצאים לסעודת הצהרים ומיד חוזרים ללמוד ועם שקיעת החמה יוצאים מבית הספר.

דוב התינוקות, כשיהיה בן שש או שבע שנים כבר הוא יכול ללמוד חצי פסוקי פרשת השבוע, ואז מתחיל ללמדו תרגום אנקלוס, ומבן שמנה שנים ולמעלה, בתחילה מחנכו לתר' בצבור פרשת המועדים ואח"כ מרגילו לתר' ביום ש"ק הפרשה כלה ית"י על ההפטרה, ובן תשע או עשר מלמדו תרגום דס"ג העדבי ובן שתים עשרה כבר הוא דגיל לשנות פרשת השבוע עם שני התרגומים, ובגיל זה יוצאים דוב התלמידים מבית הספר, ודק בני עשירים מוסיפים ללמוד עד למעלה מגיל זה.

דוב המורים אינם יכולים ללמד לתינוקות דקדוק הלשון ובאורי המלות, לפי שהמורה דעתו מפוזרת לפקח על כל קבוצה מבני הגילים, ודי לו להבינם גרסת הקריאה, ולפיכך כשר להיות מלמד אף מי שאינו יודע משפט לה"ק ודקדוקו.

נהגו המלמדים ללמד בכל שבוע פרשת השבוע הבא אחריו, למען ישנה האב עם בנו ביום ש"ק הפרשה שמתחילין בה מן המנחה וכבד הוא למוד.

התינוקות לומדים מתחלת השבוע עד סוף יום חמשי, וביום ששי נסגרים בתי הספר ואין נותנים עוד פת למלמדי תינוקות, כי אם יוצא המלמד לתבוע מאבות הבנים שכר השבוע, כדי לקנות סעודה וכל הצרכים ליום ששי וש"ק, מקצתם משלמים ויש מדחים אותו לשבוע הבא ורובם עניים שאין להם מה ליתן, וכל היום נע ונד מרחוב לרחוב ונכנסה שבת ואין בידו כי אם צרכי חצי סעודה, פחות או יותר מעט, ומצטמצם ומצטמק הוא ובני ביתו ברעבון ובראגה, ועת תגדל צעקתם לפני בית הדין ונכבדי העדה, עוזרים להם סך קטן מקופת הקהל בכדי להחיות, והיינו, אם יש דיוח בקופה. עוד מקבצים התינוקות פתילות נרות החנוכה אחר שכבו בליל שמיני ונותנים אותם למורה. המלמד ממצה השמן הנשאר בהם, אם שמן שומשמין או חרדל, ומסתפק באותו שמן. ולפני פורים, כל אחד מן התינוקות נותן למלמד ביצת תרנגולת במקום ה"מצוה" של יום פורים. ואם יהיה סדר התינוק לתרגם הפרשה באותה שבת, נותנים למלמד ביום חמישי של אותה שבת בקבוק קהה מתובלת בסכר וקרפה וזנגביל, נגד מה שהוסיף לטרוח ללמדו ת"א של אותה פרשה.

התינוקות סובלים יסורי מלקיות בשוט שלא יזוז מיד המלמד, עשוי משלש רצועות של עור, ואם התינוק ממרה או קשה הבנה מוסיף להכותו מכות אכזריות עד יזוב דם מבשרו.

דוב המלמדים, אטומי לב מראגתם על רוע גורלם כי כל ימי חייהם בדלי דלות. רעבונם וצמאונם מכל אשר תאוה נפשם לקיום בריאותם ניכר במראה פניהם הירוקים והחודרים.

בית דין של שלשה קבוע וסדר התנהגותם

חברי בית הדין יושבים שלשתם במקום קביעותם בכל ימות השבוע מהבקר עד זמן סעודת הצהרים, מלבד ערבי שבתות וערבי י"ט. בעלי הדין באים ומסדרים טענותיהם. בי"ד שומעים דבריהם ואחר שמבינים תוכן הענין אשר בעדו הם מריבים, מושכים דעת הבע"ד לדרך הפשרה וטורחים להשוות דעותיהם על צד היותר טוב לשניהם, ורוב הבאים לב"ד יוצאים באהבה ושלום. מעטים הם המתעצמים בדינם, ולבקשתם נזקקים הב"ד לבחוב טענותיהם והראיות והברורים ופוסקים את הדין.

הב"ד אין לוקחים מבע"ד כי אם שכר שטרות שכותבים על פשרה או טוען ונטען ופסקי דינים ובל מעשה ב"ד ולא יהיה יותר על שכר שאר כתיבות כי אם מעט. ואם נתפשרו הבע"ד ולא הוצרכו לכתוב שטר ביניהם אינם נותנים כלום.

סדר הגטין

כשיבוא אדם לבקש מביה"ד לבחוב גט לאשתו, שואלים ממנו לאיזה סבה הוא רוצה לגרש, ומשתדלים לחווך ביניהם שלום, ואם הבעל עומד על דעתו מדחים אותו מזמן לזמן וביותר אם היה מגרש אשתו ראשונה או אם היה בהן, ובזמן שאין לקוות לפייס את הבעל לדרך השלום כשבאים לסדר בחיבת הגט, חתימתו ונתינתו, אין נוהגים בבל אותם החומרות והדקדוקים הדקים שחדשו האחרונים, ואין לוקחים שבר על בחיבת הגט והעדים וכו' אלא סך קטן עד מאד, ואפילו בזמן זה שהוזל הכסף ונתיקרו השערים, עשר ירות על מה שהיה בזמניהם, אין לוקחים יותר על ריאל אחד שעולה מאה וחמשים פרוטות ישראליות בערך [1].

טופסי גטין מוכנים, בותב הסופר לעת הצורך, ובבוא הבעל לגרש נותן שכר הגט הקצוב באותו זמן, והרב המסדר קונה מידו קנו"ש, (קנין גמור ושלם) שהוא מגרש את אשתו ברצונו ומדעתו ושהוא מבטל כל מודעי ובו' ושאם נשבע לגרש או שלא לגרש שרוי ומו"מ, ואחר הקנין נותן הסופר טופס הגט ליד הבעל, והבעל מחזיק בו בידו ומוסרו ליד הסופר ואומר לו: אתה פב"פ כתוב גט זה על שם גירושי אשתי פב"פ שתהא מגורשת בו ממני ומותרת לכל אדם ברצו"מ בלי שום תנאי בעולם ולא אונס כלל. ומיד הסופר תופס טופס הגט בידו ואומר: הריני בותב גט זה על שם פב"פ לגרש בו את אשתו פב"פ לשמו ולשמה לשם גירושין ובותב התורף, וב' שמשלים, נותן הגט ליד העדים לדקדק בו עד שייבש, ואז לוקח הבעל הגט ואומר לכל אחד מהעדים: אתה פב"פ חתום גט זה ע"ש גירושי אשתי פב"פ שתהא מגורשת ובו' ומותרת לבל אדם וכו', וכל אחד מהעדים אומר לפני החתימה: הריני חותם גט זה ע"ש פב"פ לגרש בו את אשתו פב"פ וכו' וחותם וממתינים עד שייבשו החתימות, והבעל לוקח הגט והאשה פושטת ידיה, ונותן הגט בידה בפני העדים ואומר:

---

1 דהיינו, עתה כמדינת ישראל, אעפ"י שלא נהגו בתימן ליתן לביה"ד פרס קבוע, אפ"ה חושבים פן יהיה הגט בטל או פסול מפני תוספת שכר כל דהו, ולפיכך מדקדקים שלא ליקח שכר כי אם כנגד הטורח או פחות, וכן כשכר פסק"ד ושאר שטרות.

ה"ז גטיך שתהיי מגורשת בו ממני ומותרת לכל אדם ברצו"מ, בלי שום תנאי בעולם ולא אונס כלל, ומחזקת האשה הגט בידה ואח"כ משלכת אותו והולכת לה, והעדים חוזרים וקורין את הגט וקורעים אותו שוע"ר (שתי וערב) ונותנים חרס על מי שיציא לעז על הגט ובזה נגמר מעשה הגרושין.

ואם לא נזדמן עם הסופר אלא עד אחד, הסופר נעשה עד ומצטרף עמו, אחר שכבר צוה לו הבעל לכתוב וגם לחתום, כי כן המנהג כד' הרמב"ם ז"ל אף לכתחלה [2].

פרוזבול

שלשה ימים או ארבעה לפני צאת שנת השמטה, מעתיקים בית הדין ישיבתם לבית כנסת באמצע השכונה, אחר שהכריזו שכל מי שצריך פרוזבול יבוא לב"ד בבית כנסת פלוני. כל העם מקצה באים למקום ביה"ד, ובל האומר לב"ד שהוא רוצה פרוזבול, כותבים על שמו בנוסח זה: מסר דבריו פב"פ שכל חוב שיש לו אצל כל אדם שיגבנו כל זמן שירצה, וכותבים הזמן וחותמים בו שלשתם ולוקחים שכר כתיבת הפרוזבול, מטבע קטן שעולה כמו חמש פרוטות ישראליות, בערך.

הנשים לא יצטרכו פרוזבול, לפי שכבר נהוג בכל שטר חוב שיש לאשה על בעלה, לכתוב שלא ישמיט עליה חוב זה ואפילו בשביעית, ורק אם יש איזה נשים שיש להן חובות מעסקי עצמן באות לבקש מביה"ד לכתוב להם פרוזבול.

אשר לחברי ביה"ד

בכל יום, בעת הצהרים כשנפטרים לבתיהם רואים מה שגבו שכר שטרות ממה שנעשה בב"ד, שטרי מקח וממכר ופיסוק מזונות וחלוקת עזבונות וכו', והסכום חולקים אותו. החצי לוקח אתו אב ב"ד, והחצי השני בין שני חבריו בשוה.

אחר ארוחת הצהרים אין ביה"ד חוזרים למקום קביעותם, אלא כל אחד מחברי הראב"ד עוסק במלאכתו, אם סופר הוא כותב סת"ם למכור, ואם אומן הוא במלאכה אחרת עוסק בה כדי למצא ספק לפרנסת אנשי ביתו, כי הקומץ שהגיע לו משכר הדיינות אינו מכלכל אפילו חצי דמי סעודתו, ותקציב אחר אין ניתן להם, ורק בכל ערב שבת נותנים לביה"ד מבית המטבחים, שיעור שני קילו בשר או יותר מעט, החצי לאב ב"ד והחצי השני לשני חבריו, ובערבי יו"ט כופלים להם שיעור זה ונק' "תדיר" [3].

ראש ב"ד, שהעבודה מוטלת עליו לפקח על המשקולות ועל מוכרי תבואות וכל הצרכים שיש בהם חיי נפש, שלא יפקיעו את השערים וכל הענינים הצבוריים, גם

---

2 עיין שו"ת "צלת צדיק" (ח"א סי' קכ"ו) שכן היא דעת רמב"ם ז"ל.

3 ההכנסות שנהגו לגבותם מהקצבים, וסרסורות הצמוקים וזולתם, להוציאם לצרכי צבור הכלליים נק' "תדיר", ועינינו בל' ערבי מעתאד, כלו' שאינו תקנת דאשונים כמו העורות והחלבים, שדמיהם מיוחד לעניים, שאסור לשנות או לפרוץ גדר, כי אם הם כמו מנהג, שמותר להחליפו, להוסיף או לגרוע, כפי רוח העת וכפי חיוב הזמן.

מזומן הוא לבני הכפרים, אשר יבואו בין הערבים לשאול על ספקותיהם ולהתוכח במריבותיהם, הוא לבדו משיב על שאלותיהם וטורח בחנם להשוות דעותיהם ולתווך שלום ביניהם.

נגד כל אלה, תיקנו שיהיה הוא לבדו השוחט ובודק בבית המטבחים הצבורי, ולוקח שכר השחיטות כלם, נתחים ידועים מבשר הבהמה הנשחטת. ושיעור משקל נתחים אלו, שכר שחיטת בהמה גסה אחת, קילו אחד וחצי, פחות או יותר מעט, ובצירוף הכנסותיו הנז' מתפרנס בכבוד, אם יהיו השנים כסדרן.

ה„שיך" (נגיד)

לפי חק מלכות האמאמים, צריכים הקהלה לבחור נגיד הנקרא „שיך" להיות יוצא ובא בשערי המלך והשרים, אשר עליו יהיו תביעות החקים והגזרות שעל הקהלה, המוגבלות ושאינן מוגבלות, הישנות עם המתחדשות, ובראש כלם לגבות כסף גול־גולתא הנק' „גזיה". הם היו בוחרים המשכיל בדורו, ואם יהיה ת"ח ה"ז יותר טוב.

הנגיד אינו מתערב במשרת ביה"ד, גם לא בעניני קופה של צדקה ותקנות הדת, אלא אם יהיה ת"ח, מתיעצים עמו ביה"ד כשירצו. אבל הוא צריך לדרוש עצת ביה"ד ברוב עסקיו.

פרנסתו, קצובה היתה, שמינית ריאל על כל זבח מבהמה גסה הנשחטת בבית המקולין, ולוקח עשרה למאה על מה שגובה מה„גזיה" וחלק מסרסרות הצמוקים שמביאים הסוחרים למבור בשוק, ובצירוף כלם היתה פרנסתו שלא בצמצום.

קופה של צדקה ואופן גבייתה וחלוקתה

הראשונים, מזמן היותם במדינת צנעא, ראו כי בהגיע המועדים לא ימצאו העניים מחיה לנפשותם, וזה ממה שאסור להעלים עין כשאר ימות השנה כ"ש בחגים שחייבים לשמח אביוניהם, כנודע, ודי להם מה שסבלו דוחק וחרפת רעב כל השנה.

לכן תקנו שהזבחים הנשחטים בבית המטבחים הצבורי, כל העודות והחלבים שלהם, יגבה אותם גזבר הממונה, ומוברם יום יום ומשמר הדמים אצלו, ובהגיע חג הסכות מחשבים ביה"ד עם הגזבר, הסכום המקובץ מר"ח ניסן עד סוף אלול, ומחלקים אותו לעניים לחג הסכות, ומה שיתקבץ אחרי כן מתחלת תשרי עד סוף אדר, מחלקים אותו לחג הפסח, וכן על זה הסדר שנה שנה. ואין מוציאים מקופה זו לשום צורך כללי. ואפילו לפרנסת עניים, זולתי דמי מצעות ממחצלאות, לבתי ספר של תשב"ר או תכריכין וחפירת קבר, למת שלא השאיר אחריו דבר, דמתקרי ממון, ותקון המטות שנושאים בהם המתים, ותיקון כלי חפירת הקברות, ותיקון מקואות הטהרה אם נתקלקלו, או אם יש חיה עניה עזובה שאין משגיח עליה, ומצעות מעור כבשים מעובדים במקום ישיבת חברי ביה"ד.

כשמחלקים הסכום הנז"ל בחגים, נותנים לב"ד חלק שוה, לכל אחד משלשתם, יען כי כלם מפקחים ומשגיחים על עניני הקופה בשיתוף שוה, ומחלקים לכל עני כפי מכסת אנשי ביתו, ומעניקים כראוי למלמדי תינוקות ות"ח והזקנים הכושלים היתומים והאלמנות.

אם באיזה שנים נתמעטו הכנסות הקופה והוקרו שערי תכואות, גובים מבעלי בתים, כל אחד כפי ממונו, ומצרפים מה שגבו אל הסכום שיש בקופה ומחלקים הכל, והגבייה והחילוק בהשגחת כיה"ד של אותו זמן.

אם נביט אל הסך המתחלק לכל עני כפי מה שהוא רשום בפינקסאות הנמצאות בחתימות כיה"ד משנת בקל"ה (התקפ"ד — 1824) עד בקמ"ה (התקצ"ד — 1834) ונעריך שערי תכואות ושאר צרכים, כפי אותו הזמן, הנה נמצא שהיה מגיע לכל עני די ספוקו הוא ואנשי ביתו לכל ימות החג, ולפחות להם ומזון.

בכל דור, מעמידים גבאים לעזור לגזבר בגביית העורות והחלבים ומכירתם וכו' כנז"ל, בשכר קצוב לא יהיה יותר על חמשה אחוז למאה, וכאיזה זמנים היו אנשים נאמנים מתנדבים ומעמיסים על עצמם לגבות ולחלק בחנם, צדקה וחסד לטובת העניים.

אם הממונה יתפטר או יאסף לב"ע, ביה"ד כאותו זמן ממנים במקומו איש נאמן והגון, אחרי התיעצות עם רבני וחשובי הקהל, וכותבים המינוי ותוכו דצוף תנאים מסמיכים אותם אל התקנה הקדומה, ומחזקים התנאים האלה בכח חרם קדמונים, שלא לשנותם ושלא לפרוץ גדר וחותמים עליו ביה"ד וכל העומדים, בהסכמה בעין מינוי, הגזבר מ"ו סאלם ן' סלימאן הכהן אלעראקי, שנכתב כבית דינו של מהרי"ץ ז"ל המצולם בספרו שו"ת „פעלת צדיק", הנדפס בתל־אביב התש"א, אשר כדומה למינוי זה, נמצאים תעודות לכמה גזברים שקדמו לו ושעמדו אחריו.

קופה אחרת או תמחוי, לא תיקנו, כי אם בכל ימות השנה, העניים מסבבים כשעת סעודה על פתחי בעלי בתים, ומכל בית נותנים לכל שואל פרוסה קטנה, ולא יחזירו עני השואל על הפתח בין כחול בין בשבת וי"ט, אלא אם כבר חילק בעה"ב מה שקצב ליתן, או אם אין פת כסל; ובער"ש ועריו"ט מחזרים העניים על בעלי חנויות, ונותנים לכל אחד הפרוטה הקטנה במטבע אותו הזמן, או מעט קליפי קהוה או דכר זולתו, ובלב הכל אנשים ונשים חמלה על העניים, כל אחד כפי יכלתו.

כעין „עשרה בטלנים"

הזקנים הבאים בימים, שכשלו ברכיהם והוחלש או כהה מאור עיניהם, נשענים על המטה אשר בידם, ובכל יום הולכים ומתקבצים באחת בתי הכנסיות ולומדים מזמורי תהלים פה אחד, בקולות שבורים ורועדים, מהבקר ועד זמן ארוחת הצהרים ויוצאים. ולפני זמן המנחה חוזרים לבהכ"נ ולומדים עד סוף היום ונפטרים.

חזן כל כית כנסת גובה מהקהל צדקה, על שם אלו הזקנים, פעם אחת בכל שבוע. הסך הנקבע עולה לסכום קטן, מתחלק ביניהם בסוף השבוע ואפילו דמי סעודת יום אחד אין מגיע. מבלים שארית ימי חייהם כרעבון ודאבון, ועיניהם תלויות לנדר או צדקה, כי מי שבאה עלו צרה, נזק בממונו או בגופו או חולה אנוש בתוך ביתו, נודר להם בסך מה, או שוכר עשרה מהם להתענות ונותן להם שיעור דמי סעודתם.

בזמן עצירת גשמים או מקרה הלאים וכל צרה כללית המתרגשת, גובים כסף

מבעלי בתים וקורין לו „פדיון". שוכרים עשרה מאלו הזקנים להתענות בהו"ב (שני חמישי ושני) ונותנים שכרם מהפדיון.

מי שמת לו מת, איש או אשה, שוכרים עשרה מהם להספיד, ובכל יום מימי האבל באים לבית הנפטר להספיד, וביום שביעי בצאת האבל מאבלו עושה להם סעודה כנגד שכרם.

נהגו אלה הזקנים לבחור לעצמם הבריא שבהם, נגיד עליהם, לגבות הנדרים והצדקות ולחלקם ביניהם, להשוות הסדר בתעניות או בהספדות, כי עשרה שנתענו או הספידו פעם אחת, נדחים בפעם השנית עד שיגמרו הנשארים סדרם וחוזרים חלילה.

הנגיד אינו נדחה, והוא הראש בכל סדר, נוהג שררה ורבנות, הוא המתחיל בהספד ומסיים בהשכבה. מסדר ישיבתם בבית הכנסת או בבית האבל, מצוה עליהם להתנהג במוסר ודרך ארץ באכילתם ושתייתם, בתגרות ומריבות עושה דין ביניהם ומתווך השלום, ולכל פקודות נגידם נשמעים ונכנעים, לא מאהבה ולא מיראה, כי אם מבשלון כח.

מקואות טהרה, חפירתם ובנינם

נמצאים בכל רחוב מרחובות השכונה, מקואות טהרה שחפרו ובנו אותם נדיבים ואנשי חסד מממונם, והקדישו אותם לרבים לטבילת מצוה ונקראים על שמם עד היום.

כל חפירה מכילה יותר ממאתים סאה. בונים תוכה גדר אכנים וטחים אותם בסיד, ובאורך המקוה מדרגות מפי החפירה עד קרקעית המקוה שבהן יורד הטובל ונכנס במים.

כל המקואות חפורות תחת אויר השמים, באמצע חצר המוקפת גדר גבוה סביב בזוית הרחוב, במקום שאין חלונות של בעלי בתים משקיפות ומציצות אליהם.

בתוך הרחוב מתוקנת דרך למי גשמים שיכנסו לתוך המקוה, ודרך שנית כרוח אחרת שיצאו המים ממנה אם נתרבו גשמים.

שתי קבוצות מקואות בשני רחובות, בתכנית הדורה ובנין תקיף. האחת בפאת דרום בנאה השר שלום בן אהרן הכהן עראקי בשכונתו, והשנית בפאת צפון בנאה הרב אברהם בן שלום אלשיך' הלוי ז"ל סמוך לביתו.

בכל אחת משתיהן שתי מקואות זו אצל זו, בנויות במדרגות כמתכונת שאר מקואות, ובאמצע ברכה גדולה שאין בה מדרגות ואינה נוחה לטבילה, ראויה ללמוד בה אומנות השיטה.

האנשים הנוהגים לטבול בערב יום כפור וערב יום החתום (הושענא רבא) רגילים לטבול במקואות אלו שהם גדולים ויש בהם מי גשמים מרובים. הבחורים המלומדים בשיטה והרוצים להתלמד באים לשחות בברכות אלו.

לפני ארבעים שנה, חשו גדולי הדור וחכמיו לנזקי נשים ורוב צער הצנה, וביותר כשתהיה הטבילה בימות הקור, ואף שעברו מאות שנים והם סובלים וטובלים

באלו המקואות, אולי היו הראשונים יותר בריאים, וראו שהתיקון נחוץ, אז הסכימו לבנות שתי מקואות סמוך לשני המרחצאות אשר בשכונה, ועל ידי הסקת מים חמין לתוך מי גשמים הצוננים, כפי הדין, נרפאו המקואות מקרירותן, ומאז ועד עתה טובלים בהם טבילת מצוה או רשות, והמקואות הראשונות זנחום.

לבוש הגברים

מלבושם היה חלוק אחד על בשרם פתוח מלפניהם, קורין לו „קפטאן". וסדין תחתיו, מכסים בו ממתניהם עד חצי שוקי רגליהם וחוגרים אותו על מתניהם באבנט של עור שקורין לו „חזאם", או בגד עבה שקורין „מעגר", המקיף ונכרך על הבטן והמתנים בחוזק, כדי שלא יזח ויתגנו, כי לא הורגלו בלבישת מכנסים.

החלוק והסדין מצמר גפן צבוע ניל שחור, אף שיש תוספת בדמיו נגד דמי הצבע בחרו התועלת: א) שהוא מחמם הגוף. ב) שאינו צריך כבוס לזמנים תכופים. ג) שא"צ לכבסו בבורית (צאבון) כמו הלבן, כ"א כבוסו במים מעביר ממנו כל טנוף.

בפנים החלוק תופרים כיס להניח בו מאכל או כסף הנצרך לשעתם, ולא יראה זה הכיס, חוץ לבגד, פן בעת שהוא מסיח דעתו יגנבו לסטים מה שבתוכו.

כובע שעל הראש, עושים אותו בדפוס לבדים מדוקדקים, ועל הלבדים בגד ארוג חוטי צמר גפן או חוטי שנים לבנים, ויש בו חוטים שחורים ובעליונו עגולים אדומים קוראים לו לגה [4].

הטלית שמניחים בו ציצית ומתפללים בו, הוא סדין עבה, ארוג מחוטי צמר הכבשים ומכסה את כל הגוף. אין מקפידים על הצמר יהיה שחור או לבן או משאר הגוונים, מתעטפים בו כשהולכים לבהכ"נ שחרית, ואין פושטים אותו אלא כשמגיעים לבית אחר יציאה מבית הכנסת. ובשאר היום כשיוצא לשוק, מקפלו על כתפו ועושה אותו כלי לכל מה שיביא מן השוק, מיני תבואה, בשר או פירות וכל דבר שצריך לקנות מן השוק ולהביא לבית, אפילו עצים דקים וככרות שעושים מגללי בהמה שקורים גבא, שקונים אותם להסיק בהם התנור, כדי לבשל ולאפות. וכשיגיע לבית, מגערה ומניחה עד הערב אם לא יצטרך עוד לצאת לשוק, כי גנאי הוא אם יהלך בשוק ואין טליתו זו על כתפו, אעפ"י שאין מניח בה כלום. ובהגיע זמן המנחה סמוך לערב, מתעטף בה והולך לבית הכנסת להתפלל מנחה וערבית, ואינו פושטה מעליו אלא אחר שיגיע לביתו, גם מתכוונים להתחמם בה, ובימות הקור והגשמים מתכסה בה בביתו בעת שניתו.

בתי רגלים, לא נהגו בהם אפילו אדוני הארץ, ורובם יוצאים לשוק יחפים, זולת הזקנים והחלושים, נועלים נעלים של עור ובימות הגשמים נעלים של עץ שקו' קבקאב. זהו מלבושם כל ימות השבוע, ובחוה"מ ופורים או כשהולכים לבית המשתה, לובשים החדשים מהבגדים השחורים האלה. הרבנים והאצילים, מניחים באצבע קטנה שלהם טבעת משובצת באבן יקרה לתכשיט כבוד.

---

4 על שהיא עמוקה וגבוהה שאין עליונה נדבק בראש, נק' בערבי לגה.

בגדי הנשים ותכשיטיהן

הנשים, נוהגות צניעות גדולה בכל הליכותיהם, וביותר נשי אנשי המדינות. מלבושיהם מתוקנים וארוכים מכסים כל גופם, וכלם צבועים שחורים, והחדשים לשבתות וי"ט או כשילכו לבתי החתונות, והבלויים לימות החול.

הבת, מיום לידתה עושים לה בגד לכסות ראשה, ומשיגדל שער ראשה סורקים אותו ועושים אותו קליעות, ומכסים הקליעות בחתיכת בגד וקושרים, ואח"כ משימים עליו בגד הנקרא קרקוש, החופה את כל ראשה ופדחתה, ומלאחור עד למטה מהעורף, וקשר שלו תחת גרונה כדי שלא תראה אפילו שערה אחת משער ראשה. ותופרים בו מיני תכשיטים כפי מנהג המקום, ומשתגדל או תנשא ותלד, מחלפת הקרקוש ולובשת במקומו צונה, והוא שתשים כובע על הסדין שעל שערה, ומלמעלה סדין מבגד דק צבוע שחור, מכסה בו את הכובע, ומושכתו ומכסה בו לחייה וגרונה, וחלק ממנו נמשך לאחוריה, ואין נותנת שום תכשיט בצונה, לובשת בגד ארוך המכסה את כל גופה עד העקב, ואין פתוח מלפניה תחת קשר בית הצואר, כי אם כמו זרת או יותר, בכדי שתוכל להניק את בנה או תכניס ידה לכיס הבגד התפור בפנים.

הנשואות, לובשות תחת חלוק זה חלוק לבן כמדתו, ומכנסים מבגד לבן משוך עד העקב, ונעלים חופים כל רגלה ומכסים את עקבה. כשיוצאה מביתה לבית אחר במבוי, נותנת על ראשה רדיד קטן, ואם יעבור איש במבוי, מכסה בו את פניה, ועומדת במקומה עד יעבור מלפניה, אבל כשיוצאה מרחוב לרחוב, אפילו בתוך השכונה, לובשת רדיד ארוך ורחב ומכסה בו הרדיד הקטן אשר על ראשה, וכל בגדיה שעליה, ובקצותיו כורכת על ידה, ומכסה את פניה בסדין ארוג מחוטי משי דקים קורין לו מג'מוק, כדי שתהא רואה, ואין נראה מגופה אפילו כחוט השערה, ואינה פושטת רדיד זה אלא אחר שתחזור ותגיע לביתה.

התכשיטים שמתקשטות בהם הנשים בבתי החתונות או בשבתות וי"ט, שני צמידים בידיה, ועגיל תלוי בנקב אזנה, וחרוזים של כסף בכמו ארבעה חוטים ענק על צוארה.

הבת, מרגילים ומחנכים אותה בעבודת הבית ועודנה בקטנותה בבית אביה, אבל לקרוא ולכתוב אין מלמדים אותן, ואין אשה יודעת לקרוא או לכתוב אפילו אות אחת.

עבודת הנשים

המלאכות שנזכרו בתלמוד, טוחנת ואופה ומבשלת ומכבסת וכו', כל אשה עושה לבעלה, אפילו הבעל נקרא עשיר, חוץ מרחיצת פניו, ידיו ורגליו, בושה האשה מלעשות זאת, ואצל הכל מגונה דבר זה. ונוסף על מלאכות שנזכרו, דולה מים מן הבאר או הולכת וממלאה מים מן המעין די ספוק שתייה ורחיצה וכבוס, ומביאה כדה על שכמה.

נשי אנשי הכפרים, מוטל עליהן עוד לילך אל היערים לעלות ולדלג בהרים,

ללקט עצים מן ההפקר לצורך האפיה והבשול ועל ראשה נושאת אגורת העצים אשר לקטה.

עוד מלאכה גרועה מחוייבת האשה הכפרית לבעלה, כי כן מנהג הגוים יושבי הכפרים, שמלבד מה שנותנת מאכל לפני בהמתו, ומטעמת בקרו וחולבת אותן, עוד אוספת צפיעי הבקר וגללי הבהמה ונותנת אותם בגומא, ולשה אותם במים עד שיתרככו ויתחמצו, ואחר כך מגלגלת אותם בקרקע החצר, ולאחר שיתיבשו קורין כבא, והבעל נושאם על חמורו ומביאם לשוק המדינה, והיהודים ודלת הגוים קופצים וקונים אותם במקום עצים להסקה.

אין הנשים נכנסות אל השוקים לקנות מיני מאכל ומלבושים, ואם תראה אשה בשוק מתעסקת בקנין צרכי הבית, נחשבת לפרוצה, וחללה כבודה וכבוד בעלה וכל בני משפחתה.

נשי המדינות זהירות וזריזות בנקיון החדרים והמצעות הכרים והכסתות מכל לכלוך קל. גם החצרות, במטאטי קנים מסירות מהם כל טנוף, והחצרות המרוצפות אבנים, מדיחות עליהם מים ומשפשפות אותם בכל כחן במכבדות שקורין משוף.

כלי האכילה, רוחצות ומשפשפות אותם בין כל אכילה ואכילה בכלי משוף מיוחדים, כלי הבשר לחוד וכלי חלב לחוד.

כל הנשים, ואפילו נשי ת"ח, אינן מברכות בהמ"ז ולא מתפללות, ואינן יודעות מנוסח התפלה ובהמ"ז אפילו תיבה אחת, כי אם בכל בקר כל אחת נותנת שבח לה' ומבקשת רחמים בלשון ערב, על מה שהיא צריכה, כפי צחות לשונה, ובערב בשעה שהיא טוחנת, וכליל שבת כשמדלקת את הנר מתפללת על הצלחתה והצלחת בניה, כל אחת כפי מצב חיותה. ואחר כל סעודה במקום בהמ"ז נותנת הודאה לשי"ת בל' נוכח: "נחמדך יא אֱללה ונשכרך" (נשבחך ה' ונודה לך) או בלשון נסתר: "נחמד אֱללה ונשכרה". וזהו בפי הסדר אצל כל ישראל עד חרבן בית ראשון. ואעפ"י שאחרי כן בזמן בית שני תיקנו זמנים ונוסח ברכות לתפלה וגם נוסח לברכות המזון, הנשים עדיין תופשות מנהגן הקדום עד היום, וחכמי הדורות לא הטריחון ללמוד ברכות שכבר יוצאות י"ח מן התורה.

אם הילד, אחר סעודת הצהרים בכל יום רוחצת פניו ידיו ורגליו, וסכה פניו ו"סימניו" (פאותיו) בשמן, וכוחלת עיניו בפוך ואחר כך הולך לבית הספר. גם המלמד מדקדק ומקפיד על קישוט זה, שאם בא הילד ואינו מנוקה ומקושט מחזירו אל אמו.

חוששים היו מעין הרע ובפרט על התינוקות. לפיכך עושים לילד "סגלה" מעת שיגדל, רביד מחוט עבה של ברזל ונותנים אותו ענק על צווארו, ואם יש קמיע או סגלה אחרת, תולים אותה בו, ותמיד יהיה על צווארו עד שיגיע לעשר שנים אשר אז נתגבר מזלו.

עבודה תורה ומלאכה

בכל יום, בעלות השחר, ממונה קבוע מכריז בכל רחובות השכונה, להתעורר לתפלה, ולקול קריאתו כל אחד מכין ומנקה עצמו משכים והולך לבהכ"נ להתפלל

בצבור, ואחר התפלה לומדים משנה, נביאים כתובים במשך שעה אחת ואח"כ יוצאים מבהכ"נ והולכים לעסקיהם.

עם שקיעת החמה מתאספים לבהכ"נ להתפלל תפלת המנחה ומסמיכים לה תפלת ערבית עם צאת הכוכבים, וקובעים לימוד בדברי אגדה והלכה פסוקה ונפטרים.

כל ימות השבוע, בזעת אפם יאכלו לחמם. מעטים הם שמלאכתם קלה, כגון: צורפי זהב וכסף, חייטים ואורגים. אבל רובם עוסקים במלאכות כבדות, חרשי ברזל ונחשת, מעבדי עורות, סבלים, פועלים בבנין, סיידים, מנקרי רחים, נגרים, יוצרי כלי חרס, זריזים במלאכתם, שמחים ליהנות מיגיע כפם.

שבת

מיום הראשון בשבוע, נותנים אל לבם צרכי שבת הבאה, מצמצמים מזונותיהם מדי יום יום למען יבא יום ששי וכבר הכינו צרכי שבת שצריך להקדימן.

ביום ששי אור נוצץ במחניהם, יוצאים שחרית מבהכ"נ לשוק לקנות בשר ופירות וירקות, וסמוך לסעודת הצהרים מסתפרים ורוחצים כל גופם במים צבורית, ואין עושין מלאכה מן המנחה ולמעלה, והזריזים הולכים לבהכ"נ ולומדים יחד בספר "הזהר", עד שמתקבצים שאר הצבור ומתפללים מנחה. ויוצאים, וסמוך לערב, כל אחד רוחץ פניו וסורק "סימניו", וסך בשמן וכוחל עיניו בפוך, פושט בגדי חול ולובש בגדי שבת, נועל נעליו והולך לבהכ"נ להתפלל ערבית.

בגדי שבת ויו"ט מבגד צמר גפן לבן וכן הטלית וקורין לו סגאדה, ואין תוספת בתכונתם ולא במנינם על בגדי החול, אלא שהעשירים עושים הטלית דקה וקלה ארוגה מצמר הכבשים הקטנים השחורים והכובע בגד שלו העליון ארוג משי במקום הצמר גפן. ובגדי שבת אלו, מצניעים אותם ממוצאי שבת עד ערב שבת הבאה, ונזהרים בהם שלא יתטנפו וביותר אם היו מצמר גפן זך.

כל סעודות שבת ויו"ט נוהגים בהם כבוד כמו סעודת נישואין ושמחה. אחרי היציאה מבהכ"נ ערבית, מקדשין על הכוס, ומביאין קליות ואגוזים ומיני פירות, ומחליקין לפני כל אחד מבני הבית, ומי שיש לו יין שותה, ואומרים שירות ותשבחות מעין היום, ואחר כך מביאים השלחן וסועדים.

שתי שעות או יותר קודם עלות השחר, משכימים והולכים לבהכ"נ, קורין מזמורי תהלים קול אחד בעל פה [5] וזמירות של שבת, וכשיאור היום מברכים ברכות השחר וברכת ציצית, מתחילים ברוך שאמר זקוראים הזמירות וכו', ומתפללים שחרית.

---

5 עד לפני ששים שנה היו מדליקים בבתי כנסיות עששיות בשמן חרדל או שומשומין, ולא היה אורם מבהיק בבדי שיוכלו לקרות לאורם, לפיכך היו קורים מזמורי תהלים השגורים בפיהם. אולם בזה הזמן האחרון שהגיע לתימן הנפט ומנורות זכוכית שקירים למבה שאורם רב, נהגו בקצת בתיכ"נ ללמוד באותם השעות, משניות ופירושיהן, ובקצת שונים פרשת השבוע שמו"ת ואחר כך אומרים זמירות של שבת וכו'.

קורין פרשת השבוע, מפטירין, ומתפללים מוסף וקורים מעט ברמב"ם ובספרי מוסר, ואחר יציאה מבהכ"נ, קובעים סעודת שחרית בדרך סעודת הערב.

אחר הסעודה שונה האב עם בנו פרשת השבוע שלמד אצל המורה, ומשתדל ללמדו ולהבינו יותר, ומה מאד ישמח האב כשרואה בנו מצליח בלימודו, וביותר אם בבר הוא למוד לתרגם בצבור פרשת השבוע וההפטרה בתקנן בניגונן.

אחר הצהרים ובבר ישנו מעט, הולכים לבהכ"נ. המקדימים קוראים בס' "הזהר" או "תקונים" עד שמתאספים רוב הצבור, ולומדים פסקי דינים ומדרשים וספרי מוסר, מתפללים מנחה ויוצאים לביתיהם, וקובעים סעודה שלישית בעוד יום, בכמו שעה קודם ביאת השמש.

בשבתות וי"ט, שקט ומנוחה בכל השבונה. החנויות סגורות, אין יוצא ואין בא, ובל לב שמח ובטוח. משתחשך במ"ש, נהפך ששונם לתוגה, ובל אחד בביתו מרים קולו ואומר "בקשות" או מזמורי תהלים בדאבון לב ובדאגה, מתחנן על מזונותיו מיום המחרת.

ימים טובים

החגים, הם הזמן המוגבל לקנות בגדים חדשים, בי בחג גנאי הוא לצאת בבלויי בגדים. בעל הבית לוקח בגד פשוט והאשה תופרת ורוקמת אותו בידיה. הבל משתדלים בבבוד החג, ומצמצמים עצמם במאכל ובסות בל ימות השנה בדי שיכנסו לחג וכדיהם מלאים קמח, וכסות שעליהם, על נשיהם ובניהם ובנותיהם נקיה או חדשה.

חג הפסח

נוהגים בכל החומרות השייכים לאיסור חמץ, ומלפני הפסח בוחרים לקנות חטים לפסח היותר יפים, ומדקדקים לנקותן ולהסיר מהן בל חטה מבוקעת ואפילו ספק מבוקעת, לפי שנוהגים באיסור משהו ואפילו נתערב קודם הפסח, והחטה המבוקעת חמץ גמור של תורה בד' רמב"ם ז"ל. וכן בל מיני קטניות שאובלים בפסח, הדורה שאופין אותה לחוח או מבשלים אותה בקדרה, והפולים והאפונים שקולים אותן, והאורז ועדשים שעושין מהם דייסא, והתלתן והתבלים שעושין מהם חלבה, וכל מאבל קטנית מדקדקים בהם שלא יתערב בהם גרעין חטה או שעורה או בל דבר המחמיץ.

החטים מטננים אותם בעשבים[6] כדי לאפות פת נקי מסובין ומורסן, ומנקרין את הרחים ומגעילין את הבלים, ובודקים בל בלי או מצע ומלבוש בדקדוק ובזהירות עד שלא ימצא חמץ בל שהוא, וכל העבודות האלו על הנשים מלפני הפסח.

בליל התקדש חג, אחר יציאה מבהכ"נ, באים לבית ובבר סדרו הנשים על השלחן המצות והמרור ומיני ירקות בשפע ותוספת מרובה, ובבלי קטן ביצה ותחיבת בשר

---

6 עיין בשו"ת מהרי"ץ ז"ל שהאריך לקיום המנהג ובתנאי שתהיה לקיטת העשבים אחר שש שעות וכן מדקדקים ללקטן ביום צח ובהיר ונזהרים שלא יפלו עליהם מים או גשמים אחר לקיטתן.

צלי, המורה שהמנהג לאכול צלי בלילי הפסח, ופורסין מפה חשובה על השלחן.

רגילים בעלי בתים הקטנים לחוג בשני ימים הראשונים של פסח בבית קרובם או שכנם, ולפחות בשעת עשיית הסדר בשתי הלילות, להדר החג ומצוות התלויות בו ברב עם.

מוזגין כוס ראשון, ולכל אחד נותנין כוסו בידו, וכל כוס מהארבעה שוטפין במים קודם מזיגה. גדול הבית מקדש על הכוס ושותהו ואחריו שותים כל בני הבית. אחר נטילת ידים וברכה על הירק מוזגין כוס שני. המסובין מתחילין לומר ההגדה קול אחד בנעימה ושמחה ותקוה נאמנה לגאלה העתידה עד שמגיעין להלל, ואז בעל הבית קורא את ההלל, ועל כל דבור עונין המסובין „הללויה", ושותים כוס שני וגומרין הסדר כמנהג כל ישראל.

חג הסכות

לאחר יום הכפורים [7] זהירים וזריזים במצות סוכה ולולב, וכל אחד עושה סוכה בחדר שדר בו כל השנה, לאכול ולישן שם הוא ובניו, ומעטרים אותה בכלים נאים כפי מסת היד.

כל אחד קונה הארבעה מינים מהיפה והיותר כשר, ואפילו לבניו הקטנים קונה לכל אחד לולב ואתרוג בפע"צ. חביבה להם מצוה זו, הגדולים עם הקטנים.

כבר קרה באיזה שנים שנתיקרו האתרוגים, ולפעמים ההדסים, ועמדו חכמי הדור לתקן שיקחו לכל בית כנסת שלשה או ארבעה לולבים בשותפות, וכל אחד יצא י"ח בהגבהה בזה אחר זה, ולא נשמעו דבריהם, לפי שכל אחד רואה את עצמו, שאלו יכנס לחג ואין לו לולב לשמו כאלו לא חג. ועוד כמה יהיה בוש כשיכנס לבהכ"נ להתפלל ולקרות את ההלל ואין בידו לולב לנענע ולהשמיע קול רנונו, ולכן נח לו למכור מכלי ביתו כדי לקיים מצוה כתקנה.

מימות בתי דינים הראשונים נהגו, שהאב"ד ואחד מחברי בית דינו, הולכים בשבת ראשונה שנכנס בה ניסן או תשרי, לכל בתי כנסיות בעת הקריאה בס"ת, ובידם אגרת שלומים וברכת החג לכל הקהל, ומורים להם את הדרך ילכו בה כל ימות החג, ומזרזים אותם לשמח את העניים לפקוח עין עליהם כל אחד כפי מסת ידו. ודורשים להם מענין החג והמצוות התלויות בו, ומזהירים אותם שלא יראו בחוצות אנשים או נשים במלבושים חשובים ותכשיטין, כי בזה מעלים קנאת הצורר וגורמים צרה ונזק לעצמם ולכל הקהל, וחותמים בברכה ושלום לכל ישראל.

הנשים משתדלות בכבוס הבגדים ותקונן, ונקיון החדרים והמצעות מכל טנוף. בערב החג מגלחים האנשים ראשיהם, רוחצים ומתקשטים כסדרם בערבי שבתות, הולכים לבהכ"נ ומתפללים וקובעים סעודה כמנהגם בכל שבתות השנה.

בהכנס החג, צהלה ושמחה, חיים חדשים ופנים נהדרים, גילה וחדוה להקביל פני החג. הבנים והבנות, צובעים ידיהם עד למעלה מן הארכובה בצבע אלחנא,

---

7 מנהג הכפרות בערי"כ שפשט ברוב קהלות לשחוט תרנגולים וכו' לא נשמע בכל גלילות תימן.

הידוע, הבנות, קטנות ובחורות צובעות בצבע שחור פדחתן ולחייהן, מעשה רוקם, קורין לו כ'טוט, וכל אלו הצבעים עושים לשמחה ולכבוד החג.

בכל יום מימות החגים, משכימים הנשים למלאכת צרכי הסעודה, קולים פולים או אפונים ואופות לחוח מעיסת דורה רכה במחבת שקורין צלא, ולשות ואופות בדפני התנור פת חמה שחרית, ולפעמים גם בערב.

בליל י"ט שני שבכל חג, אחר תפלת ערבית, הולכים כל הקהל לביתו של הראב"ד להקביל פניו ולקבל ברכתו, והוא עומד ומכרך לכל אחד ונושק את ידו, וכן נוהגים החברים והקרובים זע"ז.

מכבוד האיש לאשתו, לילך עמה ועם בניו ובנותיו לסעוד בבית אביה, פעם אחת בחג. מי שמת לו מת בתוך החג, אינו נוהג אבילות כלל ואין מנחמים באים לביתו לנחמו, כד' רמב"ם ז"ל.

מנהגי הנישואין / שדוכין

כשרוצה החתן להתקשר בנישואי בת אשר ישרה בעיניו, שולח שדכן אל אבי הכלה להשוות ביניהם על סך כסף השדוכין, ונותן בידו סך מה מכסף השדוכין כמו ערבון.

השדכן הולך לבדו אל אבי הכלה ומודיעו שפלוני החתן חפץ בבתו פלונית. אבי הכלה דוחה את השדכן לזמן, עד שימלך באנשי ביתו, ובמשך הזמן דורשים ושואלים אם יש ביד החתן הזה מלאכה שיוכל להתפרנס ממנה, ועל הנהגותיו ומדותיו וכו'. ואם הוכשר בעיניהם, כשיבא המשדך שנית לקבל תשובה, משלימים עמו על סך כסף השדוכין וקורין לו שרט.

אין מתנים על אבי הכלה כמה יתן לבתו, שכבר מנהג ידוע שאבי הכלה מוציא כסף השדוכין, וקונה בגדים חדשים ותכשיטי כסף, ומוסיף מממונו כנגדו, פחות או יותר, ומכניס הכל לבתו.

הבגדים והתכשיטין, שמין אותן אחר הנישואין בשער שבשוק בלי תוספת, וסכום דמיהם כותבים אותו על שם הכלה, חוב זקוף ומלוה זקופה, על הבעל באחריות ושעבוד נכסים, שאם בא להוציאה וכבר בלו הבגדים והתכשיטין או אבדו, חייב הבעל לשלם הסך שנזקף עליו במושלם.

הכנות והזמנות

לפני החתונה, בערך שלשים יום, לוקחים חטים לשם סעודת הנשואין, ולותתים וטוחנים אותם ע"י נשים בשכרם, וקונים אגוזים ופולים או אפונים, ומבשלים יין שרף, ובכל שיעור המספיק להקרואים בכל הסעודות הנהוגים, ותופרים ומרקמים בגדים חדשים ממשי לבנים, לשם החתן.

המחותנים שוכרים משוררים לאנשים, ומנגנות לנשים, ונותנים להם ערבון, וקובעים הזמן למען לא יקבלו שכירות מאחרים, ואם ימצאו שכבר קבלו ערבון ממחותנים אחרים, דוחים החתונה לזמן שיגבילו להם אם לא ימצאו משוררים

ומנגנות זולתם. ושוכרים אשה מהנשים, הידועות באומנות האפייה, להיות היא האופה לכל הלחם הצריך בכל הסעודות.

מנהגי החתונות בסעודות שלפני הנשואין

בשבת שלפני שבוע הנשואין, מתחילים להזמין את הקרואים, ובמוצאי שבת אחר תפלת ערבית מדליקים נרות ועששיות. מלבישים את החתן מלבוש יקר, ועוטפים ראשו בסודר נאה של משי, וממצעים אותו באמצע החדר, ואומרים „הלילות", ומביאים קהוה וקנה עשן תותן לעשן בו, החתן ואשר סביביו. הקהוה, מחלקים אותו להקרואים בכוסות של חרס, והמשוררים פותחים בפיוטים והרקדנים רוקדים לפניהם ולפני החתן, ומאריכים בשמחה ובשירים עד לאחר חצות.

בתוך ימי שבוע זה, קרובי המחותנים צובעים ידיהם ורגליהם בצבע אל„חנא", והבנות צובעות פדחתן ולחייהן כ'טוט, כרדך שעושין בחגים. והבנות הצעירות מוסיפים לצבוע ידיהם ורגליהם בצבע שחור, שקורין תטרפה, ובלילה שצובעים ידי הכלה וגב רגליה בצבע זה, עושים סעודה בבית הכלה, ויש שמזמינים את ההתן בסעודה זו, והנשים בחדר המיוחד להן מתופפות, מנגנות ורוקדות עד חצי הלילה.

החתן, צובעים אנשי ביתו את רגליו בצבע ה„חנא". ובלילה שלפני ליל הארוסין קובעים סעודה [8] ואחר הסעודה מלבישים החתן, המלבושים שהלבישוהו במוצאי שבת, המסובים פותחים ב„הלילות", ואחריהם מנגנים המשוררים בפיוטים, וכל הרוצה לשמח את החתן עומד ורוקד לפניו. אני ראיתי את הרה„ג חיים קרח ב'מי זקנתו, שעמד וריקד לפני החתן וסודר נאה בידו.

כחצות הלילה, נכנס אבי החתן ובידו עריבה שכבר לשו בה את ה„חנא", מכוסה בסודר יפה, ומסבב בה לפני כל אחד מהקרואים לכבדו, ומקבל ממנו תודה ואחר כך מניחה לפני החתן.

הרב הגדול שבמסבה עומד ממקומו, בא ויושב לפני החתן. מיז פושט החתן את בית הזרוע, והרב לוקח בשתי אצבעותיו מעיסת ה„חנא" שבעריבה, ומדביק ביד החתן הימנית ובזרועו, ואחר שגומר כורכה בחתיכת בגד והולך לו, ובא רב אחר וצובע יד החתן השמאלית וכורכה, ומניחים ידי החתן על ברכיו כרוכים זמן מה עד שיקלוטו צבע החנא, ואז מסירים בצד הכריכה ומקנחים ידי החתן מעיסת החנא. המסובים יושבים עד לפני עלות השחר בפיוטים וריקודים.

סעודת תספורת החתן

ביום שלאחריו, עושים סעודה גדולה, ואחר הסעודה הולכים המסובים וחוזרים ובאים למסבתם. החתן מסתפר, והמשוררים מזמרים והנשים מתופפות. גם בבית הכלה

---

8 מלפני עשרים שנה, בערך, בטלה קביעות סעודה על השלחנות, בסעודות הנהוגות בלילה בבתי החתונות, ואפילו בבית האבל, כי אם אחר שאובלים הקליות ומיני פירות ושותים יש„ר, מברכים ברכה אחרונה, ומפסיקין, ונשארו סעודות כסדרן המובא לק', כל הסעודות הנהוגות כיום.

עושים סעודה לנשים. סורקות שער ראש הכלה ועושות אותו קליעות, ומגלחות סביב לפדחתה, שיעור שתי אצבעות, וזוהי ההוראה לבתולות בזמן נישואיהן.

סעודת ארוסין בבית הכלה

בליל יום שלאחריו, עושים בבית הכלה סעודת ארוסין, בה מזמין אבי הכלה, קרוביו ושכניו ומיודעיו וגם את החתן, ובבית החתן גם כן מזמינים קרוביהם לסעודה קטנה.

החתן, עם שנים מקרוביו, הולכים לסעוד בבית הכלה אחר שהלבישוהו הבגדים היקרים אשר לבש במסבות שקדמו, ואחר הסעודה הולך החתן לביתו, פושט הבגדים המוזהבים, ומלבישים אותו בגדים אחרים לבנים, ומעטיפים אותו בטלית גדולה לבנה ונותנים אפר מקלה במצחו. הרב, מסדר הקדושין, הולך לימינו, והרקדנים לפניו והמתופפות מאחוריו עד שמגיע לבית הכלה, וכבר הכניסו הכלה לחדר קטן שבתוך החדר הגדול שהיו יושבים בו בתחלה ונעלו אותו.

הרב והחתן נבנסים ויושבים אצל פתח החדר הקטן הזה. ואז בא אבי החתן, ובידו שטר הכתובה וקיתון מלא יין וכוס של זכוכית מחזיק רביעית. בתחלה נותן שטר הכתובה ליד הרב אשר לימין החתן, והרב קורא בקול רם את שטר הכתובה ככתבו וכלשונו, ואח"כ מוזג אבי החתן כוס יין ונותנו ביד הרב, והרב נותנו ביד החתן ומקרא אותו ברכת הגפן וברכת אירוסין, פסקי פסקי, אפילו היה החתן בקי ולמדן, כדי שלא לבייש את שאינו בקי. ואחר שגומרין הברכה, טועמים מן הכוס, החתן והרב, וכבר הם יושבים. וחוזר אבי החתן וממלא את הכוס שנית, ומקבלו החתן מיד הרב, ואז עומדים שניהם, והרב מקרא את החתן נוסח הקדושין, מילי מילי, ואחר שגומר עומד אבי הכלה ופותח את החדר, והכלה בפנים בצד שאינו נראה לחדר הגדול, והחתן נותן ליד הכלה כוס היין וטועמת ממנו, ואחר כך נותן לידה כסף הקדושין בפני הרב ועד שני עמו, מהמטבע העובר בשוק באותו זמן, ואומר: הרי אַת מקודשת לי בזה הכסף כדמ"וי [9].

מיד, הרב פותח את ההלל הנהוג, המתחיל "אהוב מהר המור" וכו', על סדר א"ב, והמסובים גומרים אותו בקול רם ובנועם שיר. עדי הקדושין, קונים מיד החתן קגו"ש על סך הכתובה ותנאיה, ועומד החתן ונותן הכתובה ליד הכלה, ואומר: סבי שטר כתובתיכי וכל מאי דחזי ליכי כתיב בגוה בדמ"וי". וכשגומרים זה ההלל, נפטרים לבתיהם, החתן וכל המסובין.

שבע ברכות וכניסה לחופה

ביום שלאחריו, משכימות הנשים לקשט את הכלה. באה אשה חכמה בקיאה, ומסדרת על ראש הכלה תכשיטין ידועים לכל מיניהם, עד שיהיו זקופים על ראשה, כמו עמוד בצורת משלש, וכבר שכרה מאת הגוים, גדיל תפורים בו פנינים יקרים מניחתו ממעל לכל הקשוטין.

---

9 מה שכתוב בספרים, שהחתן נותן טבעת ביד הכלה, מנהג זה לא נשמע בתימן.

החתן בא לבית הכלה וכבר נתאספו שם מקרוביהם מתפללים שחרית, ואחר התפלה יוצאה הכלה מבית אביה לילך לבית החתן, ורדיד גדול מבגד חשוב מכסה את כל גופה, וסודר של משי דק על פניה, כדי שתהא רואה ואינה נראית, ואשה אחת או שתים מהלכות אותה והיא הולכת אט. ואח"כ יוצא החתן מבית הכלה, שוה ביניו עם הרב המסדר שבע ברכות מלוים אותו, ומתמתנים בהליכתם עד לאחר שתכנס הכלה לבית החתן, ואח"כ נכנסים החתן וכל האנשים בלויתו, ואז משוררים בפיוט ידוע, המתחיל: "בא לשלם חתן" וכו', בעמידה בשער הבית בפנים, והרקדנים מרקדים לפני החתן, ועם גמר הפיוט עולים במעלות הבית, ונכנס החתן עם כל שושביניו לחדר מוכן לברך ז' ברכות, ועומד הרב לסדרן על כוס יין שביד החתן, ואחר שמשלים שבע ברכות, יושבים החתן והרב, ומסמיך הרב פסוקים ולשונות של ברכה לחתן ולכלה, הסדורים בנוסח ה"תכלאל", וטועם הרב והחתן מהכוס, ויוצק ממנו לכוס קטן, ותופסו החתן בידו, והולך הוא והרב אל החדר אשר שם הכלה, יהיא באה עד לפני פתח החדר, והחתן מושיט לידה זה הכוס ושותה מעט ממנו ומחזירתו, ואח"כ חוזר החתן והרב למקומם הראשון, ומוזגין כוס שני, ואומר הרב פסוקים וברכות אחרים הסדורים ב"תכלאל", ושותים מהכוס והחתן עימד ונותן הודה וברכה להעומדים שם, ואז הולכים להם.

הכלה, מכניסים אותה לחדר קטן מקושט בכרים וכסתות וסדינים מרוקמים בכל קירותיו, וכבר סדרו באותו חדר שלחן קטן, נותנים בו ארבעה או חמשה כברי לחם, וחוצה לו קיתון יין שרף וקערה מלאה בשר צלוי וסל גדול שיש בו אפונים וגרעיני שעורים ודלועין ושומשומין קלויים וחתיכות סוכר וצמוקים.

החתן, נכנס לחדר ויושב בצד הכלה, והרב המסדר שבע ברכות נכנס אחריו ויוצק מים לידו לנטילת ידים לסעודת הבקר ומברכו והולך לו. אבי החתן בא ונועל פתח החדר ולוקח המפתח בידו, וזהו "יהוד" החתן והכלה, ואחר שיעור שעה, בא אבי החתן ופותח המנעול, ואז נכנסים קרובי החתן, בנים ובנות גדולים וקטנים, ונותנים לכל אחד חתיכת בשר ומלוא חפנים מאותם הזרעונים המעורבים. הגדולים הרגילים לשתות יש"ר, נותן להם החתן כוס קטן מהיש"ר שבקיתון וכן נכנסים ויוצאים עד קרוב לשליש היום.

כל זמן זה, הכלה יושבת וראשה זקוף וקישורי התכשיטין מעכבים אותה להחזיר פניה לכאן ולכאן, בושה היא מלטעום כלום, שכבר סעדה בבית אביה בבקר קודם הקשוטין.

סעודת נישואין בבית החתן

מתחלת שעה חמישית מתחילים הקרואים לבא לסעודת הנישואין. החתן בא ונכנס אצלם. הרב עומד ומלבישו בגדי פאר לבנים, וטלית לבן של צמר רחלים בשפתיו אריגה בחוטים צבועים תכלת עם אמירת "הלילות".

החתן יושב והרב לימינו, ואז מצוה הרב על בעל הבית להביא הקליות והאגוזים, שדרך להביא לפני כל סעודה. סעודה זו נוהגים בה מורא וכבוד, אין מעשנים בקנה

הנרגילה ולא מרקדים. יקרה היא מכל סעודה שנהגו בה לפניה, וגם מה שנוהגים עוד לאחריה, וקורים לה „סעודת מצוה", לפי שכל הסעודות שקדמוה הם סעודת רשות.

בסעודה זו הקדימה לרכנים לשורר. אומר הרב „נשיד" קצר ואחר כך מתחיל „שירה", והמסובים גומרים אותה, וחוזר הוא או רב אחר ואומר „נשיד" ומתחיל „שירה" וגומרים אותה המסובים. שני השירים האלה קבועים וידועים וכתובים בכל ספר „דיואן". האחד מתחיל: „חתן תנה הודך", והשני מתחיל: „חתני מה מאד", שגורים לאמרם בנועם שיר.

מכבוד סעודה זאת, שמשגר החתן ליד כל אחד מהקרואים כוס קטן יין שרף נוסף על הנהוג בכל סעודה, ומשגר לכלה סדין, מלא קליות ואגוזים.

אחרי כן מכבדים מצעות החדר, מקליפי האגוזים וזולתן, ומביאים כלי הנטילה וכו', כמו שאר כל הסעודות אשר עוד יתבארו, ואחר ברכת המזון וברכת האירוסין, מברך הרב שבע ברכות ושותה מהכוס הוא והחתן, אחר שהריק ממנו לכוס קטן לשגרו להכלה.

כל אחד מהקרואים, בעת יציאתו, מברך את החתן בלשון: „אלהים יבנה ביתך", ואם המברך נשוי, החתן משיבו: „ביתך לא יהסר". ואם הוא פנוי, משיב לו: „ביתך יבנה".

רגילים לנהוג כבוד גדול לחתן. כל המסובים עומדים מפניו כשנכנס לישב עמהם. שני שושבינים או יותר, משרתים אותו להביא לו כל הצריך ולהשלים חפציו. כשהולך חוץ לביתו יוצאים ונכנסים עמו, ובלילה נושאים בידיהם אבוקות אור להאיר לפניו.

התפלה וסעודת שבת שלאחר הנשואין

בליל שבת שלאחר יום הנישואין, הולכים כל הקרואים להתפלל ערבית בבית החתן, ואחר התפלה נפטרים לבתיהם. הקרובים סועדים אצלו. ובבקר השכם באים להתפלל תפלת שחרית ואחר התפלה הולך החתן עם כל קרואיו לבית הכנסת הרגיל להתפלל בה. החזן מכבד לאורחים לעלות לקרות בס"ת זה אחר זה, ואחר גמר הפרשה קורא החזן לחתן בפיוט: „חתן נעים" וכו', ואז עולה החתן, קורא המפטיר, ומברך וקורא ההפטרה, מתפללים מוסף ונפטרים.

קרובי החתן ומיודעיו באים לסעודת שחרית, ואחר הסעודה, כנהוג, הולכים לבתיהם, ובזמן תפלת המנחה באים לבית החתן ללמוד ולשמוע הדרשה כפי הסדר בבתי כנסיות, ומתפללים מנחה, ואחר תפלת המנחה שולחים לרב, אם אין שם בקי, ומוגים לו כוס ואומר עליו שבע ברכות, וכל אותם הפסוקים והברכות שאומרים בברכת נישואין, והולכים להם[10]. ואח"כ באים וקובעים סעודה שלישית, כמו שאר סעודות, אלא שבסעודה זו, אבי הכלה וכל קרואיו ושמשיו נושאים סעודתם ובאים

---

10 מנהג קדום הוא במדינת צנעא, מלפני גלות מוזע, זכרו מהרי"ץ בשו"ת שלו (ח"ג סימן רנ"ב).

לסעוד בבית החתן, בפנת החדר אשר שם החתן, או בחדר אחר לעצמם, ואחר הסעודה מתפללים ערבית. ונוהגים, שהחתן הוא הפורס על שמע ומשלים התפלה אם היה רגיל, והרב מבדיל על הכוס. והמשוררים מנגנים בפיוטים קצרים ידועים.

בסעודת שבת, כל הבאים לסעודה, מביא כל אחד בידו סודר שיש בו קליות ואגוזים ומיני פירות וקיתון יין שרף. בעל הבית מביא כלים ריקים, סל גדול וחבית של חרס, והשמשים לוקחים הסודרים ומריקים אותם אל הסל ויוצקים היין שרף אל החבית, ומחזירים לכל אחד סודרו וקיתונו, ועומד שמש ומחלק לכל אחד קליות ופירות לתוך סודרו, ונער עומד ובידו קיתון קטן, מערה לתוכו מיין התערובת שבחבית, זנותן לכל אחד כוס קטן של יין בזה אחר זה, כסדר הנהוג בשאר סעודות. בסעודות שנזי, הרשות נתונה למי שרוצה לשורר מהשירים אשר מענין שבת, כי הם ידועים ורבים רגילים בהם.

במשך זמן זה, מביא כל אחד את סעודתו ע"י אשתו, פת נקיה וחלבה ודיסא או תבשיל בשר. נשי בעל הבית מקבלות הפת וכו', ובהגיע זמן הסעודה באים לשמשים ולוקחים הפת בערבוביא, ומסדרים הככרות על השלחנות, ומכניסים השלחנות לפני המסובין, ואח"כ מביאים קערות החלבא והדיסא והבשר ומניחים מהם בכל שלחן, והמסובים אוכלים ממה שלפניהם, ואחר ברכת המזון מברכים שבע ברכות בכל סעודה, מבלי תוספת הפסוקים.

ביום ראשון, שהוא היום השלישי בשבעת ימי המשתה, נקרא יום אלולימה [11]. משכימים לפני עלות השחר, ושוחטים פר או עגל בקר, כפי ערך מנין הקרואים, וקובעים סעודה ביום ושניה בלילה שלאחריו, כמשפט הסעודות שקדמו להם.

מיום שני, אין מזמינים עוד קרואים, כי אם אבי הכלה וקרוביו וגם קרובי החתן מביאים צרכי סעודתם משלהם, וסועדים אצל החתן סעודת היום וארוחת הערב

כל שבעת ימי המשתה באים להתפלל בבית החתן שחרית, מנחה וערבית וגם בשבת שלאחריהם.

בליל ששי, מוצאי שבעת ימי המשתה, עושים בבית הכלה סעודת רשות. אבי הכלה וקרואיו וכל משרתיו מביאים כל צרכי הסעודה, ובאים וסועדים בבית החתן וקורין סעודה זו זיארה.

זבחי פרים

סעודות החתונה הקבועות שנזכרו, אין לוקחים בשר מן השוק, כי אם בעלי החתונה קונים פר בן בקר אחד או יותר כפי ערך מנין הקרואים ושוחטים בבית המחותנים. מפשיטים ובודקים הריאה ואיברי הבהמה הפנימיים, וכשנמצאת הבהמה כשרה נהגו הנשים ליבב בקולות קצרים תכופים מתחת לשונן, להשמיע הקרובים הרחוקים הוראת שמחה שלא נטרפה הבהמה. השמשים המזומנים לוקחים מיד הטבח

---

11 משנת תרס"ו (1906) בטלו סעודות אלולימה אחר שנהגו להקדים בניסה לחופה וסעודת נישואין ביום חמישי.

הנתחים ומחתכים אותם לחתיכות ומולחים ומבשלים את הבשר ביורות גדולות ואפילו יהיו המחותנים עניים, כדי להגדיל השמחה.

התנהגות הקרואים בעת הסעודה במסבות האנשים

מביאים תחלה שני סלים, כאחד פולים קלויים או אפונים וכסל השני אגוזים או שאר מיני פירות, ועומד אחד או שנים מהמשרתים, הנק' שמשים, ומחלק לכל אחד מהקרואים, קטן או גדול, מלא הפניו קליות וחמש אגוזים במנין. וכשמשלים לחלק, החתן או הרב, מתחיל לכרך בפה"ע על האגוזים ובפה"א על הקליות, ואז ניתנה רשות לכל אחד מן המסובים לכרך ולאכול. והרב מזהיר לענות אמן אחר כל ברכה. ואח"כ עומד שמש אחד ובידו קיתון יין שרף וכוסות קטנים, כל אחד מכיל רובע רביעית או פחות, ונותן ליד כל אחד ומברך, ושותהו ומחזירו ריקן ליד השמש, והשמש ממלאו ונותנו לאיש שבצדו עד שמשלים לכל הקרואים, וחוזר ושונה עד ארבעה או חמשה הקפים. ואם החדר גדול והמסובים מרובים, עומדים שנים או שלשה שמשים, יכל אחד מחלק לקבוצה שלפניו וחוזר ומקיף, ובמשך זמן זה המשוררים מנגנים בפיוטים והרקדנים מרקדים, ומאריכים כשיעור שעה. ואז מצוה הרב להפסיק אכילת הפירות ושתית היין שרף, ומחזירים הנשאר מהקליות והפירות לכלי בעל הבית, והמחלקים יין שרף מוציאים הקיתונות והנשאר מיין שרף, ובעה"ב מצניען. השמשים מכבדים את המצעות מהקליפים ומביאים כלי הנטילה בידי ילדים, והחתן נוטל ידיו תחלה ואחריו הרב ושאר הקרואים על סדר ישיבתם, ובעוד שהקרואים נוטלים ידיהם, השמשים מסדרים ככרי הפת על שלחנות של עץ גדולות ועגולות, ומשימים מלח דק בפנות השלחן. ואחר שמשלימים הקרואים ליטול ידיהם מכניסים השלחנות ונקבצים חבורות על כל שלחן, ואז עומד החתן ומכרך כרכת "המוציא" אחר נטילת רשות, ומחלק פרוסה קטנה מהככר שבירך עליו לפני החכורה אשר בשלחנו, ושאר חבורות פושטים ידיהם ומטבלים בציעה ראשונה כמלח, ותיכף מביאים השמשים קערות קטנות שיש בהן "חלבה", וקערה גדולה בשר ומרק, והמסובים מטבלים הפת במרק ו"חלבה" ואוכלים. ובסוף הסעודה, הגדול שבכל החבורה, מחלק ונותן לפני כל אחד מחתיכות הבשר אשר בתוך הקערה.

בתוך הסעודה אין משתמשים בכף ולא במולג ולא בסכין, כי אם בידיהם פורסים בכרות הלחם ומנתקים חתיכות הבשר ומושיטים לפיהם. ואם לפניהם תבשילים רבים, כגון: דייסא וכיוצא, מושכים באצבעותיהם מתוך הקערה ומכניסים אותם לתוך פיהם.

בסיום הסעודה אומר הרב דרוש מענין פרשת השבוע, וקורים לו "טעם". ועם סיום ה"טעם", אומרים המזמורים "מזמור לדוד ה' רועי וכו'", "למנצח בנגינות אלהים יחננו" וכו'. ואם היתה הסעודה בשבעת ימי המשתה, אומרים המשוררים מזמור חתנים בנועם שיר, זולתי בסעודות שכת. והשמשים מוציאים הקערות והשלחנות ומכבדים החדר מפתיתי הלחם, ובאים ילדים בכלי הנטילה ויוצקים מים לנטילה אחרונה, מתחילים מן החתן ואחריו הרב, ושאר המסובים אחריהם בזה אחר זה על

הסדר. ואחר שנוטל אחרון שבהם, מוציאים כלי הנטילה, והשמשים מסדרים שלחן אחד, מאותם השלחנות שהוציאו, מכוסה במפה, ומניחים אותו לפני המברך בהמ"ז, וממלאים כוס יין, ונותנו בעל הבית ליד הרב המברך בהמ"ז. הרב מקבלו בשתי ידיו ומברך אחר נטילת רשות, וכל המסובים מאזינים ועונים אמן אחר כל ברכה. ואחר שישלים הרב בהמ"ז וברכת האורח, כפי נוסח ה"תכלאל", מברך בפה"ג, וטועם הרב והחתן מן הכוס, אחר שהריק ממנו לכוס קטן, ומשגרו ביד ילד לכלה, ואז מסלקים השלחן מלפני המברך, ומביאים בשמים ומברכים עליהם. בעל הבית מזלף מי ירד על בגדי הקרואים ועל פניהם לכבוד החתן, והקרואים מברכים לחתן ולבעה"ב וחותמים בשלום ויוצאים.

התנהגות הנשים במסבותיהן בעת סעודתן

הנשים, הקרואות לסעודה בבתי החתונות, נקבצות לחדר מיוחד להן לבדן, ואחר שישלימו האנשים הקרואים את סעודתם ויצאו מבית ההתונה, נכנסת אל החדר שהיו בו האנשים. מביאים להם קליות ואגוזים ע"י נשים ואח"כ מכניסים להן שלחנות סדורות פת ובשר וכר כמו סדר קביעות סעודות האנשים, זולתי היין שאין מביאין להן כלל.

מנהגים קבועים יש להן בסדר הקישוטים ומיני התכשיטין, וזמנים ידועים שבהם מנגנות בתף ובצלצל, עם עניני סגלות אשר הן אצלן כדבר שיש בו חובה לא יוסר ולא יחסר.

אנשים שדעתם קלה לעומת דעתן מקפידים על שגגותיהן. מתקנאים ומתגרים במנהגותיהן.

הוצאות כבדות על המתותנים

כל הסעודות האלה, הוצאותיהן מראש ועד סוף משל החתן או אבי הכלה. אין הקרואים עוזרים אותם בכלום. ואם בעלי החתונה עניים, מביאים הקרואים בכל סעודה קמח חטים נקי, שיעוד סעודה, ומה שצריך לו, כבא ועצים להסקה, ומלח לעיסה, ומעט "חלבה" טחונה; ונגד דמי הבשר והקליות ויין שדף ושכר אפייה ובישול וכו', נותנים הקרואים סך כסף, כל אחד כפי מה שישער לעצמו. ואין בעלי הסעודה מדקדקים עליו, ולא עוד אלא שאין תובעים מי שלא נתן, ולכך יוצאים מן החתונה שקועים בחובות, וביותר אם נטרפה בהמה[12], שהעני מוכר כליו ומשלם חובותיו, ואם אין לו לשלם סובל כמה מיני יסורין חמרפות.

כל אלו ההכנות וההוצאות המרובות והסעודות הקבועות, הם בנישואי בחור ובתולה. אולם בנישואי גדושות ואלמנות, אם החתן אלמן, אין טורח ולא הפסד יציאות, ורק בליל כניסה לחופה מסדרין ברכת נישואין וקדושי כסף ושבע ברכות, ועושים סעודה בבית החתן באותה לילה. מזמינים לה קרובי החתן והכלה, באין תף ומחול

---

12 שמפסיד כל הבשר. שאין הגוים אוכלים משחיטת ישראל וצריך לקנות אחרת מיד.

ולא רקודים ולא קשוטין, ואין לאחר סעודה זו כלום.

בני הכפרים יש להם מנהגים מחולפים בשמחת הנישואין, מהם נזכרו בספר „מסעות חבשוש".

תקנון קדום שהיה במדינת צנעא בענין הסעודות

משרידי תקנות הרבנים הראשונים שהיו במדינת צנעא, נמצא „תיקון", בכתב יד ישן, תמונתו תורה שנכתב לפני ארבע מאות שנה, בערך; ולהיותו שייך לסעודות הקבוציות, חתונה ומילה וזולתן, העתקתיו כלשונו ללמוד ממנו מוסר ויראת ה', זהו נוסחו:

מחסנו בה' אלהי ישראל

„אגבר ראי אלגמאעה ישראל אלסאכנין פי צנעא חפצ'הם אללה תעאלי ואבקאהם ודלך באן לא בקא אחד יגלס פי בית אלולימה בעד ברכת המזון הל כאן בית אלולימה ערס או כ'תאן או ג'יר ד'לך, פלא בקי לאחד גלסה בער ברכת המזון, ודלך למן ביחצל הפסד וצער גדול על בעל הבית ומעשים רעים שאין ראוי לזכרן. ואלאן כל מן תעדא וואד גלס בער ברכת המזון פאנה מלתזם בכ'מסה ד'הב לאלקודש ואלחד אלשרעי [13] ולא לה התרה אלא בתסלים אלכ'מסה אלד'הב. ואמא אלמסתכ'דמין פלהם אן יאכלו מדת מא אהל אלמחצ'ר יג'סלו אידיהם בעד אלסעודה ויברכו ברכת המזון ויכ'רגו בער אלנאס ושלמא לרבנן ולכל ישראל. ולא לאחד אן יכ'דם פי אלולימה אלא מן עאזמה בעל הבית מן וסט אלמחצ'ר למן אן בה נאס יגלסו פי אלחגרה ויכ'דמו בג'יר רצ'א בעל הבית ואמא אלשושבינים אלאת'נין הרי הם כבעל הבית, ושלום".

דוד בן אברהם הכהן יש"ל, שלום בן שלמה יש"ל, דוד בן אברהם, יוסף בן סעדיא, חטר בן יוסף [14], ישועה בן עמר, יוסף בן אברהם הכהן, סעדיא בן יוסף הכהן, יוסף בן סעדיה.

(תרגום)

הסכימה דעת קהלת ישראל הגרים בצנעא ישמרם ה' יתעלה ויחייה אותם.

שלא ישאר שום אדם לשבת בבית המשתה אחר ברכת המזון, בין שהיה בית־משתה חתונה או מילה או זולת זה, שאין רשות לשום אדם להשאר אחר ברכת המזון. וזה לפי שנגרם הפסד וצער גדול לבעל הבית ומעשים רעים שאין ראוי לזכרן. ומעתה כל העובר ומוסיף לשבת אחרי ברכת המזון הרי הוא חייב חמשה

13 כלומר נדוי.

14 הוא שם מנצור בערבי. וכתב מהרי"ץ בשו"ת שלו סי' ק"ו שנהגו קצת לכנות שמותיהם הערבים בשמות עברים. את שם חטן — יפת. מעוצ'ה — מעודד. ושם עואץ' — עודד. ושם מנצור — חטר. ושם יחיא — זכריה. ושכל זה הבל וכזב. והאמת אתו, שאין בכל אלו השמות הערבים התקרבות אל העתקתם זאת העברית. ואם נאמר שלא נתכוונו להעתקה, אלא חפשו דמיון, הנה שם מנצור ושם יחיא, רחוקה ומופלגת העתקתם מן הרמיון. וא"כ צדקו רבדי הרב, באמרו שאין טעם ולא ריח לכנויים אלה.

זהובים לקופת הקודש וגם העונש החוקי, ואין לו התרה אלא בתשלום חמשת הזהובים. אבל האנשים רשאים לאכול במשך הזמן שהמסובים נוטלים את ידיהם אחד הסעודה ויברכו ברכת המזון ויצאו אחרי המסובים, ושלמא לרבנן ולכל ישראל.

ואין רשות לשום אדם לשמש בבית המשתה אלא למי שהזמינו בעל הבית מתוך המסבה, לפי שיש בני אדם היושבים בחצר ומשרתים שלא ברצון בעל הבית. אבל שני השושבינים הרי הם כבעל הבית. ושלום.

ה"מושב" של השד"ר מטבריה

בבית דינו של הראב"ד יוסף קאדה זי"ל נעשה תיקון הקלות בסעודות הנישואין, בהתעוררות השד"ר מעיה"ק טבריה, ונכתבה תעודה הנק' "מושב" בס' הזכרונות, וזהו נוסחה:

"בהיות אמו"ץ שהופיע אל מח"ק אור מופלא בשליחות מצוה, מחו"ר עיה"ק טבריה תל"ע, כה"ר יוסף אשכנזי יצ"ו, וראה שערוריה במנהג הנישואין, שנוהגים בה ק"ק אלסאכנין פי קאע ביר אלעזב, שמוציא החתן או הכלה כמה הוצאות בחנם, שלא במקום מצוה. ראשונה שבכלם, אל"סמרה" אלד"י ביבדעו (מסבת הלילה אשר מתחילים) מוצאי שבת שלפני החתונה, ומנדדים שינה מעיניהם כל הלילה בשירות ורקודים עד עלות השחר, וסופה שחוק וקלות ראש. ועוד שניה לה, ליל ה' שלפני הקדושין, שעושים "סמרה" (מסבת לילה) כל הלילה, וקודים אותה "סמרת אלחנה (מסכת ליל ה' צביעה ב"חנא") ונמשכת עד עלות השמש, ואח"כ מתפללים אצל החתן, ורובם שתויים יין ומיעוטם מתנמנמים בשעת ק"ש, שהיא דאורייתא, ופעמים נרדמים כל זמן ק"ש ותפלה, ומבטלים העיקר בטפל, ומחמת אל "סמרה", נמשך זימון סעודה של רשות קודם לה בתחלת הלילה, וביום ה' ג"כ. ואין כאן שום מצוה אלא הפסד שלא במקום מצוה. ועוד בה שלישיה, מה שמזמינים הנשים בליל ד', וקורין לה סמרת אלנסא (מסבת לילה לנשים) ונטפל לה זימון הנשים ביום ד' מחצות היום עד צ"ה, ומנגנות כל הלילה וגם ביום, בשירי עגבים כמנהגות הגוים, ומזה נמשך הפסד לחתן וגם לכלה, שצריכות הנשים לעשות כן בבית הכלה ליל ד' ויום ד', ועוד מוסיפים גם בבית הכלה להזמין החתן ביום ג' שבוע שמתחילין בו הנישואין, וזה גם כן סעודה של רשות בלי שום מצוה. ומחמת דבוי ההוצאות מתבישים העניים שאין ידם משגת לכל זה, ומעכבים נשואיהם ומעגנים עצמם עד אחר עשרים שנה, ובודאי שאינם יכולים לשמור עצמם מהוצאת ש"ז לבטלה ומהרהורי עבירה, שמעכבים הגאלה ומונעים השפע הקדוש. ובאמצעות העון הזה הגשם נעצר והשערים מתיקרים ובני אדם צועקים על הרוב ואינם נענים וכו'. ומחמת שראה החכם הזה מנהג זה, דנפיק מינה כמה חורבות וגורם אריכות הגלות והרמת קרן השעיר הצפיר מלך הצפון, גמר בלבו לבטל זה המנהג, וקיבץ כל גדולי העיר הזו השומעים לדברי חז"ל ימבי־נים טעם הדבר, עד שכולם הודו לדבריו והסכימו לדעתו לבטל כל מה שאין בו מצוה ולא שמחה, אלא אדרבה צער לבעה"ב וטרחא שלא לצורך, ועל הרוב נמשך מזה תוגה, שיצטרך החתן או הכלה לקנות כל צרכי היציאה בהקפה, ובתוך ימי

החופה ואחריה מקיפים אותם נושים הרבה, זה רודה וזה מרדה בכמה חרופין, עד שהוא קץ בחייו ויצא שכרו בהפסדו. אשר על כן בחרו הטוב במעוטו, וקבלו עליהם כל גדולי העיר וחכמיה בנדר ושבועה, ע"ד כה"ר יוסף כ"ץ, השליח הנזכר, וע"ד תקיפי חכמי הארץ הקדושה לבטל אלו המנהגים ולתקן מכאן ולהבא.

וד'לך באן סמרת מ"ש ולילת אלכ'מיס תבטל ולא ידעי אלחתן אלא יום אלכ'מיס ללחלאקה ואלקדוש וסעודת מצוה פקט. ודעית שבת החתונה עלי האלהא כפי המנהג. וכד'לך יום אלרבוע חק אלנסא וסמרת אלנסא תבטל. ולא תכון דעית אלנסא אלא ללקית אלחריוה וליום אלאחד אלד'י פיה קדרה לד'לך, בשרט אן יבטל עסב אלזביב או ג'ירה פי אללקיה או יום אלאחד, לא יצ'הר עסב באלו הזמנים מכ'רג עסב אלחתן וכלתו. וכד'לך בית הכלה לא ידעו אלנסא אלא אלכ'מיס חסב אלעאדה, ולא יצ'הר פיה אלעסב כלל. וצ'יפה' אלחתן פי בית הכלה סעודת ארוסין פקט, ואמא צ'יפה' אלת'לות' פהי ממנועה לרגאל וכ"ש נסא. ואלג'ליה יום שבת ממנועה לא יכונו ישבכו אלחריוה פי יום שבת כלל מפני הפריצות אלד'י בתחצל בסבב ד'לך. ופי שבעת ימי המשתה אד'א אראדו יסירו יגתמעו ענד אלחתן רעיו ומיודעיו לישם שמחת חתן וכלה אלד'י לא יגלס וחדה מצוה היא בידם. ואד'א אראד יצ'יף פי שבעת ימי המשתה פלא מאנע לה אד'א פיה קדרה, בשרט שלא יעשה סעודות גדולות אלא אד'א הוא אלי חד עשרה בכל יום לא זיאדה, ואפילו עשיד וידו משגת שלא לבייש את מי שאין לו וכל זה מיקרי מצוה ובכלל שמחת חתן וכלה הוא. ואמא ג'יר ד'לך לא יזכר ולא ישמע מהיום והלאה עד עמוד כהן לאודים ותמים ואז תהיה השמחה בבית אלהינו שיבנה בב"א [15]).

כל זה קיבלו עליהם כל גדולי העיר אלחאצ'רין, (הנוכחים) בנדר, ע"ד השליח הנז' וע"ד חכמי א"י, ומי שיפדוץ גדר לעשות ביד רמה לעבור הגבול על אחת מכל אלה, הן הסכמנו כלנו וגזרנו שלא להזדמן ולילך אצלו בשום סעודה או „סמרה", כל ימי החופה, ומי שהולך להזדמן אצלו נקרא עובר על התקנה ועל השבועה.

ואלד'י ביסיר בג'יר דאעי לילת אלקדוש או ג'ירהא ראוי לגעור בהם ולביישם, הואיל ובזו את עצמם. הד'א מא אגברו עליה אלעקאל אלחאצ'רין ונצ'רו פיה אלצאיב, לקיים המצוה כתקנה, היום יום ב' ז' אייר בקל"ט (תקפ"ח) בסדר: „והייתם לי קדשים כי קדוש אני ה', ואבדיל אתכם" וכו'.

אערצ'נא הד'א אלמושב בכל בתי כנסיות, אחנא וחכם יוסף כ"צ, והסכימו עליו כלם, והתנו אן מן אראד יסמר בעד אלקדוש ויתחנא [16], הרשות בידו פי ד'לך פקט אבל השאר שריר וקיים.

---

15 ממה שראינו מנהגי סעודות החתונה וזמן קביעותן, הולך כפי המנהג הראשון, יורה שמנהג ותיקון זה לא ארכו לו הימים.

16 רגילים היו לצבוע ידיהם ודגליהם בצבע אלחנא, אפילו גדולים נשואים, כי יש בטבעו למשוך לחות העצבים.

החותמים מהר"י קארה הה"ר יחיא בן שלמה אביץ', והה"ר דוד בכ"ר אברהם צאלח.

(תרגום)

והוא שמסיבות ליל מוצאי שבת וליל חמישי יבטלו ולא יזמין החתן אלא ליום חמישי בלבד לתגלחה ולאירוסין וסעודת מצוה בלבד. והזמנת החתונה תשאר כפי המנהג. וכן יום דביעי של הנשים ומסיבת הלילה של הנשים יתבטלו. ולא תהיה הזמנת הנשים אלא לקבלת פני הכלה וליום ראשון למי שיש בידו יכולת לכך, בתנאי שיבטל חלוק הצמוקים וזולתם בשעת הקבלה וביום ראשון. ולא יהיה שום חלוק באלו הזמנים, חוץ ממה שמחלק החתן וכלתו, וכן בית הכלה לא יזמינו נשים אלא ביום חמישי כנהוג, ולא ייראה שם חלוק ממתקים כלל. והזמנת החתן לבית הכלה יהיה בסעודת אירוסין בלבד. אבל הזמנת יום שלישי אסורה לאנשים וכ"ש לנשים. וחגיגות הבקוד אצל הכלה אסודות, ולא ילבישו את הכלה בתכשיטין המיוחדים ביום השבת כלל מפני הפריצות הנגרמת על ידי כך. ובשבעת ימי המשתה, אם דצו ללכת להתקבץ אצל החתן רעיו ומיודעיו לשם שמחת חתן וכלה כדי שלא ישב לבדו מצוה היא בידם. ואם דצה להזמין אורחים בשבעת ימי המשתה אין עליו מניעה בכך אם יש לו יכולת, בתנאי שלא יעשה סעודות גדולות אלא עד כדי עשדה בכל יום לא יותר. ואפילו עשיד וידו משגת שלא לבייש את מי שאין לו, וכל זה מקדי מצוה ובכלל שמחת חתן וכלה הוא. אבל חוץ מזה לא יזכד ולא ישמע מהיום והלאה וכו' . . . על התקנה ועל השבועה.

ואלה ההולכים בלי הזמנה בליל האירושין או זולתו דאוי לגעור בהם ולביישם. הואיל ובזו את עצמם. זהו מה שהסכימו עליו דאשי הקהל הנוכחים וראו שהוא הנכון לקיים המצוה כתקנה וכו' . . . ואבדיל אתכם וכו'.

הקראנו את המושב הזה בכל בתי כנסיות אנחנו וחכם יוסף כ"צ והסכימו עליו כולם, וחתנו שמי שידצה לעשות מסבת לילה אחר האירוסין יצבע ידיו בחנא הרשות בידו בזה בלבד אבל השאד שריר וקיים.

סדר המילה והסעודה

מלפני יום המילה מכינים כסא למלאך הברית.

אם היה אבי הבן אפילו קצת עשיר, לוקח בן בקד ושוחטו בביתו ומכין משלו כל צרכי הסעודה, כסדד סעודות החתונה, ומזמין קדוביו ושכניו אוהביו ומיודעיו. ואם איש עני הוא, כל אחד מאלו מביא סעודתו מביתו, פת אפוי ופול קלוי וכו' כמו בשבתות.

התינוק, נוהגות הנשים לפני המילה לרחוץ כל גופו במי ורד, לקשטו ולכחול עיניו בפוך ולצבוע פניו בעטרן, הנק' "צבר", ונותנות מעשב הפיגם (שד'אב) סביב לחיו ומלבישות אותו בגד לבן.

אין מלין אלא אחר שיתקבצו כל הקרואים, ומתעכבים אפילו בשביל אחד,

וביותר אם היה מקרובי היולדת, ולפיכך מתאחר זמן המילה עד חצי היום או לאחר כן.

אבי הבן, לובש בגדים לבנים נקיים ומתעטף בטלית צמר גפן תכול משל חתנים, ומקרב הכסא לפני המוהל, ואומר: „זה כסא לאליהו זכור לטוב". ואח"כ הולך לחדר הנשים להביא התינוק, וכבר שמוהו בכלי הנקרא „ג'טא", ע"ג כסותות קטנות. לוקחו בידו ומכסהו בטלית שלבש, ובכניסתו פותח ההלל הידוע, המתחיל: „ברוך אשר כבודו מלא עולם" וכו', והעומדים שם גומרים אותו, ונותן התינוק ליד המוהל, והמוהל מקבלו ויושב, והסנדק בא ויושב לפני המוהל.

הסנדקות, קודם בה אבי הבן או אביו או אבי היולדת, או למי שירצה אבי הבן לכבד מאהוביו, ואם היה אבי הנימול עני, מוכר את הסנדקות, והרבה קופצים לקנותה בדמים, כי מצוה יקרה וחביבה עליהם לזכות בה, וביותר חשוכי בנים.

מעשה המילה, מיושב. מלין ופורעין ומוצצין את המילה וכו' כסדר ל' ההלכה. האב מברך שתי ברכות: „אשר קדשנו במצותיו וצונו להכניסו" וכו' ו„שהחיינו", וקורא שם לתינוק.

אחר גמר המילה, אומרים הלל ברכה לנימול, והאב מחזיר את הנימול לחדר הנשים. והמוהל עומד ומברך על הכוס: „בפה"ג" ו„אשר קדש ידיד" וכו', ומוסיף ברכה לתינוק וברכה להיולדת, כפי נוסח ה„תכלאל", ואח"כ טועם מהכוס ומשגר להיולדת בכוס קטן, ואומרים: „ר' חנניה בן עקשיה" וכו', והמוהל אומר קדיש דרבנן.

אחרי כן מביאים הקליות והאגוזים וכו' ומחלקים. והמשוררים אומרים פיוטים מענין המילה, אבל אין רוקדים ולא מעשנים, וסועדים ומברכים בהמ"ז על הכוס, כס' סעודות החתונה.

כשתהיה המילה בשבת ויו"ט, מלין בבקר אחר יציאה מבה"כ. קרובים ורחוקים מתאספים ובאים לבית המילה. הבית והחצר מתמלאים, כל הקהל עומדים צפופים, עד ששומעים מפי המוהל ברכת המילה עונים אמן, ומיד יוצאים. הקרובים והשכנים והמיודעים הולכים לבתיהם ומביאים צרכי סעודתם וקובעים הסעודה במקום המילה, כדרך סעודות שבת הנהוגים בבתי החתונה.

מנהגי בתי אבל וסדר המנחמים

כשם שמרבים בשמחה בחתונות, ברקודים ותפים ומחולות, כן מגדילים קינות צעקות ויללות בבתי האבלים, וביותר בעת יציאת נשמה ורחיצה ותכריכין. המלוים את המת נושאים את המטה בזה אחר זה, כי אין „כתפים" בשכר, אפילו לגדולים ועשירים, כי זו מצוה שהכל זריזים בה.

בהגיעם לפני בית הקברות, עושים שבעה „מעמדות", ובכל מעמד אומרים המלוים את המטה ע"ס א"ב, המתחיל: „אהוב ירחמו שוכן שמים" וכו', פותחים במעמד ראשון שלשה בתים מהספד זה, ומניחים את המטה, ואומרים פסוק: „הצור תמים פעלו" וכו', „אנא בכח" וכו'. הגדול שבמלוים אומר דרוש המעודד בכי, ואם

מעמד ראשון, ומניחים את המטה, ואותו הדרשן או אחר, אומר דרוש בפנים אחרים, ועל זו הדרך עד שמשלימים השבעה „מעמדות". לאדם נכבד, נמשך זמן הדרוש וההספד בבכי ויללה, שתים או שלש שעות, ואחר השבעה „מעמדות" אומרים, היהד קללות והקפת המטה וכו', ואחר הקבורה וצ"ה אומרים קדיש, חוץ לבית הקברות ומנחמים את האבלים.

הנשים האבלות, מקוננות בעמידה, מעת שיוציאו המת מן הבית עד שיחזרו האבלים מבית הקברות. גם נוהגים שלא לכבד במכבדות את המצעות והחדרים, כל שלשה ימים הראשונים.

כל שבעת ימי האבל אין האבל יוצא מפתח ביתו. קרוביו ובני שכונתו באים להתפלל אצלו בביתו, שחרית מנחה וערבית, זולת תפלת שחרית ומוסף של שבת וי"ט שגם האבל הולך לבהב"נ.

נוהגים הקהל, כשיוצאים מבה"כ שחרית, הולכים לבתי האבלים לנחמם. בל אחד בכניסתו, אומר: „תנוחם מן השמים", והאבל עונה: „אמן". ושוהה קמעא, ואומר כן ביציאתו. שודה נכנסת ושודה יוצאת עד קרוב לשליש היום. ואז באים מקרובי האבל ושכניו, ומביאים קליות ואגוזים ומיני פירות ויין בהשפעה. ועל כל כוס יין ששותה האבל, אומר: „בעל הגמול ישלם לכם גמול טוב", והמנחמים משיבים: „ה' ינחמך נחמה שלימה". כל אחד מן המנחמים, כששותה כוס יין אומר: „אלהים ינחם אבלים", והאבל עונה: „אמן". ואח"כ מביאים הסעודה, מה שהביאו המנחמים, פת נקי ובשר ומיני טבול, תבשיל עדשים ובצים מבושלים, סועדים ומברכים בהמ"ז, ומנחמים האבלים ונפטרים.

בשעת מנחה קטנה, באים עשרה זקנים מהלומדים תמיד בבהכ"נ, נכנסים לבית האבל, ופותחים לומר שלשה הספדים, מאותם הכתובים ב„תכלאל", לאנשים ולנשים, ובין כל הספד אומר האבל פסוק: „הצוד תמים פעלו" ובימים שאסורים בהספד קורים ב„זהר", ב„מדרש הנעלם" שבפ' וירא, ואומרים השכבה למת, והאבל אומר קדיש, וכן בכל יום.

אחר תפלת ערבית, באים מנחמים בפירות ויין כמו שחרית ומנחמים עד שליש הלילה.

המנחמים מטריחים עצמם בסעודות אלו, להביא קליות ואגוזים וכו', יותר מן הראוי, לפי שכל אחד חושש שמא לא יבאו מנחמים זולתו, ולכך צריך להביא מה שיספיק בהרווחה.

מנהג זה הולך שלא על סדר נכון, כי באיזה ימים מימי האבילות, מתאספים הרבה מנחמים כאלו נתועדו למשתה גדול, וכל אחד מרבה להביא, כנהוג, עד שהאבל צריך להוציא את הנותר ולחלקו לאחרים. וקצת ימים, כל אחד סומך שילכו מנחמים ומתאחר מלילך, ונשאר האבל לבדו, אין מי שינחמהו אפילו בדברים. וכמה יגדל כאבו אם לא יבאו מנחמים ביום ראשון שאסור לאכול משלו.

מלבד מכשלה זו, עוד נמנעים רבים מקרובי האבלים ושכניהם מלילך לנחמם, כי אין ידם משגת להוציא ההוצאה הכרוכה ביותרת פת ובשר וכו' שלא לצורך.

המת אדם גדול, יוצאים רבני העיר ורוב תושביה, וכל אחד מהרבנים דורש ומאריך בהספדו וסיפוד שבחיו, ואח"כ עומדים ואומרים במעמד שני חלק מההספד, בסדר כמה יפה הוא מנהג בני הבפרים. בשיש אבל בעיר, מתועדים ועושים סדר מי ילך אצל האבל ביום דאשון ומי ביום שני וכו', וכל אחד בסדרו הולך אצל האבל, ומוליך סעודתו המצויה בביתו, פת חטים או שעורים וכו' בתוספת כפי הראוי, ונכנס אצל האבל ומנחמו בדברים וסועד אצלו סעודת הבוקר, ובערב, בא אחר, וכן בבל יום עד תם ימי האבל.

ביום שביעי, עושים סעודה לאותם עשדה זקנים נגד שכרם שטרחו בהספד. הסעודה היא, פת נקייה עם חמאה וביצים, או כשאר סעודות, קליות ופירות, יין שרף פת ובשר וכו', וקודים לה "סעודת הבראה" בהעברה, כי לא ידעו במה לכנותה.

משפחת שר שלום עראקי, ונמשכו אחריהם משפחת פנחס ומשפחת אלקארה, אוסדים סעודה זו בכל אופן, יש תולים טעם ואומרים, שבימי השר שלום, קרה בביתו מקרה מות, ועשה סעודה זו כנהוג, ושתו אלו הזקנים ונשתכרו, וביציאתם ברכו אותו: "כן יהיה תמיד". או גזר לעקור סעודה זו, וטעם דחוי הוא, שאם בשביל מקרה זה, היה גוזר שלא יביאו יין בסעודה או יעשו אותה בחמאה וביצים, שאין דרך להביא יין, אלא ודאי הוא, שמנהג זאת הסעודה נתחדש, והיה זר ומגונה אצלו לקבוע סעודה כל עיקר. וזקני המשפחות הנכבדות האלו ראו טעמו נבון והסכימו לגזרתו. גם בניהם אחריהם עד היום, אין זכר סעודה בבתיהם במות אחד מקרוביהם ונותנים להמספידים כסף בשכרם כמנהג כל ישראל.

אלו ידעו רבני דורו את העתיד, היו מסכימים לעקור מנהג זה מתוך הקהל, כי במשך הזמנים נתחדשה אמונה בהעת ההמון והנשים, ונקבעה בלבם, שלא תנוח נפש המת במחצתו, כי אם בסעודה שמתענגים בה, אהביו וקרוביו. בתחלה הוסיפו לצרף עם הזקנים, קרוביו של מת, פשתה ונתרחבה ומלפני שלשים שנה, נעשית חובה, כסעודה גדולה שבחתונה, שוחטים פר ומזמינים כל קרוב ושכן ומיודע, ומביאים לפניהם כל מה שדרך להביא בסעודה של שמחה, שותים יין לרויה ואוכלים לחם ובשר לשבעה, והזקנים שהיה עיקר הסעודה בשכרם, נותנים להם סעודתם בקרן זוית או בחדר מיוחד לעצמם.

נ ס פ ח ו ת

לפרק ראשון

א. שטרי מכר ב„תאגים"

(לעמוד ו')

תאג ראשון

כתוב בחתימתו: „נכתבה זאת התורה הטהורה התמימה המאושרה לחבר הטוב והנעים נטע שעשועים אורי ומ"ץ (ומאור עיני) יהודה יש"ל (יחי שמו לעולם) בן יוסף שצ"ו (שמרו צורו ויוצרו) בן דוד ר"ת בן מעורד תנצב"ה אלהים ישימיה עליו סימן ברכה וטובה וזרעו וז"ז ויקיים עליו קרא דכתיב לא ימוש וכו' ויקיים עליו קרא דכתיב יברכך וכו' יאיר וכו' ישא וכו', כן יאמר רחום.

ספרא קלא דוד יש"ל בירב בניה יש"ל בן סעדיה ר"ת בן זכריה תנצב"ה אלהים יזכני ללמוד וללמד ולהשיג אמתת דרכיו אנ"צ בחדש אלול שנת אתשצ"ו (הרמ"ה) ישע יקרת ששון יערב אמן. ואם טעיתי ושגיתי במעשי, ירחמני אלוה עושי, צופה עלומי ובוחן מעשי, בו חסיתי מכל שוסי אכי"ר".

בדף הפנוי בסופו כתובים שני שטרי מכירה, זהו נוסחן:

מכר ראשון

תד'כרה' שהאדה ונחן מתחקקין להא וד'לך באנא נעיד עדות נכונה באן יוסף וסעיד עיאל אברהם ן' יהודה ן' יוסף אלנקאש חצ'רו אלי חצ'רתנא ואחצ'רו אלי ענדנא הד'א תגא דאורייתא בענינותיו אלד'י הו מן כ'ט דאוד בן עמר[1] בן סעיד אלנסאך' והטילו גורל ביניהם מי יקנה אותו עלה הגורל ליוסף דנן בעד אן אסתקאם בת'מנה ארבעין אוקייה ערד כל אוקיה מנהא ת'מאניה שרפיה פצ'ה כבאר מן סכה' אלאמאם שרף אלדין[2] פסלם יוסף דנן לאכ'יה סעיד דנן עשרין אוקיה והי ת'מן נצף הד'א אלתאג אלדי יסתחק סעיד דנן והד'א אלתאג אלמד'כור פוק הו אלד'י תלקוה באלארת' מן חי ואלדהם

מכר ראשון

מזכרת עדות שאנחנו יודעים אותה בבירור, והוא, שאנחנו נעיד עדות נכונה שיוסף וסעיד בני אברהם בן יהודה בן יוסף אלנקאש הופיעו לפנינו והביאו אלינו זה תגא דאורייתא בענינותיו שהוא בכתב דוד בן עמד בן סעיד הלבלר, והטילו גורל ביניהם מי יקנה אותו, עלה הגורל ליוסף דנן אחרי שהוערך מחירו ארבעים אוקייה, מנין כל אוקייה מהם שמנה שרפיה כסף גדולים ממטבע המלך שרף אלדין. ושלם יוסף דנן לאחיו סעיד דנן עשרים אוקייה שהם דמי חצי זה ה„תאג" הנז"ל הוא שקבלוהו בירושה מחיי אביהם אברהם דנן. וכך העדנו כיון שעל כך

---

[1] הוא הסופר שכינה את שמו הערבי „עמר" בשם עברי „בניה" מל' בנין.

[2] הוא האמאם הידוע בשם יחיא שרף אלדין ן' שמס אלדין, ובסוף ימיו כבשו התרכים צנעא.

אבראהם דנן וכד׳לך שהדנא אד׳ עליה וקפנא וכאן ד׳לך יום אלאת׳נין הדוא עסרין ושבעה יומין בירח אדר ב׳ שנת אלפא ותמני מאה וארבעין ושבע שנין לשטרי

איצ׳א לפט׳ה׳ ביניהם פיהא קשט ותצליח ת׳לאת׳ לפט׳ את תלויות והן מי יקנה אותו ודין קיומהון. ולפט׳ה׳ בינהום מצ׳רוב על־יהא ודין בטולה ושארא קיים. (הרצ״ו) במדינת צנעא.

יוסף הבהן בר יהודה.
אביגד בר דוד יש״ל.

מכר שני

קנינו אנו העדים החת״ל מן יוסף ן׳ אבראהם ן׳ יהודה אלנקאש ק״ש חג״מ בכלי הכשר לקנות בו בגמיע שרוטה אל־שרעיה וד׳לך באנה אקר ואעתרף וצאדק אנה קבץ׳ ותסלם וצאר בידה מן אכ׳יה סעיד ן׳ אבראהם ן׳ יהודה אלנקאש מא מבלג׳הו ארבעין אוקייה עדד בל אוקייה מנהא ת׳מאניה שרפיה פצ׳ה כבאר מן סכה׳ אלאמאם שרף אלדין גידה גאיזה פי אלביע ואלשרא פי מדינת צנעא ואע־מאלהא. פלמא קבצ׳הא מנה אבאע גמלה הד׳א אלתאג ואלענינות אלד׳י פי אכ׳רה ד׳לך ביעא ת׳אבתא אכידא לאזמא עלי אלוגה אלצחיה אלשרעי וזכן ואדרך פי כל מא יכ׳תל עליה פי הד׳א אלביע מבל באי העולם ועד שיעמידו בידו בין בדיני ישראל בין בדיני אומי עלמא אחר שביטל יוסף דנן כל דעוא אונאה מזה המכר אחר שהתנה עליו אכ׳יה סעיד שאין לו עליו אונאה עלי פרץ׳ אלשרע אלשריף. כען קנינא אנן סהדי מן יוסף דנן לאכ׳יה סעיד דנן על כל מאי דכתיב ומפרש לעיל ק״ש חג״מ בבלי הכשר לקנות בו בביטול כל מודעי וכל תנאי ע״ס כתחז״ל וכאן ד׳לך עמדנו, והיה זה יום ב׳ שהוא כ״ז יומין לירח אדר ב׳ שנת אתתמ״ז לשטרי במדינת צנעא.

ותיבת ביניהם יש בה גרד ותיקון שלש מלים תלויות והן מי יקנה אותו ודין קיומהון ומלת בינהום מסומן עליה ודין בטולה. ושארא קיים.

יוסף הבהן בר יהודה.
אביגד בר דוד יש״ל.

מכר שני

קנינו אנו העדים החת״ל מן יוסף בן אברהם בן יהודה אלנקאש ק״ש חג״מ בכלי הכשר לקנות בו בבל תנאיו המשפטיים, והוא, שקיים ואישר והודה בפנינו שקבל והגיע לרשותו ובא לידו מאחיו סעיד בן אברהם בן יהודא אל־נקאש סכום של ארבעים אוקייה מנין כל אוקייה מהם שמונה שרפייה גדולים ממטבע המלך שרף אלדין טובים עוב־רים במקח וממכר במדינת צנעא בכל מסחרה. וכאשר קבלם ממנו מכר לו כל ה״תאג׳ הזה והענינות שבסופו מכר שריר וקיים חיובי בדרכים המשפטיים הקיימים. וקבל עליו אחריות בכל מה שיבטל עליו במכר זה מבל באי העולם ועד שיעמידו בידו בין בדיני ישראל בין בדיני אומי עלמא. אחר שביטל יוסף דנן כל טעות אונאה מזה המכר, אחר שהתנה עליו אחיו סעיד שאין לו עליו אונאה בדיני התורה הקדושה. כען קנינא וכו׳ וכל תנאי עד סופהון כתח־

יום אלאת'נין דהוא ר"ח מרחשון שנת אל־
פא ותמני מאה וארבעין ותמני שנין לשטרי
(הרצ"ז) במדינת צנעא דעל נהרא דמיא
אלברמכי [3] מותבה והכל קיים.
אביגד בן דוד יש"ל.
שלום בן סעדיה.

ז"ל, והיה זה יום ב' דהוא ר"ח מרחשון
וכו'...

אביגד בן דוד יש"ל
שלום בן סעדיה

תאג שני

נכתב בשנת אתת"ט (הרנ"ח—1598) בשני כרכים, חומש בראשית ושמות כרך אחד, ושלשה חומשים האחרונים כרך שני עם שתי המחברות, ע"י הסופר שלמה בירב מעודד בירב שלמה בירב גד. וכתוב בדף הפנוי בסופו שטר מכירה, זהו נוסחו:

בפנינו העדים החת"ל קנה ראובן ן'
סעיד קש"מ בגמיע שרוטה אלשרעיה לא־
כ'יה סלימאן ן' סעיד וד'לך באנה אבאע
אליה חצתה פי אלכתב אלד'י הוא אלתאג
הד'א תמשה חומ"ת קרא בג'יר תרגום
ואלמחברת פי אולה, ומחברת צנעאני [4] פי
אול ויקרא וחצתה פי עין יעקב וכו' בח־
משה בשבת דהוא תשעה יומין לירח אלול
שנת אתתקע"ט לשטרי (התכ"ח) במאתא
אלציח [5] דעל בירא דמיא עאור מותבה
והכל שריר ובריר וקיים.
אברהם בן זכריה יש"ל.
יוסף בן אברהם יש"ל

בפנינו העדים החת"ל קנה ראובן
בן סעיד קש"מ בכל תנאיו המשפטיים
לאחיו סלימאן בן סעיד שהוא מכר לו
חלקו בספרים שהם ה"תאג" הזה חמשה
חומ"ת מקרא בלי תרגום והמחברת
שבתחלתו, ומחברת צנעאני בתחלת
ויקרא וחלקו בעין יעקב וכו'...

אברהם בן זכריה יש"ל.
יוסף בן אברהם יש"ל.

תאג שלישי

נכתב בכרך אחד בשנת אתתכ"א לשטרי (הר"ע) בכת"י הסופר דוד בן בניה בן סעדיה בן זכריה, וכתוב בדף הפנוי בסופו שטרי מכירה, זהו נוסחן:

---

[3] נפסק זכר זה בחצי המאה העשרים לכנין שטרות ומאז היו כותבים בשטרות וכתובות וגטין במדינת צנעא דעל בידין דמיין נבעין דילה מותבה.

[4] היא המחברת הקטנה אשר בל' ערב שזכרתי, ומייחוס זה הוכחתי שהמחבר מחכמי צנעא.

[5] שכונת היהודים, ובהכ"נ בעיד זו חדיבה עד היום כי לא חזרו אליה בשובם מגלות מוזע, וחושביה שנתפזרו בצנעא וזולתם מתבנים ביח אלציחי על שם עירם.

מכר ראשון

אנתקל הד׳א אלתאג מן מלך עמר אל־יעדי אלי מלך סאלם ן׳ עואץ׳ אלדקל בת׳מן סבעה חרוף ד׳הב ורבע. ת׳ם אן עמר קנה ק״ש חג״מ בכלי הכשר לקנות בו בתבטיל כל דעוא אונאה לו יעלם אנה יסוא אכת׳ר מן ד׳לך אלי חד ככר זהב. וכאן ד׳לך יום אלגמעה דהוא כ״ו יומין בירח תשרי שנת אתתפ״א שנין לשטרי (הש״ל) במדינת צנעא דעל נהרא דמיא אלברמכי מותבה והכל קיים.

סעדיה בן יוסף.
דוד בן עמרם הלוי.

מכר ראשון

עבר זה ה״תאג״ מרשות עמר אליעדי לרשות סאלם בן עואץ׳ אלדקל במחיר שבעה חרוף זהב ורבע. וקנה עמר קנין שחג״מ בכלי הכשר לקנות בו בבטול כל טענת אונאה ואפילו ידע שהוא שוה יותר מזה ואפילו עד ככר זהב. והיה זה יום ששי שהוא וכו׳...

סעדיה בן יוסף
דוד בן עמרם הלוי

מכר שני

אנתקל הד׳א אלתאג מן מלך סאלם ן׳ עואץ׳ ן׳ סעיד אלדקל אלי מלך יחיא ן׳ יוסף אלחמאמי אלסרי בת׳מן כ׳מסה׳ עשר חרף ד׳הב מן סכה׳ אלסלטאן סלים ן׳ סלימאן וכו׳ [6] וכאן ד׳לך יום אלכ׳מיס דהוא עסרין וחמשה יומין בירח אב שנת אתתפ״א לשטרי (הש״ל) במדינת צנעא דעל נהרא דמיא אלברמכי מותבה והכל קיים.

יוסף בן אברהם יש״ל.
יוסף בן בנימין הכהן יש״ל.

מכר שני

עבר זה ה״תאג״ מרשות סאלם בן עואץ׳ בן סעיד אלדקל לרשות יחיא בן יוסף אלחמאמי אלסרי במחיר חמשה עשר חרף זהב ממטבע המלך סלים בן סלימאן וכו׳ והיה זה יום חמישי דהוא וכו׳...

יוסף בן אברהם יש״ל.
יוסף בן בנימין הכהן יש״ל.

מכר שלישי

אנתקל הד׳א אלתאג ואלענינות אלד׳־פיה אלי מלך יחיא ן׳ ישועה מחפוץ׳ אללוי בחכם אלביע ואלשרא בת׳מן מא מבלג׳הו סבעה חרוף דה׳ב מן סכה׳ אלסלטאן סלים ן׳ סלימאן וד׳לך מן יחיא ן׳ יוסף אל־חמאמי אלסרי ביעא ת׳אבתא אכידא ל־אזמא שריעא וביטל כל דעוא אונאה

מכר שלישי

עבר זה ה״תאג והענינות שבו לרש־ות יחיא בן ישועה מחפוץ׳ אללוי בדרך מקח וממכר במחיר בסכומו שבעה חרוף זהב ממטבע המלך סלים בן סלימאן מן יחיא בן יוסף אלחמאמי אלסרי מכר שריר וקיים חיובי משפטי,

[6] הוא הסלטאן העתמאני סלים השני (1566—1574).

אפילו על מנת שהוא יודע שהוא שוה עשרה חרוף ד׳הב וכאן ד׳לך יום אל־ גמעה דהוא שתת עסר יומין בירח שבט שנת אתתפ״ה שנין לשטרי (השל״ד) ב־ מדינת צנעא דעל נהרא דמיא אלברמכי מותבה ובד׳לך שהדנא אד׳ עליה וקפנא וד׳לך בעד אן חרג בה. פלם יצל אלא אלי׳ הד׳א אלמבלג׳ אלמד׳כור פוק ובעד אן געלו בית דין אקאלה אלי׳ בעד נצף שהר פלם יאתי בשי מן ת׳מנה אלמד׳כור פוק והכל קיים.

יוסף בן אברהם יש״ל
עמרם בן יצחק יש״ל
זכריה בן ישועה בן יוסף

מכר רביעי

קנינו אנו העדים החת״ל מן יחיא ן׳ ישועה ן׳ מחפוץ׳ אללוי ק״מ בגמיע שרוטה אל־ שרעיה וד׳לך באנה מקר ומעתרף ומצאדק מעכשיו באנה קבץ׳ ותסלם וצאר בידה מן עואץ׳ ן׳ סלימאן אלסודי מא מבלג׳הו אחדא עשר אוקיה פצ׳ה מכלץ טיב נאקי[1] מן גמיע אלאכ׳לאט פלמא קבצ׳הא אבאע מנה גמלה הד׳א אלתאג וכו׳ וביטל כל דעוא אובאה אפילו על מנת שהוא שוה שמנה עשר זהובים וכאן ד׳לך יום ג׳ דהוא תלתא יומין בירח תמוז שנת אתתפ״א שנין לשטרי (השל״ד) במדינת צנעא דעל נהרא דמיא אלברמכי מותבה והכל שריר וקיים.

יוסף בן אברהם יש״ל.
עמרם בן יצחק יש״ל.

וביטל כל טענת אובאה ואפילו על מנת שהוא יודע שהוא שוה עשרה חרוף זהב והיה זה ביום ששי דהוא יכו׳ אלברמכי מותבה ובזה היעדנו כיון שעליו עמדנו, וכל זה אחר שהוכרז עליו ולא הגיע אלא למחיר הזה הנז״ל, ואחר שעשו ב״ד רשות לחזור בו המוכר במשך חצי חודש ולא הביא כלום מן הדמים הנז״ל והכל קיים.

יוסף בן אברהם יש״ל
עמרם בן יצחק יש״ל
זכריה בן ישועה בן יוסף

מכר רביעי

קנינו אנו העדים החת״ל מן יחיא ן׳ ישועה ן׳ מחפוץ׳ אללוי ק״מ בכל תנאיו המשפטיים שהוא מודה ומכיר ומאשר מעכשיו שקבל ועשה ברשותו ובא לידו מן עואץ׳ בן סלימאן אלסידי סכום י״א אוקיה כסף כסף צרוף טוב ונקי מכל סיג. וכאשר קבלם מכר לו כל ה״תאג״ הזה וכו׳, וביטל כל טענת אונאה ואפילו על מנת שהוא שוה שמנה עשר זהובים והיה זה יום ג׳ וכו׳...

יוסף בן אברהם יש״ל.
עמרם בן יצחק יש״ל.

---

[1] אולי לא היה לתורכים מטבע בסף ולכן היה דמי המקח כסף טהור, אסימון במשקל האוקיה הנהוגה.

תאג רביעי

שנכתב בכרך אחד ונשלם ביום ה' י"ט אלול התתמ"ו לשטרי (הרצ"ה) בכת"י הסופר אביגד בן דוד בירב בניה בירב סעדיה רי"ת בירב זכריה, ובדף הפנוי בסופו כתוב שטר מכירה, זהו נוסחו:

קנינו אנו העדים החת"ל מן סעיד ומ־עוצ'ה ודאוד אולאד אבראהם ן' דאוד אל־מצ'מוני קנין מעכשיו בגמיע שרוטה אל־שרעיה וד'לך באנהם מקרין ומעתרפין ומצאדקין מעכשיו באנהם קבצ'ו ותסלמו וצאר באידיהם מן יוסף ן' סלימאן אלנגאר ארבעה חרוף ד'הב ות'מאניה עשר בקשה פצ'ה ומן אבנה סעיד ת'לאת'ה חרוף ד'הב יעגז ת'לאת' בקש פצ'ה אלד'י צרף כל חרף מן גמלה הד'ה אלחרוף אלמד'כורה פוק ת'מאניין בקשה פצ'ה סאלמה' אלקאץ ואלתשביה מן סכה' אלסלטאן מחמד ן' מראד[8] גיידה גאיז פי אלביע ואלשרא פי מדינת צנעא ואעמאלהא. פלמן קבצ'הא מנהם אבאע אליהם בהא גמלה' הד'א אל־תאג אלד'י הו חמשת חומשי תורה במק־דמאתה. וביטל ממנו כל דעוא אונאה לו יסוא אלי חד מת'ני אלת'מן אלמד'כור פוק וזכנו ואדרכו בכל מא אכ'תל עליהם פי ד'לך מכל באי העולם ושעבדו כל נכסיהם להם פי ד'לך קרו"מ מטלטלין עגה"ק דקנו ודעתידין למקני ואפי' מגלימא דאכתפיהון הם ומן יקום מקאמהם מן בעדהם ליוסף דנן ולולדה סעיד ולמן יקום מקאמהם מן בעדהם וד'לך עלי גמיע מא ד'כר וכ'צץ פוק ובטילו משטרא דנן כל מודעי ותנאיי עד סופהון כתחז"ל ושטרא דנא לא כאס־מכתא ולא כטופסי דשטרי. כען קנינא אנן

קנינו אנו העדים החת"ל מסעיד ומעוצ'ה ודוד בני אברהם בן דאוד אלמצ'מוני קנין מעכשיו בכל תנאיו המשפטיים שהם מודים ומכירים ומ־אשרים מעכשיו שהם קבלו ונעשה ברשותם ובא לידם מן יוסף בן סלימאן אלנגאר ארבעה חרוף זהב ושמנה בק־שה כסף ומן בנו סעיד שלשה חרוף זהב פחות שלש בקש כסף. שפירוט כל חרף מכל ה"חרוף" הנז"ל שמונים בק־שה כסף שלמים מכל חסרון וזיוף, ממטבע המלך מחמד בן מראד, טובים עוברים במקח וממכר במדינת צנעא ומסחרה. וכאשר קבלם מהם מכר להם בהם כל התאג הזה שהוא חמשת חומשי תורה בהקדמותיו. וביטל ממנו כל טעות אונאה ואפילו הוא שוה כפל הדמים הנז"ל. וקבלו עליהם אחריות לכל מי שיערער עליהם בזה מכל באי העולם, ושעבדו כל נכסיהם להם בזה קרו"מ מטלטלין עגה"ק דקנו ודעתידין למקני ואפילו מגלימא דאכתפיהון הם וכל הבא במקומם אחריהם ליוסף דנן ולבנו סעיד ולמי שיבא במקומם אחריהם

[8] הוא הסלטאן העתמאני מחמד השלישי (1603—1595).

סהדי מן סעיד ומעוצ׳ה ודאוד אלין דדכירין לעיל ליוסף ואבנה סעיד אילין על כל מאי דכתיב ומפרש לעיל ק״ש חג״מ בכלי הכשר לקנות בו וכאן ד׳לך בתרין בשבא דהוא עסרין ותמניא יומין לירח סיון שנת אתת״ק״י שנין (השנ״ט) לשטרי במדינת צנעא דעל נהרא דמיא אלבדמכי מותבה יהכל קיים.

מעודד בן אהרן יש״ל.
זכריה בן סעדיה בן יוסף יש״ל.

לפי כל מה שנזכר ונתברר לעיל וביטלו משטרא דנן כל מודעי ותנאיי עד סופהון כתחז״ל ושטרא דנא לא כאסמכתא ולא כטופסי דשטרי. כען קנינא אנן סהדי מן סעיד ומעוצ׳ה ודאוד אלין דדכירין לעיל ליוסף ובנו סעיד וכו׳...

מעודד בן אהרן יש״ל.
זכריה בן סעדיה בן יוסף יש״ל.

ב. שטרות בקיום הר״ר שלמה אלמנזלי

(לעמוד י״ד)

נוסח השטר הראשון [1]

בחמשה בשבא דהוא עסרין ותלתה יומין לירח אלול שנת אלפא ותשע מאה ותמנן שנין לשטרי (התכ״ט) במדינת צנעא דעל בירין דמיין נבעין דילה מותבה ביומא דנן אתא לקדמנא אנן סהדי דחתימין לתתא ישועה בן אבראהם בן עמראן אלצארם וחיניד׳ נטק וקאל אשהדו עליא מן אלאן וקנו ממני בלפץ׳ מעכשיו ברעות נפשי כד לא באונס ולא בטעו אלא בלבא שלימא ודעתא תריצתא ושאני מודה ומאשר ומקיים מעכשיו שקבלתי ונעשה ברשותי ובא לידי מיחיא בן יהודה בן סעיד בן סלימאן אללדאני המכונה אלקאפח סכום שבעה חרוף שפירוט כל חרף מהם ארבעים בקשה כסף מן המעות היוצאות במדינת צנעא ומסחרה. וכאשר קבלתים ממנו מכרתי לו כל הבית ההרוס שיש לי בקיון אשר בעיד ד׳הבאן ומצריו בכללותו בסמיכות מן הצר הצפוני קנין דאוד בן סלימאן בן

נוסח השטר הראשון

בחמשה בשבא... בן עמראן אלצארם ואז הצהיר ואמר תעידו עלי מעתה וקנו ממני במלת מעכשיו ברעות נפשי כד לא באונס ולא בטעו אלא בלבא שלימא ודעתא תריצתא שאני מודה ומאשר ומקיים מעכשיו שקבלתי ונעשה ברשותי ובא לידי מיחיא בן יהודה בן סעיד בן סלימאן אללדאני המכונה אלקאפח סכום שבעה חרוף שפירוט כל חרף מהם ארבעים בקשה כסף מן המעות היוצאות במדינת צנעא ומסחרה. וכאשר קבלתים ממנו מכרתי לו כל הבית ההרוס שיש לי בקיון אשר בעיד ד׳הבאן ומצריו בכללותו בסמיכות מן הצר הצפוני קנין דאוד בן סלימאן בן

---

[1] העתקתי גופו של שטר לזכר רוחב דעתם איך היו מבארים בשטרות כל לשון של יפוי כח מה שלא נהגו עוד בתי דינים האחרונים שחפשו הכללים והדרך הקצרה החל מבית דינו של מהרי״ץ ז״ל.

לי פי אלקיון אלד׳י פי ד׳הבאן [2] פאלד׳י יחדה בגמלתה עלי אתצאלה מן אלגהה אלקבלי מלך דאוד ן׳ סלימאן ן׳ דאוד אלגמל ומן אלג׳דבי מלך סאלם ן׳ מיסי אלד׳הבאני ומן אלעדני מלך יחיא אלקאפח ומן אלשדקי אלצפאיה ואלי תלך אלגהה מפתח באבה ומסלך טריקה אר׳ קר אבעת אלי יחיא דנן גמלת ד׳לך אלבית אלכ׳ראב אלד׳י לי אלמד׳כור פוק אלמחצור בין הד׳ה אלחדוד אלמבינה פוק ד׳לך ביעא מעכשיו ת׳אבתא אכידא לאזמא צחיחא שרעיא מנגוא גאמעא לשראיט אלצחה בתן בתלא נאפד׳א קטעיא לא שרט פיה יפסדה ולא כ׳יאד יבטלה ולא עלי סביל דהן ילא עדה ולא תלגיה בל ביעא תאמא מסלמא אלעאלם ערצה׳ ד׳לך אלבית אלמד׳כור פוק ותרבה וחגארה וגדראתה ואלבאב אלכ׳א־ רגי אלצדף אלד׳י לה וכל זכות אסתחקהא פי ד׳לך אלבית פי מא עאדה פי מן אצאבעה וכ׳שבה וקירדה ושמד׳ה ומסתכ׳דמאתה ומנ־ אפס מיאה וצ׳יאה וטריקה עלי גארי אל־ עאדה אלמתקדם ובאלגמלה בגמיע חקיקה ובמא ינסב אליה אלדאכ׳לה פיה ואלכ׳א־ רגה ענה ד׳כרת או לם תד׳כר אד׳ לא הנחתי לפני במכר זה כלום ומפסוח לה פי ד׳לך אן יביע וירהן ויהב ויתצדק ויבני ויהדם ויכדי ויעיר ויסכן ויתמון ויקאסם וינאקל ובאלגמלה לה אן יתצדף פי ד׳לך תצדיף אלמאלך פי מלכה ואלחאיז פי חוזה אד׳ קר ברז ד׳לך אלמביע אלמד׳כור פוק מן מלכי וצאר פי מלכה מארעית תהומא ועד דום דקיעא במוגב אלשדא אלצחיח אל שרעי באלסבעה אלחרוף אלמד׳כורה פוק דאוד אלגמל. ומן המעדב קנין סאלם בן מוסי אלד׳הבאני, ומן הדדום קנין יחיא אלקאפח, ומן המזרח החודשה ול־ אותה הרוח היא פתיחת פתחו והדרך אליו. מכדתי ליחיא דנן כל אותו הבית ההרוס שיש לי הנז״ל המוגבל בין המ־ צדים האלו המפורשים לעיל מכר מעכ־ שיו קיים ושדיר חיובי שלם משפטי מוחלט כולל כל תנאי הקיום מוחלט בהחלט גמור ומוגמר אין בו תנאי לקל־ קלו ולא אסמכתא לבטלו ולא על דרך משכון ולא נכסי מלוג ולא פסים אלא מכר שלם מסור לו ולכל הבא במקומו אחריו עד סוף העולם קרקע אותו הבית הנז״ל ועפרו ואבניו וגדדיו ודלת הק־ דשים החיצון שיש בו וכל זכות הראויה לאותו הבית כולו קדשיו וקורותיו אבניו ועפרו ושמושיו ומבועי מימיו ואודו ודרכו כפי הנוהג הקדום. ובכלל בכל זכיותיו וכל המיוחס אליו הכנוסים בתוכו ושמחוצה לו נזכרו או שלא נז־ כרו לפי שלא הנחתי לפני במכר זה כלום. ורשות בידו בכך למכוד ולמשכן וליתן במתנה ולתת צדקה ולבנות ולה־ רוס ולהשכיר ולהשאיל ולגוד ולהש־ תמש ולחלק ולהעביר. ובכלל יש לו להשתמש בו שמוש בעלים ברכושם ומחזיק בחזקתו כיון שכבר יצא אותו המכר הנז״ל מרשותי ונעשה ברשותו מארעית תהומא ועד דום דקיעא בהת־

---

[2] זאת השכונה נשארת חרבה עד היום כי אחרי גלות מוזע לא חזרו אליה תושביה, כי אם נתפזרו ביתר הערים ויש מהם שנתישבו בצנעא. וחניכתם ד׳הבאני ע״ש עיר זו שהיו גרים בה.

אלד״י קד קבצ׳תהא מנה ואסתופיתהא עד פרוטה אחרונה ומא בקא לי פי ד׳לך אל־מביע שי ולא דעוא פי ת׳מנה לא בדיני ישראל ולא בדיני אומי עלמא וכל מן אע־תרצ׳ה פי ד׳לך אלמביע אלמד׳כור פוק או פי שי מן גמיע חקוקה פאני אלזמת נפסי מעכשיו בכ׳לאצה לו אני אכ׳סר פי תכ׳־ליצה אלי חד מת׳ל גמלת אלת׳מן אלמד׳־כור עד שאעמיד מכר זה בידו בין בדיני ישראל בין בדיני אומי עלמא וד׳לך מן גמיע אלנאס ד׳כור ואנאת׳ יהוד ואסלאם וקרבא וג׳יר ד׳לך מכל באי עולם וקבלתי על עצמי מעכשיו דרך ד׳לך אלמביע ואל־אעתראץ׳ אלמד׳כורין פוק ושעבדתי כל נכסי לו פי ד׳לך קרקע ומטלטלין מטל עגה״ק דקניתי ודעתיד אנא למקני ואפילו מגלימא דאכתפאי אנא ומן יקום מקאמי מן בעדי לה ולמן יקום מקאמה מן בעדה מהכא ועד עלמא וד׳לך עלי גמיע מא ד׳כר וב׳צץ פוק וד׳לך בעד אן חצ׳רת אלי חצ׳רתנא אנן סהדי דחתימין לתתא מלאח בנת סאלם אלד׳מרמרי זוגה׳ ישועה דנן וחיניד׳ נטקת וקאלת אשהדו עליא מן אלאן וקנו ממני בלפץ׳ מעכשיו ברצות נפשי כד לא באונס ולא בטעו אלא בליבא שלימא ודעתא תריצתא וד׳לך באני מעכ־שיו לקד אגזת ואת׳בת ואמצ׳ית גמיע מא יפעלה זוגי ישועה דנן פי הד׳א אלמביע אלמד׳כור פוק ולם בקא לי פי ד׳לך לא חק ולא דעוא ולא מלך ולא מלכה ולא שעבוד כתובה ולא שום זכות אסתחק־הא באי וגה מן אלוגוה אלשרעיה ולא לי אן אסתחג בעד ד׳לך ואקול נחת רוח עשיתי לבעלי כל ד׳לך ברצ׳אי ואכ׳תיארי ובטילו ישועה דנן ואנתתיה מלאח דא משטר זה כל מודעי ותנאיי עד סופהון כתחז״ל ושטד זה לא כאסמכתא ולא כטופסי דשטרי בעין

אם לקנין הקיים החוקי בשבעת החרוף הנ״ל ושקבלתים ממנו בשלימות עד פרוטה אחרונה, ולא נשאר לי באותו המכר כלום ולא שום טענה במחירו לא בדיני ישראל ולא בדיני אומי עלמא. וכל מי שיעדער עליו באותו המכד הנז״ל או באיזה דבר מכל זכיותיו הריני מחייב עצמי מעכשיו בשחרודו ואפילו אפסיד בשחרורו עד כדי כל הדמים הנ״ל עד שאעמיד מכר זה בידו בין בדיני ישראל בין בדיני אומי עלמא. וזה מכל אדם זכרים ונקבות יהודים ומוסלמים קרובים וזולתם מכל באי עו־לם, וקבלתי על עצמי מעכשיו אחריות מכר זה והערעוד הנז״ל ושעבדתי כל נכסי לו בכך קרקע ומטלטלין מטלטלין עגה״ק דקניתי ודעתיד אנא למקני וא־פילו מגלימא דאכתפאי אני ומי שיקום במקומי אחרי, לו ולמי שיקום במקומו אחריו מהכא ועד עלמא על כל הנזכר ומפורש לעיל. וזה אחרי שבאה לפנינו אנן סהדי דחתימין לתתא מלאח בת סאלם אלד׳מרמרי אשת ישועה דנן והצהירה ואמרה הוו עלי עדים מעתה וקנו ממני במלת מעכשיו ברעות נפשי כד לא באונס ולא בטעו אלא בליבא שלימא ודעתא תריצתא והוא שאני מעכשיו הרשיתי וקיימתי ואשרתי כל מה שיעשה בעלי ישועה דנן במכר זה הנז״ל ולא נשאר לי בכך שום זכות שאני זכאית לה משום צד מהצדדים המשפטיים, ואין לי לטעון בכך ולומר

קנינא אנן סהדי מן מלאח דא ברישא ומן בעלה ישועה דנן בתר כן ליחיא דנן על כל מאי דכתיב ומפרש לעיל ק"ש הג"מ בכלי הכשר לקנות בו והכל שריר וברייר וקיים.

אהרן בן דוד הכהן יש"ל.
שלמה בן סעדיא אלמנזלי יש"ל.

נוסח השטר השני

בחמשה בשבא דהוא תמני עסר יומין לירח אייר שנת אלפא ותשע מאה ותמנן וחדא שנין לשטרי (הת"ל) במדינת צנעא דעל בירין דמיין נבעין דילה מותבה ביומא דנן חצ'רו אלי חצ'רתנא אנן סהדי דחתי' מין לתתא אבראהם ויחיא וסעיד עיאל יוסף בן סעיד ן' צאלח אלחידאני וחיניד' אנהם תצאלחו ותראצ'ו בחצ'רתנא כמא יאתי ד'כרה וד'לך באן אלבית אלד'י פי עלו אלקזאלי[3] אלד'י פי מדינת צנעא אנה יבון גמלתה פי מא בינהם את'לאת' באלסוייה לאחר שיפטר אבוהם מן העולם וד'אלך אלבית הו אלד'י לאבוהם פיה אל' נצף בירושה מן חי ואלדה סעיד ן' צאלח ובד'לך לאבוהם יוסף דנן אלסדס בירושה מן אב'יה סאלם ואלבאקי והי כ'מסה אס' דאס פי גמלת ד'לך אלבית הי אלד'י געל' הא חי סאלם ן' סעיד ן' צאלח במתנה לאכ'ואתה סלאמה ושמחה ובדרה וקד תלך אלכ'מסה אלאסדאס משתראיה ביד אב' ראהם ויחיא אלין וקד באידיהם אוראק פי אלמשתרא אלד'י מן שמחה ומן יורשי סלאמה ובדרה וגמלת ד'לך אלבית שאיע נחת רוח עשיתי לבעלי, כל זה ברצוני ומדעתי. ובטילו ישועה דנן ואנתתיה מלאח דא משטר זה כל מודעי וכו'...

אהרן בן דוד הכהן יש"ל.
שלמה בן סעדיא אלמנזלי יש"ל.

נוסח השטר השני

בחמשה בשבא וכו' דילה מותבה ביומא דנן באו לפנינו אנן סהדי דחתי' מין לתתא אברהם ויחיא וסעיד בני יוסף בן סעיד צאלח אלחידאני ואו נת' פשרו ונתרצו בפנינו כרלהלן. והוא שהבית אשר בקואלי למעלה שבמדינת צנעא שיהא כולו ביניהם בשלשה חלקים שוים לאחר שיפטר אביהם מן העולם. ואותו הבית הוא שיש לאביהם בו החצי בירושה מחיי אביו סעיד בן צאלח. וכן יש לאביהם יוסף דנן הששית בירושה מאחיו סאלם והשאר והוא חמש ששיות בכל אותו הבית הם שעשאם חי סאלם בן סעיד בן צאלח במתנה לאחיותיו סלאמה ושמחה ובדרה. וכבר נקנו אותם החמש ששיות לאברהם ויחיא אלין ויש בידיהם שטרות במה שקנו משמחה ומיורשי סלאמה ובדרה וכל אותו הבית כללי בלתי מחולק, וכל החלק שיש לאביהם וכל החלק הקנוי לאברהם ויחיא יהיו בין אברהם ויחיא וסעיד בשלשה חלקים שוים לאחר פטירת אביהם מן העולם. וזה

---

[3] רחוב אלקואלי ידוע במדינת צנעא עד היום, ועד עתה נשארו ביד הגוים שרידי בתים שעדיין הם כתכונתם, ניכרים בפתחיהם הגמוכים וקומתם השפלה וחלונות קטנים, מזוזותיהם לפנים בנוים מלבנים שרופים ושאינם שרופים, ורוב בתי היהודים אשר ברחוב זה כבר שתרום הגוים תושבי צנעא ובנו במקומם בתים גבוהים ומשוכללים.

ג׳יד מקסום פגמלת אלחצה אלד׳י הי לאבוהם וגמלת אלחצה אלמשתרא כיד אבראהם ויחיא תכון פי מא באן אבראהם ויחיא וסעיד את׳לאת׳ באלסויה לאחד פטי־דת ואלדהם מן העולם ור׳לך בחסב מא תראצ׳ו עליה גמיעהם ולא בקא לאבראהם ויחיא אלין דעוא עלי אכ׳יהם סעיד פי כ׳סארה או עמארה פי ד׳לך אלבית עז מא תקדם מן אול אלי אלאן אד׳ קד ארצ׳אהם סעיד במא הו עליה מן כ׳סארה פי אל־עמארה וכד׳לך לא בקא לאבראהם ויחיא דעוא עלי סעיד פי אמר קות כסוה מן מא קד צח מנהם לאבראהם ואמהם אד׳ קד סאמחוה במא הו עליה מן חצה ולא בקא לאבראהם דנן מן חלק בכורה פי ד׳לך אלבית אד׳ קר סאמח ומחל בחלק בכורתו ולא בקא לה אלא חלק פשוט מן סביל אכ׳־ותה ותראצ׳ו איצ׳א באן אלחגרה חק אל־מנצ׳ר אלד׳י ליחיא דנן פי ד׳לך אלבית אן תלך אלחגרה תכון ליחיא ולא לאברא־הם וסעיד פיהא שי מהמעזבה שלה עד דום דקיעא וכד׳לך אלחגרה חק מנצ׳ר אבראהם לה מהמעזיבה שלה עד רזם דקיעא ולא ליחיא וסעיד פיהא שי ולא לסעיד דנן מלכיה פי הולאי אלחגר ולא חצה פיהן סוא אלת׳לת׳ פקט פי סאיר ד׳לך אלבית מן סביל אכ׳ותה וגעלו אבראהם ויחיא לאכ׳יהם סעיד גמלת אלמנצ׳ר אל־צג׳ירה אלד׳י פי ג׳רבי ד׳לך אלבית אן יסכן פיהא מן אלאן מרת סת סנין ולא להם אן יכ׳רגוה מנהא ולא יתקסמו חצתהם פיהא ופי סאיד ד׳לך אלבית אלא מן בעד אלסת סנין וקנינא אנן סהדי מן אבראהם ויחיא וסעיד אלין על כל מאי דכתיב ומ־פרש לעיל ק״ש חג״מ בכלי הכשר לקנות בו וכל מן אכ׳תלף מנהם או אנת׳נא מן דל׳ך בין בדיני ישראל בין בדיני אומי בהתאם להסכמת כולם. ולא נשאר לאברהם ויחיא אלין שום טענה על אחיהם סעיד בהפסד או בנין באותו הבית מכל מה שהיה מקורם עד עכשיו. כיון שכבר פיימס תמיד במה שמגיע ממנו ממה שהפסידו בבנין. וכן לא נשאר לאברהם ויחיא שום טענה על סעיד בענין מזונות או כסות ממה שמ־גיע מהם לאברהם ואמם כיון שכבד מחלו לו במה שהוא חייב מחלקו. ולא נשאר לאברהם דנן מחלק בכורה באותו הבית כיון שכבד ויתר ומחל בחלק בכו־רתו ולא נשאר לו אלא חלק פשוט כש־אר אחיו. והסכימו עוד שחצר החדר העליון שיש ליחיא דנן באותו הבית, שאותה החצר תהיה ליחיא ואין לאב־הם וסעיד בה כלום מהמעזבה שלה עד דום דקיעא. וכן החצר של החדר העליון של אברהם תהיה לו מהמעזבה שלה עד דום דקיעא ואין ליחיא וסעיד בה כלום. ואין לסעיד דנן שום קנין באלו החצרות ולא חלק בהן זולתי השליש בלבד משאר אותו הבית ככל אחיו. ועשו אברהם ויחיא לאחיהם סעיד כל החדר העליון הקטן שבמערב אותו הבית שיגור בו מעכשיו במשך שש שנים ואין להם להוציאו ממנו ילא לקחת חלקם בו ובשאר אותו הבית אלא מאחר הששׁ שנים. וקנינא אנן סהדי מן אברהם ויחיא וסעיד אלין על כל מאי דכתיב ומפרש לעיל ק״ש חג״מ בכלי הכשר לקנות בו וכל המשנה מהם

עלמא פאנה מלתזם בעשרין חרף ללדולה ומקבל על עצמו החרם בכל מושבות יש־ראל ד׳לך ברצונם ומדעתם בביטול כל מודעי ותנאיי ע״ס בתחז״ל ושטר זה לא כאס׳ ולא בט״ד וגמיע מא ד׳כר פוק הו ברצ׳א אבוהם דשכיב מרע הוה ונעשה לו בד׳לך נחת רוח במא אצתלחו בה בחייו כדי שיהיה להם שלום בימיו ולא יבאו לידי מחלוקת לאחר מותו, ומגו מרעיה אתפטר אבוהם יוסף דנן מעלמא במעלי שבא דהוא תשעת עסר יומין לירח אייר שנת אתתקפ״א לשטרי והבל שדיר ובדיר וקיים.

שלמה בן סעדיא אלמנזלי יש״ל.
שלום בן משה אלד׳מארי יש״ל.

או החוזר בו מזה בין בדיני ישראל בין בדיני אומי עלמא הרי הוא מתחייב עשרים חדף לממשלה ומקבל על עצמו החרם בכל מושבות ישראל. בל זה מרצונם ומדעתם בביטול כל מודעי ותנאיי ע״ס בתחז״ל ושטר זה לא באס׳ ולא בט״ד.וכל הנז״להוא ברצון אביהם דשכיב מרע הוה ונעשה לו בזה נחת רוח במה שנתפייסו בו בחייו כדי שיהיה להם שלום בימיו ובו׳...

שלמה בן סעדיא אלמנזלי יש״ל.
שלום בן משה אלד׳מארי יש״ל.

נוסח שטר בכת״י וחתימתו שנעשה בבית דינו
אחר ישוב קאע ביר אלעזב [1]

קנה סלימאן ן׳ מארי סאלם אלגמל בפ־נינו אנו העדים חתומי מטה קנין שלם מעבשיו בגמיע שדוטה אלשרעייה ד׳לך באנה מקד ומעתרף ומצאדק מעכשיו באנה קבץ׳ ותסלם וצאר בידה מן דאוד ן׳ יוסף אלמשרקי מא מבלג׳הו סתה׳ עשר חרף אלדי צרף בל חרף מנהא ארבעין בקשה פצ׳ה מן אלדרהם אלסאלך פי מדינת צנעא פלמן קבצ׳הא מנה אבאע אליה בהא גמלת חצתה אלת׳לת׳ פי אלביר אלמשתדבה את׳־לאת׳ פי מא בינה ובין דאוד דנן ובין יחיא ן׳ מרי יוסף ן׳ סעיד אלקאפח והי בין אלביות אלד׳י להם פי ערצת אלוקף אלד׳י פי קאע ביר אלעזב ד׳לך ביעא מעב־

קנה סלימאן בן מארי סאלם אלגמל בפנינו אנו העדים חתומי מטה קנין שלם מעבשיו בבל תנאיו המשפטיים שהוא מודה ומאשר ומקיים מעבשיו שקבל ונעשה ברשותו ובא לידו מדוד בן יוסף אלמשרקי סך שש עשרה חרף שפירום כל חרף מהם ארבעים בקשה בסף מן המעות העוברים במדינת צנ־עא. וכאשר קבלם ממנו מבר לו בהם בל חלקו השליש בבאר המשותפת לש־לשה חלקים בינו ובין דאוד דנן ובין יחיא בן מרי יוסף בן סעיד אלקאפח והיא בין הבתים שיש להם באדמות הוקף אשר בקאע ביר אלעזב מבר מעב־

---

[1] שטר זה הראני יקירי הר׳ יוסף בן דאוד אלקאפח שהיה בין שטרי זקנו הר״ר יחיא בן סלימאן אלקאפח שמור מזמן שנכתב על שם זקנם הקדמון יחיא ן׳ מרי יוסף אלקאפח, יען הבאר הזאת נשארה בשותפות עם זרעיות בעל השטר דאוד ן׳ יוסף אלמשרקי דור אחר דור עד שנתחסלה הגולה.

שיו ת׳אבתא אבידא לאזמא צחיחא שרעיא
מנגזא גאמעא לשראיט אלצחה בתן בתלא
נאפד׳א קטעיא מסלמא לה ולמן יקום מקא־
מה מן בעדה אלי אנתהא אלעאלם ת׳לת׳
תלך אלביר אלמד׳כורה פוק אדבהא וח־
גארהא וגדראתהא ולא הניח לפניו במכר
זה כלום ומפסוח לדאוד דנן פי ד׳לך אן
יביע וירהן ויהב ויתצדק ויכרי ויעיר ויח־
מוון ויקאסם וינאקל ויתצרף תצרף אל־
מאלך פי מלכה ואלחאיז פי חוזה אד׳ קד
ברז ד׳לך אלמביע מן מלך סלימאן דנן
וצאר פי מלך דאוד דנן במוגב אלשרא
אלצחיח אלשרעי באלסתה׳ עשר אלחרף
אלמד׳כורה פוק אלד׳י קד קבצ׳הא מנה
בחצ׳רתנא ואסתופאהא עד פרוטה אחרינה
ומא בקא לסלימאן דנן פי ד׳לך אלמביע
שי ולא דעוא פי ת׳מנה לא בדיני ישראל
ולא בדיני אומי עלמא וזכן ואדרך בכל
מא אכ׳תל עלי דאוד דנן פי ד׳לך מכל
באי עולם ושעבד כל נכסיו פי ד׳לך קרקע
ומטלטלין מטלטלין על גב הקרקע דקנה
ודעתיד הוא למקני הוא וכל באי בוחו
לדאוד דנן ולכל באי כוחו ד׳לך ברצונו
ומדעתו בביטול כל מודעי ותנאיי עד סוף
הון כתיקון חז״ל ושטר זה לא מאמכתא
ולא כטופסי דשטרי וכאן ד׳לך אלקנין
בתרין בשבא דהוא עסרין ושבעה יומין
לירח שבט שנת אתתקצ״ח שנין לשטרי
(התמ״ז) במאתא[5] קאע ביר אלעזב דעל
בירין דמיין נבעין דילה מותבם הצאדק
דאוד אלמשרקי בפניו כאן אלמשתרא
הד׳א נצפין פי מא ביתנו ובין יחיא ן׳ מרי שקנין זה הוא לחצאין ביתו ובין יחיא

---

[5] מלת „במאתא״ כתובה בתיאלול מתי׳ שישנה ובמסמס בשבעה אלפים, ועד המלה אחרית, וכן נהגו כל כתי דינין ולכתוב זאות המשך עם בשמות הערבים כמו אבראהם, יצחאק, הארון, דאוד, סלימאן וכדומיהן אם יהיה השם עבדת כתיבתו בעברית כמו בדקדוק בלשון הקודש (עיין שו״ת פעלת צדיק).

יוסף אלקאפח ואן אלדראהם תסלמת מנהם נצפין והכל שריר וקיים.
שלמה בן סעדיא[6] אלמנזלי יש״ל.
זכריא[6] בן אברהם הלוי יש״ל[7].
בן מרי יוסף אלקאפח ושהמעות שלמו משניהם לחצאין והכל שריר וקיים.
שלמה בן סעדיא אלמנזלי יש״ל.
זכריא בן אברהם הלוי יש״ל.

ג. שלש קינות למהרי״ץ

(לעמוד י״ט)

אֵלֶּה אֶזְכְּרָה וְנַפְשִׁי עָלַי תֶּאֱבָל. בְּזָכְרִי קוֹרוֹת מְצָאוּנִי עֵינִי נִגְּרָה וְלֹא תִדְמֶה כְּנָהַר אוֹבָל. וְנִבְהַר מָוֶת מֵחַיִּים מִבֶּטֶן לַקֶּבֶר אוֹבָל. עַל זֹאת אֶרֶץ תֶּאֱבָל.
יוֹמָם וָלַיְלָה בְּכִיָּה וְנֶהִי אֶעוֹרֵר בִּמְגִינָּה. וְהֶגֶה וְקִינָה אֲקוֹנֵן מָרָה כַּלַּעֲנָה. כִּי גָלוּ מַחֲמַדֵּי עַיִן מִמְּקָדְשֵׁי עֲדַת מִי מָנָה. הִשְׁבִּיעֵנִי בַּמְּרוֹרִים הִרְוָנִי לַעֲנָה.
חֶמְדּוֹת הַלְּבָבוֹת גָּלוּ עַל רוֹב עֲוֹנִי. שְׁנַח הִתְקַכֵּב לְיָצִירָה עָשְׂתָה מִכַּעַס עֵינִי. יָגַעְתִּי בָקְרָאִי נִיחַר גְּרוֹנִי. פַּלְגֵי מַיִם תֵּרַד עֵינִי. יוֹדְעֵי וְרֹעֵי הַבִּיטוּ וּרְאוּ אִם יֵשׁ מַכְאוֹב כְּמַכְאוֹבִי. כִּי חָרְבוּ בָתֵּי תְפִלּוֹתַי וְיִהִי נֵצַח כְּאַבִּי. צָמְתוּ בַּבּוֹר חַיֵּי וַיַּדּוּ אֶבֶן בִּי. חָנּוּנִי חָנּוּנִי אַתֶּם רֵעַי כִּי יַד אֱלוֹהַּ נָגְעָה בִּי. אָמַרְתִּי בְתִגְרִי אָבַד נִצְחִי וְתוֹחַלְתִּי. בְּדֶרֶךְ חשֵׁךְ וְצַלְמָוֶת נָהַג אוֹתִי. צָפוּ מַיִם עַל רֹאשִׁי אָמַרְתִּי נִגְזַרְתִּי. אוֹי לִי עַל שִׁבְרִי נַחְלָה מַכָּתִי. צַר וּמָצוֹק מְצָאוּנִי וּפָנָה מִמֶּנִּי אוֹר שִׁמְשִׁי. עַל כִּי עֲוֹנוֹתַי עָבְרוּ רֹאשִׁי. כְּמַשָּׂא כָּבֵד יִכְבְּדוּ מִמֶּנִּי וַיָּקָם בִּי כַּחֲשִׁי זָכוֹר אָזְכּוֹר וְתָשׁוֹחַ עָלַי נַפְשִׁי. אַחֲרֵי דָלְקוּ יְסוּרִין זוֹ אַחַר זוֹ כְּחָבְלֵי יוֹלֵדָה. עַד שֶׁהָרִאשׁוֹנָה הוֹלֶכֶת שְׁנִיָּה פְּקוּדָה. וְהַזֹּאת בּוֹגֶדֶת עָלַי בְּגִידָה אַחַר בְּגִידָה. לֹא יָסוּר שֵׁבֶט מִיהוּדָה. לִבִּי יָחִיל בְּקִרְבִּי וּבְמַצְפּוּנִי. עַל חָרְבַּן מִקְדָּשִׁי מָקוֹם תְּפִלּוֹתַי וְתַחֲנוּנִי. בְּסִבַּת חַטָּאתִי וּפִשְׁעִי וַעֲוֹנִי. וַיִּגַּשׁ אֵלָיו יְהוּדָה וַיֹּאמֶר בִּי אֲדוֹנִי. חִיל כַּיּוֹלֵדָה לִבִּי יָחִיל וּמֵעַי כַּחֲלִילִים יֶהֱמוּ. עַל כִּי הַכָּבִים מִמְּסִלּוֹתָם נִלְחָמוּ. כַּמָּה צָרוֹתַי גָּדְלוּ וְכַמָּה מְאוֹרְעוֹתַי עָצְמוּ. לֹא נִשְׁאַר מֵלִיץ טוֹב

---

[6] כתבו השמות זכריא באות אלף דרך זהירות לא מצד החיוב.

[7] הוא אשר בנה בהכ״נ הראשונה, ובחתימתו זאת כינה שמו זכריה, וכן נהגו מקצת רבנים וסופרים ולא קרב זה אל זה, אולי לקחוהו מספרי הערבים שמכנים זכריא יחיא ואעפ״י כן מי ששמו יחיא אין קודין לן זכריה בני ביתו ולא אנשי עירו וגם כשעולה לס״ת אין קורין לו אלא בשם יחיא, ולפי׳ כשכותבים שם יחיא בגט או העד החותם בגט, כותבים שם יחיא כלי שום כנוי כי לא נהגו לכנות יחיא בשם זכריה אלא יחידים ודוקא בחתימת שטרות או בחב׳רים. גם מהרי״ץ לא ערב לו כנוי זה וכינה את שמו חיים. ובאמת שהמלה הזאת עברית וערבית אלא שבעברית נכתב ההא בסוף ובערבי כותבים באלף.

כֻּלָּם עָלַי קָמוּ. חִצֵּי אֵשׁ מִמָּרוֹם יָרָה בְּעַצְמֹתַי וְחִשֵּׁךְ מַאֲפֵלָיָה. פָּרַשׂ רָשֶׁת לְרַגְלַי עַל אֵלֶּה אֲנִי בוֹכְיָה. הָיָה ה׳ כְּאוֹיֵב הִבָּה יַד ה׳ הוֹרָיָה. וַיֶּרֶב בְּבַת יְהוּדָה תַּאֲנִיָּה וַאֲנִיָּה. זַלְעָפָה וַחֲלָחָלָה אָחֲזַתְנִי עַל חָרְבַן בָּתֵּי תוֹרָה וּתְעוּדָה. וְנָדַד מֵהֶם אֲרוֹן אֱלֹהִים עַל זֹאת בְּחִילָה אֲסַלְּדָה. וַיַּרְא ה׳ כִּי רַבָּה הָעַוְוָתָה בְּקֶרֶב הָאָרֶץ וְכִי קָרוֹב יוֹם אֵידָהּ. עַל כֵּן הָרַס בְּעֶבְרָתוֹ מִבְצְרֵי בַת יְהוּדָה. קָרְאתִי שִׁמְךָ ה׳ מִבּוֹר תַּחְתִּיוֹת. תָּשִׁיב שְׁכִינָתְךָ לְמִקְדָּשְׁךָ אֵל אֱלֹהֵי הָרוּחוֹת. וּתְרַחֵם וּתְשׁוֹבֵב לִנְוֵיהֶם שִׂיחוֹת נִרְחוֹת. וְתַשְׁקִיטֵם בְּמִבְטָחִים בַּעֲלִיוֹת מְרֻוָּחוֹת. לְמַעַנְךָ אֱלֹהִים חַיִּים אַל תְּזַנַּח עַמְּךָ יִשְׂרָאֵל. שִׁמְעָה ה׳ צֶדֶק הַקְשִׁיבָה רִנָּתִי וְרָצָה וְהוֹאֵל. וְיִהְיֶה חָרְבַּן בֵּית תְּפִלּוֹתֵיהֶם כַּפָּרָה עַל כָּל יִשְׂרָאֵל. וְאַתָּה קָדוֹשׁ יוֹשֵׁב תְּהִלּוֹת יִשְׂרָאֵל.

• • •

יוֹנָה מַה לָּךְ מְקוֹנֶנֶת תַּרְבִּי תְלוּנוֹת וַאֲנָחוֹת. עֲלֵי נַפְשֵׁךְ תְּלוּנָתֵךְ כִּי לֹא עָשְׂתָה נְכוֹחוֹת. וְעָזְבָה מְקוֹר חַיִּים וְלֹא שָׁמְרָה אֲרֻחוֹת. זֶה פְּרִי מַעֲלָלַיִךְ וְחַטָּאתֵךְ הָצֻצוּהָ. חוּלִי וְנוּרִי קְהִלַּת צִנְעָא עַל שֶׁבֶר קָרְאֵךְ. וְהִתְפַּלְּשִׁי בָּאֵפֶר וְנַסְּכִי רִמְעָה מֵעֵינֵךְ. וְלִבֵּךְ תִּקְרְעִי כִּי קָרַר וְחָשַׁךְ אוֹרֵךְ. אוּלַי יַעֲלֶה לָךְ צֶדֶק שׁוֹכֵן שְׁמַיְמָה. יוֹשֶׁבֶת בְּגָלוּת עַד אָן תִּשְׁכַּח אֱלֹהִים. זֶה כַּמָּה מִיַּחֶלֶת לָךְ וְעֵינֶיהָ רוֹהִים. שְׁעֵה לִבְכִיָּתָהּ וּלְחָשְׁכָּה תְּזָרֵחַ נְגוֹהִים. זְכוֹר עֲרָתָךְ קָנִיתְ קֶרְמָה. אַרְיֵוךְ בְּרִמְעָתִי יְחִידָה קְהִלַּת צִנְעָא. כִּי נָפַלְתְּ מְשָׁמֵּים וְהָיִית כְּצֹאן בְּלִי רוֹעֶה. נְפוּצָה נְרוּעָה בְּגָלוּתֵךְ כְּאִישׁ תּוֹעֶה. לָכֵן אָנוּד וַאֲתַנֶּה לָךְ מְיָמִים יְמִימָה. צַר וּמְצוּק קָרָאוּךְ וַתְּהִי עֲנוּשָׁה. כִּי חָרְבוּ נְוֵתֵךְ וְעִירֵךְ הָיְתָה חֲרוּשָׁה. מִי יָנוּד לָךְ מִי יְנַחֲמֵךְ מִי יְכַאוְבֵךְ יָנוּשָׁה. כִּי רַבִּים בְּנֵי שׁוֹמֵמָה. אֻמְלָל וְאֶעֱרוֹג כְּאַיָּלִים עֲלֵי אֲפִיקִים. עַל חָרְבַּן מִקְדָּשִׁים אֲשֶׁר נִשְׂאֲרוּ רֵקִים. מִסְפְּדֵי תוֹרוֹת וּמַאֲנָשִׁים תּוֹרָה עוֹסְקִים. וְיָשִׁימוּם לְחֶרְפָּה וְלִזְוָעָה וְלִשְׁמָמָה. לְמִנְיַן שְׁנַת הַתַּקְכַּב חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ. בְּחֹרֶשׁ סִיוָן נָהֹפַּךְ לְאֵבֶל מְחוֹלֵנוּ. בְּסֵדֶר מְרַגְּלִים אֲשֶׁר בְּכָיָה קָבְעוּ לָנוּ. וַיְהִי לִבְכִי קָבוּעַ מְיָמִים יְמִימָה. חִיל וְחַלְחָלָה אָחֲזַתְנִי עַל גָּלוּת סְפָרִים. אֲשֶׁר בָּהֶם חֲקוּקִים מִצְוֹת יְקָרִים מִסְּפִירִים. וְנָשִׁים וַאֲנָשִׁים הוֹמִים בַּח צוֹת וַיִּתְפַּלְּשׁוּ בֶּעָפָרִים. צָרֵי עָלָה אֵבֶק עָפָרָם לַשָּׁמַיְמָה. חָרְקוּ שֵׁן אוֹיְבִים וַיִּלְעֲגוּ לָמוֹ. וַיֹּאמְרוּ אָבַד שִׁבְרָם וְאֵין עוֹזֵר לָמוֹ. נַשְׁבִּיתָה מֵאֱנוֹשׁ זִכְרָם וּבְאֵף נִבְלָעֲמוֹ. וַיֹּאמְרוּ יָדֵנוּ רָמָה. זַלְעָפָה אָחֲזַתְנִי עֵת אֶשְׁמְעָה חֶרְפָּתָם. בְּאָמְרָם בְּאָזְנֵי מַה הוֹעִילוּ כִּי שָׁחֲרוּ בָתֵּי תְּפִלּוֹתָם. יָדֵי גָּבְרָה וַאֲיֵה קְרוּשַׁת סִפְרֵי תּוֹרָתָם. עַל זֹאת יִבְכּוּ עָשׁ כְּסִיל וְכִימָה. קַנֵּא צוּר לְשֵׁם קָדְשֶׁךָ וַעֲשֵׂה בְּאַף וּבְחֵמָה נָקָם. אֲשֶׁר שְׁמֵךְ

נִמְצוּ וְאָכְלוּ אֶת חֻקָּם. עוֹרְרָה אֶת גְּבוּרָתְךָ וְבַשּׁוּ הַפַּגְדִּים רֵיקָם. יְמִין ה׳ עוֹשָׂה חַיִל יְמִין ה׳ רוֹמֵמָה. לָמָּה זֶּה וְעַל מָה זֶּה צוּר אוֹתָם עֲזָבְתָּם. וְתִשְׁבַּח אַהֲבָתְךָ אֲשֶׁר מַעוֹלָם אֲהַבְתָּם. אִם לְךָ חָטְאוּ וְכוֹר אַהֲבַת כְּלוּלוֹתָם. וְחַסָּדֶיךָ אֲשֶׁר מֵעוֹלָם הֵמָּה. צֶמַח וַאלֹהֵינוּ תַּצְמִיחַ אֱלֹהֵינוּ. לְקַבֵּץ אֶת פְּזוּרֵנוּ מֵאַרְצוֹת שִׁבְיֵנוּ. וּבֵית קָדְשְׁךָ תִּבְנֶה וְתִגְלֶה לְעֵינֵינוּ. וְיֵדְעוּ עכו״ם כִּי הָבֶל הֵמָּה.

• • •

קְהָלַת צנעא יִשְׁבָּת שִׁמְמָה. בְּפַחַד וְרַעֲדָה כִּי רַבָּה מַשְׁטֵמָה. וְהוּחְרְבוּ גָיְתָה וּמִשְׁכְּנֵי הַחֶכְמָה. עֲלֵי זֹאת נִהְיוּ נָהֶ֫ה אֲרִימָה. נִבְהֲלָתִי מִשְּׁמוּעַ נַעֲוֵיתִי מֵרְאוֹת. עֵת יָרְדוּ צָרִים לַהֲחֲרִיב בֵּית מִשְׁכַּן ה׳ צְבָאוֹת. וּבְהֵיכְלֵי סִפְרֵי תוֹרוֹת שָׂמָה יָשְׁבוּ לַמִּשְׁפָּט כִּסְאוֹת. עָרוּ עָרוּ עַד הַיְסוֹד בָּהּ הַלְאוֹת וְהַשְּׁאוֹת. עֵת יָצְאוּ תִינוֹקוֹת מִבֵּית רָב וַיֵּרְאוּ בֵּית תְּפִלַּת הַלַּוַי חֲרֵבָה. וַיֵּשְׁבוּ לָאָרֶץ בִּנְהִי נְהִיָה וּבְכִיָה רַבָּה. נוֹשְׁקִים רַגְבֶּיהָ וַאֲבָנֶיהָ בְּאַהֲבָה וְחִבָּה. מִתְוַדִּים עָוֹן אֲבוֹתָם יִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה. עֲרֵי כָל רֹאשֵׁיהֶם בִּרְכָיו כָּשְׁלוּ וְנַפְשׁוֹ דָּאֲבָה. וּלְקוֹל בְּכְיָתָם וְצַעֲקָתָם עֵינוֹ זָבָה. דְּמָעוֹת בְּלֵב חֲמַרְמַר וְלֹא יָמִישׁ מֵרְחוֹבָה. הוֹ הוֹ וְקִינָה וְהִי וְרִבָּה הָעֲזוּבָה. בְּאִישׁוֹן לַיְלָה וַאֲפֵלָה אָקִ֫מָה בָּא וַאֲסוֹבְבָה. לְבָתֵּי כְּנֶסִיוֹת וְהִנֵּה הֵם חֲרֵבָה. וַאֲרוֹן אֱלֹהִים וְהִנֵּה נִשְׂבָּה. גְּלֵי וּמְטוּטַל אִמְלָאָה הָחֳרָבָה וּתְנַח הַתֵּבָה. אֲלַלַי לִי עַת אָזְכּוֹר לְדוֹר הוֹלֵךְ וְדוֹר בָּא. לְבֵית כְּנֶסֶת הַלַּוַי וְהַן עַתָּה נַרְהּ כָּבָה. כִּי חָרְלוּ שׁוֹחֲרֶיהָ וְאֵין יוֹצֵא וְאֵין בָּא. לְפַלֵּא נֶדֶר אוֹ בִּזְדָבָה. אֲלַלַי לִי עַת אָזְכּוֹר לְבֵית כְּנֶסֶת צַאלִח מְכוּנָה. אֲשֶׁר הָיְתָה מָעוֹן וּמָכוֹן לָרֹב מְעוֹנָה. הֵן עַתָּה שָׁכְנָה עָלֶיהָ עֲנָנָה. אָנָה פָּנָה הוֹדָהּ אָנָה. אֲלַלַי לִי עַת אָזְכּוֹר לִשְׁנֵי מִקְדָּשׁוֹת חֲרֵבוֹת. כְּנֶסֶת שַׁר שָׁלוֹם הַכֹּהֵן וּכְנֶסֶת הַמִּקְדָּשׁ אֲשֶׁר הָיוּ מִשְׁכָּן לִרוֹכֵב עֲרָבוֹת. עַתָּה חֲרֵבִים מִיסוֹד גּוֹי שָׁבָא לְכִבּוֹת. עַל זֹאת יִקּוֹנְנוּ מַר בְּכָל הַמְּדִינוֹת הָרְחוֹקוֹת וְהַקְּרוֹבוֹת. אֲלַלַי לִי עַת אָזְכּוֹר שְׁאָר בָּתֵּי תְּפִלָּה. אֲשֶׁר הָיוּ מָעוֹן וּמָכוֹן לְיוֹשֵׁב מֶרֹם סֶלָה. עַתָּה שׁוֹמֵמִים וְאַפֵּס מֵהֶם קוֹל תְּהִלָּה. עַל זֹאת יִקּוֹנְנוּ בְּחוּצוֹת בִּרְחַת וְחַלְחָלָה. אוֹי וַאֲבוֹי עַל מְכוֹנֵי רוּם שְׁחָקִים. אֲשֶׁר הָיוּ בְּהוֹד וְהָדָר וְאוֹרָה הַמָּה מְסִיקִים. עַתָּה לָאָרֶץ יְשָׁבִים אֲבֵלִים וְעַצִּים צוֹעֲקִים. בְּלַיְלָה קוֹל נֶהִי נִשְׁמַע מֵהֶם בּוֹכִים וְנֶאֱנָקִים. עַל זֹאת יִסְפְּדוּ מַר וְיִלֵּל בָּרְחוֹבוֹת וּבַשְּׁוָקִים. עֵינַיִם נָשָׂאתִי לְצוּר יוֹצֵר מְאוֹרִים. יִבְנֶה חָרְבוֹתָן וְאֶת קַרְנָם יָרִים. יְכוֹנֵן רִגְבוֹתָם וְלָהֵן יַצְלֶה מְזוּרִים. יְשִׁיבֵן לְקַרְמוּתָם וְיַחַדֵּשׁ כַּנָּשֶׁר נְעוּרִים. יַשְׁקִין בִּגְוָתָן לְעַמּוֹ לְדוֹרֵי דוֹרִים.

ד. הערות ל„אשכולות מרורות"

מהדורת ש. ד. גויטיין

(לעמוד ס"ה)

בהקדמת המו"ל, במקום „הוא שלום בן יחיא חבשוש", צריך להגיה „הוא שלמה (סלימאן) בן יחיא חבשוש" ולמחוק השאר עד אחיו ר' חיים וכו'. גם ר"ה ר' שלום ז"ל צריך להגיה ר' שלמה ז"ל.

הערה א'. והיא תרס"ד צ"ל תרס"ה. ב) המורשים, הם עורכי דין העושקים וגוזלים וכו'.

ציון ב'. בית הסקילה, לשון מושאל, וכונת המחבר מקום ענוי ועוות למי שמובילים אותו לשם.

ציון ב'. ריאל, צ"ל קרש והוא עשירית הריאל.

ציון ה'. ההורים פליטת קולמום, כי אין בצנעא הודים ויהודים לא יצאו.

ציון ו'. י' שבט, צ"ל כ"ג שבט.

ציון ז'. מנין בתי כנסיות כ"ד, דברי המחבר נכונים, כי בזמן שנמצא הר' יעקב ספיר הלוי בצנעא לא היו בשכונת היהודים כי אם י"ח בתי כנסיות, ושש שנבנו אח"כ בזמן ממשלת התרכים כמו שכתבתי את שמותיהם בפנים בפרט, סך הכל עשרים וארבע.

ציון ט'. בזמן אלאמאם אלמטהר, צ"ל בזמן אלאמאם אלמאיד באללה מחמד ן' אלקאסם.

הערה ס"ג. ובשנת בקי"ט, צ"ל ובשנת בקכ"ט, עיין בפנים מאורעות וקורות שנים אלו.

ציון י"ב. דוד אלאמאם, צ"ל משפחת אלאמאם, כי אין אח לאבי אלאמאם.

ציון י"ב. אלסיד אחמד אלקאכם, צ"ל אחמד ן' קאסם

ציון י"ד. תחת צל המלך שליח ה', צ"ל תחת חסות הנביא שליח ה' ותחת חסותנו.

ציון י"ד. מן אלפק, צ"ל מן אלפתור, כלומר מן החולשה ותשות כח.

ציון ט"ז. לחדש כסלו, צ"ל לחדש אב.

ציון כ"א. אלזאנה, שם לכדורי הרובים והתותחים.

ה. ברכות המחבר לאמאם יחיא ותשובותיהן

(לעמוד עט)

שנה ראשונה, בתאריך 12 אלחגה 1351 (1932).

בסם אללה אלרחמן אלרחים

אתצ'רע ואבתהל אלי אללה עז וגל אן יאיד באלנצר מולאנא ולי נעמתנא ומלכנא אל־אעט'ם אמיר אלמומנין אלמתוכל עלי אללה רב אלעאלמין, ואן יעיד עלי גלאלתה ופ־כאמה' אנגאלה סיוף אלאסלאם, אלי מת'ל הד'א אלעיד אלסעיד דאם אלפלוך ידור ואלאעואם תחול פי כ'יר ונעים, אנה סמיע מגיב, אמין.

בשם ה' הרחמן הרחום

אתנפל ואתחנן לפני ה' יתהדר ויתרומם שיחזק רוממות אדונינו שר אשרנו ומלכנו הנעלה אדון המאמינים הבוטח בה' אדון העולמים, שיזכה כבוד רוממותו ומעלת בניו סיוף אלאסלאם לשנה הבאה כחג הזה ;מאושר לנצח הגלגלים במהלכם והשנים בתקופתם, בטובה ואושר, שהוא שומע ועונה, אמן.

נוסח תודתו עם תוכחת חדיפה לאותם שהטרידוהו בעצומותיהם.

נשכר לכם הד׳א אלתבדיך ונאמדכם בתדאדך מא יכון בה צלאח אלשאן בין אליהוד, ואליכון מנהם דעאיה׳ אלנעמה ועדם אלתסבב אלי מא בה איגאעהם, פקד אכת׳רו אלת׳קאלה, ולכלאמכם קבול ענד אלכל. 14 אלחגה 1351.

2

ברכתי בתאריך 12 אלחגה 1352,
אבתהל מתצ׳רעא וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה. ונסאלה אן יגעל הד׳א אלעיד קאדמא עלי אלגמיע בכל תופיק וכ׳יר ואחסאן ואנעאם ואלסלאם.

3

ברכתי, בתאריך 12 אלחגה 1353,
נבתהל ונתצ׳רע וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה נשכר לכם הד׳א אלתבריך אללטיף ונסאל אללה אן יגעל הד׳א אלעיד קאדמא עלי גמיע זלי־עבאד בכל תופיק וסעאדה וכ׳יר.

4

ברכתי בתאריך 12 אלחגה 1355.
אבתהל מתצ׳רעא וכו׳.

תודתו. אצלח אללה שאנכם וצלת אלתהניה אלמבארכה ונשכר לכם ד׳לך ואלסלאם.

5

ברכתי, בתאריך 11 אלחגה 1356.

אסאל אללה אלמעט׳ם בוחדאניתה. אל־מנשי אלכאינאת במשיתה. אן יחפט׳ מולאנא אמיר אלמומנין ואנגאלה סיוף אל־אסלאם אלאכרמין, ויעידהם אלי מת׳ל ואמת׳אל הד׳א עיד אלאצ׳חי אלסעיד, מצחובין אלכ׳יר ואלנעים, מרזוקין כמאל

נוסח תודתו וכו׳.

נודה לכם על ברכתכם זו, ומצוה אני עליכם לנהל במה שיש בו הסדר שלום בין היהודים, ושידעו להכיר טובתנו, וימנעו מלגרום מה שיהיה בו נזק להם לפי שכבר הרבו בדברים בלתי רצויים, ודבדיכם מקובלים על הכל.

2

ירפאכם ה׳ ונשאל מלפניו שישים חג זה בא על הכלל בכל מיני המשאלות והטוב והחנינה והאושר, שלום.

3

ידפאכם ה׳ נודה לכם על ברכה זו הנפלאה, ונשאל מאת ה׳ ישים את החג הזה בא על כל היקום בכל מילוי המש־אלות ואושר וטוב.

4

ישפות ה׳ לכם שלום. הגיעתנו הברכה והעידוד, נודה לכם על כך. שלום.

5

אשאל מה׳ המרומם באחדותו, יוצר כל המציאות ברצונו, שינצור מלכינו אדון המאמינים ובניו סיוף אלאסלאם המכובדים, ויזכם לכמו וכמו חג הש־חיטה המאושר הזה, כשהם בטובה ואושר, חנונים בבריאות שלמה, ומשיבי

אלצחה ובאלנצר פאיזין. אנה ללדעא סמיע מגיב אמין.
אלממלוך עמראן יחיא קירח.

תודתו. בסם אללה וכו. עאפאכם אללה נשכר לכם הד׳א אלתבריך אללטיף ונסאל אללה לנא ולכם אלתופיק אלי מא יחבה וירצ׳אה ואלסלאם.

נצחון, שהוא שומע תפלה ועונה, אמן. עבדכם עמרם יחיא קירח

בשם ה׳, ירפאכם ה׳, נודה לכם על ברכה נפלאה זו. נשאל מאת ה׳ לנו ולכם הנחאה למה שאהוב ורצוי לפניו. שלום.

6

ברכתי. כתאריך 11 אלחגה 1357.
אסאל אללה אלמעט׳ם וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה ואצלח שאנכם ואהלכם ואולאדכם ואלסלאם.

6

ירפאכם ה׳, וישפות לכם שלום במ־צבכם ובניכם. שלום.

7

ברכתי. כתאריך 12 אלחגה 1358.
אסאל אללה אלמעט׳ם וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה נשכר לכם להד׳א אלתבריך אללטיף אלמרגו מן אללה סבחאנה אלאסתגאבה ואלסלאם.

7

ירפאכם ה׳ נודה לכם על ברכה נפלאה זו. תקותינו מה׳ ישתבח שיקב־לנה. שלום.

8

ברכתי. כתאריך 14 אלחגה 1359.
אכתהל אלי אללה מתצ׳רע ובו׳.

תודתו. עאפאכם אללה. אחסנתם באלתבריך ונסאל אללה אן יגעל הד׳א אלעיד קאדמא עלי אלעבאד בכל ב׳ר ואחסאן ותופיק וסעאדה ואלסלאם.

8

ירפאכם ה׳, הטיבותם בברכה, נשאל מה׳ שישים חג זה בא על כל היקום בכל טוב ואשר ומילוי משאלות ואושר. שלום.

9

ברכתי. בתאריך 11 אלחגה 1360.
אסאל אללה אלמעט׳ם וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה וופקנא ואיאכם אלי מא יחבה וירצ׳אה ויגעל אל־עיד מן אסעד אלאעיאד ואברכהא ואנפעהא ללעמום בחולה וטולה ואלסלאם.

9

ירפאכם ה׳, וינחו ואתכם אל מה שרצוי ואהוב לפניו. וישים חג זה ממאושרי החגים ומבורכיהם ומועי־ליהם לכל בבוחו ורצונו. שלום.

10

ברכתי. בתאריך 11 אלחגה 1362.
אסאל אלפרד אלצמד. בגאה כ׳לילה אל־עמד. אן יחפט׳ מולאנא וכו׳.

תודתו. עאפאך אללה אחסנת בהד׳א אלתבריך אלגמיל. נשכר לך הד׳א ינסאל אללה אן יגעל הד׳א אלעיד קאדמא עלי גמיע אלבשר עלי כ׳יר ותופיק וסעאדה וצלאח.

10

אשאל האחד המיוחד, בזכות אהובו הקדמון, שישמור מלכנו וכו׳.

תודתו. ירפאך ה׳, היטבת בברכה זו היפה, והודות לך על כך. ונשאל מאת ה׳ שישים את החג הזה בא על כל בני בשר לטוב והנחאה ואושר וכושר.

11

ברכתי. בתאריך 11 אלחגה 1363.

בסם אללה וכו׳. אסאל אלפרד עלי אל־חקיקה. אלאזלי במעני אלאוליה. אן יחפט׳ וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה ואצלה שא־נכם, נשכרכם להד׳א אלתעויד ונסאל אללה אן יגעל הד׳א אלעיד קאדמא עלי גמיע אלעאלם אלאנסאני בכל כ׳יר ותופיק ואצ־לאח.

11

אשאל האחד באמת, הנצחי בנצחיותו שישמור וכו׳.

תודתו. ירפאכם ה׳ וייטיב מצבכם. נודה לכם בתפלתכם זו. ונשאל מאת ה׳ שישים חג זה בא על כל העולם האנושי בכל טוב והנחאה וכושר . . .

12

ברכתי. בתאריך 11 אלחגה 1364.
אסאל אללה אלמעט׳ם וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה תעאלי. וקעת אלתהניה מנכם פי מוקע אלאעתבאר ואל־קבול וקובלת באלאסתחסאן ואלאמתנאן.

12

ירפאכם ה׳ יתעלה. בבאה ברכתכם לתשומת לב ולרצון ונתקבלה בעין יפה ובתודה.

13

ברכתי. בתאריך 11אלחגה 1365.
אסאל אלפרד אלצמד וכו׳.

תודתו. עאפאכם אללה אחסנתם בהד׳א אלתבריך אלגמיל, אצלח אללה לכם כל שאן.

תודתו. ירפאכם ה׳, היטבתם בברכה זו היפה. ייטיב ה׳ לכם כל מצב.

(לעמוד ע"ג)

הרב יחיא נחום, שליח בי"ד צנעא

לבקרת השו"בים בכפרים בתימן

יתומים שנמלטו מתימן לעדן
בשנת תש"ו (1946)

14

ברכתי. בתאריך 12 אלחגה 1366.
הוא חג הקרבן האחרון בימי חייו.
אסאל אלפרד אלצמד וכו' אן יחפט' וכו'.
תודתו. עאפאך אללה תעאלי לקד אחסנת בהד'ה אלתהניה אלגמילה כמא הי עאדתך ושכרנאהא לך ואלסלאם.

14

אשאל היחיד המיוחד וכו' שישמור וכו'.
תודתו. ירפאך ה' יתעלה, הטיבות בברכה זו היפה כדרכך תמיד. ונודה לך. שלום.

ו. שוד יתומים

(לעמוד צ')

הגזרה לחטוף יתומי היהודים זכר או נקבה ולאנוס אותם להעתיקם לדת האסלאם אם מתו הוריהם בקטנותם קודם שיגיעו לכלל אישות, אינה נוהגת בכל מלכות תרכיא, יען גדולי חכמי הדת החנפי כמו אלסדכ'סי ואלפתאוי אלהנדיה וזולתם, דעתם מסכמת ששלשלת היהודי ויחסו להוריו ולדתם לא תפסק במות הוריו אפילו בקטנותו, ולזה לא נשמעה זאת הגזרה כל זמן שלטון התרכים בכבושם זה האחרון.

אולם רוב חכמי הדת הזידי ואולי כלם, מסכימים שבמות הורי היהודי ועדיין לא הגיע לפרק גדלות הופסקה ממנו שלשלת היחס והיהדות, ומיד הנה הוא מסלם, והשלטונות הזידים גוזלים אותו מבין ברכי אבית הוריו ובני משפחתו ומוליכים אותו לשכונתם, מגלחים "סימניו", דהיינו שערות צדעיו, ומחליפים לבושו ומאכילים אותו לגועל נפשו מהמאכלים האסורים אצל היהודים לאנסו ובעל כרחו. ואם הוא ממאן מעניים אותו ביסורים קשים עד שיאמר רוצה אני או עד שתצא נפשו. ככה מספרים זקני הדור החולף ומשערים כי כמו עשר נפשות היו מתאסלמים בכל שבוע, יתומים ואנוסי שמד מלחץ ועוני וקושי הזמן.

גם בכבוש התרכים הראשון בטלה גזרה זו כל ימי מלכותם וחזרה לתקפה אחרי גירושם, שהרי ה"ר שלום שבזי מונה אותה עם יתר הגזרות שנתחדשו על היהודים באותו הפרק, באמרו בפיוט "מסאן פי רצ'א אלרחמאן": וקאצד כלטה' אלאריאן, גזל יתמין דטפלא.

אמנם עתה בזמן הקרוב אחרי יציאת התרכים, נתעוררו לחדשה שופטי הדת והציקו בערים ובכפרים והפרידו מבני משפחות ילדי שעשועיהם, ואף שהאמאם נתנהג בקרירות, דהיינו, שלא לחפש ולדקדק, אך מי שנתפש, כבר ניצוד וביותר אם תהיה יתומה יפה ונאה.

בני המשפחות היו מבריחים היתומים אפילו מלפני מות הוריהם כשיראו איתם גוססים, וסובלים אחרי כן ענויים ומאסרים ויסורין בגופם וממונם.

האמאם, העצים עין הבקרת והיתה שכונת היהודים בצנעא מקלט לכל היתומים אשר הניסום מכל פאה ורוח, ומאימת בעלי לשון היו מתעלמים מהם קרוביהם ולא יוסיפו לראותם עוד.

השרידים אשר רוח קדש נוסכה בהם נשתדלו לעזרתם, והצניעום במקימות

שאין גויים רואים. גבו להם בכל יום פת לחם למזון, ומהסוחרים בגדים ללבוש, העמידו להם מלמדים ללמדם תורה, ומפקחים לרחצם לכבס בגדיהם ובכל מה שצריך לנקיונם. גדל ורבה מספרם עד למעלה ממאה נפש. הלב היה תוהה ורועד מה יהיה הסוף ופן תשלוט עין אורב וחוטף.

מגלגלין זכות. יצא מא"י והגיע לצנעא בשנת התש"ו (1946) הא' חיים צדוק (צאלח) מעולי תימן ואחרי אשר ראה את היתומים האלה כעדר צאן, שוחחתי עמו שעדיין עומדים הם בסכנה ואין דרך להצלתם כי אם להסיעם אל עיר עדן, ודרשתי ממנו להמליץ בעדם אצל ראשי מרכז התאחדות התימנים בא"י וראשי האגודות בא"י לעזור בכסף מלא, שכר חמדים וחמורים והוצאת דרכים להסיעם מצנעא עד עדן.

זכה וזיכה אחרים, ויהיו דבריו מתקבלים ואחרי חזרתו לא"י נשלח סך המספיק לכל ההוצאות. אשלם תודות ורוב ברכות לאיש החסד ולכל המתנדבים והמשתדלים בפדיון נפשות יתומים ואביונים.

הידידים ה"ר יוסף בה"ר שלום שמן וה"ר יוסף בה"ר שלום קרח אשר נשתדלו לטובת היתומים מראש בכל צרכיהם, עוד המשיכו ונגמרה המצוה על ידם, ובהגיע עזרת הכסף לרשותם הרבה יגעו וטרחו ושכרו בהמות ושכירים והסיעו את היתומים שיירא אחר שיירא עד שקיבלו הודעה שהגיעו כלם בשלום לעדן בחיים טובים ושלום, ועוד שלחו ל„מדכז התאחדות התימנים בא"י" פינקס שמות כל יתום ושם עירו אשר משם פלט וערך שנותיו, והיה שכרם טובה וברכה חיים עד עולם.

לפרק שני

ז. מאמר „שפת אמת"

(לעמוד צ"ג)

א. הנקוד

הניקוד העליון שנשתמשו בו קדמוני סופרי תימן בכל ספרי הקדש לפני אלפי שנים ועד לפני מאתים שנה, לא זה יד הסופרים מלנקד בו כל הספרים, יען כי הוא לבדו אשר הנחילו להם זקני אבותיהם. ועוד, כי יופי תקונו יורה שלהקת חכמים נטעוהו. וחין ערכו יוכיח כי ברוח קדש יסדוהו. וכראותי בדור אחרון שמשכו הסופרים ידיהם ממנו, אז אמרתי עת לעשות לה' להוציא לאור תעלומותיו, ושכיית החמדה הגנוזים באוצרותיו. ובזה זכרו לעולם לא ישכח, ותארו לעד יהי זורח.

---

1 שני הניקודים ממעל הידועים בשם „ניקוד בבלי" ובשם „ניקוד א"י", אם כי שונים הם זה מזה בתמונתם, הנה הנם שוים בתכונתם, כי בשניהם תמונות לסגול ולחטף ולשורק —;קבוץ הנעדרים מהניקוד העליון התימני, ונוספים בניקוד הטבריני התחתון. נוכחנו לדעת שהניקוד התימני יחיד הוא בעצם תכונתו, ומיוחד הוא למיסדיו זקני ארץ מולדתו.

והנה א"א זצ"ל במאמר "ברית הלשון" כתב הניקוד העליון הזה יסדוהו חכמי תימן בזמן גלותם בחדבן בית ראשון, וזהו זמן מוקדם ליסוד הטעמים וגם לפני יסוד הניקוד התחתון. אמנם אין בכוונת זה המאמר לבוא עד חקר, מי קודם ימי לאחר. ודרך כלל אומר, שזה הניקוד קצר וכולל, ובמה שנדמה שהוא חסר נמצאהו יותר מתוקן ושלם.

ואקדים לומר שבשני יסודות, תמימי דעת היו חכמי הניקודים. האחד, ששפת הקדש תסוב על שבע תנועות המורות העבר והעתיד וכו', והם המהפכים את המלה לענינים מחולפים כמו **עמי עמי, זכר זכר**, וזה היה בלימוד פה אל פה מעת ניתנה תורה עד זמן ההסכמה לרשום תמונה לכל תנועה. השני, שעצם תמנת התנועות יהיה מנקודה וקו. אולם ההבדל בין שניהם הוא, שהמנקד העליון רשם מתמונת הנקודה, שלש תנועות: החירק — נקודה אחת, ומשתי נקודות זו על גב זו — החולם, ומשתי נקודות זו אצל זו — הצירי, והשאר מתמונת הקו. השוא (נע) — קו פשוט, והפתח — הדביק בו נקודה מלמעלה, והקמץ — הדביק בו נקודה מלמטה. והשורק קו זקוף. ונשלמה תמונת השבע תנועות, כלם מלמעלה, וסימנם "**יקר פתוחי חותם**", והנח — מקומו פנוי כמו **תשמר.תזכר**[2]

ודרך יסוד הניקוד התחתון, שאין מתמונת הקו אלא שתי תנועות: הפתח — קו פשוט, והקמץ — הדביק בו נקודה מלמטה להבדילו מהפתח, ושאר התנועות מתמונת הנקודה. ומנקודה אחת עשה שלש תנועות: החירק — מלמטה, והחולם מלמעלה, והשורק תוך הויו. ומשתים זו למעלה מזו — השוא (נע), ומשתים זו אצל זו — הצרי, ובזה נשלמו השבע תנועות, שש מלמטה ואחת מלמעלה, נגד השבע תנועות שבניקוד העליון.

נוסף בניקוד התחתון הסגול הנקרא פתח קטן, אשר במקומו בניקוד העליון משמש הפתח, והטעם הוא, שאין במציאות הסגול הודאה בעבד ובעתיד וכו' נוספת או מוחלפת על הפתח כדי שיחול החיוב לתת לו תמונה נפרדת, ולכך נכלל בניקוד העליון עם הפתח וגם עד עתה נשאר במבטא התימנים שוה לפתח בלי הפרש[3]. ומה שכתב א"א ז"ל במאמר הנז"ל כי נחסר מבטא הסגול בתימן מטבע אויר הארץ הוא, לפי שראה בספרי מדקדקי הניקוד התחתון שקראו לשבע התנועות שבעה מלכים, והכניסו הסגול מכללם, והוציאו השוא(נע) וקראוהו משדת. והנראה בדעת המנקד העליון שהשוא (נע) משבעת המלכים הוא נמנה, שהרי פועל הצוי לעתיד כמו **עמוד, גמול, קבר**.

---

2 אולי גם המנקד התחתון הניח מקומו פנוי, ואחרונים נתכונו להשלמה ובחרו לו תמונת השוא וקראוהו שוא נח. ומה היה מונע מלתת להנח תמונה מיוחדה ומה השתתפות לו עם השוא בדוקא. ומדוע בסוף התיבה הוא פנוי כמו"בם", ובאות כף כמו "כך", הוא נקוד.

3 ובשאר קהלות מבטאים בו בהברת צירי, ואין הפרש אצלם בין כשיאמר "הזה עליהם" או "החדש הזה", "אל ה'" או "אל משה", והואיל ואין לו הברה מיוחדת אם כן מציאותו בניקוד התחתון כמו הערדו בניקוד התימני העליון.

ואשלים השייך לשוא (נע) והוא, כי בניקוד העליון שוה באותיות אהח"ע כמו בשאר האותיות. וכתב א"א ז"ל שאין צורך אצלנו לחטף שבאותיות אהח"ע לפי צחות לשוננו, וכמו כן אין בניקוד העליון שוא עם קמץ כי אם הקמץ לבדו כמו „בקדש **הקדשים**", „תמים **פעלו**". וכבר כתב בעל „המחברת" כי הוא אזהרה וזירוז למקצת סופרים שלא יגמגמו בהם. ומקצת ספרים לא ימצאו בהם אלא מוציאים אותם בפה בלבד בשעת הקריאה.

בניקוד התחתון תמונה שנית לשורק, משלש נקודות קבוצות זו על גב זו באלכסון לצד ימין, ועל כן נקרא שורק קבוץ, וזה נצרך בתיבה שהיא חסרה הוי"ו כגון **תפיני**, **תבלל**, **תצום**. גם אי אפשר להיות השורק בנקודה אחת בכל אות שרוקה, זולת ה„ויו", מפני שלפעמים תהיה האות המושרקת דגושה ואין אות „ויו" בסמוך לה כמו **כלם**, **תמם**, ובכגון אלו, וגם האותיות הרפויות צריך שיהיה השורק נקודה אחת בתוכו בין שיהיה הוא המושרק או סמוך לאחר אות מושרקת. והטעם הוא כי לעולם אינו נשרק ונדגש, זולתי אם הם שני „וין" סמוכין כמו **אוו**, **קוו**. ולפיכך בניקוד העליון שהוא קו זקוף על גב האות המושרקת אין צורך לתמונה שנית לשורק, וכ"כ א"א ז"ל.

ונשאר להעיר על אות ה„שין" הנקודה למעלה בצד ימין, וחכמי הניקוד התחתון קראוה „שין" ימנית. הנה בניקוד העליון השאירה בצודתה בלי שום נקודה כמו שאר אותיות שצורתן הפשוטה תספיק להבין מבטאם. ורק ה„שין"[4] שמבטאה כמו ה„סמך" וגם מחלפת ענין המלה, שם לה בניקוד העליון נקודה אחת למעלה נוטה לצד ימין כמו שם שם, שב שב, נגש נגש ונמוקו עמו שצד ימין הוא המחובר, ולכן ישתנה השם שבמקום „שין" ימנית צ"ל „שין" פשוטה, ותחת שמאלית „שין" נקודה.

ואחתום ביראת השם הנכבד והנורא הנכתב ואינו נקרא. וזקני איתיי וחכמי נבוני בכבוד ומורא בשתי תנועות לבד ניקדוהו לתפארה[5] ולהם היתה כונה עצומה. השוא על ה„יוד" מתמונת הקו הפשוט, להורות כי הוא המושל על כל מרחב הבריאה. והקמץ קו הרום והתחת על ה„ויו", להראות שהוא אלוה כל היצורים העליונים והתחתונים, זולתו אין אלהים.

ב. הטעמים

ספרי המקרא שנכתבו בגלות תימן מעת נתיסד ניקוד התנועות ועד לפני שש מאות שנה, לא נרשם בהם מהטעמים והגעיא כלום, לבד האתנחה, שמה מלמעלה במקומה הראוי בכל פסוק, וכן רשמו הפסיק קו קטן למעלה בקצה התיבה שבסוף כל פסוק. ומלפני חמש מאות שנה בערך, כשנגלה לתימן צורת הטעמים התחילו לדשום אותם כצורתם. ולפי שלא היה באפשרות שיצמדו לניקוד העליון בהיות קצתם נדמים לו כגון הזקף קטן דומה לחולם, והדביע לחירק, ואחרים כמותם, וגם

---

4 נכון הוא שהיה לה מבטא מיוחד, ונראה שהיה כמו „סמך" נוטה קצת אל הברת ה„שין", ולהיות ההפרש קל בין הברתה להברת ה„סמך", נשתכח באורך הזמנים.

5 גם כותבי התיגאן שהוצרכו לנקד בניקוד התחתון לא הוסיפו על שתי תנועות אלו.

לא רצו לשנות מקום התנועה, כדרך שעשה המנקד התחתון שהניח החולם למעלה בין שתי אותיות למען יסור ממקום הטעם, לפיכך הוצרכו להשתמש בניקוד התחתון, ודוקא בספרי המקרא שנכתבו על פי המסרה. אבל התרגומים וסדורי התפלות, ואפילו פרשיות שכתבו בסדורים, כגון פרשת התמיד ושירת הים ופרשיות של קריאת שמע וזולתם, הכל ניקדו בניקוד העליון בלי שנוי ומבלי שים בהם שום טעם מהטעמים[6].

הנראה ברוד, שלפני התגלות הטעמים היתה להם נגינת הקריאה בקבלה בפיות המלומדים, והיו מראים לקורא אופן הנגינה ביד ובאצבע, וכן כתב בעל "המחברת", והסמיך לזה מאמרם ז"ל: "אין מקנחין בימין מפני שמראין בה טעמי תורה". ובלי ספק שלכל פלך ונפה היתה נעימה במשפט הנגינה כי כן הוא המנהג בדבר המקובל על פה וכל שכן הנלמד בהוראה או ברמז. ואף על פי שלמדו אחרי כן בספר "המחברת" ושאר ספרי המדקדקים, שהטעמים נחלקים לשדים ומשרתים, והשרים נחלקו לשלשה דרכים, דרך גובה ורום ונצב וכו', בכל זאת לא יכלו לעמוד על מתכונתם ורקדוק פרטי מחלקותם, כי הרגל הנגינה שירשו מאבותיהם היתה טבע במערכי לשונם. ולכך האתנחה שרשימתה קדומה, שהיא נגינתה בכל קהלות תימן, אך שאר הטעמים הרשות נתונה, וכפי ריחוק ישוב הקהלות, תשתנה בהם נעימת הנגינה, אם מעט ואם הרבה. וזהו, בקריאה בספר תורה או בלימוד התינוקות טעמי המקרא.

אולם הקריאה הצבורית בסדר התפלה, נוהגים לקרות פסוקי המקרא וכל סדר התפלה בצחות לשון ושלא להבליע אות בחברתה. ובקריאת הזמירות ושירת הים וההלל ואפילו קריאת שמע מפסיקין הפסקות קטנות, המטעימות את הקריאה, מבלי לדקדק כל כך על געיא וטעמים, כי כן הוא סדר הקריאה הפשוטה משתלשל ורגיל מזמן הקדום.

ואין לתמוה על זה, שהרי מיסד הטעמים השוה תיבה "לו" שהיא במקום תיבת אליו ותיבת "לא" שהיא במקום אל, והעמיד תיבת "לא", הכתובה ב"אלף", בזקף או ברביע או באתנחא, כמו "לו" הכתובה ב"ויו": וכמהו השוה המנקד העליון "אל" הסמיכות כמו "אל" המניעה, כי אין אצלו סגול. גם מצינו לאונקלוס שתרגם המלעיל בלשון עתיד והמלרע בלשון עבר. (עיין מ"ש א"א ז"ל בס' "מרפא לשון", בראשית ל"ה, ח"י, מ"ו, כ"ז).

וגדולה מכלם, מצינו בלשון המקרא תיבות שוות באותיותיהן ותנועותיהן, והם נחלקים לשנים או שלשה פנים. וכבר הסכימו בעלי הדקדוק שהעברים שומרים הטעם ואינם שומרין הלשון. ואין להאריך בדבר הידוע אצל כל מבין.

---

6 גם בזמן האחרון שמנקדים סדורי התפלות והפיוטים בניקוד התחתון אין דושמים טעמים בפסוקים, גם מניחים מקום הנח פנוי, ואין משתמשים בסגול ולא בחטף, כי אם הכל כדרך שהיו מנקדים בניקוד העליון. וזה לך האות, הקטע מכת"י הרה"ג מהרי"ץ ז"ל, המצולם בח"א מספרו "פעלת צדיק", הנדפס בתל-אביב, שנת תש"י.

מוקירי האמת מודים ומעידים שהמבטא הצח בלשון העברי אינו נמצא בשלמותו כי אם בהגיון התימני, בהיותם שומרים מבטא מיוחד לכל אות מהעשרים ושתים עמודי בנינו, עם החזק והרפה באותיות „בגד כפת", גם הוצאת כל תנועה מהשבע עיקרי יסודתו. הכל בדבור נשמע ובהברה נרגשת.

למימי אבותינו, שפת הקדש מנת חלקנו. מה יפה מאד ירושתנו. קומה ה' עזרתה לנו, ולנצח ולעולמי עד. שפת אמת תכון לעד.

נגמר בחדש שבט בעשרים ושמנה, שנת אז תקרא וה' יענה

אלה דברי קל וצעיר
עמרם בכמו"ר יחיא קרח נ"י

ח. פיוט „שִׁירוּ לַיי׳ שִׁיר חָדָשׁ"

(לעמוד ק"א)

אֱמוּנָה יוֹצְרָהּ אָצְלוֹ אֲמָנָה — וְצֵד לֹא נוֹסְדָה אֶרֶץ הֲכִינָהּ
וְצֵד לֹא טָפְחָה יָדוֹ שְׁחָקִים — בְּחָבְיוֹנֵי מְאוֹרוֹתָיו צָפְנָהּ
מְשַׁחֶקֶת לְמוּל יוֹצְרָהּ בְּכָל עֵת — מְשַׁעְשַׁעַת בְּטוּבוֹ שֶׁחֲנָנָהּ
לְאוֹרָהּ חָפְרוּ כָּל כּוֹכְבֵי אוֹר — וְהַשַּׁח כָּל בְּנֵי אֱלִים גְּאוֹנָהּ
וְעֲבִים נָטְפוּ מַיִם בְּרִדְתָּהּ — וְאֶרֶץ רָעֲשָׁה יוֹם צור נָחֲנָהּ
וְשַׂחַק וָעָ וְרָהוּ כָּל שְׁכֵנָיו — וְצורִים נָתְכוּ מֵאֵשׁ חֲרוֹנָהּ
וְהַשֶּׁמֶשׁ בְּצֵאתוֹ שָׁב לְאָחוֹר — וְעַיִשׁ שָׁכְחָה רִבְצָהּ וְקִנָּהּ
תְּדַמּוּהָ בְּטוּב אֶרֶץ וְאֶרֶץ — נְקֵלָה מַעֲרוֹךְ נָגְדָּהּ פְּנִינָהּ
הֲתַעֲרוֹךְ לָהּ זָהָב אוֹפִיר וְסַפִּיר — וְצוּפָהּ אוֹ חֲבַצֶּלֶת שְׁרוֹנָהּ
וְאַלָּה טִיט וָעָפָר מִשְׁכָּנוֹתָם — וְהִיא עַל כּוֹכְבֵי שַׁחַק מְכוֹנָהּ
פְּרִי עֵצָה מְבַכֵּר לְחֶדְשָׁיו — וְלֹא יָבוֹשׁ לְעוֹלָם מַעֲיָנָהּ
אֲשֶׁר נַפְשׁוֹ לְפַת חָכְמָה רָעֲבָה — וְלִרְוות מִמְּקוֹר בִּינָה רְצוֹנָהּ
רָדָה אָל גַּן סְתָרֶיהָ וְתִמְצָא — פְּרִי חָכְמָה יְחָיֶה לֵב מְבִינָהּ
וּמֵעֲיָנָהּ שְׁאַב לְךָ מֵי תְבוּנָה — תְּרַוֶּה נַפְשְׁךָ בּוֹ צְמָאוֹנָהּ
וְיִזַּח בַּחֲדָרֶיהָ לְךָ אוֹר — אֲשֶׁר יִפְקַח לְעֵינֶיךָ עִוְרוֹנָהּ
וְתִמְצָא דַּעְתְּךָ דַּעַת אֱלֹהִים — וְתָנוּחַ וְתִשְׁקוֹט מִשְׁאוֹנָהּ
לְבוּשָׁהּ שֵׁם אֱלֹהִים עֹז וְהָדָר — וְתוֹרַת חֶסֶד וְחֶמְלָה לְשׁוֹנָהּ
עֲטֶרֶת פְּז וְלוּלִית חֵן לְרֹאשָׁהּ — וְרָבִיד וַעֲנָק הוֹד צַל גְּרוֹנָהּ
וּבְשְׁמֹאלָהּ מְצוֹא עֹשֶׁר וְכָבוֹד — וְחַי עוֹלָם כְּמַתַּת יַד יְמִינָהּ
וְעֵץ חַיִּים לַמַּחֲזִיק בָּהּ וּמַרְפֵּא — לְנֶפֶשׁ חֲלָתָה מֵרוֹב יְגוֹנָהּ

וְלִמְעַקֵּשׁ דְּרָכָיו אֵשׁ וְגָפְרִית תְּצוּ עָלָיו לְהַמְטִיר אֶת עֲנָנָה
כְּאֵשׁ תָּאִיר וַגַּם תַּשְׁרוֹף וְכֵן הָיא עֲנָנִים יְמָצָאוּ אוֹרָה וְחִנָּה
וְלַצִּים יָרְדוּ לִשְׁאוֹל בְּעוֹצָב וְיִהְיוּ מַאֲכוֹלֶת אֵשׁ בְּבִטְנָה
לְזֹאת אַשְׁרֵי אֱנוֹשׁ מַחֲזִיק בְּחָכְמָה וְעוֹשֶׂה מַאֲמַר דָּתָה וְדִינָה
נַאֲשֶׁר אִישׁ לְמִשְׁמַעְתָּהּ יְהִי סָר וְלֹא יַמָּרֶה דְּבַר צוּרָה וְקוֹנָה
תְּהִי עָלָיו בְּיוֹם צָרָה לְמַלִּיץ וְיִתְכַּפֵּר לְנַפְשׁוֹ בָּהּ עֲוֹנָה
וְיִשְׂגֶּה בַּאֲהָבָיהָ וְיִשְׁקוֹד בְּכָל לִבּוֹ עֲלֵי דַלְתֵי מְעוֹנָה
הֲכִי בָהּ תְּחֻיֶּה נַפְשׁוֹ וְתַשִּׂיג רְצוֹן צוּרָהּ וְלֹא תֶחְסַר מְזוֹנָה
וְאַשְׁרֵי אִישׁ כְּתָבָהּ עַל לְבָבוֹ וְעַל סֵפֶר חֲקָקָהּ וְהֶכִינָהּ
כְּתַבְתִּיהָ אֲנִי מֹשֶׁה צְעִירָהּ יְלוּד רִבִּי קֶטֶן חַבְרֵי הֲמוֹנָהּ
חֻתַּמְתִּיהָ שְׁנַת אתש״צד לִמְנָיָן לְאוּם זָרָה תְּהֶא סוֹף חָשְׁבּוֹנָהּ
וְתִהְיֶה רֹאשׁ לְפִרְיוֹן אוּם עֲנִיָּה נְטוּשָׁה הִיא וְסוּרָה מְכוֹנָהּ
עֲדֵי יַשְׁקִיף בְּרַחֲמָיו אֵל וְיִקְבּוֹץ פְּזוּרֶיהָ וְעַד יִרְאֶה בְּעֵינָהּ
וְיָחִישׁ לָהּ מְבוֹא יָשַׁע וְיָשִׁיב צַלֵּי קָדְקוֹד אֻמָּתָהּ אֶת זְרוֹנָהּ
וְיִשְׂמַע צַעֲקָהּ חֶלֶף הֲגוֹתָהּ בְּרַת צְדָקוֹ וְיוֹשִׁיעָהּ לְמַעֲנָהּ

וְיַעֲלֶיהָ לְעִיר קָדְשׁוֹ וְכִימֵי נְעוּרֶיהָ יְחַדֵּשׁ אֶת שְׁשׂוֹנָהּ

נשלם והלל לה׳

ט. חלוקת המחברים ב״תאג״

(לעמוד ק״ו)

בראשית

א	ברא אלקים לעשות	ב	הוא פרת [1]	ג	ויעשו להם חגרת [2]	ד	עור וילבשם
ה	דרך עץ החיים [3]	ו	כי לקח אתו אלקים	ז	סוף הפרשה	ש״ח	הגה

נח

א	יבשה הארץ [4]	ב	ורבו בה	ג	אשר על הארץ	ד	וחמשים שנה וימת [5]
ה	אחר המבול	ו	את בריתי הפר [6]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	דוו

לך לך

א	וחיתה נפשי בגללך [7]	ב	מזבח לה׳	ג	הם יקחו חלקם	ד	ואת היבוסי [8]
ה	את ישמעאל לאברם [9]	ו	את בריתי הפר [10]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	גגז

---

1 סיום ענין הגן 2 סיום פקיחת עיניהם 3 עפ״י עיקר 2. 4 סיום מקרהו ומנין ימי חייו 5 ענין דור הפלגה הבדילו מתולדות שם 6 עפ״י עיקר ע. 7 עפ״י עיקר ו. 8 עפ״י עיקר ו. 9 הפסיק כל ענין בפע״צ ולא חש לסיום ונכרתה. את בריתי הפר. עיין

וירא

א ואברהם שב למקמו[10] ב מחוץ לעיר[11] ג בני עמון עד היום[12] ד שרה אשת אברהם[13]
ה מארץ מצרים ו פלשתים ימים רבים[10] ז סוף הפרשה ש"ח דוד

חיי

א מאת בני חת[14] ב על הדבר הזה ג בית אחי אדני[15] ד והיית נקי מאלתי[16]
ה כאשר דבר ה'[17] ו יצחק אחרי אמו ז סוף הפרשה ש"ח דהז

תולדות

א חקתי ותרתי[18] ב ויברכהו ה' ג ופרינו בארץ ד עד היום הזה[19]
ה כאשר אהב אביו[20] ו ומברכיך ברוך[21] ז סוף הפרשה ש"ח דדח

ויצא

א עשר אעשרנו לך ב עוד שבע שנים[22] ג את שמו אשר ד בן אחר[23]
ה ואהיה עמך[24] ו אליך עשה ז סוף הפרשה[25] ש"ח דדד

וישלח

א ויברך אתו שם[26] ב המקום סכות[27] ג אל אלהי ישראל[28] ד יעשה את אחתנו[29]
ה אלון בכות ו עשו ויעקב בניו[30] ז סוף הפרשה[31] ש"ח גגד

וישב

א שמר את הדבר ב להשיבו אל אביו ג שר הטבחים ד שמו זרח
ה ויפה מראה ו ה' מצליח ז סוף הפרשה ש"ח דגד

מקץ

א ובעיני כל עבדיו[32] ב בכל ארץ מצרים[33] ג אפים ארצה[34] ד ויעש להם כן[35]
ה זה פעמים[36] ו את שמעון[37] ז סוף הפרשה ש"ח דגז

עיקר 3. 10 עד כאן המשיך מברך ראשון עפ"י עיקר 1. 11 ע"כ נשלם ענין א. 12 הפסיק עם סיום הפרשה 13 הפסיק עם תשלום הענין 14 עפ"י עיקר 1. 15 עם סיום דברי אליעזר ותורתו. 16 הפסיק בסיפור שבועת אליעזר 17 עם סיום דברי לבן ובתואל 18 עפ"י עיקר 6. 19 עם סיום הענין 20 עם תשלום מעשה המטעמים 21 סיום ברכת יצחק ליעקב. 22 עם סיום נישואי רחל 23 לפסיק בלידת יוסף 24 סיום במאמר ה' ליעקב 25 ענין יעקב 26 המשיכו עפ"י עיקר 1. 27 סיום ענין עשו 28 עפ"י עיקר 2. 29 עפ"י עיקר 3. 30 סיום חיי יצחק 31 תולדות עשו יהנגרר אליו 32 עם סיום חלום פרעה ופתרונו 33 סיום שלטון יוסף 34 סיום משלות יעקב לבניו 35 סיום עכוב בני יעקב במצרים 36 סיום דברי יעקב לבניו 37 סיום תשובת יוסף

ויגש

א	ובעיני עבדיו [38]	ב	רוח יעקב אביהם	ג	הביא אתו מצרימה	ד	מצרימה שבעים
ה	כל רעה צאן [39]	ו	ויצא מלפני פרעה	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גדו

ויחי

א	על ראש המטה [40]	ב	ויחבק להם [41]	ג	בקרב הארץ	ד	כתרבי ובקשתי
ה	ולקדקד נזיר אחיו	ו	מאת בני חת [42]	ז	סוף הפרשה [43]	ש"ח	דדה

שמות

א	ובל הבת תתיון [39]	ב	בארץ נכריה [38]	ג	וידע אלהים [40]	ד	לרר דר
ה	את האתת	ו	דמים למולות [44]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	דגה

וארא

א	בדברם אל פרעה [38]	ב	כאשר דבר ה'	ג	את היאר [45]	ד	כאשר דבר ה'
ה	ולא שלח את העם	ו	כאשר דבר ה' אל משה	ז	סוף הפרשה	ש"ח	דדד

בא

א	ולא שלח את בני ישׂ'	ב	ובעיני העם	ג	ישראל מארצו [49]	ד	תאכלו מצות
ה	וינצלו את מצרים [50]	ו	על צבאתם [40]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגה

בשלח

א	לפני העם [44]	ב	ואתם תחרישון	ג	להם במצרים	ד	אני ה' רפאך
ה	נראה בענן	ו	עשירית האיפה הוא	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגד

יתרו

א	משה לפני האלהים	ב	אל ארצו	ג	תדבר אל בני ישראל	ד	ויגד משה וכו' [51]
ה	המה יעלו בהר [51]	ו	יענינו בקול	ז	סוף הפרשה [52]	ש"ח	דדר

משפטים

א	תחת שנו [53]	ב	המבער את הבערה [54]	ג	בא בשכרו [55]	ד	כי תגון אני
ה	עזב תעזב עמו	ו	בחלב אמו	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגה

לאחיו 38 עפ"י עיקר 1. 39 סיום דברי יוסף עם אביו 40 עפ"י עיקר 2. 41 סיום דברי יוסף לאביו 42 סיום צוואת יעקב 43 כלל ענין מיתת יעקב ויוסף וקבורתם 44 עם סיום הענין 45 עם סיום מכת הדם 49 ע"ט ענין המכות 50 עם סיום יציאת ישראל ממצרים 51 סיום ענין 52 כלל ענין מעמר הר סיני והנטפל אליו 53 סיום נזקי אדם 54 נזקי בהמה 55 שומר ושואל 56 עפ"י עיקר 1.

תרומה

א אל בני ישראל [56]	ב לפני תמיד	ג מראה בהר [57]	ד הראית בהר [58]
ה אדני נחשת	ו בהר כן יעשו	ז סוף הפרשה	ש״ח הדז

תצוה

א כתפיו לזכרן	ב לפני ה׳ תמיד	ג וכצאתו ולא ימות[59]	ד ולזרעו אחריו
ה במזבח יקדש [56]	ו אני ה׳ אלקיכם	ז סוף הפרשה	ש״ח זדג

תשא

א צויתיך יעשו[56]	ב שבת וינפש [59]	ג לעשות לעמו [60]	ד מתוך האהל [61]
ה על פני האדמה	ו ופני לא יראו	ז סוף הפרשה [56]	ש״ח גגה

ויקהל

א נדבה לה׳ [56]	ב אתה והותר	ג חמשה נחשת [56]	ד פני הכרבים [62]
ה ואת כל כליה [63]	ו פתח אהל מועד [64]	ז סוף הפרשה	ש״ח גדג

פקודי

א לאהרן כאשר משה	ב ישראל וכ׳ את משה[45]	ג האפד וכו׳ את משה[66]	ד את משה כן עשו
ה ויברך אתם משה	ו אתו כן עשה	ז סוף הפרשה [67]	ש״ח גדה

מחוברות

א אתה והותר [56]	ב חמשה נחשת [56]	ג ואת כל כליה [68]	ד סביב נחשת [69]
ה האפד וכו׳ את משה[56]	ו ויברך אתם משה	ז סוף הפרשה	ש״ח גדג

ויקרא

א ריח ניחח לה׳ [70]	ב לכנתה אשה לה׳[71]	ג וכל זם לא תאכלו [72]	ד חטאת הקהל הוא [73]
ה חטא ונסלח לו [74]	ו לכהן כמנחה [75]	ז סוף הפרשה	ש״ח דהד

---

57 סיים במעשה המנורה בדי שיהיה מעשה המשכן מתחלתו ועד סופו מבדך אחד. 58 ע״כ השייך לארון. 59 עפ״י עיקר 2. 60 סיים בתפלת משה. 61 כלל ענין לוחות שניות והנגדר אחריהם. 62 סיום האדון. 63 סיום השלחן והמנורה. 64 מזבח הקטרת ומזבח העולה. 65 סיום האפוד. 66 סיום החושן. 67 הקמת המשכן וכל כליו. 68 עם סיום מעשה המנורה. 69 ע״ס פרשה ראשונה. עיין עיקר 7. 70 ע״ס מיני קרבנות העולה. 71 ע״ס מיני קרבנות המנחה. 72 ע״ס מיני קרבנות השלמים. 73 ע״ס קרבנות שגגת כהן משיח וצבור. 74 ע״ס קרבנות נשיא והדיוט. 75 ע״ס העניך. 76 ע״ס

צו

א	יגע בהם יקדש	ב	באש תשרף [76]	ג	איש כאחיו	ד	הנפש ההיא מעמיה [77]
ה	לה' במדבר סיני	ו	למחנה וכו' משה [78]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגה

שמיני

א	והעלה והשלמים [75]	ב	ויעשו כדבר משה	ג	אליהם ביד משה [79]	ד	וייטב בעיניו
ה	טמאים המה לכם [75]	ו	טמא הוא לכם [80]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	דגג

תזריע

א	הכהן וטהרה [79]	ב	הנגע טהור הוא	ג	וטהרו הכהן	ד	צרבת המכוה הוא
ה	הוא וטהרו הכהן [75]	ו	למחנה מושבו [81]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גדה

מצרע

א	הכהן וטהר [75]	ב	ידו בטהרתו	ג	זאת תורת הצרעת [82]	ד	לפני ה' מזובו
ה	וטמאו עד הערב [79]	ו	ישכב עליו יטמא [75]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	הדד

מחוברות

א	הנגע טהור הוא	ב	צרבת המכוה הוא	ג	הוא וטהרו [75]	ד	לטהרו או לטמאו [69]
ה	ידו בטהרתו	ו	זאת תורת הצרעת [82]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גדה

אחרי מות

א	בעדו ובעד העם [83]	ב	החטאת אשר לו [83]	ג	כל קהל ישראל [83]	ד	בעדו ובעד העם [83]
ה	כאשר צוה ה' את משה	ו	נשא עונו [75]	ז	סוף הפרשה [84]	ש"ח	גגה

קדושים

א	ולגר וכו' ה' אלהיכם [75]	ב	אני ה' [75]	ג	מחטאתו אשר תחטא [75]	ד	אלהיך אני ה' [75]
ה	אתם אני ה' [85]	ו	אני ה' מקדשכם [75]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגד

תורת החטאות. 77 תורת זבח שלמי תודה. 78 ע"ס קרבן פר החטאת. 79 עיין לעיל עיקר 2. 80 הבדיל פרשת שמנה שרצים מבדך בפני עצמו. 81 ע"ס מיני צרעת אדם. 82 ע"ס כל מיני צרעת. 83 סיים בלשון כפרה. 84 כלל כל אסור עריות. 85 עס"י

אמוד

א	ואל כל בני ישראל[75]	ב	אני ה׳ מקדשכם	ג	לאלקים אני ה׳	ד	עבדה לא תעשו [86]
ה	אני ה׳ אלהיכם	ו	אל בני ישראל [87]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	הדו

בהר

א	תבואתה לאכל [77]	ב	תתנו לארץ [75]	ג	ושב לאחזתו	ד	עולם הוא להם [75]
ה	לכם לאלקים	ו	כו בפרר	ז	סוף הפרשה	ש״ח	גדג

בחקתי

א	לבטח בארצכם	ב	ברתי אתכם	ג	אתכם קוממיות [88]	ד	סיני ביד משה
ה	יעריכנו הכהן [75]	ו	חמישיתו על ערכך [75]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	גדר

מחוברות

א	תתנו לארץ [75]	ב	לכם לאלקים [75]	ג	בו בפרך	ד	תיראו אני ה׳ [69]
ה	סיני ביד משה	ו	יעריכנו הכהן [79]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	גדג

במדבר

א	התפקדו בתוכם [89]	ב	משה כן עשו [90]	ג	על בית אבתיו	ד	יהיו אני ה׳
ה	שנים ועשרים אלף	ו	צוה ה׳ את משה	ז	סוף הפרשה	ש״ח	דהו

נשא

א	צוה ה׳ את משה [89]	ב	לכהן לו יהיה [90]	ג	תשא את עונה [91]	ד	על תורת נזרו [91]
ה	אליאב בן חלן [92]	ו	אליסף בן דעואל [93]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	דדה

בהעלתך

א	את המנרה [90]	ב	ללוים במשמרתם	ג	ולאזרח הארץ	ד	פי ה׳ ביד משה [91]
ה	אני ה׳ אלקיכם	ו	לצבאתם וימעו [94]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	דוד

שלח

א	בן נון יהושע [95]	ב	משם בני ישראל [96]	ג	הארץ מאר מאד	ד	סלחתי כדברך [97]
ה	או מן הצאן [98]	ו	ולגר הגר אתכם	ז	סוף הפרשה	ש״ח	גהה

עיקר 1. 86 סיים בקרבנות חג הפסח. 87 כלל בו חגי החדש השביעי וקרבניותיהם. 88 עם סיום הברכות. 89 עפ״י עיקר 1. 90 עפ״י עיקר 2. 91 ע״פ הענין. 92 סיום יום שלישי. 93 ע״פ יום שני. 94 ע״פ מסע הדגלים. 95 ע״פ שמות המרגלים. 96 ער לפני שוב המרגלים. 97 ע״פ תפלת משה. 98 עפ״י עיקר 4. 99 עפ״י עיקר

קורח

א	אל כל העדה [99]	ב	והמגפה נעצרה [100]	ג	איש מטהו	ד	והזר הקרב יומת [101]
ה	בתוך בני ישראל	ו	לא ינחלו נחלה [101]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	דגג

חקת

א	תטמא עד הערב [101]	ב	ויקדש בם [101]	ג	ויט ישראל מעליו	ד	המקום חרמה [101]
ה	ואתנה להם מים [101]	ו	על פני הישימון [100]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	דגג

בלק [102]

א	כי ברוך הוא	ב	אליך אותו תעשה	ג	עם שרי בלק [103]	ד	אתו אשמר לדבר
ה	ה' אתו אעשה	ו	ואדריך ארור [104]	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גרד

פינחס

א	בין רב למעט [99]	ב	צוה ה' ביד משה [101]	ג	דבר ה' ביר משה	ד	יעשה ונסכו
ה	יהיו לכם ונסכיהם [105]	ו	ומנחתה ונסכיהם	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגו

מטות

א	בנעריה בית אביה	ב	על ידן ירחו	ג	תבאו אל המחנה	ד	ישראל לפני ה' [101]
ה	ולעבדיך מקנה [100]	ו	הירדן מזרחה	ז	סוף הפרשה	ש"ח	הגר

מסעי

א	במתו בהר ההר [101]	ב	בערבת מואב	ג	קרמה מזרחה	ד	בארץ בנען
ה	מעדיו ללוים	ו	בתוך בני ישראל	ז	סוף הפרשה	ש"ח	גגה

מחוברות

א	תבאו אל המחנה [101]	ב	ישראל לפני ה'	ג	הירדן מזרחה	ד	לה נבח בשמו [106]
ה	קרמה מזרחה	ו	מעדיו ללוים	ז	סוף הפרשה	ש"ח	הגד

---

1. 100 עפ"י עיקר 2. 101 ע"ס הענין. 102 כבר נתבאר בפנים הספר איך חלקו בהתיגאן מימי קדם פרשת חקת בשנה שהיא מתחברת חציה הראשון למעלש עם פרשת קרח וחציה האחרון עם פרשת בלק ונתפרש שם גם פיסוק המברכים. 103 ע"ס דברי המלאך. 104 ע"ס הברכה כמו סיום ששי דפרשת תולדות. 105 ע"ס קרבנות המוספים השוים במינם.

דברים

א אשר תעשון [101]	ב ענקים ראינו שם [107]	ג ימים רבים	ד נתן ה׳ להם [101]
ה וישבו תחתם [101]	ו ברך ביום הזה	ז סוף הפרשה	ש״ח גגד

ואתחנן

א ואת בניהם ילמדון [101]	ב אל קנא [101]	ג לך כל הימים	ד אשדות הפסגה
ה חלב ודבש [109]	ו כאשר דבר ה׳ [101]	ז סוף הפרשה	ש״ח דגד

עקב

א כי חרם הוא [110]	ב מצור החלמיש [111]	ג ביום הקהל [101]	ד ובזרעך הגטויה
ה לאבתם לתת להם	ו זבת חלב ודבש [101]	ז סוף הפרשה	ש״ח ההה

ראה

א ימיך על אדמתך [99]	ב ולא תגרע ממנו [101]	ג בעיני ה׳ אלקיך	ד בחלב אמו
ה ידך אשר תעשה	ו ככל אשר תעשה	ז סוף הפרשה	ש״ח גגה

שפטים

א ובערת הרע מקרבך [112]	ב בקרב ישראל	ג על האבות [113]	ד לא תגוד ממנו [118]
ה וטוב לך	ו רגל ברגל [113]	ז סוף הפרשה	ש״ח גגו

תצא

א והארכת ימים [115]	ב ובעדת הרע מקרבך [110]	ג שלחה כל ימיו [116]	ד להם בקהל ה׳ [117]
ה שמה לרשתה [113]	ו לפני ה׳ אלקיך [118]	ז סוף הפרשה	ש״ח הגד

תבא

א והגד אשר בקרבך	ב חלב ודבש	ג אלקיך כאשר דבר	ד באר היטב [113]
ה לאבתיך לתת לך [111]	ו אתם בחרב	ז סוף הפרשה	ש״ח גגה

נצבים

א עמך היום	ב עמנו היום	ג התורה הזאת	ד ומשם יקחך [113]
ה ובכל נפשך	ו ובלבבך לעשתו	ז סוף הפרשה	ש״ח גגיר

---

106 עפ״י עיקר 7. 107 ע״ס דבדיהם. 109 כלל עשרת הדברות עם מה שנאמר לפניה.
110 עפ״י עיקר 3. 111עפ״י עיקר 4. 112 עפ״י עיקר 3. 113 ע״ס הענין. 115 המשיך מברך ראשון ער סיום טוב. 116 ע״ס דיני נערה. 117 ע״ס הפסולים לבוא בקהל.
118 הפסיק בצואת ה׳ ליהושע. 119 ע״ס ענין התשובה.

וילך

א	כאשר דבר ה׳	ב	ולא יעזבך	ג	אל כל זקני ישראל	ד	שמה לרשתה
ה	לעד בבני ישראל	ו	ואנכי אהיה עמך [118]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	גגו

מחוברות

א	כל דברי התורה	ב	ובכל נפשך [119]	ג	ובלבבך לעשתו [120]	ד	וליעקב לתת להם [121]
ה	ולא יעזבך [122]	ו	שמה לרשתה	ז	סוף הפרשה [123]	ש״ח	גגיד

האזינו

א	עשך ויכוננך	ב	ואין עמו אל נכר	ג	אל מחללך	ד	בהם תבונה
ה	ואין מידי מציל	ו	שמה לרשתה [124]	ז	סוף הפרשה	ש״ח	ווו

ברכה

א	ועזר מצריו תהיה	ב	ובין כתפיו שכן	ג	אלפי מנשה	ד	ים ודרום ירשה [125]
ה	השלמת התורה					ש״ח	גדה

---

120 עפ״י עיקר 2. 121 עפ״י עיקר ז׳ 122 עם סיום הענין 123 המשיך עפ״י עיקר א׳. 124 המשיך פרשה לאחר שירת האזינו כדרך שהמשיך בשירת הים 125 סיים בכאן כדי שהמשלים יתחיל בברכת אשר למען יהא שוה להמכרכים שקדמו שיש בכלם ענין ברכת השבטים.

נוספות

י. רבנים שעלו מתימן לארץ ישראל

הרב שלמה בן ה"ר ישועה בן ה"ר דוד בן חלפון ז"ל

מחבר ספר „מלאכת שלמה", פירוש על המשניות, המפורסם ומודפס ברוב ספרי המשנה.

בהקדמתו לפירוש זה כתב שעלה לא"י בהיותו בן ארבע שנים עם אביו שהיה רב בעיר צנעא וכל בני המשפחה. את צנעא מכנה „אוזל" כפי מה שמכנים אותה כל חכמי תימן, ועד כתב פרטי קודות נסיעתם וישובם בא"י.

בספר „שם הגדולים" כתוב שהיה מרבנן קשישאי בעיה"ק חברון ת"ו, תלמיד מהר"ר בצלאל והרב מהרח"ו וחיבר הספר הזה בשנת השפ"ב [1]. עוד כותב שחיבר ספר „דברי אמת" בהגהת המקרא, והיה נמצא לפניו בכת"י.

הרב חו"ק כמהר"ר שלום שרעבי זצ"ל

הרב חיד"א ז"ל בספרו „שם הגדולים" מכנה אותו אחד קדוש בדורנו, והרב חיד"א חיה בדורו של מהרי"ץ ז"ל, נלמד מחתימתו על שאלת מהרי"ץ המועתקת בפי' מהרי"ץ „עץ חיים" על ה„תכלאל" בענין התימת ברכת „ברוך שומר עמו ישראל" שאומרם בברכה אחרונה של ק"ש ערבית. וכתוב ב„חוברת שרידי תימן" לר"א נדאף שנולד מהר"ש שרעבי בשנת הת"פ, בעדך, ושנת הולדת מהרי"ץ היה בשנת התע"ה, בערך, ותשעים שנה [2] חיה ונאסף לח"ן בשנת בקי"ו לשטרות (התקס"ה), כמו שכתבתי בספר זה. והנה משפחת שרעבי מפורסמת, מתושבי שכונת היהודים בצנעא, ועל שמה נק' „כניסת אלשרעבי" שבנה זקן המשפחה בתחלת ישוב השכונה, שנים מספר לפני דורו של מהרי"ץ ז"ל.

אמנם אין להכריע שהר"ש שרעבי מתושבי שכונת היהודים בצנעא, שהרי אין לו שום יחס בתולדות משפחה זו המשתלשל מזמן קדום ועד עתה, ובכלל הרבנים שהיו בזמן מהרי"ץ ולפניו, לא נזכר. גם לאחר שנתפרסם שם תהלתו אין בני המשפחה הזאת מתפארים שדרך כוכב זה מתוך משפחתם. ולכן צריכים אנו להודות שהיה מתושבי מחוז שרעב, הידוע בדרום תימן, ומשם עלה לא"י בדצון טוב ותשיקה קדושה לא מחמת אונס ונדר בשביל מעשה ודברי הבל הכתובים בחובדת הגז' ובהגיעו לא"י נתכנה „שרעבי" על שם שרעב ארץ מולדתו.

---

1 יש לשער שכתב חבורו זה בהיותו בן ארבעים שנה. ואם כן יהיה תאריך עליתו ממדינת צנעא לא"י, בזמן שלטון התרכים בתימן, קרוב למאה שנה לפני גלות מוזג.

2 הערכתי שנות חייו בזה הסכום עפ"י מה ששמעתי מזקנים שספרו להם וקניהם שהכירוהו, כי מרוב ימים כשל כחו ולא יכל עוד ללכת להתפלל בבהכ"נ שלו אף שאינה רחוקה כ"כ מביתו והיה נכנס להתפלל בבהכ"נ אלד'מארי הקרובה וסמוכה לביתו.

יא. רשימת שמות

	שנת אסיפתו	שני חייו
1. ראב"ד שלמה ן' סעדיה מנזלי	התי"ן (1690)	80
2. הדיין יחיא ן' אברהם לוי	התנ"ו (1696)	85
3. ראב"ד יחיא (זכריה) ן' יוסף הכהן	התע"ה (1715)	75
4. הדיין משה (מוסא) ן' סעדיה קטיעי	התע"ה (1715)	75
5. הדיין חיים ן' שלום צבטאני	התע"ה (1715)	75
6. הדיין שלום ן' עמרם לוי (חמדי)	התפ"ד (1724)	75
7. הדיין יוסף ן' סעדיה בשארי	התפ"ד (1724)	75
8. הרב יהודה ן' שלמה צעדי	התי"ק (1740)	75
9. הרב יוסף ן' הדיין צאלח	התק"א (1741)	75
10. ראב"ד דוד ן' יחיא חותר	התק"ד (1744)	80
11. הדיין צאלח ן' יחיא צאלח	התק"ט (1749)	85
12. הרב יחיא ן' השר שלום עראקי	התק"י (1750)	70
13. ראב"ד סעדיה ן' משה קטיעי	התקי"ז (1757)	75
14. הדיין סעדיה ן' שלום לוי עמר	התקי"ז (1757)	75
15. הדיין יחיא ן' משה קרואני	התקכ"ה (1765)	75
16. הדה"ג דוד ן' שלמה מישרקי	התקל"א (1771)	75
17. הדיין שלום ן' הדיין יוסף בשארי	התקל"א (1771)	70
18. השר ונגיד שלום אהרן עראקי	התק"מ (1780)	95
19. הדיין שלום ן' סעדיה הכהן	התקמ"ה (1785)	75
20. הרב שלמה ן' יוסף ן' הדיין צאלח	התק"ן (1790)	60
21. הדיין שלמה ן' ישועה אלגמל	התקנ"ה (1795)	75
22. ראב"ד הרה"ג יחיא ן' יוסף צאלח	התקס"ה (1805)	90
23. הדיין יחיא ן' ה"ר יהודה צעדי	התקס"ח (1808)	75
24. ראב"ד אברהם ן' ראב"ד יחיא צאלח	התקס"ח (1808)	70
25. הדיין יחיא ן' ה"ר דוד משרקי	התקס"ט (1809)	75
26. הדיין יוסף ן' שלום נקאש	התקע"ח (1818)	80
27. הדיין פנחס ן' שלמה עראקי	התקע"ח (1818)	75
28. הדיין אברהם ן' אהרן מנזלי	התקפ"ז (1827)	75
29. הנגיד אברהם ן' שלום לוי אלשיך	התקפ"ט (1829)	80
30. הפרנס ה"ר יחיא ן' יהודה צאלח	התקצ"ד (1834)	80
31. הדיין יחיא שלמה אביץ'	התקצ"ו (1836)	70
32. הדיין דוד ן' ראב"ד אברהם צאלח	התקצ"ט (1839)	70
33. ראב"ד יוסף ן' שלום קארה	התר"ט (1849)	80
34. ה"ר שלום ן' סעדיה קרח (מורי זקני)	התר"י (1850)	80
35. הרב צאלח בן ראב"ד אברהם צאלח	התרי"ז (1857)	70

36. הדיין יחיא ן' יעקב צאלח	התרי"ט (1859)	55
37. הרב יחיא ן' שלום חבשוש	התר"ך (1860)	70
38. הרב שלמה ן' הפרנס יחיא צאלח	התרכ"א (1861)	65
39. הדיין יחיא ן' שלום הבהן	התרכ"ז (1867)	80
40. הרב שלמה ן' שלמה עמר	התרל"ב (1872)	95
41. הרב יוסף ן' הפרנס יחיא צאלח	התרל"ד (1874)	75
42. הרב יחיא ן' בכ"ר שלום קרח (אדוני אבי)	התרמ"א (1881)	41
43. הרב ונגיד שלום ן' יהודה מנצורה	התרמ"ה (1885)	85
44. הרב יחיא ן' ראב"ד יוסף קארה	התרמ"ז (1887)	75
45. הרב יחיא ן' יחיא בדיחי (ראש הישיבה)	התרמ"ח (1888)	80
46. הרב יוסף ן' שלום קרח	התרמ"ט (1889)	95
47. ראב"ד שלמה ן' ראב"ד יוסף קארה	התרמ"ט (1889)	85
48. הרב אברהם ן' ראב"ד יוסף קארה	התר"ן (1890)	75
49. הרב יוסף ן' אהרן הכהן	התרנ"ב (1892)	75
50. הגזבר יעקב ן' חיים שרעבי	התרנ"ה (1895)	80
51. הדיין יוסף ן' דוד מנזלי	התרנ"ט (1899)	95
52. החכם חיים ן' יחיא חבשוש	התרנ"ט (1899)	60
53. הרב יציש ן' יוסף מג'ארי	התרס"ב (1902)	75
54. ראב"ד שלמה ן' שלום צאלח	התרס"ב (1902)	80
55. חכם באשי יוסף ן' אהרן עמר	התרס"ה (1905)	65
56. הרב שלום ן' יחיא חבשוש (ראש הישיבה)	התרס"ה (1905)	80
57. הרב שלום ן' שלום שמן (סגן ראש הישיבה)	התרס"ה (1905)	65
58. הדיין אברהם ן' ה"ר צאלח	התרס"ה (1905)	80
59. התוכן סעדיה ן' יוסף ערוסי	התרס"ט (1909)	70
60. חכם באשי הרב יוסף ן' שלום בדיחי	התרע"א (1911)	90
61. הרב חיים ן' שלמה כסאר	התרע"ב (1912)	53
62. הרה"ג חיים ן' ה"ר יוסף קרח	התרע"ד (1914)	92
63. הרב שלמה ן' יחיא חבשוש	התרפ"א (1921)	65
64. חכם באשי הרב יחיא ן' שלמה קאפח	התרצ"ב (1932)	78
65. חכם באשי הרב יחיא ן' משה יצחק	התרצ"ב (1932)	65
66. חכם באשי הרב שלום ן' יחיא גמל	התרצ"ד (1934)	75
67. הרב אהרן ן' שלום הכהן	התרצ"ד (1934)	93
68. הדיין יחיא ן' שלום אביץ'	התרצ"ו (1936)	62
69. הגזבר הרב אברהם ן' יהודה בדיחי	התרצ"ט (1939)	90
70. הגזבר הרב חיים ן' שלמה משרקי	התש"ו (1946)	72

יב. זכר לשכונת היהודים בצנעא

אחרי עלותי לא"י העירני החכם ד"ר שלמה דב גויטין נ"י ובעצתו הנחני, לרשום שמות הרחובות והמבואות שבשכונת היהודים בצנעא הנק' קאע ביר אלעזב וגם שם בתי כנסיות הנמצאים בכל מבוי ממבואותיה, להיות זכר לשכינה גדולה זו אשר עתה נתרוקנה מהיהודים תושביה אחר שעלו כלם לא"י ונעתקה ליד הגוים וידם שלטה על כל בתי הכנסיות. והנני מקדיש רשימת גבולותיה כמות שהם עת עזבם אותה בשנת תש"ט — תש"י.

ברוח מזרח שכונת הגוים הנק' ביר אלעזב, בקרן מזרחית צפונית מבדיל חוב הנקרא שארע אלואדי [1], ולפנים ממנו לצד מזרח פרדס גדול ברשות יורשי האמאם אלמנצור. ובקרן מזרחית דרומית מבדלת רחבה גדולה נק' צלבי אלקאע ולפנים ממנה ומהפרדס הנז' ביר אלעזב שכונת הגוים.

רוח צפונית סמוכה לפרדסים ובתים ביד הגוים נכללים עם ביר אלעזב.

רוח מערבית חומת השכונה הנמשכת עם חומת ביר אלעזב.

רוח דרומית המסלה הרחבה אשר עתה מבדלת בין השכונה ובין שכונת היהודים החדשה הנק' אלקריה אלגדיד, שקנו אדמתה תושביה מהגוים כמו שכתבתי בספר זה.

השכונה נחלקת לשתי פאות, צפונית ודרומית על ידי שתי מסלות החוצות כל פאה מן המזרח אל המערב, ומבואות השכונה פתוחים אל כל מסלה משני צדדיה.

הפאה הצפונית

נקראת המסלה החוצה אותה שארע אלרישה [2] ופתוחים אליה בצדה הצפוני שארע מסעוד [3] ובו בנה אברהם גזפאן בית כנסת [4]נק' על שמו כניס גזפאן. למעלה ממנו שארע אלמשמאעה [5], ובמבוי זה בית כנסת נק' כניס אלעזירי [6] ובסוף מסלה זאת במערבה נק' פיש אלערק על שם בית הכנסת שבנה אותה שם אלערק הנק' כניס אלערק.

המבואות הפתוחים למסלה זו מצדה הדרומי, הראשון נק' שארע אלבוסאני נמשך

---

1 נק' כן על כי דרך רחוב זה נכנסים הגוים מואדי צ'הר המביאים אל השכונה ענבים, רמונים, לימונים, אתרוגים ודלועים ושאר מיני פירות

2 על שם יעיש אלרישה שהיה ביתו בראש המסלה המזרחי.

3 ע"ש הרב המבוי מ"ו מסעוד.

4 במבוי זה נהרג המכריז לתפלה לפני עלות השחר, כי באו שודדים וגנבים מהגויים השבנים וחששו שמא הכיר אותם ואז רצחוהו נפש, ואחר מעשה זה נתפייסו השלטונות וניתן רשיון אמאמי לבנות בית כנסת לפני מבוי זה.

5 כן היו קוראים לאדמת מבוי בעודה שדה לפני מכירתה ליהודים.

6 בפי הכל שהשר שלום עראקי בנאה. אמנם לא אדע למה נק' כניס אלעזירי.

לאורכו עד שהוא יוצא אל המסלה הדרומית ונעקם אליו מבוי יוצא אל שארע אלואדי ובו בנויה בית כנסת נק' כניס אלמסורי [7] ואל מבוי עקום זה פתוח מבוי קטן ובו בנויה כניס אלכסאר [7] ונעקם ויוצא להחוב הנק' שארע אלואדי ושני אלה המבואות העקומים נק' שארע מסך. למעלה ממנו מבוי קטן בנויה בו כניס אלשרעבי [7]. למעלה ממנו פתוח מבוי הנקרא שארע אלשיך על שם כניס אלשיך [7] הבנוי באמצעו, ואצל פתחו בנה יעיש אלגמל בית כנסת חדשה נק' כניס אלגמל [7] וגם פתוחה אליו דרך באמצעות מבוי קטן, יוצא אל המבוי אחד למעלה ממנו הנק' שארע ג'יאת [8]. אולם המבוי הראשי הזה נמשך לארכו ויוצא אל המסלה הדרומית, ובקצהו הדרומי פתוח מבוי לצד מערב נק' שארע אלסיאני על שם כניס אלסיאני הבנויה בו [9]. לפנים ממבוי זה מתפתלים מבואות לשלש רוחות: לרוח צפון מתפתל המבוי שבו בנה יחיא אלגרשי בית כנסת חדשה נק' כניס אלגרשי על שמו [8] ולרוח מערב המבוי הנק' שארע חבארה על שם כניס חבארה [10] הבנויה בו. ונמשך מבוי זה אל השכונה הנק' אלג'רקה אשר בה בנו משפחת יצחאק הלוי בית כנסת חדשה נקראת על שמם ולדרום אלג'רקה מבוי ובו בנויה כניס אלחגאגי [11] ונמשך מבוי זה ויוצא אל המסלה הדרומית. למעלה ממנו המבוי הנקרא אלצבירה [12] ובו בנויה בהכ"נ הנק' כניס אלסעאדי [13] ונמשך ויוצא אל המסלה הדרומית.

הפאה הדרומית

המסלה החוצה אותה נק' שארע אלסוק. ופתוחים אליה בצדה הדרומי המבוי הנק' שארע אלאסטא על שם בית הכנסת ושכונת בתים ובית טבילה שבנה אלאסטא שר שלום עראקי, ונעקם לצד מצרח וסוף עקימתו יוצא אל המסלה הרחבה [14] המבדלת בין השכונה ואלקריה אלגדיד. ובאמצע עקימתו לצד דרום יוצאים שני מבואות קטנים יוצאים אל המסלה הרחבה ונכללים בשם שארע אלאסטא. למעלה ממנו המבוי הנק' שארע צאלח על שם כניס מהרי"ץ הבנויה בו ומתפתל מבוי זה ויוצא אל שארע אלכחלאני הנקרא על שם כניס אלכחלאני [13] הבנויה בו ולמזרחו שארע אלקארה

---

[7] בפנים הספר כתבתי שמות בוניה ופרטים ממקרים שעברו עליה.

[8] אין בית בנסת זו מוחזקת ביד משפחת אלסיאני, אולי שהבונים מכרוה לקהל אחר חרבן הבתי כנסיות ונשאר עליה שם בעליה הבונים.

[9] על שם המשפחה שגרה בו בתחלת ההתישבות.

[10] מוחזקת עד היום ביד משפחת חבארה יורשי זקן המשפחה אשר בנה אותה.

[11] משפחת אלחגאגי שבנה אותה זקנם ונק' על שמו, נטמעה ולא נדע אם מתו בני המשפחה בשנות רעבון ודבר, או הלכו להתישב בקצוי תימן, כי זה כמה שנים והיא תחת השגחת הקהל.

[12] מבוי זה סמוך לחומה ומצודה בקיר החומה לחיילים נק' אלצבירה ועל שמה נק' מבוי זה.

[13] הבעלים בוניה הלבו להתישב בכפרים דחוקים ונשארה בהכ"נ ברשות הקהל והשגחתם.

[14] בראש מסלה זו המערבי פתח בקיר החומה לנכנסים וליוצאים נק' באב קאע אליהוד.

על שם משפחת הראב"ד יוסף קארה השוכנים בו ובסופו פתח אל המסלה הרחבה. למעלה ממנו מבוי נק' שארע אלד'מארי ע"ש כניס אלד'מארי [13] הבנויה בו. למעלה ממנו בקצה המסלה נק' שארע אלטירי. על שם בהכ"נ שבנה בו אברהם אלטירי. למעלה ממנו סוף המסלה נקרא ראס אלקאע ובו בנויים שתי בתי כנסיות האחת נק' כניס עואץ' [13] והשנית בית כנסת חדשה שבנה מאלם אלבדיחי [13].

המבואות הפתוחה למסלה בצדה הצפוני. המבוי שיש לו שני ראשים נקרא שארע אלריעאני ע"ש כניס אלריעאני הבנויה בו ועוד יש לחצר כניס אלחגאגי פתח אחר יוצא אליו ובסופו מתעקם ויוצא לרוח מזרח אל המסלה בראשו השני. למעלה ממנו מבואות קטנים סתומים בצפונם נכללים בשם המסלה.

גבולות השכונה הדרומית הנק' אלקריה אלגדיד [15]

מזרח שכונת גויים נק' אלבלקה. לפאת צפון המסלה הרחבה. לפאת מערב פרדס ובית חולים ממשלתי בדרומו. ובקצה המערבי מסגד למסלמים. לפאת דרום שתי גנות קטנות ביד הגויים מפסיקים בין השכונה ובין החומה.

---

[15] בפנים הספר נזכרו כית המרחץ הציבורי אשר בצפונה ובית הכנסת שבנו בני השכונה באמצעה.

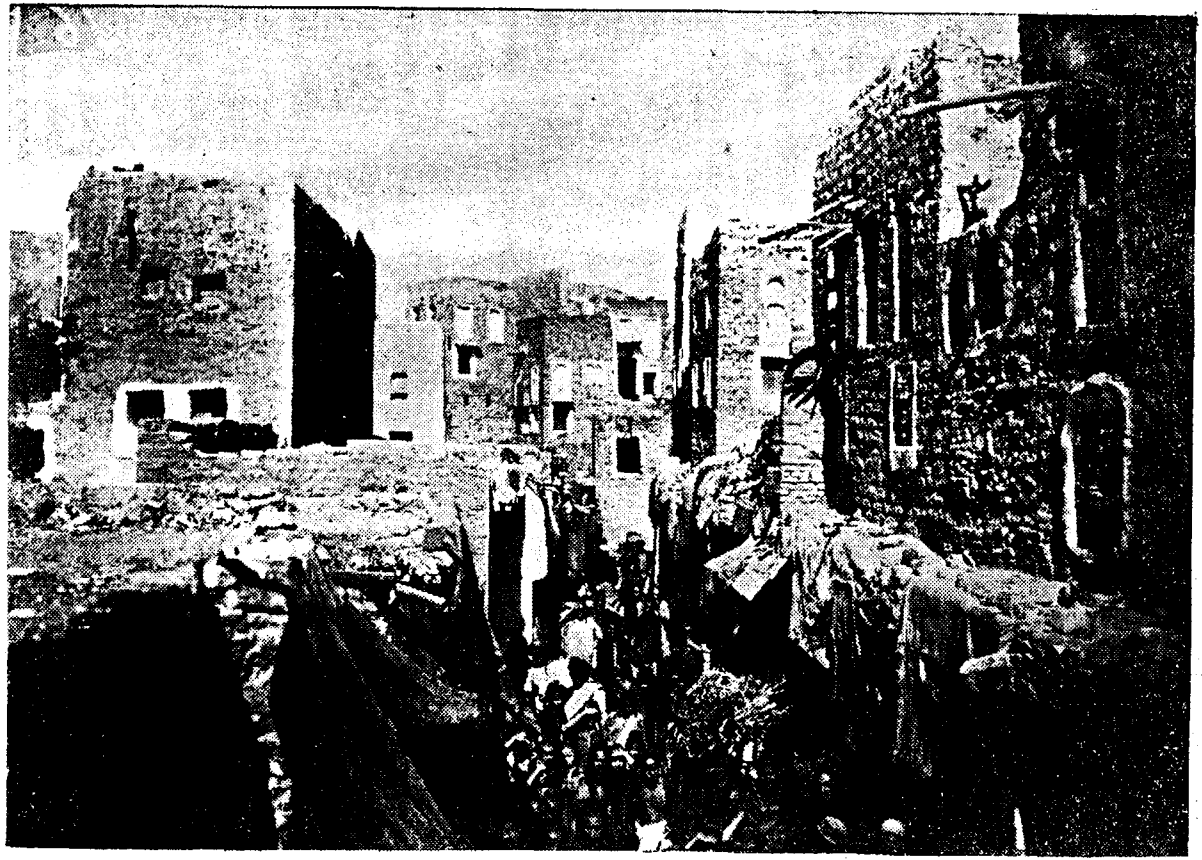

שוק בשכונת היהודים בצנעא

ביבליוגרפיה עברית נבחרת והערות

מאת העורך

לפרק ראשון

הערה כוללת:

בספר זה נזכרים הרבה ספרים וחכורים, מהם אשר נדפסו כבר ומהם אשר נמצאים עדיין בכ"י. היה מן הראוי להביא הערות אלו כאן ולכל אחד עפ"י מקומו המצוין בספר, ואולם נמנעתי מעשות זאת מאחר שמלאכה זו נעשתה כהלכה ובמפירט ברשימתו המצוינת של ידידי מר יהודה רצאבי בחוברתו „ספרות יהודי תימן", קרית ספר, כרך כ"ח.

כמו כן לזהוי פיוטים ממחברים תימנים יוכל הקורא לזהותם, מלבד בדרך הרגילה של חוקרי השירה והפיוט העבריים, גם ברשימתו של מר רצהבי: פיוטי תימן, ביכליוגרפיה, „קרית ספר" שנה כ"ב, רשימה של 386 פיוטים ועוד 80 פיוטים במלואים „קרית ספר" שנה כ"ז.

כאן נתנו הערות עניניות וציוני מאמרים ורשימות שעל ידן יוכל הקורא להשלים את ידיעותיו על יהודי תימן אם רצונו בכך.

לעמוד ג': על ראשית גלות תימן לפי מסורות יהודי תימן, עיין, ר' יעקב ספיר, „אבן ספיר", חלק א', ליק 1866.

וכן: אכרהם טביב, „גלות תימן", תל־אביב, תרצ"א.

מגין השנה לחורבן ביום תשיעי באב נתקבל כתימן מא"י ואולי מכאן אין ראיה לקביעת זמן ראשית גלות תימן. עיין, א. יערי, תשעה כאב כירושלים, „סיני", כרך ל"ה, תשי"ד, ע' רצ"ה.

לעמוד ד': עיין ד"ר ישראל בן זאב, „היהודים בערב", תל־אביב, תרצ"א. פרק שני: מדינת היהודים ומלכות בית חמיר המתיהדים על אדמת תימן.

וכן: חיים זאב הירשברג, „ישראל בערב", תל־אביב, התש"ו.

לעמוד ה': תיאור המאורעות ההיסטוריים נפסק כאן ומתחדש עם כבוש תימן ע"י התורכים לראשונה. החסר הזה מתמלא ע"י המחבר כפרק שני, ואולם לא מבחינת מאורעות הסטוריים אלא מבחינת החיים התרבותיים והספרותיים בקרב יהודי תימן בתקופה זו עד כמה שהם ידועים לו.

* * *

לעמוד ה׳: על ר׳ יחיא אלצ׳אהרי, עיין, א. יערי, „סיני", שנה ב׳ עמ׳ שצ״ג ואילך. מהקדמתו אפשר ללמוד הרבה על תימן בימים ההם ועל קשריהם עם א״י.

לעמוד ח׳: עיין משה קהתי, במאסף „ציון", ספר חמישי, ירושלים תרצ״ג, „התנועה השבתאית בתימן", פרק מספר „קורות הזמן", כ״י, לר׳ חיים ן׳ יחיא חבשוש.
אמנם המאורע המסופר מספר „חמדת ימים" יתכן וקדם למה שמספר חבשוש, כי זה היה בתקופת התורכים בתימן ושבתי צבי נולד השפ״ו (1626) שנתים לפני גרוש התורכים מתימן. כך דעת הרב המחבר ואין צורך לדחוק ולהכניסו למסגרת זמן השבתאות בתימן כפי המצוין במאמרו של מר קהתי.

לעמוד ח׳: השקפת הרב המחבר בדבר ה„סימנים" (הפאות) הנהוגים בקרב יהודי תימן מענינת מאד אבל צריכה עיון.

לעמוד ט׳: על „גלות מוזע", עיין מסורות שונות שנדפסו ע״י ש. גרידי בעתון „המזרח", גליון ח׳ וכן שלום לוי נחום בעתון „הד המזרח", 19.5.44.
מוזע — היא חבל ארץ בחוף תהאמה, אשר מזג אוירו חם ועכור, מערבית דרומית לצנעא.
„וצלנא האתף אלאלחאן" — קינה מיוחסת לר״ש שבזי, עיין, א.צ. אידלסון, „שירי תימן", סיסינסי, תרצ״א, ע׳ 186. „אזיל דמעותי" — קינה לר״ש עאשרי. עיין, „שירי תימן", ע׳ 98. יוחסה עד כה בטעות לר״ש שבזי.
מלבד שני שירי הקינה הנ״ל על גלות מוזע שזכרם המחבר, יש עוד כמה שירים שנכתבו ע״י משוררים שונים.

לע׳ ט״ו־ט״ז: לענין ספר „דופי הזמן" תכנו, ומי מחברו, עיין: ש. ד. גויטיין, „קרית ספר", שנה שנה י״ד, ספר ב׳. ולענין כל התקופה, אישיה וחיי היהודים בה, עיין: שמעון גרידי, „קוים לתולדות יהודי תימן במאה הי״ח" בקובץ „מתימן לציון", תל־אביב, התרצ״ח. על משפחת עראקי שמוצאה מבבל, עיין, „מסע תימן", ר׳ יעקב ספיר, מהדורת א. יערי, ירושלים, תש״ה.
אל„אוסטא" — האומן, היה ממונה על המסבע בבית המלכות.

לעמוד י״ז: בענין סדור „בני חלף" המכוון הוא לסדור „בני חלב", כלומר, ארם צובא סדור זה נמשך אחרי סדורו של ר׳ סעדיה גאון ולפי נוסחתו.

לעמוד כ״א: עיין יהודה רצהבי, קובץ „שבות תימן", תל־אביב, התש״ה, „מהרי״ק וספרו „פעולת צדיק".
יש לציין כי השו״ת „פעולת צדיק" הוא ספר השו״ת היחידי שנשאר מחכמי תימן.

לעמוד כ״ה: עיין, יהודה רצהבי, גזירה על יהודי צנעא בפסח התקע״ח (1818), בקובץ „מנחה ליהודה" ירושלים, תש״י.

לעמוד כ״ו: „מקמצים" — קמץ כמו קבץ, „המקמץ צואת כלבים" (כתובות ע״ז) „איזה הוא המקמץ, זה הבורסי, ויש אומרים המקמץ את הצועה", (תוספתא כתובות ז׳ י״א).

לעמוד ל׳: על המאורע בשנת תר״ס (1809) וכן על המאורעות בשנים שלאחרי כן, כתב סעדיה ן׳ יהודה מנצורה שבע מקאמות במבנה „תחכמוני", וקדא לספרו בשם „ספר המחשבה".

כ״י זה מוכן לדפוס ע״י ה״ה א. יצרי ויהודה רצהבי ומחכונגים להוציאו לאור בשם „גלות וגאולה״.

ועיין, יהודה רצהבי, מאורעות תרי״א (1851) בצנעא, „סיני״, כרך כ״ט, ירושלים, תשי״א.

לעמוד ל״ב: עיין בפרוטרוט תיאור הימים ההם, „מסע תימן״, ר׳ יעקב ספיר, מהדורת א. יצרי, ירושלים, תש״ה.

לעמוד ל״ה: המעיט הרב המחבר את הדבור על ר׳ יעקב ספיר, כנראה, מפני שהחכם הנ״ל מפורסם דיו ע״י ספרו „אבן ספיר״. מכל מקום ראוי לציין כי יש הרבה מה לכתוב על ספיד ועל חשיבותו המיוחדת כמגלה יהודי תימן ליהודי אירופה ולעולם כלו.

לעמוד ל״ו: משיח שקר ראשון שקם ליהודי תימן, היה זה שעליו הודיעו יהודי תימן באגרת להרמב״ם והוא כתב להם בתשובה את „אגרת תימן״ המפורסמת. שנת הופעתו היתה רתתקל״ב (1172), לערך, השני, היה בשנת הרנ״ה (1495), זכרו ג״כ ר׳ חיים ן׳ יחיא חבשוש בחבורו „קורות הזמן״ (עדיין בכתב יד). השלישי, היה יהודה בר שלום „שכר כחיל״, בשנת תרכ״א (1861), הופיע צנצא, הרביעי, קרא לעצמו בשם „שכר כחיל״, הופיע בתנעם, בשנת תרכ״ח (1868), והחמישי, היה יוסף עבדאללה, הופיע בצנעא, בשנת התרנ״ג (1893), זכרו ג״כ חבשוש בחבורו הנ״ל.

על כל המשיחים הנ״ל, עיין, א. יצרי, „שכר כחיל״ (שני משיחי שקר בתימן), בקובץ „שבות תימן״, תל־אביב, תש״ה.

ועוד על התנועות המשיחיות בתימן, עיין, יוסף שפירא, „בשבילי הגאולה״, פרקים: ב׳, ה׳, י״ח.

לעמוד מ׳: על יוסף הלוי, על תגליותיו ועל חבשוש מדריכו, ראוי היה להרחיב הדבור. עיין, „מסעות חבשוש״, מהדורת ד״ר ש. ד. גויטיין, תל־אביב, תרצ״ט, במבוא.

לעמוד מ״א: על ר׳ סלימאן אלקארה וכן על ר׳ יצחק שאול הספרדי, עיין א. יצרי, עלית יהודי תימן לא״י, „שבות תימן״, תל־אביב, תש״ה.

לעמוד מ״ד: מתוך ענוה לא הרחיב הרב המחבר את הדברים על הרב אביו ז״ל. עיין, „כתר תורה״, חמשה חומשי תורה, לפי מסורת יהודי תימן, בפקוח שמעון גרידי, תל־אביב, התש״ט, בהקדמה עמוד ה׳. בספר זה מודפסים הספר „מרפא לשון״ הערות על תרגום אונקלוס מאת אבי המחבר וכן הערות לתרגום רס״ג של המחבר.

לעמוד מ״ו: על העליה הראשונה מתימן, כעיקרה מבני צנעא וסביבותיה, כשנים תרמ״א—תרס״ו (1906—1881), עיין, אברהם יצרי, עלית יהודי תימן לא״י, בקובץ „שבות תימן״, תל־אביב, תש״ה, עם ציון המקורות הנזכרים שם.

על העליה השניה מתימן שהיתה מאנשי צפון תימן, צעדה חידאן ובנותיהן בשנים תרס״ו—תרס״ט (1909—1906), עיין, א. טביב, „שבי תימן״ תל־אביב, תרצ״ב, וכן מאמרו של א. יצרי.

על ההתעוררות לעליה הראשונה מתימן משנת תרמ״א (1881), עיין, זכרונותיו של ר׳ שלום ן׳ יוסף אלשיך, נתפרסמו מכ״י ע״י יהודה רצהבי, בשבועון „המזרח״, שנה ב׳, גליון ד׳, מיום: כ״ו מרחשון, תש״ג.

לעמוד נ"ח: על השדרי"ם והשליחים שיצאו מא"י לתימן, ועל שליחותו של ר"א נדאף, עיין, אברהם יערי „שליחים מא"י לתימן", ירושלים, תרצ"ט.

לעמוד נ"ט: הרב אברהם חיים אלנדאף נולד בתימן בשנת תרכ"ו ונפטר בתל־אביב בשנת ת"ש. מלבד מה שזכר המחבר, יש להזכיר כי הר' נדאף חיבר גם אגרת אל יהודי תימן בשם „מבשר טוב". אגרת זו נמסרה לידי מר שמואל יבנאלי לפני נסיעתו כשליח לתימן ועל ידה עשה תעמולתו בקרב יהודי תימן.

לעמוד ס"ה: עיין, „אשכלות מרורות והליכות שבא", חברו, הרב החכם הגביר הנכבד, ר' סלימאן שלום בן יחיא חבשוש, מ"כ, מספר „קבץ על יד" לחברת מקיצי נרדמים, כרך, ב' (יב) ירושלים, שנת צ"ח.

נוסף להערות הרב המחבר שב„נספחות" נצטברו עוד הערות חשובות ע"י שינים, ומתוך השוואה עם כה"י המקורי מתברר בי אין תקנה לדבר, אלא להוציא את החבור הזה במהדורה שניה.

לעמוד ס"ח: עיין, אברהם אלמאליח, קובץ „שבות תימן", תל־אביב, התש"ה, תרגום לא שלם של „מסע יום טוב צמח לתימן".

על מצב היהודים ועניני עליתם לארץ, כפי שהשתקפו בשנות תרע"א—תרע"ב (1912—1911), עיין, שמואל יבנאלי, „מסע לתימן", תל־אביב, תשי"ב.

לעמוד ע"ב: עיין ישראל ישעיה, קובץ „מתימן לציון", תל־אביב, התרצ"ח, מע' 5 ואילך, על האמאם יחיא וסדרי שלטונו ועל מצב קהלת היהודים בצנעא בזמן האחרון.

לעמוד פ"ב: עיין, י. קליגלר, מחנה הפליטים התימנים בעדן, ירושלים, תש"ה. וכן: דו"ח קצר של מרכז התאחדות התימנים בא"י, בדבר פעולותיו בעניני היהודים שבתימן ופליטיהם שבעדן, תל־אביב, התש"ז.

לעמוד פ"ג: עיין, חיים שרעבי, „כיצד נעשתה ההפיכה" דו־שבועון, „בטרם", ו' (עג) 15.3.1948.

לע' פ"ד־צ': על מה שקרה בתימן בשנים האחרונות ועל פרשת המאמצים שנעשו להעלות ארצה את כל יהודי תימן עד חסול הגולה, יש לעיין: חוברות „דפי עליה" של הסוכ"הי לא"י, מחלקת העליה, תש"ט. ש. גרידי, יהודי תימן במדינת ישראל, דו"ח מרכז התאחדות התימנים בישראל, תש"ט. ישראל ישעיהו, חסול גלות תימן, שנתון „דבר", תשי"ב ע' 235.

לפרק שני

פרק זה בא להשלים את החסר בפרק ראשון, וזה ענין של תקופת אלף שנה, בערך, כלומר, מכוף ימי מלכות היהודים בחמיר ועד הכבוש הראשון של תימן בידי התורכים (ממחצית המאה הששית ועד מחצית המאה השש עשרה לספה"נ). השלמה זו אינה מבחינת המאורעות ההסטוריים, אלא מבחינת חיי התרבות והספרות בקרב יהודי תימן בתקופה זו עד כמה שהם ידועים למחבר.

לעמוד צ"ג: ועיין הרב יוסף קאפח, ניקוד, טעמים ומסורת בתימן, „סיני", כרך כ"ט, ירושלים, תשי"א.

עיין, שמעון גרידי: מגנזי היהודים בתימן, תל־אביב, התש"ח, בראשית החוברת, המטפלת בעיקר במדרשים שנכתבו ע"י יהודי תימן וכן בקריאת התורה ומסרתה.

לעמוד צ"ג: ענין מיוחד יש בסברת הרב המחבר בשאלת הנקוד והטעמים ותולדותיהם בתימן. ואולם הבעיה מורכבת ומסובכת ועדיין מצפה למחקרים יסודיים, בענין יחס "הנקוד העליון התימני" אל הנקוד העליון הבבלי והא"י בהתאם לטכסטים קדומים של כ"י תימניים. על הנקוד הבבלי העליון, עיין, ד"ר א. פורת, "לשון חכמים", ירושלים תרצ"ח. וכן, דוד ילין, "דקדוק הלשון העברית", ירושלים, תש"ג.

לעמוד צ"ה: קצר הרב המחבר בענין תקופת הגאונים והרס"ג.

רבנו סעדיה גאון, גאון בסורא, נולד ד' תרמ"ב במצרים ונפטר ד' תש"ב בסורא, (942—882). אין ספק, כי רס"ג היתה האישיות הכבירה הראשונה שהשפעתה על יהדות תימן היתה גדולה מאד. לפי הפרסומים שנכתבו בשנים האחרונות מוכח, כי קשרים אמיצים ליהודי תימן עם המרכזים שבא"י ושבבבל באמצעות החכמים יהגאונים לעניני דת ודין וכן גם קשרים מסחריים.

מפעילותו הספרותית של רס"ג נשארו רשמים חזקים בקרב יהודי תימן הקיימים עד היום והם: השמוש בתרגומו הערבי לתורה ולחלק מהכתובים, השמוש בתוספותיו הפיוטיים בסדר התפלה (אדון העולמים, הושענות, סליחות ליום בפור ועוד), וכן הוספות בהגדה של פסח ועוד. יש להניח שכתביו והוראותיו היו נשמרים בתימן עד היום לולא קם אחר מאתים שנה, בערך, הרמב"ם שירש את השפעת רס"ג ונעשה הוא לאביו הרוחני של יהדות תימן, אם כי השפעת רס"ג לא הועמה כלל.

בכתבי הרמב"ם טפלו יהודי תימן אח"כ הרבה מאד וכנראה מתוך כך אבדו התבורים שלחכמי תימן שעסקו בדברי הרס"ג, כי עד היום לא נמצא אפילו חבור אחד מחכמי תימן הקשור עם שמו של רס"ג (הרב עמרם קרח מתבר ספר זה, הוא היחידי שהשאיר בכתובים ספר "נוה שלום", ביאור לתרגום הערבי של רס"ג).

יש אומרים, כי היה עד הזמן האחרון בתימן כ"י, שהוא קובץ תשובותיו של רס"ג לחכמי תימן על שאלותיהם.

על תקופה חשובה זו, עיין, לוין בנימין מנשה, "גנזי קדם", ח' 3, חיפה, תרפ"ה, אגרת גאון מבבל לארץ ימן וימאמה.

שמואל יבנאלי, קשרים בין יהודי תימן ובין א"י ומרכזי גולה בבבל, מצרים ואחרים, "מסע לתימן", תל-אביב, תשי"ב, ע' 58 ואילך.

הרב פרופ' שמחה אסף, על הקשרים של יהודי תימן עם המרכזים בבבל ובא"י, קובץ "הכנוס העולמי למדעי היהדות", ירושלים, תשי"ב, ע' 290 ואילך.

פרופ' ש. ד. גויטיין, יהדות תימן בין גולת מצרים לבין ראשות הגולה של בבל. "סיני", כרך ל"ג, ירושלים, תשי"ג, ע' רכ"ה ואילך.

לעמוד צ"ה: לאחר עמוד התוך הראשון של יהודי תימן והוא הרס"ג הגה בא הרמב"ם השני לפי התאריך אבל הראשון לפי החשיבות ההלכית והספרותית. רבנו משה ן' מימון, נולד ד' תתצ"ה בקורדובה ונפטר בפוסטאט של מצרים ד' תתקס"ה (1204—1135).

הרב המתבר לא הרחיב בשאלת "אגרת תימן" לרמב"ם ומה שסביב לה, ולא בענין קשריו הצבוריים של הרמב"ם ויהודי תימן. כן מצומצם הוא ההסבר בענין התעסקותם של חכמי תימן בכתבי הרמב"ם ובפירושיהם עליהם. על כך יש לעיין במיוחד בפרק

„מימוניה" בחוברתו של מר יהודה רצהבי, „ספרות יהודי תימן", קרית ספר כרך כ"ח, ירושלים, תשי"ג. שם נזכרים כמעט כל חבורי חכמי תימן על כתבי הרמב"ם. חשוב היה לציין גם כיצד חי זכרו של הרמב"ם בפי יהודי תימן עד היום בספורים ומעשיות עממיים.

כן מן הראוי לציין כי קשרי יהודי תימן נמשכו גם עם צאצאי הרמב"ם. לזה עיין: „תשובות רבנו אברהם ן' הרמב"ם", ע"י המהדיר אברהם חיים פריימן, הוצאת מקיצי נרדמים, ירושלים, התרצ"ח. בין התשובות, שלש עשרה תשובות לשאלות מתימן בעניינים שונים, וכן תשובות לאנשי עדן.

וכן: „תשובות הר' יהושע הנגיד" מבני בנין של הרמב"ם ע"י המהדיר הנ"ל, שלשים וחמש שאלות מאנשי עדן אשר במדינת תימן ותשובותיהן.

לעמוד צ"ז: עיין, שאול ליברמן, מדרשי תימן, הרצאה על מדרשי תימן, מהותם וערכם, ירושלים, תרנ"ן.

את הדברים והמסקנות יש לבדוק מחדש לאור כל מה שנתחדש בזמן האחרון.

לעמוד ק': לתקנה שלא לחזור את התפלה, עיין, פרופ. ד"ר י. אלבוגן „תולדות התפלה והעבודה בישראל" ע' 25, הערה 21, מביא את „תקנתו המפורסמת של הרמב"ם שלא להזור את התפלה".

וזו לשון ההערה:

ע"ד תקנתו המפורסמת של הרמב"ם שלא לחזור את התפלה עיין, שו"ת רדב"ז וניציא, 1749) סי' ה' וצ"ד . . . וב„מלא חפנים" עמוד ע' ואילך:

„. . . ומה ששמעתם מאחד החכמים מארצות אדום שכך הוא דאוי בהכרח, ר"ל שיתפלל הש"צ פעם אחת בקול רם וקדושה, ושלא יהיה שם לחש כלל, אני אומר, בזה הלכתא כותיתי ולא מטעמיה, מפני שראיתי דבריו ביד ר' נסים ור' שמריה שמדם צורם, והם כלם דברים שיש בהם שגיאות דבות ומתנגדים להעיון, שהוא חושב שאיננו מותר שתהיה שם תפלה בלחש כלל, והביא ראיות חלושות ומשובשות מאד, ולכן הנני אומר, שכך ראוי בזמננו מפני סבה שאבארה והיא, שכשיחזור ש"צ להתפלל בקול רם, כל מי שהתפלל ויצא ידי חובתו יהפוך פניו לספר עם חברו או לשיחה בטלה, ויחזור פניו מהמזרח ויסוד כיחו וניעו, וכשיראה זה חברו שאינו בקי יעשה גם הוא כן בלי ספק, ויחשוב שזה שאמר ש"צ אין לסמוך עליו, ואם כן יצא כל מי שאינו בקי והוא לא יצא חובתו, ותתבטל הכונה אשר בעבורה חוזר ש"צ התפלה שהוא להוציא את שאינו בקי, ואמנם כשלא יתפללו הקהל בלחש כלל אלא יתפללו הכל אחר ש"צ תפלה אחת בקדושה, כל מי שיודע להתפלל יתפלל עמו בלחש, והבלתי בקיאים ישמעו ויכרעו כלם עם ש"צ, ופני כל העם אל ההיכל בכונה, ויצאו כלם ידי חובתם, ויהיה הדבר הולך על נכון ויושר, ותמנע אדיכות החזרה ויוסר חלול השם שנתפשט בין הנכרים, שהיהודים דקים וכחים ומספרים בתוך תפלתם, שהרי הם רואים זה תמיד. וזה היותר נכון אצלי באלו הזמנים מצד הסבות שזכרתי..."

(נדפס משו"ת הרמב"ם כ"י בהעתקה עברית מהדורת ישראל פרידלנדר, J. Q. R. סדר חדש כרך ה' ע"א וכו').

מאחר שהזכיר כאן הרב המחבר ענינים בהלכה שהרמב"ם היה בהם עמוד הוראה כשכיל יהודי תימן, יש להוסיף כי על ענינים מיוחדים בהלכה שהיה ענין לדעת כיצד נוהגים בהם יהודי תימן, כבר שאלם הרב אברהם יצחק הכהן קוק ז"ל בתוד "ראשי פרקים מחלוקי המנהגים". אגרת שאלותיו נמסרה יחד עם המלצתו בידי השליח מר שמואל יבנאלי שיצא לתימן בשנת תרע"א (1911). לשאלות נתנו תשובות ע"י חכמי תימן למחוזותיהם השונים. עיין, שמואל יבנאלי, "מסע לתימן", תל־אביב, תשי"ב, ע' 187 ואילך.

לעמוד ק"א: "המחברת הגדולה" שבלה"ק, הכתובה בספרי התיגאן כמו הקדמה, י"ל מכ"י תימני בידי יוסף דירנבורג, כשנת תר"ל (1870).*

"המחברת הקטנה" או "מחברת צנעאני" היא "מחברת התיגאן" שבלשון ערב. ממנה נמצאים ספסים רבים בכ"י והיא מיוחסת למחבר מחכמי צנעא. מחברת זו נדפסה ע"י א. נייבויאר, לייפציג, 1871.

לעמוד ק"כ: עיין, על מארי סאלם אלשבזי ובניו, אברהם טביב, "שבי תימן", תל־אביב, תרצ"ב.

וכן: א. צ. אידלזון, המשורר התימני ר' שלום שבזי ושירתו העברית, "מזרח ומערב" כרך א', חוברת א', תרע"ט. הערות למאמר הנ"ל ובקורת לדברי אידלזון, עיין, אלדנאף א., לתולדות המשורר התימני ר' שלום שבזי, "מזרח ומערב", כרך א' חוברת ר', תרע"ט.

שירי תימן פורסמו ונדפסו ע"י שונים ב"דיואנים" ובצורות אחרות. על טיבה של שירת תימן ומהותה, עיין, א. צ. אידלזון, "דשמות", כרך א', תל־אביב תרפ"ה (מהדורה ב'). כמו כן, "שרי תימן", סיסינטי, תרצ"א, בהקדמה ובסוף הספר.

וכן, י. רצהבי, משירת תימן, "סיני", כרך ל"ב, ירושלים, תשי"ב, ע' קפ"ו.

לענין פיוטים, בקשיות וסליחות, עיין, י. רצהבי, פיוטי תימן, ביבליוגרפיה, "קרית ספר", שנה כ"ב, רשימה של 386 פיוטים, ועוד 80 פיוטים, "קרית ספר", שנה כ"ב.

לעמוד ק"כ: עיין, יהודה רצהבי, "מי הוא מחברו של מדרש חמדת ימים", "קרית ספר", שנה י"ז. מגיע למסקנה של הרב המחבר, שמחבר המדרש "חמדת ימים" אינו ר' שלום שבזי, משוררנו הידוע.

לעמוד ק"ז: חלופי המסורה שבכ"י תימן על התנ"ך, סוכמה כמעט ע"י ר' יחיא ן' יוסף צאלח (מהר"ץ) בספרו "חלק הדקדוק" (או "תוצאות חיים"). הספר נדפס בשלימות ע"י כ. ד. גינצבורג בספר "מסורה" (לונדון 1885) ח"ג ע' 153—105. יש עדיין צורך במחקר מקיף על טיבה של מסורה זו ויחסה אל המסורות השונות של בבל ושל א"י, ושיקבע אם יש יחוד בולט ל"מסורת תימן".

---

* לחוברת זו אין שם, אבל הוא משער ששמה "הורית הקורא". לדעת הכל שמחברה לא היה תימני. יש לציין, כי המדקדק יהודה אבן בלעם (90—1070) כתב מחברת על הטעמים ונגינות בשם "הורית הקורא".

לפרק שלישי

על כל הפרק הזה השוה את המתואר בספר „אבן־ספיר" לר' יעקב ספיר, על עניני חתונה, אבל וכו', וכן השוה, אברהם טביב, „גלות תימן", תל־אביב, תרצ"א — בספרו של טביב יש הקבלה לדוב מה שכתוב בפרק זה אלא שכאן מדובר על מנהגי צנעא ובספרו של טביב מתוארים בקצרה החיים שבמחוז חידאן וצעדה, צפון תימן.

לעמוד ק"ס: עיין, שמעון גרידי, קובץ „מתימן לציון", תל־אביב, התרצ"ח, „החנוך בתימן".
ועוד: פרופ' ש.ד. גויטיין, החנוך היהודי בארץ תימן כספוס של חנוך יהודי מקודי, „מגמות", רבעון לחקר בעיות הילד, כרך ב' מס' 2 ירושלים, תשי"א.

לעמ' קי"א: לענין סדר הגטין בתימן עיין בתיאור הדברים בספר „אבן ספיר" לר' יעקב ספיר ובחוות דעתו.

לעמ' קי"ז: חבור מיוחד על התכשיטים של יהודי תימן צלומיהם, שמותם, אופן עבודתם והשמוש בהם בחיי יום יום נכתב ע"י ש. גרידי כעבודת גמר בשביל קבלת התואר באוניברסיטה העברית, ירושלים. צלומים אחדים מהם הובאו בספר „מלאכת האמנות של יהודי תימן" למ. נרקיס, ירושלים, תש"א, וכן בקובץ „שבות תימן", תל־אביב, תש"ה.

לנספחות ונוספות

לעמ' קל"ז: רי"ת, ראשי תיבות, „רוח ה' תניחנו". ב„אבן ספיר" ח"ב ע' י' כתב: „כן כותבים ואומרים בשנה הראשונה לפטירה". עיין, מאיר הילפרין, „הנוטריקון הסמנים והכנויים", הוצאה שניה, ירושלים, תר"ץ, ע' 233.

לעמוד ק"נ: אלה אזכרה ונפשי תאבל — סימן יחיא צאלח חזק (מהרי"ץ), קינה על חורבן בתי הכנסיות בצנעא בסיון התקכ"ב (1762). הפתיחה שאולה מקינה שחבר יוסף נאנשו על פטירת דודו ר' יהודה ן' גאמיל. עיין, ישראל דאוידזאן, „אוצר השירה והפיוט", נויארק, תרפ"ה—תרצ"ג, כרך א' ע' 196.
קינה זו מודפסת כאן בפעם הראשונה.

לעמ' קנ"א: יונה מה לך מקוננת תרבי תלונות ואנחות — סימן יחיא צאלח חזק לץ. קינה כנ"ל. הפתיחה שאולה מקינה סימן יהודה.
עיין, „אוצר השירה והפיוט", כרך ב,' ע' 353.
קינה זו מודפסת כאן בפעם הראשונה.

לעמ' קנ"ד: קהלת צנעא יושבת שוממה בלי סימן, 11 בתים. קינה מתיחסת לר' יחיא צאלח (מהרי"ץ) כנ"ל. אינה מצויה אצל דאוידזאן.
קינה זו מודפסת כאן בפעם הראשונה.

לעמוד קנ"ז: לשאלת „גזירת היתומים" שהיתה בתימן בזמנים שונים, יש לברר היסב את הענין מבחינת ההלכה המוסלמית. ב„ספר מאנגס", ירושלים, תרצ"ח, ע' 91, מעיר הפרופ' ש. ד. גויטיין במאמרו „חיים חבשוש וספרו חזיון תימן" הערה על ענין זה כרלקמן:

בספרי ההלכה של הזידיים שהיו בידי לא מצאתי שום רמז לחוק בזה, שהוא בנגוד גמור להלכה המוסלמית המקובלת. שיערתי פעם שהגזירה מבוססת על החרית׳ המפורסם: כל אדם נולד בדת הטבעית (כלומר האיסלאם). רק אבותיו עשוהו ליהודי או נוצרי (אלבכ׳ארי, ספר 82 סעיף 3). מכאן אפשר להסיק את המסקנה שאם האב מת לפני שהספיק ל„יהר" את בנו, צריך זה לשוב ולגדול בתוך הדת ה„טבעית".

לעמ׳ קס״ב: אמונה יוצרה אצלו אמנה — פיוט. עיין, ישראל דאוירזאן, „אוצר השירה והפיוט", כרך א׳, ע׳ 255. ציונו הוא: „בכ״י אחר מיוחס לרור צעירה ובכ״י אחר למשה צעירה", נדפס ב„אבן־ספיר", ח״ב, 232. כאן היחוס הוא למשה צעירה.

לעמ׳ קע״ב: על הר״ר שרעבי, עיין, „ששכד וזבולון", ירושלים, תרע״ג כולל: תולדות בריחת מאדי שלום שדעבי מתימן.

בן ישראל אשר, המקובל הרב שלום מזרחי שרעבי הרש״ש (השמש), לוח א״י, י״ט, תרע״ד (84—69).

בן־ציון אריאל, שד שלום שדעבי, „זוסות", ירושלים, תר״ק.

הרב א. אלנדאף, "חוברת שרידי תימן", ירושלים, תרפ״ח. (כוללת: א. תולדות ר׳ שלום שבזי; ב. ר׳ שלום שרעבי; ג. אוצר ספרי תימן).

לע׳ קע״ב: עיין, א. יערי, עלית יהודי תימן לא״י, „שבות תימן", תל־אביב, התש״ה.

הפירוש „מלאכת שלמה" לר׳ שלמה ן׳ ישועה, נדפס רק במשניות הוצאת וילנא ולא ברוב ספרי המשנה, ועתה נדפס שוב בניו־יורק, הוצאת פרדס, תשי״ג.

המבקש ביבליוגרפיה מקיפה על יהודי תימן בלועזית ובעברית, מהם ועליהם, יעיין: „יהודי תימן: ביבליוגרפיה", מאת ד״ר א. בראואר „קרית ספר", שנה י׳, ספר א׳. „מלואים לביבליוגרפיה על יהודי תימן" מאת הנ״ל, מאת אבדהם יעדי ימאת א. ר. מלאכי, „קרית ספר", שנה י״א, ספר ד׳.

במשך הזמן ועד כה נוסף הרבה על כל הרשום בביבליוגרפיות הנ״ל ולצורך כך יש הכדח בעבודה מיוחדת על נושא זה.

לעזר לקורא

ג — גים

ג' — ג'ין

חנא —lawsonia inermis. את העלים של צמח זה טוחנים, מערבים עם מים ומהעיסה מורחים את הידים והרגלים. המקום המרוח מקבל צבע צהוב אדמדם. זה נעשה לנוי וזה גם מועיל לרימטיזם.

מרי— ר' מואריה, בארמית ארוני, תאר אצל יהודי תימן, כמו רב או רבי.

קאת —Catha edulis הסינונים שלו הוא —Celastrus edulus forsk. ממשפחת Celastaceae. עץ נמוך שאת עליו הרכים קוטפים. לעיסתם יחד עם שתית מים קרים ועשון גרגילה משרה רוח עליזה. לדברי התימנים יש סוגים כאלה שיש להם „סגולות" שונות כגון סלוק שינה ועוד.

קבילי — ר' קבאיל, בני השבטים בתימן.

קדח — ר' אקדחה, מדת היובש, מתאים לשני פחים מפחי הנפט הרגילים.

קרש צאג' — ר' קרוש, החלק העשירי של המטבע ריאל.

ריאל — ר' ריאלאת, מטבע הכסף של תימן.